



ТАКИ ЁН БЫЮ

Я. КОЛАС
К. ЧОРНЫ
Л. РАМАНОЎСКАЯ
УЛ. ЛУЦЭВІЧ
А. ПОСАХ
П. МЯДЗЁЛКА
Я. ХЛЯБЦЭВІЧ
К. БУЙЛО
Б. ІРЫНІН
Т. КУЛЕША
К. ПУРОЎСКІ
А. АЛЕКСАНДРОВІЧ
М. ЛЫНЬКОЎ
П. ГЛЕБКА
М. ХВЕДАРОВІЧ
М. ЛУЖАНІН
УЛ. ДУБОЎКА
М. РЫЛЕНКАЎ
С. ШАМАРДЗІНА
З. АЗГУР
П. МАЛЧАНАЎ
Я. САДОЎСКІ
Э. МОДЗІН
А. МІРОНАЎ
М. ЦІХАНАЎ

ТАЖІ
ЁН БЫЎ

УСПАМІНЫ
ПРА
ЯНКУ
КУПАЛУ



МІНСК
«МАСТАЦКАЯ ЛІТАРАТУРА»
1975

Бел 8
Т 15

Складальнік І. К. Жыдовіч

Т $\frac{70202-081}{М 802(05)-75}$ -75

© Выдавецтва «Мастацкая літаратура», 1975 г.

ЗАМЕСТ УСТУПУ

У зборніку «Такі ён быў» змешчаны ўспаміны пра народнага паэта Беларусі, грамадскага і дзяржаўнага дзеяча, акадэміка Янку Купалу. Частка іх была надрукавана ў перыядычным друку, частка нідзе не друкавалася.

У зборнік увайшлі ўспаміны вядомых пісьменнікаў, мастакоў, артыстаў, грамадскіх дзеячаў, родзічаў і сяброў паэта. Аўтары ўспамінаў былі ў самых блізкіх адносінах з Янкам Купалам. З іх сказаў перад намі паўстае грамадскае і чалавечае аблічча паэта, які быў цесна звязаны са сваім народам, жыве яго думкамі, яго справамі, яго марамі і надзеямі; паэта, улюбёнага ў родную зямлю, роднае слова, у светлую савецкую яву.

Янка Купала плённа ўплываў на фарміраванне таленту многіх цяпер шырока вядомых пісьменнікаў, скульптараў, мастакоў. У сваіх успамінах беларускія пісьменнікі, дзеячы культуры і мастацтва раскажваюць, як паэт змагаўся за стварэнне літаратуры, нацыянальнай па форме, сацыялістычнай па зместу, за мастацтва, якое служыла б народу ў яго вялікай справе будаўніцтва камунізма.

Купала падтрымліваў цесныя сувязі з многімі пісьменнікамі братніх рэспублік. У сваіх успамінах А. Караваева, М. Ціханаў, П. Тычына, А. Венцлава раскажваюць пра творчыя сувязі беларускага паэта з братнімі літаратурамі, пра яго глыбокую пашану і любоў да многанацыянальнай савецкай паэзіі.

У канцы кнігі даюцца заўвагі, тлумачэнні, а таксама звесткі пра тых аўтараў артыкулаў, чые імёны невядомы шырокаму чытачу.

Складальнік.

Якуб Колас

СЛОВА ПРА СЯБРА

Янка Купала!

Два словы, простыя беларускія словы, а колькі выклікаюць яны ў нашых пачуццях, уяўленнях успамінаў, перажыванняў, звязаных з творчасцю, з яркім вобразам вялікага паэта!

Янка Купала!

Гэта блізкія, дарагія словы не толькі для беларускага народа, дастойным сынам якога ёсць Янка Купала, але і для ўсіх народаў вялікага Савецкага Саюза.

Янка Купала!

Гэта імя блізкае і дарагое для ўсіх народаў, за чыё вызваленне ад капіталістычнага прыгнечання, за палітычныя правы так горача і шчыра змагаўся паэт-барацьбіт, пясняр беларускага народа.

У познюю восень 1907 года я жыў у Вільні і працаваў у рэдакцыі газеты «Наша ніва». Сярод вершаў, карэспандэнцый і пісьмаў, дасыланых рознымі аўтарамі, трапіўся аднойчы і верш Янкі Купалы. Пад вершам стаяў подпіс «Янук Купала». Гэта імя і было маім першым літаратурным знаёмствам з Янкам Купалам.

Першыя вершы Янкі Купалы былі выяўна песеннага ладу. Мне цяпер цяжка без даведнікаў прыгадаць першыя творы паэта. Адно запала мне ў па-

мяць — пасля кожнага радка аднаго з такіх вершаў ішла прыпеўка «Ух, я!». І гэты паўтор вельмі аздабляў усю песню. Усім сваім вершаваным складам першыя творы Купалы, — і не толькі першыя, але і вершы пазнейшага часу, — насілі характар народнай творчасці і вызначаліся сацыяльна-палітычнымі матывамі.

Творы Янкі Купалы з кожным разам становяцца ўсё болей і болей дасканалымі, усё болей і болей разнастайнымі і шырокімі па свайму дыяпазону.

У пачатку зімы 1908 года я паехаў на Магілёўшчыну ў прыватную беларускую школу. Школу наведвала каля дваццаці вучняў. Я захапіў з сабою ўсе кніжачкі, брашуркі, казкі, выдадзеныя на беларускай мове. Гэта і былі падручнікі і навучальныя дапаможнікі ў школе. Кожны новы верш Янкі Купалы, які з'яўляўся ў друку, мае вучні ахвотна вывучалі на памяць. Яны добра читалі па-беларуску і пісалі ў межах тагачаснага, яшчэ далёка не ўстаноўленага правапісу.

Вясною 1908 года я паехаў на Нёман, у в. Мікалаеўшчыну, дзе жылі тады мае родныя. Я хадзіў на зборышчы сялян, а зборышчаў было многа — амаль кожны дзень. Аб усім гаварылі нашы людзі. Іх гутаркі для мяне былі жывым матэрыялам. Я пісаў фельетоны, карэспандэнцыі, вершы, апавяданні. Мяне ідэйна падтрымліваў, натхняў і радаваў паэтычны талент Янкі Купалы. К таму часу талент яго разгортваўся ва ўсёй сваёй паэтычнай велічы.

Неўзабаве выходзіць першы зборнік паэзіі Янкі Купалы — «Жалейка». Яшчэ шмат было няспелага, часамі наспех напісанага ў вершах, якія ўвайшлі ў гэты зборнік, але ў цэлым яны рабілі вялікае ўражанне і выконвалі вялікую справу выхавання нацыянальна-палітычнай свядомасці працоўных мас Беларусі. Аб Янку Купалу хадзіла ўжо тады слава як аб выдатным песняру беларускага народа, ад імя якога і голасам якога гаварыў ён аб народнай крыўдзе і бяспраўі.

Абставіны майго жыцця складаліся так, што я не мог паехаць да Янкі Купалы, каб сустрэцца з ім «вока на вока», паехаць як да друга, якога я глыбока

палюбіў за яго творы. Я быў пад нядрэмным вокам паліцыі. За кожным крокам маім яна пільна сачыла. У тым жа 1908 годзе, у канцы лета, мне была ўручана павестка — прыбыць на суд Віленскай судовай палаты ў Мінск 15 верасня. Суд адбыўся. Засудзілі мяне на тры гады зняволення ў крэпасць. Такім чынам стаў я арыштантам царскага астрога. Выпадак, нелегальным шляхам — не дужа дарагім подкупам царскіх чыноўнікаў з астрожнай адміністрацыі — удавалася пераслаць сёе-тое з напісанага ў мінскім астрозе для друку. Тым жа шляхам зрэдку прыходзілі да мяне беларускія друкаваныя выданні, у якіх змяшчаліся творы Янкі Купалы. Мае сябры па зняволенню ў крэпасці з вялікім задавальненнем чыталі яго вершы.

Вайна 1914—1918 гадоў і падзеі, звязаныя з ёю, разлучылі нас на доўгі час, і нічога пэўнага не ведалі мы адзін аб другім. Я вярнуўся на Беларусь толькі праз шэсць гадоў разлукі з ёю і асталяваўся ў Мінску. Купала прыехаў сюды крыху раней. З гэтага часу не было амаль ніводнага дня, калі б мы не сустрэкліся. Мы разам працавалі ў розных установах, а потым у Акадэміі навук БССР, правадзейным членам якой быў Купала. Разам ездзілі ў Маскву на з'езды Саветаў, былі на розных сходах, на выступленнях. У Шаўчэнкаўскія дні з дэлегацыяй беларускіх пісьменнікаў наведалі сталіцу Украіны — Кіеў. Напрадвесні 1941 г. мы з урадавай дэлегацыяй БССР ездзілі ў Тбілісі з поваду дваццацігоддзя Грузінскай ССР.

Сваю паездку ў Грузію мы скарысталі для лячэння на вядомым курорце Цхалтуба, дзе прабылі тры тыдні. Там Янка Купала даведаўся аб прысуджэнні яму Дзяржаўнай прэміі першай ступені. Будучы на курорце і дачуўшыся аб шырокай праграме па асушэнню беларускіх балот, мы напісалі з гэтага поваду свой водгук на гэтую выдатную падзею ў жыцці нашай рэспублікі.

Аб такіх датах можна шмат гаварыць, бо яны — наша сумесная біяграфія. У гэтых успамінах аб паэце нельга абмінуць нашых сустрэч на яго дачы ў Ляўках на Аршаншчыне. Дача была пабудавана ў

надзвычай прыгожым кутку, на маляўнічай днэпроўскай кручы, на ўскрайку старадаўняга лесу. Купала дужа любіў гэтую мясціну. Калі я ўпершыню прыехаў да яго на дачу, ён павёў мяне аглядаць яе ваколіцы і першым чынам — у глыб лесу. Лес часта перасякаўся глыбокімі ярамі. Са схілаў яроў прабіваліся крыштальна чыстыя крыніцы. Яны сцякалі на дно яру і ўтваралі невялікія ручайкі, рухлівыя, гаманкія. Некалькі такіх ручайкоў зліваліся ў адзін ручай, шумны і мнагаводны. Ён шпарка імкнуўся ў Дняпро срэбранымі пералівамі дробных хваль. Асабліва прыгожы і шырокі краявід расцілаўся перад вачыма за Дняпром з акна салькі купалаўскай дачы. Не адну ноч правялі мы ў гэтай сальцы. Мне вельмі добра помняцца летнія раніцы да ўсходу сонца, калі мы, начуючы ў сальцы, прачыналіся і падыходзілі да акна. Нельга было не залюбавацца малюнкам, што ўставаў перад вачыма. Адхонны схіл днэпроўскай кручы, багата заросшы пышнымі кустамі, упіраецца ў бераг Дняпра. Широкаю бліскучаю істужкаю між паўзбярэжнай зараслі купчастых кустоў павіваецца старадаўні Дняпро. Павольна, паважна плыве баржа з чырвоным ліхтаром. Плямка агністага колеру адбіваецца ў Дняпры, ідзе следам баржы. Ціха праплываюць рыбацкія лодкі. А воддаль, ніжэй на Дняпры, цьмяна вырысоўваюцца з ранішняга змроку сілуэты будынкаў Копыся¹.

— Ну, што — прыгожа? — ціха пытае мяне Купала. У голасе яго чутны ноткі радасці.

Звычайна Купала мала калі пускаўся ў доўгія гутаркі. Ён пераважна абмяжоўваўся кароткімі трапнымі адказамі, заўвагамі. У тоне яго гаворкі нязменна чуліся дабрадушныя ноткі жарту і гумару. Запаветныя думкі ён таіў у самім сабе, не раскідаўся імі. І толькі вынасіўшы, перажыўшы іх, даваў ім волю ў сваіх творах. Таксама не любіў ён гаварыць і аб сваіх творчых намерах, планах. Гэта была асабліва сць яго творчай індывідуальнасці. Жыццёвыя

¹ Копысь — гарадскі пасёлак Аршанскага раёна Віцебскай вобласці — знаходзіцца недалёка ад Ляўкоў, дзе была да вайны дача Я. Купалы.

з'явы і падзеі ён успрымаў востра і ўмеў адразу ба-чыць іх сутнасць і сэнс.

У кожнага вялікага паэта ёсць вершы, якія мы добра ведаем нават на памяць. Але калі яны трапляюцца на вочы, то міма іх не пройдзеш моўчкі. Такія вершы ў Пушкіна — «Памятник», «Прощай, свободная стихия», у Лермантава — «Парус», «Тучи», у Някрасава — «Укажи мне такую обитель»¹, у Тараса Шаўчэнкі — «Рече та стогне Дніпр широкий». Гэтага роду вершы, што так глыбока хваляюць, мы знойдзем і ў Янкі Купалы. Мне хочацца цалкам прывесці тут адзін такі яго верш:

ЖНІВО

Наспелая постаць шчаслівых пасеваў
За вёскай на сонным лясоў рубяжы,
Ссівелы ўжо колас схінула к мяжы
У сумным шаптанні: «Дзе, жнеі мае, вы?»
І жнеі сышліся. — Направа, налева
Кладучы ў снапы каласы-старажы,
Зашасталі глуха сярпы, як нажы,
Пад жніўныя, вечна старыя напевы.
Спагадная, нудная песня плыве,
Губляючы ў пушчы свае пералівы,
У шэлексах белага коласу нівы.
Плыве гэта песня ка мне і заве,
І ў сэрцы звініць, як каса у траве:
«Ты так жа, брат, сееш... а дзе тваё жніва?»

Верш гэты напісан дзiesiąткі чатыры год таму назад, у цёмныя царскія часы, і паэт меў тады падставу спытаць самога сябе: «Ты так жа, брат, сееш... а дзе тваё жніва?»

У нашы сягонняшнія савецкія дні купалаўскі паэтычны засеў завітнеў буйным цветам на зямлі Савецкай Беларусі.

Гэта было трыццаць пяць год таму назад.

На беразе Нёмана, у паўтара кіламетра ад майго роднага сяла, прытулілася скромная сяліба маёй радні. У ёй жылі — маці, браты, сёстры і мой любі-

¹ Я. Колас мае на ўвазе верш М. Някрасава «Размышления у парадного подвезда». (Зайвага складальніка).

мы дзядзька Антон. У 1909 годзе згарэла частка сяла. У час пажару згарэў прытулак маёй сям'і, быўшая старая карчма. Дзядзька Антон купіў недзе ў вярхоўях Нёмана зруб сялянскай хаты, пераправіў яго па Нёмане і пабудаваў хату. Калі знаходзіўся ў радні, я паставіў за мэту крыху аздобіць простую сялянскую сялібу, якая мела досыць убогі выгляд сярод голага пясчанага поля. Я пасадзіў некалькі дрэў: ліп, бярозак і груш-дзічак.

У пачатку чэрвеня 1947 года я наведаў сваё роднае сяло, пабываў у Смольні — так называецца месца, дзе я садзіў дрэвы і дзе зараз жыве мой малодшы брат Іосіф. Мае дрэвы так разрасліся, што проста просяць кісці мастака-пейзажыста. Калі я ўвайшоў у хату, яна напамніла мне лета 1912 года і маю першую сустрэчу з Янкам Купалам. Яна адбылася імяна тут, у гэтай хаце.

Мы добра ведалі адзін другога па нашых вершах, якія паяўляліся на старонках беларускай газеты «Наша ніва». Купала к таму часу быў ужо праслаўленым песняром беларускага народа. Калі-нікалі мы перапісваліся з ім. Маё заняволенне ў крэпасць на працягу трох год не дала нам магчымасці для асабістай сустрэчы. Гэта сустрэча адбылася толькі летам у 1912 годзе, калі я жыў у сваіх родзічаў на Нёмане.

Наша сустрэча насіла сяброўскі характар, нібыта былі мы даўно асабіста знаёмы. Я на ўсё жыццё запамятаў вобраз Янкі Купалы, тады маладога трыццацігадовага чалавека ў поўным росквіце жыццёвых і творчых сіл. Гэта быў вясёлы, жыццярадасны, схільны да дабрадушных жартаў і гумару чалавек.

Наша гутарка ў крузе беларускай традыцыйнай чаркі зацягнулася далёка за поўнач. Начавалі ў мяне на сенавале. На другі дзень я праводзіў свайго друга спачатку да мястэчка Сержань, дзе мы наведвалі маіх таварышаў і знаёмых, якія вельмі ветліва прымалі нас як беларускіх паэтаў. Пытанні нацыянальнага адраджэння беларускага народа сталі ў цэнтры ўвагі тагачаснай правінцыяльнай беларускай інтэлігенцыі.

З Свержаня я праводзіў Купалу да станцыі Стоўбцы. Развіталіся мы з ім шчырымі сябрамі, і гэта наша дружба засталася на ўсё жыццё.

Наступная наша сустрэча адбылася ў чэрвені 1913 года ў Вільні. Янка Купала працаваў у той час у рэдакцыі «Наша ніва». Ён некалькі разоў наведваў мяне ў ваколіцах Вільні, у чыгуначнай калоніі, дзе я гасцяваў у родзічаў сваёй жонкі. Наступіўшая затым вайна 1941 года разлучыла нас на цэлых некалькі год, і мы адзін аб другім нічога не ведалі.

У 1921 годзе, пасля майго звароту ў Мінск, я заспеў тут Янку Купалу. З таго часу мы сустракаліся з ім часта, разам працавалі ў Тэрміналагічнай камісіі. З гэтага часу аж да 1941 года мы жылі неразлучна, часта бывалі адзін у другога, часта праводзілі час за шахматамі. Разам прымалі ўдзел у працы гарадскога Савета, на з'ездзе Саветаў у Мінску і ў Маскве. Прычым, як правіла, мы разам жылі ў гасцініцах і ў Маскве, і ў Кіеве, і ў Харкаве, і ў Тбілісі. З гэтага поваду нехта з украінскіх пісьменнікаў жартам празваў нас Кузьма і Дзям'ян.

Некаторы час Купала жыў са мной у Клязьме¹. На дварэ стаяла яго легкавая машына. У Клязьме сваімі сіламі было зроблена бамбасховішча. У час начных бамбёжак мы ішлі ў бамбасховішча. Купала аддаваў перавагу машыне.

У пачатку жніўня я з сям'ёй выехаў у Ташкент, куды была эвакуіравана Акадэмія навук БССР. Купала на машыне адправіўся ў Казань. У ваколіцах Казані, у Печышчы, Купала запыніўся, дзе і жыў да 1942 года. У сакавіку гэтага года ў Казані адбылася сесія Акадэміі навук, на якую прыязджаў і я. У Казані адбылася наша апошняя сустрэча. Купала востра перажываў бедства, якое пасцігла наш край і Савецкую дзяржаву. Вораг усё далей пранікаў у глыб нашай зямлі. Вайна набывала ўпарты, зацяплы характар. Савецкім людзям даводзілася перамагаць вялізныя цяжкасці на шляху да перамогі. Але ніхто не губляў веру ў перамогу, бо на чале арганізацыі яе

¹ Клязьма — гарадскі пасёлак Маскоўскай вобласці.

была наша загартаваная ў баях і цяжкасцях Камуністычная партыя.

Вестку аб смерці Янкі Купалы я атрымаў у Ташкенце. Гэта быў цяжкі ўдар і вялікая страта не толькі для мяне, але і для нашага народа і для ўсёй савецкай грамадскасці. У яго асобе мы страцілі вялікага песняра-баяна нашага народа, які зваў яго да светлага будучага, які ўздымаў яго творчыя сілы. І народ свята захоўвае ў сваім сэрцы памяць аб лепшым сваім сыне, які прайшоў разам з ім слаўны шлях барацьбы ў імя лепшых чалавечых ідэалаў.

Кузьма Чорны

ВЯЛІКАЕ ЖЫЦЦЁ

1

Вялікі паэт беларускага народа, чалавек, жыццё і дзейнасць якога з вялікай сілай адлюстравалі ў сабе цэлую гістарычную эпоху, Янка Купала (Іван Дамінікавіч Луцэвіч) нарадзіўся ў 1882 годзе ў пасёлку Вязынка Вілейскага павета Віленскай губерні. Сям'я Луцэвіча — гэта была сям'я дробнага зямельнага арандатара. Арандатар павінен быў арандаваць зямлю ў буйнага зямельнага ўласніка. Ужо гэта, само па сабе, ставіла чалавека ў поўную залежнасць ад пана, на зямлі якога ён сядзеў. У атмасферы бесперапыннага клопату аб грошах, каб заплаціць арэнду, і ў цяжкай працы на чужой заарандаванай зямлі праходзіла маленства сына Луцэвіча. Перад яго вачыма праходзілі карціны жыцця народа. Яго дапытлівыя вочы навучаліся перш за ўсё бачыць узаемадачыненні паміж панамі і мужыкамі, яго чужая душа ўспрымала з самага маленства гора і радасць простага, працавітага беларускага чалавека. Будучы заўсёды ў асяроддзі людзей цяжкай працы за кавалак хлеба, бачачы перад сабой вяльможных уласнікаў зямлі, адчуваючы горкай практыкай свае сям'і тую сцяну, якой аддзялялася панскае багацце ад мужыцкай нядолі, сын бяздомнага арандатара ўжо з самых малых і маладых сваіх год падслухаў душу народа, ведаў і адчуваў яе імкненні і спрад-

вечную яе імклінасць да радасці і шчасця. Перад маладой натурай, якая толькі яшчэ фармавалася і складалася, стаяў ва ўсёй сіле сваіх імкненняў і ў сваіх, толькі яму аднаму ўласцівых асаблівасцях, і ў сваім непаўторным харакце вобраз простага, працавітага чалавека, сына і законнага гаспадара роднай зямлі; чалавека, які жыў у старой хаце з саламянай страхою і ў нядолі гадаваў сваіх дзяцей; чалавека, які працай сваіх рук аздабляў твар роднай зямлі, які гадаваў на зямлі багатыя ўраджаі, але не для сябе, а для таго, хто ўладаў зямлёй. Парабкі ў панскіх маёнтках, бедныя беззямельныя і малазямельныя сяляне, тыя, хто кідаў на зямлі галоднае жыццё і ішоў у гарады шукаць работы, каб пражыць на свеце, — многія мільёны гэтых людзей, працоўны беларускі народ магутным сваім мільённым чалавечым вобразам паўстаў і ажыў у маладой душы. І так з'явіўся паэт народа. І так ён сказаў пасля аб мільёнах беларускіх простых людзей, што яны хочуць людзьмі звацца.

Гэта быў час, калі на абшарах царскай імперыі бяспраўе народа даходзіла да жахлівых памераў усюды. Працоўныя беларусы неслі на сабе прыгнёт не толькі сацыяльны, але і нацыянальны. Царызм вёў палітыку трымаць беларусаў у стане «ціхай пакарлівай масы». З пункту погляду царскіх чыноўнікаў, само паняцце «беларус» было паняццем этнаграфічным і ні ў якім разе не нацыянальным. Жыццё ў беспрасветнай галоднай працы, бяспраўе, беззямелле і малазямелле, адсутнасць доступу да пісьменнасці ставіла беларускага простага чалавека ў стан, які характарызуецца прыказкаю самога ж народа: «ні госць, ні гаспадар у сваім доме». І вялікае значэнне для змагання за волю мела ўсведамленне чалавекам свае ўласнай высокай годнасці, развіццё пачуцця свае нацыянальнай гордасці, усведамленне таго, што на «тутэйшай» зямлі жыве не нейкая шэрая маса сярмяжных «тутэйшых» людзей, цёмных і смешных у вачах пана і царскага чыноўніка, а тут, на сваёй багатай і прыгожай зямлі, у сваім родным краі, імя якому Беларусь, жыве беларускі народ, слаўны сваёй шматвяковай гісторыяй, сваімі нацыя-

нальнымі духоўнымі багаццямі, сваім нацыянальным складам жыцця, сваімі непаўторнымі асаблівасцямі. І вось сын бяздомнага арандатара на панскай зямлі, які стаяў ужо на парозе свайго юнацтва, сваёй маладой душой успрыняў гэту праўду свайго народа, і ў яго галаве пачалі фармавацца і прасіцца «на свет цэлы» думкі аб лёсе, аб сучаснасці, аб будучыні ўсёй роднай краіны і ўсяго роднага народа.

У гэтым сэнсе ў яго быў ужо слаўны непасрэдны папярэднік: Францішак Багушэвіч, які сфармуляваў у прадмове да сваё «Дудкі беларускай» думкі аб сацыяльным і нацыянальным пратэсце беларусаў у іх імкненні да лепшай долі. І вось Івану Луцэвічу, які зараз называецца Янкам Купалам, суджана было стаць магутным трыбунам таго, што цьмяна яшчэ брадзіла дзесьці ў глыбокіх нетрах народных мас і к моманту рэвалюцыі 1905 года пачало рвацца бурнай рэчкай на паверхню жыцця, набываючы ўжо новыя, больш дасканалыя формы і перарастаючы ў новую якасць, набываючы новы свой змест.

Так прайшло юнацтва арандатаравога сына, і так пачаўся паэт Янка Купала. К гэтаму моманту ў яго памяці і перад яго душэўным зрокам навечна занялі сваё месца карціны народнага жыцця, з якім зліваўся і асабісты лёс самога паэта.

Ужо назаўсёды, на ўсё жыццё, не знікне з яго памяці мокрая і халодная асенняя ноч. Цішыня цёмнага поля. Зоры не свецяць. На небе хмары. Разбітай калясьмі дарогай паўзуць фурманкі: арандатаравыя сям'я вязе ў далёкі панскі маёнтак збожжа — плата натурай у лік зямельнай арэнды. На пярэднім возе — старэйшы брат Янка, далей едзе маладзейшы брат, яшчэ зусім невялікі хлопчык Казя. Праходзіць дзень, блізіцца ноч, калі браты варочаюцца дадому... У карчме поўна падарожных людзей: брадзячыя цесляры з сякерамі, пільшчыкі з піламі, местачковыя балаголы, сезонныя панскія парабкі, якім скончыўся тэрмін службы і якія труцца паміж людзей, каб дачуцца — ці няма дзе на старане работы. Забрыў у карчму перадыхнуць ад вечнай сваё дарогі і жабрак з торбамі накрыж цераз плечы, з ліраю. Лірнік круціць корбу і пад гукі ліры спявае аб

нядолі сірот. А час ад часу ён запявае аб смелым казаку Марозе, які любіў праўду, нічога не баяўся, вёў людзей на злога пана, многа пабіў паноў і папаліў іх маёнткаў і якому паны выкалалі вочы і спалілі жывога ў агні. Цягнецца ў карчме вечар. Карчмарка налівае гарэлку. Па дарозе паўз карчму грукаціць абоз параконных фур: у жалезных бочках вязуць з панскага бровара на склады ці на станцыю спірт. Абоз спыняецца. Першы ўваходзіць у карчму маёнткавы намеснік. Штосьці, праз дзесяткі год, захавалася ў яго абліччы ад цівуна часоў прыгону. І не дзіва. Ён служыць у пана, уласніка тысяч дзесяцін зямлі. А навокал яго — парабкі — галодныя, абарваныя.

Два браты паміж людзей. Да ўсяго прыглядаюцца, да ўсяго прыслухоўваюцца. Але вось праходзіць вечар. Коні высталяліся. А заўтра трэба араць поле. Трэба ў дарогу. Браты са сваімі фурманкамі выязджаюць у дарогу. Смутака аб жыцці душыць сэрца. Жаданні і імкненні жывуць у душы і не знаходзяць дарогі ў свет. Быццам штосьці страчана, штосьці патрэбнае не знойдзена.

К канцу ночы яснее неба. Хмары звалакліся за цёмны далягляд. Перад світаннем запальваюцца зоры. Маўчыць прыдарожны лес. Беларуская восень пахне хвой і цішынёй. На ўсходзе пачынае шарэць край неба. Маладая душа паэта адгукаецца хараству свету, і тым большы смутака у ёй, што жыццё так неўладкавана, што — бяздомнасць, чужая зямля.

Меншы брат страшна перамёрз за ноч. Яму нездаровіцца. Вось ужо і дадому прыехалі, і маці спаткала сыноў добрай сваёй, мілай усмешкай. Пасля кароткага спачыну трэба ехаць араць поле.

Стаіць пагодны асенні дзень. Жоўтая восень. Чыстая вада ў рэчцы. Запозненыя грыбы ў лесе. Чырванюць арабіны. Спяваюць асеннія птушкі. Пастушкі наклалі агню, і ядлоўцавы дым плыве над полем. Спакойна і ціха на зямлі. І нечага не хапае ў душы. Думка аб хлебе, аб спосабе як жыць, аб заўтрашнім дні не дае спакою вечно заклапочанаму бацьку, адданай ласкавым сваім сэрцам дзецям маці. К вечару Казя адчувае сябе горш. Праходзіць два дні, ён ля-

жыць у гарачцы. Меншая сястра таксама захварэла. Праходзіць яшчэ некалькі дзён. Казя і меншая сястра памерлі ў адзін вечар, а дзве старэйшыя сястры ляжаць хворыя на шкарлятыну. Можна, ніколі так, як цяпер, гэта сям'я адчула сваю бездапаможнасць на свеце, калі бяда і гора так бязлітасна паказалі тут свой твар. Спатрэбіліся неадкладна грошы, каб лячыць хворых, хаваць мёртвых і неўзабаве аддаць пану рэшту арэнды. Янка быў старэйшы з дзяцей, і на яго плечы лягло ўсё.

Быццам нейкая злая наканаванасць павісла над сям'ёй. Вечныя турботы без пары звялі ў магілу бацьку. Праз некалькі месяцаў пан загадаў выбірацца з арэнды і ачысціць зямлю іншаму арандатару, у сям'і якога было больш рабочых рук і на якога пан мог больш спадзявацца, што ён у тэрмін выплаціць арэнду. Іван Дамінікавіч, малады юнак, у душы гатовы ўжо да вялікай сваёй дзейнасці ў сваім народзе, пачынае хадзіць па панскіх маёнтках у пошуках якой-небудзь новай дробнай арэнды. Пасля ўжо, праз многа год, паэт успамінаў гэты час свайго жыцця як самую чорную безнадзейнасць, як камень, які душыў і думкі, і душу. У гэтыя цяжкія дні ў Івана Дамінікавіча з'явілася жаданне шукаць сабе ў жыцці якой-небудзь іншай дарогі, дамагацца якога-небудзь іншага спосабу жыць. Сёстры яго, успамінаючы той час, гавораць, што іх брат стаў тады вельмі маўклівы, задумены, увайшоў у сябе, імкнуўся аставацца сам з сабой. Начамі ён запальваў лямпачку і падоўгу штосьці пісаў. Сёстры не ведалі, што піша іх брат.

Нейкая захудалая зямля ў арэнду была знойдзена, але ўсё гэта было Івану Дамінікавічу чужое, непатрэбнае, нецікавае. Ён пачаў шукаць сабе службы дзеля кавалка хлеба. Нейкі час быў прыказчыкам пры маёнткавай канторы ў пана, пасля працаваў на бровары. Усё гэта было страшнае, чужое. Перад чалавекам стаяла жыццё, а дарогі ў яго не было.

І з новай сілай паэт адчуў, як лёс яго зліваецца з лёсам народа, усіх тых простых людзей, якія жывуць навокал яго. І перад ім ужо ва ўсёй паўнаце

вырысаваўся вобраз «мужыка», якім «усе пагарджаюць», але які будзе жыць, бо «ён мужык». Гэта ўжо быў бунт. І так з'явіўся першы надрукаваны верш Янкі Купалы «Мужык». Гэта было ў 1905 годзе, у вялікім годзе рэвалюцыі. Рэвалюцыйны ўздым падняў на сваіх хвалях чулага, разумнага, вялікага сваёй душой і сэрцам маладога сына народа і зрабіў яго народным трыбунам. Яго талент ішоў ад багацця народнай душы, ад думак і імкненняў народа. Паэт пачаў ад імя народа «на свет цэлы» гаварыць мовай гэтага народа — прыгожай, багатай беларускай мовай, якая лічылася царскімі сатрапамі і панствам мовай «простаі, мужычай». Мову гэту забаранялі ў школах, друкаваць на ёй не дазвалялі, яе абсмейвалі так, як эксплуатавалі народ, які гаварыў гэтай мовай. І на гэтай мове загучала бурная, магутная паэзія вялікага паэта. Цяжкая, пакутная ў тыя часы, але пачэсная і слаўная дарога ўсяго жыцця была знойдзена.

Адзін за адным з'яўляюцца творы маладога паэта. Яны клічуць народ «да шчасця і да зор». І ўжо неўзабаве ён у вершы, які Максім Горкі назваў гімнам, сфармуляваў імкненні беларускага народа да выхаду на шырокую арэну гістарычнага жыцця, да роўнасці паміж іншымі народамі:

А чаго ж, чаго захацелася ім,
Пагарджаным век, ім, сляпым, глухім?
— Людзьмі звацца.

Рэвалюцыя 1905 года выклікала да жыцця гэтыя імкненні мільёнаў працоўных беларускіх людзей, і вялікі паэт народа Янка Купала стаў трыбунам народных мас.

За першыя гады яго літаратурнай дзейнасці выходзяць з друку кнігі яго паэзіі «Жалейка», «Гусляр» і «Шляхам жыцця». Кнігі гэтыя выходзяць з друку нелегальна, трэба было ашукаць або абысці царскую цэнзуру, якая не выпусціла б гэтых кніг у свет і за іх змест, і за тое, што яны напісаны на беларускай мове.

У гэтыя часы Іван Дамінікавіч паехаў у Пецяр-

бург вучыцца ў народны універсітэт¹. У гады навукі ён быў, як і раней, у атмасферы сваёй кіпучай творчай дзейнасці.

2

Калі мы гаворым пра Янку Купалу, пра яго жыццё і дзейнасць, калі думаем аб датах і фактах яго жыцця, перад намі не можа не паўстаць другая не менш магутная постаць нашай літаратуры — Якуб Колас. Біяграфія Янкі Купалы мысліцца намі ва ўзаемадачынненні з біяграфіяй Якуба Коласа, якога да вялікай творчай дзейнасці ў беларускім народзе таксама выклікала рэвалюцыя 1905 года. Два вялікія паэты ўпершыню спаткаліся яшчэ ў маладыя свае гады, тады яны ўжо былі вядомы чытачу. У сваіх спатканнях яны былі блізкімі, іх дружба была той жывой вадой, якая асвяжала тагачасную маладую беларускую літаратуру. У тыя часы з'явілася цэлая плеяда маладых талентаў. Мала пазней за Янку Купалу і Якуба Коласа пачалі друкаваць свае творы Максім Багдановіч і Змітрок Бядуля. Была тады заснавана ў Вільні беларуская газета «Наша ніва», якая і з'явілася цэнтрам, навокал якога групаваліся тагачасныя літаратурныя сілы. Праз нейкі час Янка Купала пераязджае з Пецярбурга ў Вільню на сталую працу ў рэдакцыю «Нашай нівы».

Пачалася новая паласа ў грамадскім жыцці. Рэвалюцыйныя сілы пасля ўздыму 1905 года прымушаны былі пайсці ў падполле. Па ўсёй краіне запанавала рэакцыя. Царская паліцыя па-зверску распраўлялася з тымі, хто ўзнімаў свой пратэст, хто бунтаваў, хто ішоў у рэвалюцыю. Па турмах сядзелі лепшыя сыны народа. Чыноўнікі і панства перажывалі сваю ўрачыстасць. Здавалася, што ночы бяспраўя не відно канца. Родная Беларусь уяўлялася паэту як попелішча, на якім спраўляюць свой драпежны банкет чорныя совы і груганы.

У гэты час Янка Купала піша паэму-драму «Рас-

¹ Аўтар недакладна піша. Паэт у гэты час вучыўся ў Пецярбурзе на агульнаадукацыйных курсах А. Чарняева. (Зайвіга складальніка).

кіданае гняздо» — вобраз раскіданай сялібы і людскі смутак на яе месцы. У гэтыя гады паэт усё часцей і часцей звяртаецца да народных паданняў, легенд і казак. Ён думае аб гераічным мінулым свайго народа, аб яго змаганні, аб яго сіле. Можа, ніколі, як цяпер, у яго творчасці выступае з вялікай сілай матыў нянавісці паміж простым чалавекам і панам, матыў панскага здзеку з мужыка. Выдатная «Бандароўна» з'явілася як слова вялікага гневу. У той жа час з няменшай сілай гучаць матывы страшнай жальбы аб долі панскага парабка і беднага селяніна, смутак аб тым светлым, што далёка і чаго так цяжка дасягнуць. У гэтыя гады з'яўляецца з-пад пера Янкі Купалы многа вершаў, якія гучаць як гімн характэру беларускай прыроды, беларускаму лету, вясне, восені. Гэта было ў пэўным сэнсе выяўленне гонару за сваю зямлю і адчуванне, што «я тут гаспадар». Бо бадай-што ў кожным з гэтых вершаў гучыць або матыў пратэсту супраць нядолі, або непасрэдны гнеўны зварот да тых, хто пануе над народам.

Творчасць Янкі Купалы гэтай пары характэрна яшчэ матывамі кахання, дружбы, вернасці, адданасці — высокімі чалавечымі пачуццямі, якія характарызуюць чалавечую асобу і ўзнімаюць яе на вышнюю чалавечай годнасці. Вялікі паэт як бы гаварыў усяму свету аб вялікасці і блугароднасці беларускага народа, аб яго справядлівай чулай душы і аб яго высокай вартасці ў чалавецтве.

І ў гэты час, і пасля з'яўляліся цэлыя плеяды талентаў рознага ўзроўню, якія былі яго пераймальнікамі, наслідавалі яго вершаваныя формы і матывы яго твораў. Уплыў Янкі Купалы на фармаванне і рост беларускай паэзіі быў незвычайны. І сам факт яго літаратурнай дзейнасці абуджаў да літаратуры новыя сілы і выводзіў іх на дарогу.

3

Імперыялістычная вайна 1914—1918 гадоў прайшла па ўсёй заходняй Беларусі бязлітасным смяртэльным маршам. Мільёны беларусаў кінулі свае

хаты, родныя загоны і рушылі ў бежанства. Фронт вайны праходзіць па Беларусі. У народзе адбываюцца працэсы нарастання рэвалюцыйнага ўздыму. З усёй вастрынёй устае пытанне — каму патрэбна гэта вайна, за чые інтарэсы льецца народная кроў? Працоўныя масы народа нясуць на сабе вялікі цяжар вайны. За што? За тое, што зямля належыць панству? За тое, што народнае бяспраўе астаецца тым жа самым? А на тэрыторыі, занятай ворагам, правіць сваё воўчае права нямецкі капрал, грубы прускі салдафон?

Вялікая трагедыя роднай зямлі, роднага народа ёсць у гэты час тое галоўнае, куды сыходзяцца ўсе кожнадзённыя думкі паэта. У гэты час адзіная беларуская газета «Наша ніва» ў Вільні закрываецца. Янка Купала жыве ў Мінску. Тут збіраюцца і іншыя беларускія пісьменнікі. Мінск робіцца цэнтрам нацыянальнага беларускага культурнага жыцця. Янка Купала працуе ў бежанскім камітэце і ні на хвіліну не спыняе свае літаратурнай дзейнасці. У яго з'яўляецца цыкл вершаў аб вайне і лёсе беларускага народа. Паэт імкнецца ўбачыць будучыню роднай краіны. Яго душа поўна болю за пакуты народа. І з новай сілай гучыць цяпер у паэзіі Купалы заклік ірваць ланцугі і выходзіць на шырокі шлях вольнага жыцця. Матыў таго, што годзе ўжо быць рабом, праходзіць праз усе яго вершы гэтага перыяду. Паэт адчуваў блізасць вялікіх падзей, блізкі пачатак новай эпохі, пералому гісторыі народа. У адным са сваіх вершаў часоў вайны, калі канчаўся 1914 год, першы год вайны, паэт пісаў аб тым, што прыйдзе новы час, іншы год, калі меч «напіша бескрыжавы свой закон».

Вялікая Кастрычніцкая рэвалюцыя палажыла канец вялікай няпраўдзе, якая вякамі вісела над Беларуссю. Працоўны беларус стаў гаспадаром на сваёй зямлі. Збылася мара паэта: беларусы сталі людзьмі звацца.

Але пасля рэвалюцыі, у час грамадзянскай вайны, Беларусі прыйшлося яшчэ перажыць паласу акупацыі. Рабіліся спробы зноў заняволіць беларускі народ. Паэт зноў выступае з агністым сваім сло-

вам трыбуна. Лёс народа, думкі аб яго будучыні — тое адзінае, чым жыве паэт.

І вось, нарэшце, скончылася грамадзянская вайна, прыйшоў канец усім акупацыям. У жыцці беларускага народа адбылася вялікая падзея: была абвешчана Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспубліка. Паэт піша:

Беларусь на куце
У хаце сваёй села...

Маладыя сілы народа былі ўзняты рэвалюцыяй да творчага жыцця, да вялікага будаўніцтва шчасця Радзімы. У паэта загучалі новыя матывы. Яго паэзія напоўнілася бурным аптымізмам. Паэт так звяртаўся ў гэты час да моладзі:

У маланках перуновых,
З гулкім гоманам грывотаў
Для вякоў дыктуйце новых
Нечуваных ясных.
Цень мінуўшчыны праклятай,
Дзе бізун гуляў з нагайкай,
Змеціце вы, арляняты,
Сваёй новай сілай-байкай.
Ужо выбіла часіна
На вялікую прыгоду
Выйсці з мутнай каляіны
Беларускаму народу.

У жыцці паэта пачынаецца новая пара. Янка Купала ў гэтыя часы многа піша. З друку выходзяць яго новыя кнігі, ён займаецца вялікай грамадскай працай. Увесь час ён жыве ў Мінску, які стаў сталіцай Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі. У гэтыя часы пачынаецца бурны рост беларускай савецкай літаратуры. У літаратуру прыходзяць новыя маладыя сілы, і Янка Купала становіцца настаўнікам літаратурнай моладзі. Разам з Якубам Коласам ён быў пачынальнікам і стваральнікам новай літаратурнай беларускай мовы. Новае пакаленне беларускіх пісьменнікаў развівала літаратурную мову на аснове, пакладзенай Янкам Купалам і Якубам Коласам.

Дом, дзе жыў Янка Купала, заўсёды быў тым

месцам, куды імкнулася літаратурная моладзь. У свайго слаўнага бацькі маладыя пісьменнікі вучыліся любіць свой народ і самаахвярна служыць яму. Вялікае жыццё Янкі Купалы заўсёды было ўзорам для кожнага маладзейшага беларускага пісьменніка. Гэта жыццё было поўным адлюстраваннем жыцця і лёсу народа. Перажываў народ нядолю — у нядолі быў і яго вялікі паэт. Прышло для народа шчаслівае жыццё — быў у шчасці і радасці паэт.

Савецкі ўрад высока ацаніў заслугі Янкі Купалы. Яму была дадзена Савецкім урадам годнасць Народнага паэта Беларусі. Савецкі ўрад узнагародзіў паэта вышэйшай узнагародай — ордэнам Леніна. За кнігу паэзіі «Ад сэрца» Янка Купала атрымаў Дзяржаўную прэмію.

Яго дзейнасць перарасла межы Беларусі. Ён стаў адным з самых любімых і папулярных паэтаў усяго Савецкага Саюза. Ён стаў вядомым і ва ўсім свеце.

Творчасць Янкі Купалы стала гімнам народнай радасці. Беларускі народ у вялікай сям'і ўсіх савецкіх народаў, пад мудрым кіраўніцтвам вялікай партыі Леніна пабудаваў сабе шчаслівае жыццё ў сваёй рэспубліцы. І паэзія Янкі Купалы, як вялікае сцвярджанне народнага шчасця, стала элементом жыцця народа. Вуснамі Янкі Купалы гаворыць увесь беларускі народ.

Як чалавек яснага розуму і вялікай душы, як вялікі талент, як лепшы з лепшых сыноў народа, як вялікі грамадзянін Янка Купала бачыў і адчуваў працэс гісторыі. Узброены гістарычнай практыкай свайго народа, ён адчуваў, што Беларусі суджана яшчэ перажыць новае выпрабаванне. Яшчэ ў 1935 годзе паэт пісаў:

...Што гітлеры і герынгі з Берліна,
Культуру нішчачы, што кінулі вякі,
І ў божышча узвёўшы гільётыну,
На край савецкі точаць шаблі і штыкі.

І калі прыйшоў гэты цяжкі для радзімы дзень, калі фашысцкая подласць рынула на савецкую зямлю зграі адзічэлых і атупелых гітлераўцаў, калі родная, мілая беларуская зямля стала арэнай кры-

вавага разгулу гітлераўскага звяр'я, Янка Купала з першага ж дня вайны стаў змагаром з крывавамі нямецкімі захопнікамі. Ён зноў з'явіўся перад народамі як магутны народны трыбун, і яго гнеўны кліч да змагання прайшоў па ўсёй беларускай зямлі ад краю яе і да краю. «Да зброі, браты-беларусы!» — гукнуў ён. Крываваму Гітлеру ён даў такую ацэнку:

Брыдзе, паўзе ў крыві людское па калена,
Народамі пракляты гнусны зарубежнік,
Не шакал ён, не гадзіна і не гіена,—
Ён — Гітлер, фюрэр прускі,
трупаед, грабежнік.

Паэт так звярнуўся да беларускіх партызан:

Партызаны, партызаны,
Беларускія сыны!
За няволю, за кайданы
Рэжце гітлерцаў паганых,
Каб не ўскрэслі век яны!
Не давайце гадам сілы
Над сабою распасцерць,
Рыйце загадзя магілы,
Вырываўце з жывых жылы,
Кроў за кроў, а смерць за смерць!

Сваю душу і сэрца, усяго сябе Купала аддаў змаганню з ненавісным ворагам. Ён быў адным з дзеячаў Славянскага камітэта, адным з арганізатараў Першага Усеславянскага мітыngu. Перамагаючы свае фізічныя недамаганні, ён аддаваўся дзейнасці вялікага грамадзяніна, ён бачыў, што яго слова чакае родны народ, які ўзняўся на ворага. Ён бесперапынна сачыў за дзейнасцю беларускіх партызан, поўніўся яснай радасцю ад кожнай перамогі Чырвонай Арміі і чакаў таго шчаслівага дня, калі беларуская зямля будзе ачышчана ад фашысцкай навалачы.

Смерць заўчасна адабрала яго ад нас. Яму не суджана было дачакацца таго дня, калі апошні гітлераўскі вырадак ляжа на святой беларускай зямлі сваімі паганымі касцямі. Але беларускі народ будзе святкаваць сваё вызваленне з ім, з яго імем, з памяццю аб ім. Урна з яго прахам будзе прывезена ў

вызваленую Беларусь, і да яе ісці будуць людзі з святым пачуццём чыстай пашаны да таго, хто пражыў сваё жыццё дзеля роднага народа, хто стаў славай і гордасцю беларускай зямлі, чыё імя на векі вечныя любое, роднае, дарагое народу і ненавіснае ворагам народа.

Дом у Мінску, дзе жыў Янка Купала, разбуран фашысцкімі бандытамі. Каля дома раслі дрэвы, пасаджаныя рукой паэта. Калі хоць адно з гэтых дрэў астанеца — яно стане сімвалам працы вялікага сейбіта, які сеяў у народзе слова праўды і цешыўся з росквіту роднай краіны.

Родная краіна будзе цвісці і красавацца, а чорныя косці паганых нямецкіх акупантаў паточаць чэрві. Беларускі народ з народа-пакутніка стаў народам-змагаром і героем. Дзеля гэтага пражыў сваё слаўнае жыццё і вялікі паэт беларускага народа Янка Купала.

Леакадзія Раманоўская

ДЗІЦЯЧЫЯ І ЮНАЦКІЯ ГАДЫ ПАЭТА

ДЗЯЦІНСТВА

Нас, дзяцей, у сям'і было сямёра. Ясь, так называлі ў дзяцінстве Янку Купалу, быў старэйшым. Ён нас няньчыў, даглядаў.

Памятаю, было мне гадоў пяць. Адноўчы бацька нечага паслаў Яся ў маёнтак. Я папрасілася, каб Ясь узяў мяне з сабою. Ён згадзіўся. У маёнтку быў вялікі сад. Нам трэба было якраз праходзіць каля яго. Мне вельмі захацелася з'есці яблыка. Сваіх мы не мелі. Я і кажу Ясю:

— Ясь, сарві мне яблыка.

— Не трэба.

Я заплакала. Ён пачаў мяне суцяшаць:

— Не плач... Некалі пасадзім сад, будзем мець і мы свае яблыкі...

Словы «гэта панскае, а не наша», «гэта пану, а не нам» можна было вельмі часта пачуць у нашай хаце. І мы разумелі, што гэта значыць — «панскае». Ішла я побач з Ясем і толькі з зайздрасцю пазірала на сакавітыя, спелыя яблыкі і грушы.

У дзяцінстве мы, найчасцей утраіх, — Ясь, Маня, старэйшая за мяне сястра, і я — хадзілі ў лес па ягады, грыбы і арэхі.

Ясь вельмі любіў хадзіць з палкай. Гэта прывычка засталася ў яго на ўсё жыццё.

Збяромся ісці ў лес: ён палку ў рукі — і пай-

шоў, а я з сястрой следам за ім. Трэба сказаць, што ягады ён не вельмі любіў збіраць. Прыйдзем, бывала, у лес, ён пашле нас збіраць ягады, а сам ляжа на траву, рукі — пад галаву і ляжыць; альбо кніжку дастане з-за пазухі і пачынае чытаць.

А вось грыбы Ясь вельмі любіў збіраць. Бывала, раніцой і будзіць яго не трэба было. Устане яшчэ пацёмкам, нас паўзнімае. Палку — у адну руку, кошык — у другую і пайшоў.

— Куды вы спяшаецеся, яшчэ цёмна, — скажа мама.

— Мы ў лесе пачакаем, пакуль развіднее, — адказваў Ясь.

Брат вучыў нас збіраць грыбы.

— Грыбы трэба шукаць пад лісточкам, пад мохам.

— Чаму мінула грыб?

— Асцярожна разгарні мох... Тут павінен быць грыб.

Мы рабілі ўсё так, як гаварыў Ясь.

Набіраў ён грыбоў многа. Ледзь прыцягнем дадому, а дома пачынаем лічыць, хто колькі набіраў. Ну, вядома, з Ясем нам раўняцца цяжка было. У яго заўсёды было больш.

Ясь вельмі любіў лес. Цэлыя дні ён мог праводзіць у лесе. Ён любаваўся высокімі статнымі дрэвамі, асабліва хвоямі. Любіў збіраць кветкі. Умеў вельмі прыгожа складваць букеты, плесці вянкi. Ходзім мы з ім па лесе, зморымся, ледзь ногі перастаўляем, але не падаем і выгляду, бо баімся, што другі раз не возьме з сабой.

НА КАЛЁСАХ

Усё наша дзяцінства і юнацтва прайшло, як кажуць, на калёсах. То мы пераязджалі, то збіраліся пераязджаць.

Добра памятаю жыццё сям'і ў Прудзішчах. Жылося там нам вельмі цяжка. Пераехалі мы з Мінска, дзе бацька паўтара года працаваў рамізнiкам. Усю гаспадарку прыходзілася будаваць нанова. Зямля была вельмі кепская, камяністая. Працавалі ўсе —

малыя і дарослыя — ад цёмнага і да цёмнага. Мы, дзеці, цэлымі днямі зносілі каменне з поля. Хадзілі з пазбіванымі да крыві нагамі. Ледзь выраблялі на арэнду. Да таго ж пані Шаброўская была вельмі капрызная і злосная.

У маёнтку быў парабак, які склаў верш пра жыццё ў Прудзішчах:

Хто хоча гора нажыць,
Няхай ідзе ў Прудзішчы
Да Шаброўскіх службыць.
У іх надта добра:
Вадой хоць заліся,
А каменнямі хоць забіся.
Дадуць есці голую косць,
Сядзеш за стол — проста злосць.

Гэты верш нам усім вельмі падабаўся, бо ён праўдзіва перадаваў, як цяжка было жыць і працаваць у памешчыцы.

Мы жылі вельмі бедна. Бацька прасіў пані зменшыць арэнду, пані не згадзілася, і мы пераехалі на хутар Селішчы.

ЯСЬ І КНІЖКІ

Яшчэ ў Прудзішчах, памятаю, Ясь вельмі любіў чытаць. Кніжак сваіх у нас не было. І Ясь пазычаў іх у суседзяў па ўсёй ваколіцы.

Калі Ясю было гадоў трынаццаць, ён пачаў сам выпісваць газеты і часопісы. Якія газеты ён выпісваў, я не памятаю; з часопісаў ён выпісваў «Родіну». Колькі яму, беднаму, прыйшлося пахадзіць за бацькам, пакуль той даў яму грошай на газеты. Ясь пачаў вельмі старанна выконваць усё, што загадваў бацька па гаспадарцы, каб «выслужыць» грошы.

Удзень чытаць яму не было часу, бо трэба было працаваць на гаспадарцы. Ясь чытаў увечары і ўночы. Чытаў пры лямпе, пры лучыне, на начлезе пры вогнішчы. Сядзе, бывала, вечарам за кнігу, а яго пачынаюць гнаць спаць.

— Кідай сваё чытанне. Няма чаго вачэй сляпіць і дарэмна газу паліць.

Патушаць лямпу, а ён прыстасуе лучыну, пры-

ладзіцца і чытае. У святочныя дні, улетку, ён зранку браў кнігу і на цэлы дзень сыходзіў у лес. Кніжцы ён аддаваў кожную вольную хвіліну. Што б ні рабіў — заўсёды пры сабе меў кніжку.

Пашле бацька яго пасвіць, а праз некаторы час пасылае каторую з нас да яго:

— Збегай, паглядзі, што там Ясь робіць. Зачытаецца, вядома, а скаціна ў шкоду зойдзе.

Я з ахвотай бегала да Яся. Прыбягу... бачу — Ясь чытае, а коні ў збажыне. Я адганю коней і пайду дадому, а ён, бывала, і не заўважыць, што я прыходзіла.

ЯСЕВА НАВУКА

Вучыўся ён у выпадковых дарэктараў¹. Такое навучанне яго не задавальняла. Ён пачаў прасіць бацькоў паслаць яго ў школу. І вось бацькі паслалі яго вучыцца ў Бяларуцкае народнае вучылішча. Скончыў Ясь вучылішча за адну зіму. Ён многа чытаў і таму ведаў шмат больш, чым патрабавалася праграмай.

Ясь быў нашым першым і адзіным настаўнікам. Ён навучыў нас грамаце. За стол садзіліся ўсе дзеці — і большыя, і меншыя. Я, Маня і Анця вучыліся грамаце, а меншыя — Казя, Сабіна і Гэля — былі толькі слухачамі. Ясь вучыў чытаць нас па-руску і па-польску. Вучыў рашаць і задачкі. Самым цяжкім для нас была табліца множання. Ясь патрабаваў гаварыць табліцу без затрымкі. Пачнеш запінацца, прымусіць пачаць спачатку.

Часамі да стала падсядаў і бацька. Ён трохі чытаў па-польску, умеў складаць, адымаць, множыць, але ніяк не мог зразумець дзялення. Ясь пачынаў яму тлумачыць. І мы свае веды хочам паказаць. Усе захапляемся... Шумна робіцца ў хаце, весела. Ясь з запалам нешта даводзіць бацьку, а мы пачынаем дурэць, смяяцца, не абыходзіцца і без плачу.

¹ Так называлі прыватных настаўнікаў. Дарэктарамі звычайна былі людзі малапісьменныя, якія не мелі настаўніцкай адукацыі.

Нарэшце ўмешваецца мама ў нашу навуку і разганяе ўсіх спаць.

К вясне я і Маня даволі добра чыталі і пісалі. З гэтай Ясёвай навукай мы і жыццё сваё пражываем...

Ясь вельмі хацеў вучыцца далей. Ён прасіў бацьку паслаць яго вучыцца ў Мінск. Якраз у гэты час здароўе бацькі пагоршылася. Ён хацеў бачыць Яся сваім памочнікам па гаспадарцы.

— Для гаспадара хопіць і тае навукі, што маеш,— казаў бацька.

У суседні фальварак на лета прыехаў студэнт Самойла. Ясь з ім пазнаёміўся. З сумам раскажаў ён новаму сябру аб сваім жаданні вучыцца.

Самойла ўзяўся падрыхтоўваць Яся ў рэальнае вучылішча. Усё лета начамі Ясь сядзеў за кнігамі.

Увосень Самойла паведаміў Ясю, што дырэктар Мінскага рэальнага вучылішча (бацька Самойлы) згодзен прыняць яго ў вучылішча без іспытаў. Як ні прасіў Ясь паслаць яго вучыцца, нічога не выйшла. Бацька не пусціў. Гэта зрабіла на Яся вельмі цяжкае ўражанне.

СКРЫПКА І ДУДАЧКА

Апрача кніжак Ясь захапляўся музыкай.

Памятаю, як ён прасіў бацьку купіць яму скрыпку. Скора бацька купіў яму скрыпку ў пастуха за 50 капеек. Колькі радасці было, і не толькі яму аднаму, але і нам. Скончыць Ясь увечары работу — і за скрыпку. Іграе цэлы вечар. Нарэшце мама пачынае прасіць:

— Пакінь ужо, галава развальваецца ад тваёй музыкі.

А ён усё іграе.

Вучыў яго іграць на скрыпцы парабак Мартын. Мартын быў вельмі цікавы чалавек. Ён быў майстар на ўсе рукі. Ён і на скрыпцы іграў і вельмі добра расказваў казкі. І да работы быў ахвочы. З Ясем яны былі вялікімі сябрамі. Сядуць разам і пачнуць на скрыпках іграць або Мартын казкі пачне расказваць, а Ясь слухае. Ну і мы Мартына акружым.

Бацька паглядзіць і, усміхаючыся, скажа:

— Ну, ужо абляпілі.

Памятаю такі выпадак. Было гэта ўвосень. Звезлі збожжа ў гумно. Бацька паслаў Яся начаваць у гумно — пільнаваць. З ім разам пайшоў і Мартын. Ну, вядома, узялі з сабой і свае скрыпкі. Ігралі яны там да рання.

Назаўтра суседзі, жартуючы, пыталіся ў бацькі:

— Што гэта ў тваім гумне ўчора апоўначы рабілася? Ці не завёўся там нячысцік?

Неяк у часопісе «Родина» Ясь вычытаў, што за два рублі можна выпісаць музычны інструмент. Яму вельмі захацелася мець гэты інструмент. Пачаў праціць грошы ў бацькоў.

— Што ты сабе думаеш? Што гэта ў нас рублі валяюцца? Выкінуць два рублі на нейкую дудачку!

Праз некалькі дзён мама ўсё ж дала Ясю два рублі.

— На, купі сабе дудачку... Ну і сыноч у мяне...

Аднойчы ў святочны дзень, бачу, ідзе Ясь дадому і нясе нейкі скрутак. Пакуль ён распакоўваў яго, мы, усе дзеці, стаялі, як зачараваныя. Не памятаю, як гэты інструмент называўся, але падобны ён быў на флейту.

Ясь цэлы дзень іграў. Настаў вечар, а ён усё іграе. Пагасілі лямпу, усе ляглі спаць, а ён хоць ціхенька, а ўсё ж іграе. Бацька прагнаў яго ў сенцы, а ён і там усё наігрывае на сваёй дудачцы. Праз пару дзён расклеілася Ясева дудачка. Як ён ні ладзіў яе, нічога не выходзіла. Насіў ён яе «на лекі» да паважанага музыканта Павэлка на суседні хутар. Але і той не даў ніякай рады дудачцы.

— Ну, наладзіў дудачку? — спытала я.

— Адчапіся... Ашуканцы... Яна ўся зроблена з паперы. А яшчэ два рублі садралі.

ПЕРШЫЯ ВЕРШЫ

У Селішчы Ясь пачаў складаць вершы. Першы верш ён напісаў на мае імяніны. Было гэта ў 1902 годзе. Раніцой мама паслала мяне ў мястэчка Бесяды да крамніка Абромкі купіць мукі, цукру, дражджэй.

Я пайшла. У гэты дзень усё нешта не ладзілася ў мяне з работай. Ясь хадзіў і падсмейваўся з мяне.

Вечарам ён прачытаў верш, у якім раскажаў пра мой няўдалы дзень, пра ўсё, куды я хадзіла і што рабіла.

Усе пачалі смяцца з мяне. Я вельмі абразілася на Яся, выхваціла паперку з яго рукі і кінула ў печ.

Гэта было першае літаратурнае выступленне брата.

Многа гора зазнала наша сям'я ў Селішчах. Памёр бацька. Ён быў вельмі працавітым чалавекам. Непасільная праца на панскай зямлі заўчасна загнала яго ў магілу. Скора пасля смерці бацькі на нашу сям'ю ўзвалілася новае няшчасце. На шкарлятыну захварэлі ўсе дзеці, апрача Яся. Усе шасцёра ляжалі, як пласты. У адзін тыдзень смерць забрала траіх дзяцей. Памерлі Казя, Сабіна і Гэля, Ясева любіміца.

Ясь хадзіў сам не свой.

Пасля смерці бацькі Ясь застаўся за гаспадара. Вельмі многа яму даводзілася працаваць. Ён стаў пануры, маўклівы. Пачаў многа пісаць.

Пісаў ён на полі, на возе і ўсюды. Суседзі сталі жартаваць з яго:

— Чулі, Луцэўчык вершы піша?

— Відаць, панам будзе.

— Адно яго чакае — астрог. Шкада Луцэвічыху. Бедная ўдава.

Такія чуткі даходзілі да маткі. Яна нічога на гэта не адказвала, маўчала. Часам пачынала з Ясем гутарку:

— Ясю, як жыць будзем? Бацькі няма, ты ўсё кніжкі чытаеш, вершы складаеш. Дабром усё гэта не скончыцца. Што ты сабе думаеш? Ці ты хлеб з гэтага будзеш есці?

— Мама, ці хацела б ты, каб бацька вярнуўся з таго свету і зноў пачаў жыць з намі?!

— Чаму ж, дзеткі, не хацела б. Ой, як бы яшчэ хацела.

— Як табе хочацца, каб бацька вярнуўся да цябе, так мне хочацца пісаць. Нельга вярнуць бацьку да нас, нельга забараніць мне вершы складаць.

«ПАНСКАЯ ЛАСКА»

У Селішчах мы пражылі дзесяць год. Канчаўся тэрмін кантракта. Нялёгка было маме пакідаць абжыты кут. Хоць і жылося нам цяжка, але ўсё ж страшна адной з малымі падняцца з месца.

Мама сказала Ясю паехаць да пана Высоцкага і папрасіць працягнуць тэрмін кантракта.

— Паедзь, сынку, да Высоцкага. Скажы яму, што мы так многа тут гора зазналі. Бацьку і траіх дзяцей пахавалі. Няўжо ж у яго няма сэрца і ён выганіць нас. І арэнду ўсю заплацілі. Не ўгняві яго, сыноч. Ласкава яго папрасі...

Ясь прыехаў да пана, раскажаў яму ўсё, як мама яго вучыла. Пан адказаў:

— Твая маці ўдавой засталася. Не зможа яна ў час плаціць арэнду. Бяды мне будзе з ёй.

— Спадзяёмся на панскую ласку, — сказаў Ясь. Пан зрабіў «ласку»: аддаў хутар другому арандатару, які згадзіўся плаціць большую арэнду. Праз тыдні два прыехала новая сям'я, каб заняць нашу хату.

Пагаравала маці і паехала шукаць новага прыстанішча. Нехта сказаў, што здаецца ў арэнду хутар Бараўцы. Мама паехала туды і ўзяла яго ў арэнду. Гэты хутар знаходзіўся недалёка ад горада Мінска.

Ясь перавёз сям'ю на новае месца.

У Бараўцах Ясь амаль зусім не працаваў на гаспадарцы. У гэты час ён працаваў на бровары.

Уладзіслава Луцэвіч

З УСПАМІНАЎ ПРА ЯНКУ КУПАЛУ

ЯНКА КУПАЛА Ў ВІЛЬНІ

Цяжкім і складаным быў творчы і жыццёвы шлях Янкі Купалы. З маладых год ён вымушан быў сваімі сіламі зарабляць кавалак хлеба не толькі для сябе, але і для ўсёй сям'і. Сям'я Луцэвічаў сваёй зямлі не мела, бацька Купалы працаваў у памешчыкаў і часта пераязджаў з аднаго месца ў другое. Пасля смерці бацькі ўвесь цяжар і клопаты аб сям'і леглі на падлетка Янку (яму было тады пятнаццаць год). Непрыветліва сустрэла яго жыццё. Ён марыў, імкнуўся да навукі, але дзверы універсітэтаў для яго былі зачынены. Янка Купала вымушан быў займацца самаадукацыяй.

Янка Купала любіў свой народ. Аб цяжкім лёсе беларускага народа, аб роднай зямлі з самых ранніх год сваёй творчасці Янка Купала спяваў свае шчырыя песні. Яго жыццё — гэта адлюстраванне жыцця роднай яму Беларусі.

Янка Купала быў чалавекам крышталнай чэснасці, ён заўсёды гаварыў праўду. Яго вершы — гэта адбітак яго душы.

У канцы 1913 года Я. Купала вярнуўся з Пецярбурга ў Вільню. У той час у Вільні выходзіла газета «Наша ніва», было арганізавана беларускае выдавецкае таварыства, выдавалася сельскагаспадарчая газета «Саха», а таксама былі арганізаваны беларус-

кі клуб і кнігарня. Патрэбны былі людзі. Імёны Янкі Купалы і Якуба Коласа ў той час былі ўжо вядомы. Прыехаўшы з Пецярбурга, Я. Купала пачаў працаваць у беларускім выдавецтве, а пасля перайшоў у рэдакцыю «Нашай нівы» і неўзабаве стаў яе рэдактарам. Штат рэдакцыі складаўся з двух чалавек: Я. Купала — рэдактар і Зм. Бядуля — сакратар. Нялёгка было выпускаць газету двум чалавекам.

Уздым беларускага нацыянальна-вызваленчага руху, які пачаў ахапляць вялікія колы грамадства, занепакоіў царскую ўладу і яе чыноўнікаў. Выданне той ці іншай беларускай кніжкі, арганізацыя лекцый, гурткоў ці вечароў патрабавалі вынаходлівасці, каб пазбегчы перашкод з боку розных чыноўнікаў, якія імкнуліся скампраметаваць маладых беларускіх пісьменнікаў.

Пасля выхаду кніжак Янкі Купалы «Сон на кургане», «Адвечная песня» ў адной з польскіх газет пан Зянон Пяткевіч у крытычным артыкуле імкнуўся давесці, што няма ні беларускай літаратуры, ні мовы і што Янка Купала «выдумляе нейкую штучную мову і нікому не патрэбную літаратуру». Такія артыкулы часта з'яўляліся і ў газеце «Кур'ер віленскі», рэдактарам якой быў польскі шавініст Ян Обст.

Купала заўсёды па-свойму рэагаваў на такія выпадкі. Ён адказваў на іх вершамі. Вось адзін з іх:

Чаго вам хочацца, панове?
Які вас выклікаў прымус
Забіць трывогу аб тэй мове,
Якой азваўся беларус?
Чаму вам дзіка яго мова? —
Паверце, вашай ён не ўкраў.
Сваё ён толькі ўспомніў слова,
З якім радзіўся, падростаў.
...Напасцю, лаянкай напраснай
Грудзей не варта мазаліць!
Не пагасіць вам праўды яснай:
Жыў беларус і будзе жыць.

«Ворагам Беларушчыны»

Студэнты, настаўнікі дапамагалі распаўсюджаць друкаванае беларускае слова. Мне асабіста часта прыходзілася развозіць ці разносіць літаратуру. У той час я працавала настаўніцай у Вільні.

У нядзелю ці ў іншы вольны дзень прыходзілася пераходзіць з месца на месца, пераносіць беларускія газеты, календары і кніжкі. Часта маім кампаньёнам і памочнікам у гэтай справе быў Янка Купала. Мы з ім наведалі месца, дзе жыў Францішак Багушэвіч: у Ашмянскім павеце, каля мястэчка Жупраны, а таксама ездзілі часта ў Лідскі павет, дзе жыла Цётка. Як дом Цёткі на вёсцы, так і дом у Вільні былі сапраўднымі месцамі збору лепшых літаратурных і рэвалюцыйных беларускіх сіл. У той час усялякія сходны былі забаронены, прыходзілася збірацца асцярожна і часта мяняць месца.

Успамінаецца такі факт. Я. Купала тады яшчэ быў у Пецяярбурзе, гэта было ў пачатку 1912 года. Прыехаў у Вільню Якуб Колас. Усе хацелі яго пабачыць. Мы вырашылі сабрацца на кватэры аднаго з таварышаў. Каб не выклікаць падазронасці ў паліцыі, нам прыйшлося ісці па аднаму праз нейкі чорны ход. Гэта сустрэча надоўга засталася ў нашай памяці. Мы слухалі жывое слова паэта. Якуб Колас расказваў нам аб сваіх перажываннях у астрозе, чытаў новыя вершы, якіх цензура не прапускала.

Прыезд Я. Купалы ў Вільню ўсхваляваў усю беларускую грамадскасць. Купала да паездкі ў Пецяярбург раней ужо некалькі часу жыў у Вільні. Ён карыстаўся сімпатыяй усіх нас. Асабліва яго любіла моладзь. Прыезду яго мы чакалі, як свята. Пра яго шмат нам казалі Цётка, Ядвігін Ш.¹ і іншыя. Цётка заўсёды з выключнай чуласцю гаварыла пра Купалу. Дружба паміж імі пачалася яшчэ задоўга да іх афіцыйнага знаёмства. Купала напісаў верш «Аўтарцы «Скрыпкі беларускай» і прысвяціў яго Цётцы, калі яна яшчэ знаходзілася ў выгнанні. Ён пасылаў ёй з Пецяярбурга ў Львоў амаль усе свае новыя вершы. І Цётка, як яна сама расказвала, заўсёды адводзіла віднае месца Купалу, знаёмячы львоўскую інтэлігенцыю з беларускай літаратурай.

Цётка з нейкай сардэчнай цеплынёй і чуласцю

¹ Ядвігін Ш. (Лявіцкі Антон Іванавіч, 1868—1922) — беларускі празаік і публіцыст, адзін з пачынальнікаў беларускай прозы. (Заўвага складальніка).

адносілася да Янкі Купалы, кожны новы яго верш успрымала як вялікую падзею. Яна не раз казалася сваім сябрам: «Не ведаю, чаму я так люблю гэтага Купалку». Калі ў канцы 1912 г. Янка Купала вярнуўся з Пецярбурга ў Вільню, яны пасябравалі яшчэ мацней.

Літаратурныя сустрэчы і вечары ў Вільні адбываліся звычайна ў беларускім клубе па Віленскай вуліцы або ў літоўскім клубе «Рута». У іх заўсёды прымалі ўдзел Янка Купала, Змітрок Бядуля і Цётка, калі ёй дазваляла здароўе. Беларускія пісьменнікі шчыра дружылі з паэтамі-дэмакратамі і перадавымі літоўскімі і польскімі мастакамі.

Ядвігін Ш., як заўсёды, горача, з гумарам расказваў аб розных выдавецкіх справах, хваліўся, як лоўка яны ашукваюць цензуру. Я. Купала сядзеў, курыў, гаварыў мала, больш слухаў. Разглядаючы малое цеснае памяшканне кнігарні, Я. Купала сказаў: «Час ужо нам, беларусам, вылезці з падзямелля» (кнігарня змяшчалася ў падвальным памяшканні). Тады Я. Купала меў шмат новых вершаў. Мы прасілі, каб ён сам прачытаў што-небудзь. Ён сказаў: «Я не ўмею чытаць сваіх вершаў, наогул дрэнна чытаю. Вы пачытайце, а я з радасцю паслухаю».

Потым успомнілі пра Палуяна. Жыццё Янкі Купалы ў Вільні звязана з імем здольнага маладога пісьменніка Палуяна. Гэта быў самы блізкі друг Янкі Купалы. Палуян вельмі любіў Беларусь, беларускі народ, вершы Я. Купалы. Ён ненавідзеў царызм з яго прыгнётам і несправядлівасцю. Не змогшы перанесці сацыяльнага і нацыянальнага ўціску, Палуян у хвіліну распачы і суму скончыў жыццё самагубствам. Смерць Палуяна глыбока падзейнічала на Я. Купалу. Ён прысвяціў свайму любімаму другу выдатную паэму «Курган», а М. Багдановіч прысвяціў яму свой першы зборнік «Вянок».

Прыезд Я. Купалы ў Вільню ўліў новыя творчыя сілы ў беларускае жыццё. Пачалі наладжвацца вечары, чытанні. У гэты час Я. Купала зблізіўся з літаратурнымі дзеячамі — рускімі, літоўскімі і польскімі. Вялікая дружба злучала Я. Купалу з народным паэтам Літвы Людасам Гірам, з мастаком Чур-

лёнісам, асабліва ў блізкіх адносінах быў Я. Купала з літоўскім кампазітарам Шымкусам.

У 1910—1912 гг. кампазітар Шымкус кіраваў беларускім хорам у Пецярбурзе і на шмат якія з вершаў Янкі Купалы напісаў музыку.

У гэты час у Вільні пачала выходзіць руская ліберальная «Вечерняя газета», рэдактарам якой быў таксама сябра Я. Купалы — Андрэеў. «Вечерняя газета» на сваіх старонках часта змяшчала матэрыялы і допісы, звязаныя з жыццём Беларусі.

Літаратурныя сувязі Я. Купалы мелі добры ўплыў на яго творчасць і пашыралі яго светапогляд. У канцы 1913 г. у Вільню прыязджаў рускі паэт Бальмант. Я. Купала сустракаўся з ім не толькі на афіцыйных літаратурных вечарах, але і на таварыскіх, найбольш на кватэры ў рэдактара Андрэева і У. Самойлы. Адаючы Бальманту павагу як паэту, Я. Купала расказваў пазней, што Бальмант яму не спадабаўся як чалавек.

У. Самойла быў сынам дырэктара Мінскага рэальнага вучылішча. Ён рыхтаваў у свой час Янку Купалу ў гэта вучылішча. З таго часу пачалася іх дружба, якая цягнулася доўгія гады. У. Самойла вельмі асцярожна і ўважліва адносіўся да творчых пачынанняў Янкі Купалы. Ён, можа, першы зразумеў, што яго малады друг — чалавек з вялікім паэтычным талентам, і акружаў яго ўвагай, імкнуўся стварыць яму ўмовы для росквіту яго здольнасцей. Ён баяўся, што цяжкое жыццё загубіць талент Янкі Купалы.

Пры самым блізкім удзеле У. Самойлы ў 1905 г. у рускай газеце «Северо-Западный край» быў надрукаван першы верш Я. Купалы «Мужык». У Вільні Янка Купала часта сустракаўся з Самойлам і прысвяціў яму некалькі вершаў.

Я. Купала і Я. Колас былі заўсёды самымі блізкімі прыяцелямі. Мацавала іх дружба тое, што яны амаль у адзін час выйшлі на літаратурную ніву, іх аб'яднала агульнасць поглядаў на развіццё беларускага руху, жаданне ўбачыць свой народ сацыяльна і нацыянальна вызваленым. Не было амаль ніводнага нумара газеты «Наша ніва» ці часопіса, дзе б не

друкаваліся творы Якуба Коласа і Янкі Купалы. Іх творы як бы пераклікаліся. Першае знаёмства вялікіх паэтаў адносіцца да 1912 года, яно адбылося на радзіме Якуба Коласа, пасля чаго праз усё жыццё яны былі неразлучнымі сябрамі. Часта ў апошнія гады Купала любіў успамінаць з Коласам свае сустрэчы, прыгоды, перажыванні. Памятаю, Купала расказваў, як ён паехаў да Якуба Коласа ў госці ў вёску Мікалаеўшчыну Навагрудскага павета: «Пазваў мяне ў госці Якуб Колас. Грошай, як заўсёды, у мяне не было, каб наняць балагола, і я рашыў са станцыі Стоўбцы да вёскі ісці пехатой. Іду, іду, ужо і цямнець пачынае, кругом лес. Няма ў каго спытацца дарогі. Баяўся, што прыйдзецца ў незнаёмым вялікім лесе занаважаць, а тут і есці хочацца. Раптам павеяла вільгаццю, і я ўспомніў, што, па словах Якуба Коласа, Мікалаеўшчына стаіць на беразе Нёмана. Вось і пайшоў я ў гэтым напрамку. Так і дайшоў шчасліва да самай Коласавай хаты».

Я. Купала быў вельмі горды, ніколі не любіў скардзіцца на свой лёс. Любімым адпачынкам Я. Купалы быў тэатр і музыка. Каб пайсці ў тэатр ці на канцэрт, ён адмаўляў сабе ў абедзе. Я памятаю, былі мы аднойчы ў польскім тэатры, глядзелі драму Пшыбышэўскага «Снег». Пастаноўка нам вельмі спадабалася. П'еса гэта захапіла Я. Купалу да глыбіні душы. Калі мы выйшлі з тэатра, на вуліцы падаў снег. Была дзіўная цішыня. Я. Купала, як заўсёды, праводзіў мяне дадому, я жыла на ўскраіне горада, кіламетры тры ад цэнтра. Назаўтра я атрымала ад яго ліст праз пасыльнага. У лісце быў новы верш «Снег»:

Залягла, як пасцель,
Лебядзіная бель
На загон, на курган.
І кажан, і груган
Занямеў не на смех:
Гэта снег, толькі снег...
Думкі, сэрца, паглёд
Абліў лёд, скаваў лёд.
Так спавіў, спавіў сам,
Каб лягчэй было там,
Дзе жыццё не на смех:
Гэта снег, толькі снег...

Ты і жыў, і любіў,
 Ты не ўмёр — і забыў,
 Каб нічога не дбаць,
 Смела ўдаль паглядаць,
 Быць самім не на смех:
 Гэта снег, толькі снег...
 Хтось — сваяк, не сваяк —
 Як жыў, скончыўся так.
 Прагудзеў поп і звон,
 Ідзі з памяці вон:
 Бо за хлеб, не на смех!
 Гэта снег, толькі снег...
 Мо . і лёгкія дні...
 Не зачэпяць ані...
 Ні бяда, ні нуда,
 Ні агонь, ні вада...
 Само шчасце, сам смех!
 Гэта снег, толькі снег...

У лютым 1913 года Купалу запрасілі ў Пецярбург. Там таварыствам беларускіх студэнтаў на карысць касы ўзаемадапамогі была пастаўлена ўпершыню п'еса Я. Купалы «Паўлінка». П'еса ставілася артыстам імператарскага дзяржаўнага тэатра Бэкін-Драздовым, ігралі студэнты. Пастаноўка «Паўлінкі» прынята была надзвычай цёпла не толькі беларускім студэнцтвам, але і пецярбургскай інтэлігенцыяй. На гэтым вечары першы раз публічна дэкламаваліся такія вершы Я. Купалы, як «Прарок», «Курган», «Я не паэта», «Маладой Беларусі» і г. д. Я. Купала тады атрымаў падарунак ад беларускай моладзі — залаты гадзіннік з надпісам: «Бацьку «Паўлінкі» ад беларускіх студэнтаў».

У 1913 годзе «Паўлінка» ставілася і ў Вільні Першым Беларускім драматычным таварыствам з удзелам вядомага артыста Ігната Буйніцкага¹, а пасля ў Радашковічах і ў розных кутках Беларусі.

Частку лета 1913 года Я. Купала праводзіў у сваёй маткі ў фальварку Акопы². Недалёка ад Акопаў,

¹ Буйніцкі Ігнат Цярэнцьевіч (1861—1917) — таленавіты акцёр, рэжысёр, стваральнік беларускага нацыянальнага прафесійнага тэатра. (Зайвага складальніка).

² Хутар Акопы належаў да Лагойскага раёна Мінскай вобласці. (Зайвага складальніка).

вярсты за 3—4, жыў мой брат, у якога я ўлетку адпачывала. Брат мой Станкевіч служыў вінакурам у памешчыка Чаховіча, унука таго самага старога паўстанца Чаховіча, у якога браў кніжкі ў дзяцінстве Я. Купала. У часе прабывання свайго ў Акопах Я. Купала быў частым госцем у нас, часам заставаўся на некалькі дзён. Часта ён прасіў мяне заспяваць якую-небудзь беларускую народную песню. Асабліва любіў ён «Ці ў полі, ці ў полі не бярозка расла». Я. Купалу падабаліся гэтыя словы, і ён напісаў верш «Ці на небе, ці на небе не мільён зорак свеціць».

Купала часта скардзіўся на адзіноцтва, называў сябе сірацінай. У кампаніі Янка Купала быў вельмі сарамлівым. Ён не ўмеў весяліцца. Часам толькі Цётка ўмела ўцягнуць яго ў гульню:

— Давай, Купалка, паскачам, давай патанцуем! І тады Купала танцаваў, неяк смешна, дробненька, польку ці «Лявоніху».

У гэты час Купала напісаў шмат новых вершаў: «А ты, сіраціна, жыві», «Песняй толькі жыву я», «Коціцца крыніца», «Калядная ночка», «У бяссонную ноч», «З вячэрніх дум», паэмы: «Яна і я», «Песня», «Магіла льва» і «Бандароўна».

Першы нумар газеты «Наша ніва» пад рэдакцыяй Я. Купалы выйшаў 22 лютага 1914 года.

Пачалася імперыялістычная вайна. Вільня стала прыфрантавым горадам. Вайна паклала адбітак на літаратурнае жыццё. Не выходзіла амаль ніводнага нумара газеты «Наша ніва», у якой бы не было слядоў цензуры — белых палос.

Працаваць у рэдакцыі «Нашай нівы» Я. Купалу было цяжка, бо вакол газеты групаваліся людзі розных палітычных кірункаў. Янка Купала не падзяляў многіх іх поглядаў: яму прыходзілася часта спрачацца. Янка Купала быў супраць вайны 1914 года. Свае думкі ён выказаў у вершах «Песні вайны», «Вясна 1915 года» і ў іншых.

У жніўні 1914 года ў Вільню прыехаў В. Я. Брусаў. Прыезд яго быў надзвычайнай літаратурнай падзеяй. Адбылося некалькі вечароў, на якіх рускі паэт выступаў з чытаннем сваіх твораў. Успаміна-

ецца адзін вечар, які адбыўся ў памяшканні літоўскага клуба «Рута».

Зала была поўная народу. У зале чуліся мовы: польская, руская, літоўская. На гэтым вечары быў і Янка Купала. Яго пазнаёмілі з В. Я. Брусавым. Яны ў Вільні сустракаліся некалькі разоў на таварыскіх вечарах. Брусаў наведваў беларускую кнігарню і рэдакцыю газеты «Наша ніва».

Рэдакцыя газеты «Наша ніва» сумесна з рэдакцыяй «Вечерней газеты» наладзілі таварыскую вечарынку ў гонар паэта. Брусаў зрабіў вялікае ўражанне на Янку Купалу сваёй вялікай эрудыцыяй, суровасцю і прастатой. Янка Купала падараваў яму свае кніжкі. На кніжцы «Шляхам жыцця» ён напісаў: «В. Я. Брусаву на добрую памятку першага спаткання ў Вільні ад вучня і паклонніка. Вільня, 13/VIII 1914 года». Праз некаторы час Купала пачынае атрымліваць ад Брусава лісты з перакладамі вершаў на рускую мову.

Вайна ўсё мацней давала сябе знаць у Вільні. З фронту пачалі прыходзіць сумныя весткі аб гібелі таварышаў Купалы. Асабліва ўразіла Янку Купалу смерць Лявона Гмырака¹, вельмі здольнага маладога празаіка, і Юзіка Пашкевіча (брата Цёткі). Купалу непакоіў лёс Якуба Коласа, які тады быў на фронце.

16 студзеня 1915 года за артыкул «Думкі» быў канфіскаваны другі нумар газеты «Наша ніва». Я. Купала як рэдактар прыцягваўся да судовай адказнасці. Справа была перададзена пракурору Віленскага акруговага суда. Многія вершы Янкі Купалы здымаліся цэнзурай. Працаваць было немагчыма. З Вільні пачалі выязджаць. Янка Купала таксама вырашыў выехаць, здзейсніць сваю заповітную думку аб вучобе і 5 верасня 1915 года паехаў у Маскву, дзе паступіў у Народны ўніверсітэт імя Шаняўскага.

¹ Лявон Гмырак (1891—1915) — беларускі пісьменнік і публіцыст. Празаічныя творы падпісваў «Б. Заяц». (Заўвага складальніка).

ЛЯЎКІ

Калі я ўспамінаю Ляўкі, дзе была наша дача, перада мной заўсёды ўстае высокі бераг Дняпра, стары сасновы бор, задумны, шумлівы...

Каля Дняпра, заросшыя кустамі чаромхі, арэшыны, у высокай зялёнай траве, акопы, бліндажы — памяць першай сусветнай вайны.

Па Дняпры праходзяць плыты, за Дняпром відаць шырокія калгасныя палі, з вясны зелянеючыя рунню, а пасля — залацістыя ў цяжкім наліве калгаснага збожжа.

Янка Купала вельмі любіў Ляўкі за іх асаблівую прыгажосць. Ён часта хадзіў на бераг Дняпра. Плытагоны пелі песні, якія доўга несліся над водамі, рэхам адгукаючыся ў бары. Цэлымі днямі бор напаўняўся птушыным шчэбетам. Ноччу і раніцой увесь прастор аж дрыжаў ад салаўінага спеву.

Першы раз у 1935 г. Янка Купала разам з Петрусём Броўкам паехалі ў творчую камандзіроўку на Аршаншчыну. Іх накіравалі ў Ляўкі, дзе быў арганізаваны калгас «10 з'езд Саветаў», які ў той час ужо ўвабраўся ў сілу. Побач знаходзіўся яшчэ багацейшы калгас — «Чырвоны сад». Гэтае падарожжа і шпаркі рост калгаснага жыцця захапілі Янку Купалу, і ён там напісаў шмат сваіх лепшых вершаў, якія ўвайшлі потым у яго кніжкі «Песня будаўніцтву» і «Беларусі ардэнаноснай»: «Сыны», «Як у госці сын прыехаў», «Лён», «Алеся», «Вечарынка» і інш.

Вярнуўшыся з гэтай паездкі, Купала задумаў пабудаваць сабе хату-дачу ў Ляўках. Янка вельмі любіў прыроду і адпачынак у ціхай вёсцы. Ён мог доўга слухаць шум бору, глядзець на Дняпро.

Па сваёй натуры Купала быў маўклівы, больш любіў слухаць, чым гаварыць. Гаваркі ён быў толькі з дзецьмі, піянерамі, якія прыходзілі да яго з калгасаў і школ. Ён жартаваў з імі і дарыў кнігі.

Калі Янка пачаў будаваць дачу ў Ляўках, многія цікавіліся, чаму ён будуюцца так далёка ад Мінска. Ён сказаў: «А мне адсюль бліжэй будзе да Масквы, і госці мяне часцей будуць наведваць».

І праўда, з Масквы, Мінска, Кіева і другіх гарадоў сябры і пісьменнікі часта гасцілі ў нас. З асаблівай радасцю вітаў тут Купала свайго найлепшага друга — народнага паэта Якуба Коласа, а таксама нашых беларускіх пісьменнікаў — Кузьму Чорнага, Міхася Лынькова, Кандрата Крапіву, Петруся Броўку, Пятра Глебку, Міхася Клімковіча і іншых.

Ён шчыра пасябраваў з калгаснікамі, якія таксама бывалі частымі гасцямі ў нас, разам чыталі газеты і слухалі радыё, а таксама запрашалі Купалу да сябе на калгасныя сходы, вечары і дажынкi. Купала часта разам з калгаснікамі хадзіў аглядаць калгасныя палі, даваў парады, рабіў заўвагі і радаваўся багатаму ўраджаю. Адноўчы пасля збору ўраджаю старшыня і калгаснікі калгаса «10 з'езд Саветаў» прыйшлі да Купалы з падарункамі. Пад уражаннем гэтай сустрэчы Янка напісаў верш «Госці»:

Ка мне ў госці з прывітаннем шчырым
І з песнямі калгаснікі прыйшлі.
Сам старшыня прыйшоў і брыгадзіры,
Настаўніца, даяркі й пастухі.

А з падарункамі прыйшлі у госці
Зямлі абноўленай гаспадары:
Пірог пшанічны, кветкі, лёну горсці
На стол паклалі й мёду пляйстары.

.

Такога гонару не меў ніколі,
Як я на гэтае зямлі жыву,
Каб так віталі мяне хлебам-соляй,
І то не ў сне якім, а наяву.

Калі Купала задумваў напісаць які-небудзь новы верш, ён рабіўся яшчэ больш маўклівым, імкнуўся тых, хто акружаў яго, адаслаць ад сябе. Тады я ўжо ведала, што ён думае над новым творам і што яго нельга трывожыць.

Адноўчы ён у глыбокай задуме сядзеў на ганку. Сонца заходзіла. Праменні яго залацілі ствалы сосен. У гэты вечар Купала напісаў верш «Сосны»:

Сосны выносныя,
Гордыя сосны!

Шмат вы ўжо носіце
Сонечных вёснаў...

Шырокае, цвітучае поле калгаснага льну — блакітнае бязмежжа, якое ў той час з песнямі палолі дзяўчаты, паслужыла тэмай для верша «Лён», які напісаў Купала і які атрымаў высокую ацэнку Горкага.

У Купалы была багатая бібліятэка. Частку кніжак Янка перавёз з Мінска ў Ляўкі. Ён ахвотна даваў іх чытаць настаўнікам, калгаснікам і моладзі.

У час летняга адпачынку Купала бываў не толькі ў суседніх калгасах. Ён прыязджаў і на прадпрыемствы Аршаншчыны, заводы, фабрыкі, МТС, а таксама на БелДРЭС.

Андрэй Пасах

У МАКСІМА ГОРКАГА

Маёнтак пана Любанскага — Яхімоўшчына — займаў вялікую плошчу на мяжы Ашмянскага і Вілейскага паветаў. Кожны год агенты пана хадзілі па вёсках і вербавалі танную рабочую сілу. Зімой 1906—1907 гг. на работу ў Яхімоўшчыну трапіў і Іван Дамінікавіч Луцэвіч (Янка Купала).

З агульнай рабочай масы ён неяк вылучаўся — чытаў кнігі, здабываў газеты, складаў вершы.

Я працаваў тады настаўнікам сельскай пачатковай школы. З Іванам Дамінікавічам я пазнаёміўся ў сям'і аднаго рабочага. Мой новы знаёмы адразу выклікаў сімпатыю да сябе. Завязалася таварыская гутарка. Непрыкметна загаварылі аб літаратуры. Я быў вельмі здзіўлены, калі даведаўся, што мой субседнік з'яўляецца аўтарам верша «Мужык» і другіх твораў, надрукаваных у перыядычным друку нашага краю.

Купала спытаў:

— Вы мне дазволіце заходзіць у вольны час да вас у школу?

— Калі ласка, буду рад!

Дні праз два заходзіць да мяне Іван Дамінікавіч і прыносіць сшытак вершаў. Ён пачаў іх чытаць. Я слухаў, як зачараваны. З вялікім, пранікнёным пачуццём; ярка і праўдзіва паказаў пачынаючы паэт жыццё мужыка.

Нашы сустрэчы працягваліся да вясны 1907 года. Кожны раз мы чыталі адзін або некалькі новых вершаў Купалы.

Закончыўся рабочы сезон, і Іван Дамінікавіч павінен быў пакінуць Яхімоўшчыну.

Між намі завязалася перапіска, якая працягвалася каля трох год. Іван Дамінікавіч часта прысылаў мне свае новыя вершы. Асобныя з іх, як «Розга і нагайка» (казка), нідзе не надрукаваны і, на вялікі жаль, не захаваліся. Пісьмы загінуплі ў час белапольскай акупацыі Заходняй Беларусі.

У чэрвені 1910 года я прыняў удзел у замежнай экскурсіі, арганізаванай Маскоўскім таварыствам па авалоданню тэхнічнымі ведамі. У час знаходжання ў Італіі наша група вырашыла абавязкова наведаць А. М. Горкага, які жыў тады на востраве Капры.

Аляксей Максімавіч выявіў вялікую цікавасць да ўсяго новага, што адбывалася ў Расіі, цікавіўся літаратурай, мастацтвам. Ён раскажаў, што з розных куткоў Расіі, пачынаючыя пісьменнікі дасылаюць яму для водгукаў свае творы, прычым Аляксей Максімавіч з гонарам гаварыў, што большасць аўтараў — людзі з «нізоў»: рабочыя, сяляне, сельскія настаўнікі. Я раскажаў Горкаму пра беларускага паэта Янку Купалу.

Па просьбе Аляксея Максімавіча я прачытаў на памяць вершы Купалы «А хто там ідзе?» і «Мужык». Горкі быў у захапленні ад прастаты паэзіі Купалы, ад любові, з якой аўтар гаворыць аб мужыку. Прасіў успомніць і прачытаць іншыя яго вершы. Я абяцаў пасля прыезду дадому выслаць першы зборнік Купалы «Жалейку».

Прыехаўшы ў Расію, я паслаў Аляксею Максімавічу абяцаную «Жалейку» і зборнік вершаў Якуба Коласа «Песні-жалыбы».

Лепшай узнагародай за гэта з'явілася атрыманае мною невялікае пісьмо, у якім Аляксей Максімавіч дзякаваў за падарунак.

Як радасна ўсведамляць, што Купала, які заўсёды апяваў мужны і свабодалюбівы народ, быў належа ацэнен партыяй і ўрадам. Яму аднаму з першых было прысвоена пачэснае званне народнага паэта БССР і ўручана высокая ўзнагарода — ордэн Леніна.

Паўліна Мядзёлка

ПАСТАНОЎКА «ПАЎЛІНКІ» Ў ПЕЦЯРБУРЗЕ

1912 год. З атэстатам аб сканчэнні жаночай гімназіі і з дзесяццю рублямі ў кішэні я накіравалася ў Пецярбург.

Яшчэ будучы ў Вільні, у гімназіі, я чула, што ў Піцеры ёсць студэнцкія арганізацыі, касы ўзаемадапамогі, якія дапамагаюць бедным студэнтам знайсці работу, а ў цяжкую хвіліну і грашовую пазыку даюць. Шукаць гэтыя арганізацыі трэба ў студэнцкай кухні (сталоўцы) на Забалканскім праспекце, 20. Спыніўшыся часова на кватэры ў знаёмых, я пайшла ў сталоўку.

Гэта была велізарная зала, дзе размяшчалася каля дзесятка простых сталоў, кожны на 8—10 асоб. Збіраліся туды студэнты галоўным чынам з ліку нацыянальных меншасцей Расіі — «інародцаў», як тады іх звалі. Па колькасці пераважалі палякі, меншасць складалі беларусы і літоўцы. У сталоўцы было самаабслугоўванне. Я ўзяла ў касе квіток, схадзіла з місачкай на кухню па суп і прысела за незаняты стол каля парога. Праз хвіліну сюды падышоў студэнт, які ведаў мяне па Вільні, і зрабіў заўвагу:

— Вы, мабыць, за чужы стол селі.

— Але ж тут нікога няма, і я нікому не перашкаджаю, — сказала я здзіўлена.

— Так, але гэта стол эндэкаў, а вы, наколькі я

ведаю, здаецца, не належыце да іх. Эндэкі з прыемнасцю сустрэнуць вас, але калі вашы заўважаць, дык не прымуць у сваю групу. Будзеце мець непрыемнасці.

Аказваецца, тут студэнты дзяліліся на групы па палітычных поглядах. Кожная група мела асобны стол, і не дай божа, калі хто-небудзь прысядзе за чужы! Студэнт паказаў мне, дзе знаходзяцца сталы прагрэсіўнай моладзі, стол «белападкладачнікаў» з ліку «залатой моладзі», усялякіх адценняў хрысціянскай дэмакратыі і г. д.

На пярэднім плане, супраць уваходных дзвярэй, на ўсю шырыню цягнуўся стол з газетамі і часопісамі. Сцяна за ім служыла паказчыкам, якія палітычныя групы стаялі на чале праўлення студэнцкай кухні: калі вісеў вялікі крыж пасярэдзіне — значыцца на чале былі эндэкі ці хрысціянская моладзь, калі крыж зняты, а на яго месцы якія-небудзь дэмакратычныя лозунгі — значыцца верх сацыялістычнай моладзі.

Хутка пры дапамозе студэнцкіх арганізацый я атрымала заробак: мела прыватныя ўрокі, рабіла карэктур, перапісвала ў Публічнай бібліятэцы старажытныя дакументы XI—XII ст. За год я зарабіла крыху, сама магла пражыць і дамоў з гасцінцамі прыехаць.

У першы ж дзень у гэтай сталоўцы я спаткалася са студэнтамі-беларусамі. Неўзабаве па ініцыятыве студэнта Яўгена Хлябцэвіча было арганізавана «беларускае брацтва» — каса ўзаемадапамогі студэнтаў-беларусаў.

Па суботах мы збіраліся на кватэры прафесара Б. Эпімах-Шыпілы. Там жыў тады і Янка Купала, які вучыўся на вячэрніх агульнаадукацыйных курсах. Самыя светлыя ўспаміны засталіся аб гэтых суботніках. Збіраліся сюды ўсе, каму дорага было вызваленне Беларусі з-пад прыгнёту царскага самодзяржаўя, хто меў тыя ці іншыя адносіны да развіцця беларускай культуры. Хто-небудзь з нас рабіў даклад аб гісторыі Беларусі, яе эканоміцы ці аб мове і літаратуры, аб народным мастацтве і г. д. Усе мы з нецяярлівасцю чакалі прыходу Янкі Купалы

(заняткі на курсах канчаліся часам позна, і ён з'яўляўся гадзін у 10—11 вечара). Сапраўдным святам і асалодай для нас быў момант, калі ён чытаў нам новыя вершы, якія пазней увайшлі ў зборнік «Шляхам жыцця».

Роўным, спакойным голасам чытаў Купала паэму «Курган». Гневам супраць паноў і князеў палалі нашы вочы, і адначасова гордасцю поўнілася душа за свайго гусляра-званара, «песня-дума» якога «хапала за сэрца».

Даўно змоўк Купала, а ніхто не зварухнуўся і голасу не падаў. Хто сядзеў, твар схававшы ў далоні, хто сумна ў няясную даль глядзеў, у каго рашучасцю гарэлі вочы.

— Э-эх!..— прагучаў нечы голас, коратка выказваючы ўзнятыя пачуцці. Тады схамянуліся ўсе, абудзіліся ад чараў і загаманілі разам, імкнучыся перадаць свае думкі.

Мы вучыліся змагацца, мы верылі, што зляціць сон з павек народа, паўстане ён, як волат, скіне з плячэй ярмо няволі і пачне будаваць вольнае, шчаслівае жыццё.

Калі ўдосталь нагаворымся, наспрачаемся, Пясецкая — гаспадыня прафесара Шыпілы — адчыняла дзверы сталовай і запрашала нас на гарбату. Чалавек дваццаць садзілася за стол. Было чым паласавацца, асабліва нашай братве, студэнтам. Пляменнік прафесара і Купала памагалі падаваць і прыбіраць са стала.

Позна ноччу разыходзіліся па адным, па двое, каб не прывабіць гарадавога або шпіка.

У гэты перыяд Купала пісаў свой першы драматычны твор — «Паўлінку». На адным з суботніх вечароў ён прачытаў нам п'есу. Адразу ж паўстала думка паставіць п'есу на карысць нашай касы ўзаемадапамогі. Арганізаваць спектакль узяўся брат прафесара Уладзіслаў Шыпіла, служачы Пецябургскага паштамта. Рэжысёрам быў запрошан артыст Александрынскага драматычнага тэатра Бэкін-Драздоў. Рэпетыцыі адбываліся дзе толькі можна было, часцей за ўсё ў адным з пакояў клуба паштавікоў. Янка Купала прымаў актыўны ўдзел і ў размерка-

ванні роляў, і ў рэпетыцыях як кансультант, най-
больш зацікаўлены ў праўдзівым адлюстраванні
жыцця на сцэне.

Іграць Паўлінку давялося мне.

Найбольш мучыўся са мной Бэкін-Драздоў у лю-
боўнай сцэне з Якімам. Трэба было парывіста закі-
нуць рукі Якіму на шыю, прытуліцца да грудзей, а
потым... пацалаваць. У мяне выходзіла гэта ненату-
ральна, нясмела. Аднаго разу пасля чарговай няўда-
чы Бэкін-Драздоў адвёў мяне ўбок і строга спытаў:

— Скажыце, вы перажывалі ў сваім жыцці па-
добныя моманты?

Агнём загарэліся мае шчокі, апусціла долу во-
чы і маўчу. А ён працягвае:

— Я не з цікавасці пытаю. Мне як рэжысёру не-
абходна ведаць.

— Не, — прашаптала я і ледзь не заплакала.

— Я так і думаў. Гэта відаць, — з нейкай ці то
пагардай, ці то злосцю сказаў ён і адышоўся да Ку-
палы. Яны шапталіся і пасмейваліся. Мне было так
крыўдна і так балюча за няўдачу, што я думала ўця-
чы з рэпетыцыі і больш не вяртацца. На маё шчасце,
рэпетыцыя закончылася першым актам.

Пасля гэтага Купала стаў часта заходзіць да мя-
не і часамі позна заседжваўся. Я жыла з сяброўкай.
Аднойчы, калі яна была на вячэрніх лекцыях, прый-
шоў Купала і... прыняў на сябе ролю Якіма. Жыва
ўспомніліся шаптанні Бэкіна-Драздова з ім, і моц-
ная крыўда апаліла мяне.

— Ты што! — з гневам спытала я, — прыйшоў
рэпетыцыі са мной праводзіць? Вучыць мяне цала-
вацца? Каб на месцы Якіма быў той, каго я кахаю,
дык без рэпетыцыі абышлося б. Не патрэбна мне
твая навука!

На наступнай рэпетыцыі на злосць усім я нава-
жыла правесці гэтую сцэну як мае быць. Бэкін-Драз-
доў аж у далоні запляскаў з радасці. Тады я з па-
чуццём перамогі падышла да Купалы:

— Во, бачыш? І без твае навукі абышлося.

Спектакль адбыўся, калі не памыляюся, у пер-
шай палове лютага 1913 года ў рабочым квартале.
Публікі было паўнюсенька. Пераважная боль-

шасць — рабочыя заводаў. Мяне трэсла, як у ліхаманцы. Студэнта, які іграў ролю Быкоўскага, я цярэць не магла, таму сцэна з ім прайшла найбольш удала. Наогул спектакль ішоў гладка, без запінак. А як скончыўся, — гром воплескаў, крыкі прымусілі нас не раз выходзіць на сцэну і кланяцца. Асабліва доўга выклікалі аўтара. Разоў з дзесяць Янка, узяўшы за руку мяне, выходзіў на сцэну. І тут жа на сцэне падараваў два экземпляры «Паўлінкі», яшчэ цёпленькія, толькі што атрыманыя з літаграфіі, пры гэтым абняў мяне і перад усёй публікай пацалаваў.

На гэты раз я не пратэставала і не саромелася, а сама яго горача пацалавала як аўтара «Паўлінкі» і з глыбокай падзякай, што мне першай давалося сыграць гэтую ролю.

На адным з экземпляраў п'есы, якія я атрымала на сцэне, быў напісан верш у 32 радкі, прысвечаны мне як першай выканаўцы Паўлінкі.

На другі дзень пасля спектакля Купала выехаў у Вільню, дзе таксама рыхтавалася пастаноўка «Паўлінкі».

Яўген Хлябцэвіч

ЯНКА КУПАЛА І ПЕЦЯРБУРГСКІ УНІВЕРСІТЭТ

Пецярбургскі перыяд жыцця Янкі Купалы адзначаўся яго работай над павышэннем культурнага ўзроўню і атрыманнем сістэматычнай агульнай адукацыі, а таксама цэлым радам буйных твораў. Вучоба Янкі Купалы на пецярбургскіх агульнаадукацыйных курсах імя А. С. Чарняева мела выключны ўплыў на фармаванне яго светапогляду.

Сам Янка Купала сцвярджаў, што гэтыя курсы мелі вялікае значэнне для яго развіцця. Яны дапамагалі сістэматызацыі яго ведаў. У аўтабіяграфічных матэрыялах Янка Купала (часопіс «Полымя», № 6, 1946 г.) піша: «З пецярбургскіх літаратараў я, як вядома, пазнаёміўся з А. А. Карыньскім».

У час вучобы Янкі Купалы ў Пецярбурзе найбольш відныя літаратары збіраліся ў Літаратурным таварыстве (Фантанка, 83), дзе быў іх клуб для сходаў і сустрэч. Частка іх збіралася ў рэстаране «Вена», а літаратары, не звязаныя з Літаратурным таварыствам, наведвалі народныя чайныя.

Янка Купала лічыў за лепшае заходзіць у такія чайныя, там ён і пазнаёміўся з А. А. Карыньскім.

Паэт Апалон Апалонавіч Карыньскі, апрача вершаў, пісаў апавяданні, літаратурна-крытычныя эцюды і этнаграфічныя нарысы. Ён зрабіў удалыя пераклады на рускую мову твораў Янкі Купалы «Песня

сонцу», «Явар і каліна», «Мой дом», «Перад ночкай» і інш.

Курс тэорыі і гісторыі літаратуры, якім найбольш цікавіўся Купала, чытаў на курсах А. С. Чарняева вядомы прафесар Аляксандр Карнільевіч Бараздзін (1863—1919 гг.) — гісторык літаратуры. Ён таксама чытаў рускую літаратуру ў гісторыка-філалагічным інстытуце і ў Пецябургскім універсітэце. З работ яго асаблівай вядомасцю карысталіся «Литературные характеристики 19 века».

Другім прафесарам, які аказваў добры ўплыў на Янку Купалу, быў Мікалай Міхайлавіч Кніповіч, выдатны заолаг і даследчык мораў. Янка Купала адносіўся да яго з вялікай павагай.

У перыяд свайго жыцця ў Пецябурзе Янка Купала быў звязаны з Пецябургскім універсітэтам цераз беларускі навукова-літаратурны гурток студэнтаў гэтага універсітэта. Ён быў сталым наведвальнікам і ўдзельнікам гэтага гуртка.

На кватэры, дзе жыў Купала, збіраліся студэнты Пецябургскага універсітэта. Часта прыходзіў сюды індус, які выкладаў англійскую мову ва універсітэце. Янка Купала вельмі цікавіўся апавяданнямі гэтага чалавека аб жыцці і звычаях індыйскага народа.

Апрача таго, на суботах сюды прыходзіў рабочы-беларус, які працаваў на адным з пецябургскіх заводаў. Гэты рабочы прымаў удзел у рабоце падпольнай рабочай арганізацыі РСДРП, чытаў газету «Искра» і расказваў аб рэвалюцыйным руху сярод рабочых свайго завода і аб барацьбе рабочых з адміністрацыяй.

Янка Купала быў жывым сведкам судовага працэсу над творамі Ф. Багушэвіча ў лістападзе 1910 года ў сувязі з прыцягненнем выдавецтва «Загляне сонца і ў наша аконца» да судовай адказнасці за выданне твораў Ф. Багушэвіча «Дудка беларуская» і «Смык беларускі». Янка Купала прысутнічаў на гэтым судзе сярод публікі на хорах, побач з аўтарам гэтых радкоў.

На кватэры, дзе жыў Янка Купала, знаходзіўся склад выдавецтва «Загляне сонца і ў наша аконца».

Янку Купалу даводзілася часта сачыць за ўпакоўкай кніг. Ён перавязваў шпагатам кніжныя пачыскі перад адпраўкай іх на пошту, але ніколі я не заставаў яго за пісаннем сваіх твораў. Гэтую творчую работу ён амаль заўсёды выконваў глыбокай ноччу. Закончаныя творы — да іх апублікавання ў друку — Янка Купала вельмі ахвотна чытаў па рукапісе на сходах гуртка. Адзін з сваіх твораў ён прысвяціў Беларускаму навукова-літаратурнаму гуртку студэнтаў Пецярбургскага універсітэта.

Пецярбург, культурны і рэвалюцыйны цэнтр тагачаснай Расіі, вельмі плённа ўплываў на фармаванне светапогляду Янкі Купалы і актывізаваў яго творчасць.

Канстанцыя Буйло

ПРА ДНІ МІНУЛЫЯ

Я з Купалам яшчэ не была знаёма, калі ў № 36 «Нашай нівы» за 1910 год ён прысвяціў мне свой цудоўны верш «Мая думка».

Дзяўчынкай гадоў чатырнаццаці, прыехаўшы ў Вільню, я першы раз зайшла ў рэдакцыю «Нашай нівы». Вельмі ветліва сустрэлі мяне там Янка Купала, Цётка, Бядуля, Цішка Гартны. Спатканне было надзвычай цёплым і сардэчным. У рэдакцыі над сталом Янкі Купалы была шырокая паліца з квадратнымі гнёздамі, у якіх, кожная паасобна, ляжалі папкі з рукапісамі вершаў розных аўтараў. Была там і мая папка. Мне паказалі папку Купалы. У ёй, на самым версе, ляжала эпіграма М. Багдановіча на Купалу. Багдановіч прыязджаў у Вільню за некалькі дзён да мяне. Купалы ў Вільні на той час не было, і Багдановіч паклаў у яго папку свой сяброўскі экспромт.

Я. Купала — не малое,
Ды благое, наравістае дзіця,
Трэба — каб яго давесці да пуцця,
Паліваць часцей халоднаю вадою.

М. Багдановіч

Мы вельмі смяяліся з такога трапнага жарту. У гэты час нехта ззаду, узяўшы мяне за плечы, павярнуў да сябе. Я падняла вочы на даволі высокага,

сталага хлопца, з худым тварам і праніклівымі, глыбокімі сінімі вачыма. Ён уважліва глядзеў на мяне, быццам вывучаючы. «Ты, мусіць, Буйлянка,— сказаў ён.— Ну, а я — Купала, дык давай знаёміцца», і вельмі паважна пакланіўся. Гэта было так не падобна да ўсяго таго, да чаго я прывыкла, але разам з тым усё было зроблена з такой урачыстай сардэчнасцю, што я нават не здзівілася.

Янка быў нейкі стрыманы і маўклівы. Я прыкмеціла, што ўсе ў рэдакцыі адносяцца да яго з выключнай цеплынёй і пашанай. Гэта яшчэ больш напоўніла мяне павагай да любімага паэта. Вечарам высветлілася, што ўсе мае знаёмыя выехалі на дачу і мне няма дзе начаваць. Купала прапанаваў мне пераначаваць у рэдакцыі. Гэта было не зусім зручна, але выбару ў мяне не было, і я вымушана была згадзіцца.

На другім паверсе, у кабінеце рэдактара, была шырокая, мяккая канапа, вялікі дубовы стол з мрамуровым пісьмовым прыладкам, засланы зялёным сукном. На стале стаяла вялікая прыгожая лямпа. Купала прынёс бутэльку лёгкага салодкага віна і яблыкаў. Мы селі на канапе, і я папрасіла яго прачытаць вершы, якія перад тым бачыла ў яго папцы. «Не,— сказаў Купала,— я прачытаю табе маю п'есу «Паўлінка». Я з радасцю згадзілася. Мне вельмі хацелася пачуць твор Купалы ў яго выкананні. Ён прынёс вялікі рукапісны сшытак, прысунуў бліжэй лямпу і пачаў чытаць.

Мне здавалася, што гэта казка. Купала, якога я ведала даўно па яго творах, пад уплывам якога пачала сама пісаць вершы, сядзеў побач і чытаў мне п'есу, якую яшчэ нават не надрукавалі. Я бачыла шматлікія праўкі на рукапісе. П'еса мне вельмі спадабалася. Купала доўга чытаў сам, а потым, змарыўшыся, перадаў сшытак мне. «Цяпер пачытай ты крышачку, а я адпачну».

Я пачала чытаць і так увайшла ў ролі герояў, што спрабавала нават іграць іх, змяняючы голас і міміку твару. Янка, задаволены, слухаў. «А ты добра чытаеш»,— казаў ён. Мне вельмі падабалася жывая, разумная Паўлінка, і я выказала Янку сваё захапленне ёю. Ён мне сказаў, што ёсць у Вільні такая

дзяўчына і завуць яе таксама Паўлінка, і з яе ён узяў тып Паўлінкі для сваёй п'есы.

Я дачытала п'есу. Няўмелыя, але гарачыя словы маёй пахвалы выклікалі ўсмішку.

— Ты, мусіць, не ведаеш таго асяроддзя, якое дзейнічае ў п'есе. Гэта вясковыя шляхцюкі — вельмі адсталыя і разам з тым да дурасці ганарыстыя, праслойка «лапця і бота» ў вёсцы. Я рад, што п'еса табе спадабалася.

Потым, калі мы вучыліся на настаўніцкіх курсах у Вільні, я жыла разам з Уладзіславай Францаўнай. Мы часта сустракаліся з Янкам Купалам. Ён бываў у нас, і мы прыходзілі часта ў «Нашу ніву», дзе працавалі Купала і Бядуля. Я пісала тады шмат вершаў, і часта яны з'яўляліся на старонках «Нашай нівы» і ўсюды, дзе друкаваліся творы беларускіх аўтараў. У адным са сваіх артыкулаў пра беларускую літаратуру Янка Купала адзначаў, што некаторых аўтараў яму амаль не прыходзілася правіць зусім. Між імі значыцца і маё прозвішча.

Ды гэта відаць і па «Курганнай кветцы», якую ён рэдагаваў. Вершы ў кнігу Купала падбіраў сам і працаваў над ёй з вялікім замілаваннем, як над сваёй.

За той час, пакуль кніжка выходзіла з друку, я атрымала ад яго шмат пісьмаў, у якіх ён паведамляў мне, як ідуць выдавецкія справы, раіўся па справах выдання і выказваў свае думкі аб вершах, якія ўвогуле яму падабаліся. Вядома, не ўсе. Ён казаў: «Прысланы сшытак вершаў, пераглядаю іх з цікавасцю, бо сярод звычайных, больш-менш хорошых вершаў, часам блісне такі сапраўдны алмаз, што прыемна робіцца на душы». Я не зусім верыла гэтым словам, адносячы іх да жадання вялікага майстра слова падтрымаць у маладога аўтара веру ў сябе, каб дапамагчы яму працаваць далей. І такія адносіны яго вельмі памаглі мне, ды, відаць, і не толькі мне.

Я памятаю, як горача цешыліся мы з кожнай творчай удачы сяброў-пісьменнікаў, як шчыра цікавіліся іхнімі творами. На памяць прыходзіць такі выпадак. У рэдакцыі за сталом сядзіць Купала і праглядае рукапісы. Бядуля чытае ўрывак са сваіх імпрэсій. «Не бяжы за кветкай сіненькай, што расце

на дрыгве...» — хвалюючыся дэкламуе Змітрок. Я — уся ўвага. Прыгожыя, маркотныя вобразы, надзвычай паэтычная мова ў майстэрскай чытцы Бядулі хвалююць мяне да слёз. Я горача паціскаю яму руку і з захапленнем пытаю: «Слухай, Змітрок, што адчуваў ты, калі пісаў гэтыя цудоўныя абразкі?» Але чулая душа Бядулі ўжо схавала свае рожкі ў шкарлупку, і ён гарэзліва адказвае: «А ў мяне тады балеў живот!» Гэта ашаламляе мяне. Янка сардэчна смяецца, гледзячы на нас, а Бядуля тут жа садзіцца пісаць прысвячэнне мне на тытульным лісце сваіх «Абразкоў» — кніжкі, у якой змешчаны яго цудоўныя імпрэсіі. Перадаю гэты надпіс па памяці, бо ні кніжка, ні надпіс на ёй не захаваліся.

«Задумаў бог стварыць беларускіх пісьменнікаў К. Буйлу і З. Бядулю. Дзеля гэтага ўзяў ён жменьку зямлі, трошкі крыві звярынай, пасмачку сонечных праменняў і частку свайго вялікага духу. Але, здурнеўшы ад старасці, бог не змяшаў усёй гэтай субстанцыі разам і стварыў К. Буйлу толькі з праменьчыкаў сонца і свайго вялікага духу, а З. Бядулю — толькі з зямлі і крыві звярынай. Паглядзеў бог на гэтых цацак і пачухаў патыліцу. «Разам густа, разам пуста», — мармытаў ён незадаволены і не ведаў, што рабіць. Ён са злосцю штурхануў К. Буйлу. Тая, будучы вельмі лёгкай, адскочыла ўбок, замахала рукамі і замалола языком. Такой яна засталася і па сённяшні дзень. Штурхануў бог і Бядулю, ды так, што ў таго ажно вочы палезлі на лоб і адкрыўды надуліся губы. Такім ён і застаўся назаўсёды. Паклікаў бог анёлаў на раду: «Што рабіць з гэтымі няўдалымі творамі?» — «Трэба іх пажаніць, — раілі анёлы, — тады ўсё перамяшаецца і добра будзе». Бог калупаўся ў барадзе, не ведаючы, што рабіць, а чэрці лопаліся ад смеху».

З такім жартаўлівым прысвячэннем ахвяраваў мне свае «Абразкі» Бядуля. Іван Дамінікавіч таксама даваў мне свае кніжкі з прысвячэннем. Усе яны цяпер у музеі Купалы.

Высылаючы аўтарскія экзemplяры «Курганнай кветкі», Купала пісаў мне: «Пасылаю табе кніжкі, зрабіў — як умеў. Дрэнная папера, але лепшай не

маглі зараз дастаць». Удзячнасць мая была нязмернай. Я напісала яму вялікі ліст, у якім выказвала мае гарачыя пачуцці, і паслала кніжку з сардэчным надпісам.

Потым, працуючы загадчыцай беларускай кнігарні ў Полацку, я зноў спаткалася з Купалам, які там працаваў у якойсьці паўваеннай установе. Купала быў ужо жанаты з маёй сардэчнай сяброўкай — Уладкай. Жылі яны дзесьці за горадам, у маленькім драўляным доміку, што стаяў у зацішку ў садзе. Уладзя гасцінна прымала мяне ў сваёй хаце. Купалы не было дома — яшчэ не вярнуўся з работы. Мы сядзелі ў садку, дзе было шмат спелых вішань і чырвоных парэчак, якія я страшэнна любіла і якімі частавала мяне гаспадыня так, як толькі яна ўмела частаваць сваіх гасцей. Яна мне расказвала, як яны, сустрэўшыся ў Маскве з Янкам Купалам, раптам адчулі вялікую блізкасць адно да другога, як Янка атуліў яе, адзінокую на чужыне, падмогай і апекай і як, урэшце, яны вырашылі ажаніцца. «Я ніколі не пашкадую, што так здарылася», — сказала яна мне тады, як бы заглядаючы ў будучае. А шкадаваць яшчэ і часу не было: яны былі жанатымі не больш як год.

Янка шмат перажыў цяжкага. Чалавек вялікай чулай душы, чэсны і праўдзівы ад прыроды, ён не мог проста і абыякава адносіцца шмат да чаго. Часамі лёс абыходзіўся з ім нялітасціва, і заўсёды сапраўднымі другамі і апорай была яму Уладзіслава Францаўна — яго верная і шчырая сяброўка.

Урад і партыя высока ацанілі заслугі народнага паэта. Ён быў узнагароджаны ордэнам, абраны дэпутатам Вярхоўнага Савета БССР. Пасля атрымаў Дзяржаўную прэмію. Здавалася, доля хацела адплаціць яму добром за ўсё горкае, перанесенае раней.

Заўсёды, прыязджаючы ў Маскву, Янка і Уладзя бывалі ў мяне. Нас яднала вялікая дружба. Купала, заходзячы да мяне на работу і бачачы, як я падпісваю афіцыйныя пісьмы, любіў жартаваць: «Вось падпісвай тут шпаргалкі, а калісьці будуць шукаць гэтыя подпісы, фатаграфавачы іх і пісаць артыкулы аб тым, што тут сядзела, працавала, падпіс-

вала розныя паперкі Канстанцыя Буйло». Мы абое смяяліся.

Быў ён неяк у мяне з Чаротам, які чытаў сваю паэму «Босыя на вогнішчы». «Вось паэт, па тэмпераменту зусім падобны да цябе, толькі ён не лунае ў прасторы, як ты, а жыве на зямлі і піша аб ёй. Паспрабуй і ты гэтак, у цябе можа атрымацца вельмі добра»,— казаў мне Купала.

Перад самай вайной у нейкай ленынградскай, калі не памыляюся, газеце быў надрукаваны артыкул крытыка Ляндрэса пад загалоўкам «Забытая паэтэса». Аўтар артыкула вельмі цёпла адгукваўся аб маёй творчасці і выказваў пажаданне, каб Дзяржаўнае выдавецтва БССР ажыццявіла выданне зборніка маіх вершаў. Купала прыслаў мне гэты артыкул з настойлівай просьбай як мага хутчэй сабраць усё, што ў мяне ёсць, і прыслаць яму. Я адразу прыступіла да гэтай работы. Перапісаўшы шмат вершаў, адаслала іх Купалу. Уладзіслава Францаўна пісала мне, што яна патраціла шмат часу, перадрукоўваючы гэтыя вершы. Але зборніку не давялося ўбачыць свету: ён згарэў у Мінску.

Уладзіслава і Янка на ўласнай машыне выехалі ў Маскву, калі Мінск быў у агні. Цяжкі быў гэты перезд. Купала быў нездаровы, а больш за ўсё ў яго балела душа. Ён развітваўся з Беларуссю ў час яе вялікага гора, якому тады нельга было даць ніякай рады, і гэта нясцерпна мучыла паэта. Заняцце фашыстамі Беларусі адбілася на ім выключна цяжка. Купала пастарэў, пасмутнеў, стаў вельмі маўклівым... Нейк раз мы былі з ім адны. Уладка была на кухні. Гэта было на кватэры ў мастака Елісеева, дзе спыніўся Купала ў час бежанства з Мінска. Ён сядзеў на ложку, сціснуўшы галаву рукамі.

— Ты хворы, Янка,— сказала я яму.— Табе лепш легчы ў пасцель.

— О, я лёг бы, каб мог не думаць, хоць хвілю зусім не думаць ні аб чым... А як не думаць, як тут улежыш спакойна? Тут гатовы зрабіць немаведама што,— і колькі было болю і горачы ў яго словах!

Ён скардзіўся, што працаваць яму цяжка. На Маскву днём і ноччу ляцелі варожыя бамбавозы і

скідалі бомбы. Абвяшчалася трывога, і яго прымушалі спускацца ў бамбасховішча. Гэта заўсёды выклікала спрэчкі: Купала адмаўляўся ісці ў бамбасховішча, кажучы, што калі бомба пападзе ў дом, то ніякага ратунку не будзе — абвал заваліць дзверы і адтуль ужо ніяк не вылезеш. Вядома, гэта гаварылася толькі таму, што яму, хвораму, цяжка было ўставаць ноччу з пасцелі, апранацца і ў пацёмках ісці ў падвал, сыры і халодны.

Ён гарэў агнём вялікай нянавісці да захопнікаў і, як пажар, запальваў гэтай нянавісцю людзей. Уладка рабіла ўсё, каб палегчыць жыццё свайму сябру і мужу. Яна атуляла яго клопатам, заўсёды стварала найспакайнейшыя ўмовы для жыцця і працы, але ўвага і настойлівасць часта яго толькі раздражнялі. І ўсё ж такі ён ведаў, што такога шчырага сябра, якім была яму У. Ф. Луцэвіч, у яго не было і не будзе.

Аднойчы, памятаю, у Маскве ён заехаў па мяне на работу і прапанаваў адвезці мяне на машыне дадому. Змучаны, хворы, ён усё ж заставаўся самім сабой: як заўсёды, чулы, далікатны і добры. Каля кандытарскага магазіна спыніў машыну. «Куды ты?» — спытала я. «Хачу купіць табе крыху цукерак да чаю», — сказаў ён і праз хвілю выйшаў з магазіна з каробкай. Я была вельмі задаволеная, аж пачырванела ад радасці. Зрабіць камусьці прыемнасць яму надта падабалася.

Неяк раз ён заехаў да мяне на работу і прывёз мне сваю кніжку «Над ракою Арэсай» з надпісам. Потым мы зайшлі ў гасцініцу «Масква», дзе ён тады спыніўся. І ён вельмі шчыра частаваў мяне ўсім, што можна было дастаць у рэстаране. Чытаў свае вершы. Гаварыў, што трэба больш часу выкройваць для творчасці. Потым, узяўшы апошнюю папяросу з нейкай вельмі прыгожай каробкі, тую ж пустую каробку жартам працягнуў мне: «На, ты ж любіш цацкі». — «А што думаеш, — жартавала я, — зрабі на ёй прысвячэнне, і калісьці гэта будзе музейная каштоўнасць».

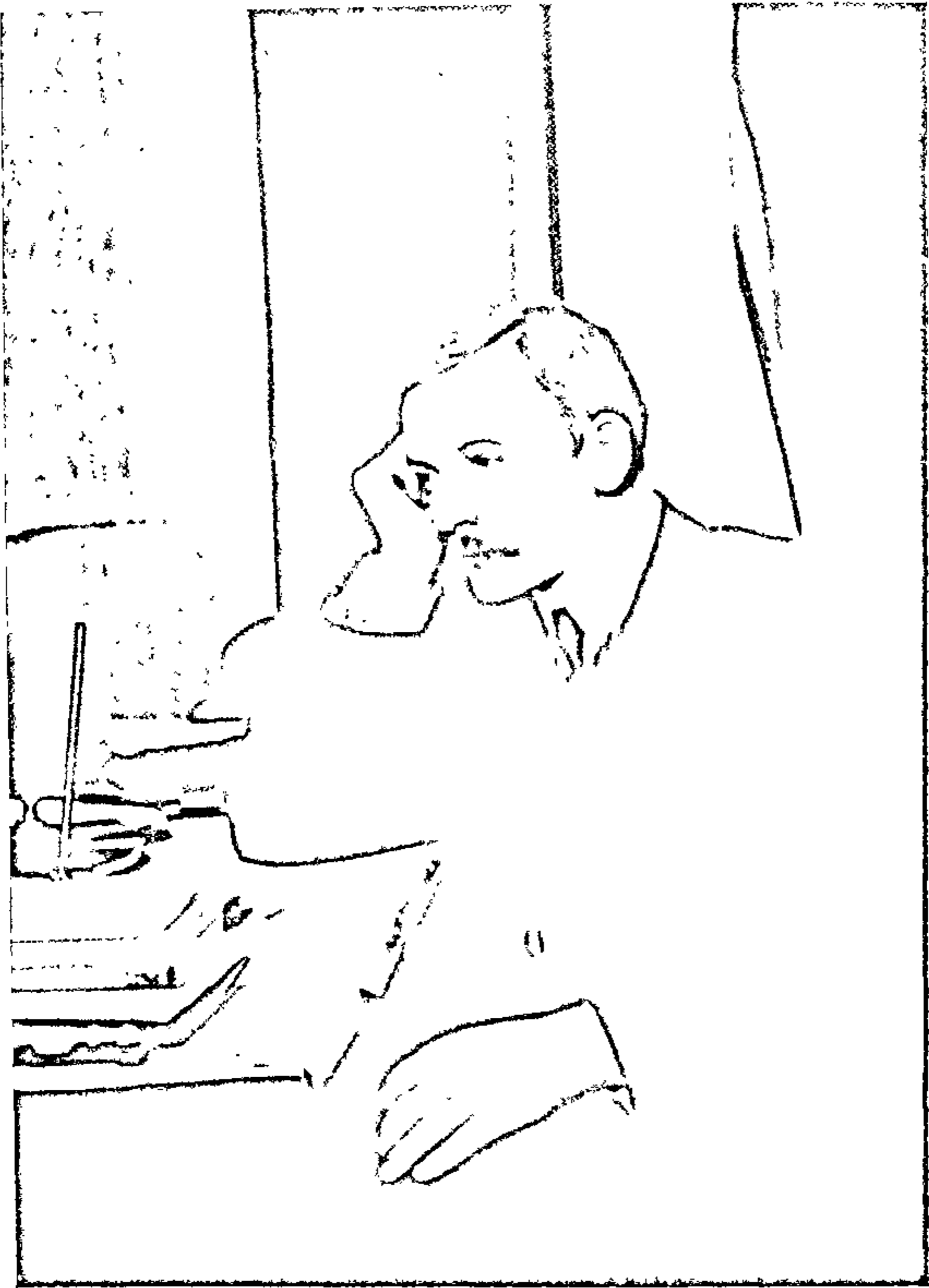
А цяпер, калі ўвесь архіў Янкі згарэў у агні вайны, калі нават кніжкі яго трэба збіраць па лю-

дзях, гэтыя жарты гучаць нам, сучаснікам Купалы, вялікім дакорам.

Шмат сіл і энергіі траціла Уладзіслава Луцэвіч, каб сабраць усё, што ёсць на руках у людзей: кніжкі, пісьмы, фатаграфіі, — адным словам, усё пра Купалу, для яго музея. Трэба і нам усім прыкласці сілы, каб данесці жывы вобраз Купалы да далёкіх пакаленняў — і праз яго творы як вялікага паэта, і праз успаміны аб ім як чалавеку. Аб гэтым павінны клапаціцца ўсе мы, хто меў шчасце жыць, працаваць побач з ім, тварыць і расці пад жыватворным подыхам яго чароўнай ліры.



Я. Купала. 1908 г.



Я. Купала ў Пецярбурзе. 1912 г.

Барыс Ірынін

БЛІЗКАЕ І ДАЛЁКАЕ

Першыя мае сустрэчы з Іванам Дамінікавічам адбыліся задоўга да таго часу, калі я ўпершыню сустрэўся з ім як перакладчык. Тады пра сувязь з ім у такім родзе ў мяне, зразумела, і думкі не было.

На працягу трох год я вучыўся ў гімназіі ў Вільні і супрацоўнічаў у маладзёжным часопісе «Молодые порывы», які там выдаваўся. У гэтым часопісе, паміж іншым, надрукаваў адзін свой верш, напісаны на рускай мове, і З. Бядуля. Ён быў надрукаваны не то пад псеўданімам, не то пад ініцыяламі — зараз не памятаю.

Відавочна, дзякуючы сваёй сувязі з сім-тым з мясцовых літаратараў мне і давялося пазнаёміцца з Іванам Дамінікавічам, які працаваў у той час у газеце «Наша ніва». Было яму тады каля трыццаці год, ён быў ужо зусім сур'ёзным-чалавекам з пэўнымі грамадска-палітычнымі поглядамі і імкненнямі, і я — гімназіст і толькі-толькі пачынаючы паэт — наўрад ці мог уяўляць для яго якую-небудзь цікавасць.

Паўвекавая даўнасць, якая аддзяляе мяне ад тых падзей, і, трэба меркаваць, выпадковасць і нязначнасць тагачасных маіх сустрэч з Іванам Дамінікавічам пазбаўляюць мяне магчымасці прыпомніць аб іх што-небудзь канкрэтнае. Ва ўсякім выпадку,

відавочна, далей «шапачнага знаёмства» ў нас у той час справа не пайшла.

У 1914 годзе, будучы студэнтам Маскоўскага універсітэта, я ўступіў у члены Віленскага студэнцкага зямляцтва. Наведваючы сходы зямляцтва, ці, як тады называлі, сходкі, я прыкладна з 1915 года пачаў сустракаць на іх і Янку Купалу, які эвакуіраваўся ў сувязі з першай сусветнай вайной з Вільні ў Маскву.

Ці быў Іван Дамінікавіч членам нашага зямляцтва, ці наведваў яго сходы ў якасці госця — сказаць не бяруся. Думаю, што дакладней апошняе, бо студэнтам, па-мойму, ён не быў, хоць слухачом народнага універсітэта Шаняўскага¹ мог быць. Але я добра памятаю, як Іван Дамінікавіч не раз прыходзіў на нашы сходкі з кардонавай папкай пад пахай, у якой захоўваліся газетныя выразкі з яго вершамі. Адноўчы пасля сходу Іван Дамінікавіч чытаў нам свае вершы, вымаючы іх з гэтай папкі.

Ці доўга працягваліся гэтыя наведванні і калі Іван Дамінікавіч паехаў з Масквы — сказаць не магу.

У першай палове 30-х гадоў невялікая група беларускіх пісьменнікаў прыехала ў Смаленск, дзе я тады жыў. Пасля выступленняў гасцей перад смаленскай публікай мясцовыя пісьменнікі наладзілі таварыскую вячэру. Самым пачэсным госцем на гэтай вячэры быў, зразумела, Янка Купала, тады ўжо народны паэт, які карыстаўся шырокім прызнаннем па ўсім Савецкім Саюзе. Але ён быў у той вечар такім жа сціплым, якім ён захаваўся ў маёй памяці па сустрэчах у Вільні і ў Маскве. Гэтая сціпласць, як і ўласцівы яму тонкі гумар, асабліва прыцягвалі да Івана Дамінікавіча з першага погляду.

Зноў сустрэліся мы з Купалам у Маскве. Было гэта, мабыць, у 1939 годзе, калі я ўпершыню перак-

¹ Арганізаваны на сродкі А. Л. Шаняўскага, універсітэт ставіў сваёй задачай пашырэнне вышэйшай адукацыі ў Расіі. У ім вучыліся А. Серафімовіч, І. Белавусаў, С. Ясенін і іншыя пісьменнікі. (Заўвага складальніка).

лаў творы Янкі Купалы для невялікага яго зборніка «Выбраныя вершы», які рыхтаваўся да выдання. І ў далейшым, ажно да 1941 года, мы неаднаразова сустракаліся з ім у час яго наездаў у Маскву. Сустракаліся выпадкова ў выдавецтвах, сустракаліся і разы два-тры па дамоўленасці, калі мне як перакладчыку здавалася патрэбным пагаварыць з ім як з аўтарам. Перакладаючы з блізкай мовы, некаторыя мясціны — часам радок, часам ледзь не цэлая страфа, — проста кажучы, «перапісваюцца» на рускай мове. Перапісваюцца — і тут жа губляюць усю сваю чароўнасць, сваю ўласную афарбоўку. Фармальна атрымліваецца як быццам і тое, а па сутнасці зусім іншае, бо кожная мова мае свае ўласныя законы. Як мне гаворыць мая перакладчыцкая практыка, далёка не ўсе аўтары разумеюць ці адчуваюць гэта і дамагаюцца літаральнага перакладу, ці, дакладней, перапісваюць там, дзе гэта магчыма, кожную страфу, кожны радок, кожнае слова. Вось з такога канкрэтнага выпадку ў мяне, тады яшчэ толькі пачынаючага перакладчыка, і было некалькі размоў з Іванам Дамінікавічам. Я баяўся, што яму як аўтару будзе здавацца неабгрунтаваным свавольствам фармальны адыход ад арыгінала, які лёгка «перапісваецца», і лічыў, што лепш пагаварыць з ім пра гэта загадзя. Але ён сам добра разумеў гэта. І я не памятаю ніводнага выпадку, каб Іван Дамінікавіч ставіў да мяне як да перакладчыка якія-небудзь прэтэнзіі ў гэтым сэнсе. Ён зусім не «дрыжаў» над кожным словам. «Рабіце, як лепш. Перадасце думку, вобразы, дух верша, і будзе добра», — гаварыў у такіх выпадках Іван Дамінікавіч.

У маёй памяці засталіся сумныя сустрэчы з Іванам Дамінікавічам у першыя дні Вялікай Айчыннай вайны.

Азвярэлыя фашысцкія полчышчы рваліся да самага сэрца нашай Радзімы. Патаптаная ворагам беларуская зямля задыхалася ў дыме і агні. Мінск і іншыя беларускія гарады былі ператвораны ў руіны. Усё новыя і новыя масы бежанцаў прыходзілі пешшу ў Маскву...

Вось у адзін з такіх, перапоўненых трывогаю,

дзён у калідоры Дзяржлітвыдата, дзе я працаваў у той час, загадваючы аддзелам паэзіі ў часопісе «Красная новь», я ўбачыў Івана Дамінікавіча: ён толькі што прыехаў у Маскву. Я ўжо чуў аб тым, пры якіх драматычных абставінах яму давалося пакінуць родныя мясціны. Быў ён у надзвычай прыгнечаным настроі. Я падышоў да Купалы, хацеў сказаць нешта цёплае і душэўнае, але, бачачы, што ён не можа яшчэ прыйсці ў сябе пасля ўсяго перажытага, адчуў, што ўсе словы тут лішнія, што нельга трывожыць душэўных ран, і абмежаваўся кароткім прывітаннем і моцным поціскам рукі.

Аднак гэты прыгнечаны настрой у Івана Дамінікавіча, мабыць, працягваўся нядоўга. Неўзабаве ён папрасіў мяне перакласці толькі што напісаны ім верш «Грабежнік», які і быў надрукаваны ў маім перакладзе ў № 1 часопіса «Славяне».

Другі раз мы сустрэліся выпадкова ў Ваендзяржвыдавецтве. Было гэта ў верасні ці кастрычніку 1941 года. Не будучы ў асабліва блізкім знаёмстве, але збліжаныя агульнай трывогай і смуткам, мы гутарылі вельмі шчыра і сардэчна. І да гэтай пары жыў у мяне ўражанне ад той болі за змучаную ворагамі Беларусь, ад той гарачай любові да Савецкай Радзімы, якімі былі прасякнуты словы заўсёды стрыманага Івана Дамінікавіча. Ён быў бадзёры, энергічны, у словах яго гучала цвёрдая ўпэўненасць у нашай канчатковай перамозе, ён быў поўны жадання працаваць для гэтай перамогі. І, сапраўды, у далейшым, да самай сваёй смерці, ён, «прыраўняўшы да штыка пяро», актыўна выступаў у друку і як паэт, і як публіцыст.

Да гэтага часу не магу забыць яго гнеўных, хвалюючых слоў пра яблык у нашым садзе, які разарвецца гранатай у руках ворага, што сарве яго, пра жменю каласоў, зерні якіх пырснуць у яго дажджом куль, пра светлыя нашы крыніцы, якія высахнуць, каб не даць яму напіцца.

Гэта была мая апошняя сустрэча з Янкам Купалам. У эвакуацыі, летам 1942 года, я з глыбокім смуткам даведаўся аб яго трагічнай смерці...

Летам 1949 года ў Мінску праходзіў з'езд пісь-

меннікаў Беларусі. Разам з вялікай групай рускіх паэтаў на з'езд быў запрошаны і я. Мы прысутнічалі на ўрачыстым адкрыцці помніка Янку Купалу. Пашанцавала пабываць і на радзіме паэта ў былым фальварку Вязынка, у яго доміку-музеі. Наведалі мы цудоўныя прысады дубоў, што разрасліся непадалёку ад яго дома. Быў ясны, цёплы чэрвеньскі дзень. За лесам распасціраліся блакітныя льняныя палі. Магутныя дубы шалясцелі пад жвавым ветрыкам свежай зялёнай лістотай. І ва ўсім, здавалася, жыла памяць пра цудоўнага паэта — песняра гэтай прыроды, натхнёнага выказніка дум і спадзяванняў свайго народа, які так рана пакінуў нас.

У 1951—1952 гадах я пераклаў некалькі ранніх, не перакладзеных да таго, вершаў Янкі Купалы для двухтомніка, які выходзіў у Ленінградзе. Паэта даўно не было сярод жывых, але, з захапленнем працуючы над перакладам яго простых, шчырых і задушэўных вершаў, я быццам адчуваў жывое біццё яго сумленнага гарачага сэрца.

Тодар Кулеша ...

ЧАЛАВЕК ВЯЛІКАГА СЭРЦА

У пачатку студзеня 1919 года мы ехалі з Масквы на работу ў Мінск праз Смаленск, дзе ў гэты час адбываўся з'езд прадстаўнікоў партыйных арганізацый Смаленскай вобласці і Заходняга фронту. У Смаленску жыў тады Янка Купала. Даведаўшыся ад Цішкі Гартнага, што ўвечары ён збіраецца пабачыцца з Янкам Купалам, я папрасіўся пайсці разам з ім, каб пазнаёміцца з вядомым пісьменнікам, якога дагэтуль ведаў толькі па яго творах.

Трапіўшы на аддаленыя ад цэнтра горада вуліцы, мы марудна ішлі ў цемры. Нарэшце ўбачылі домік, дзе жыў паэт. Пастукалі. Праз некаторы час пачуліся крокі, і жаночы голас спытаў:

— Вы да каго?

— Мы да Купалы Янкі!

Нам адчыніла дзверы маладая ветлівая жанчына.

— Заходзьце, калі ласка! — запрасіла яна.— Будзем знаёмы... Янка толькі сёння к вечару прыехаў са сваёй прадкомаўскай камандзіроўкі, стаміўся і лёгка адпачыць... Распранайцеся, калі ласка, і праходзьце ў пакой!.. Я зараз разбуджу яго. Ён будзе рады пабачыцца са сваімі людзьмі, бо жывём у вялікай адзіноце і рады кожнаму чалавеку з Беларусі.

Перад намі была Уладзіслава Францаўна, такая

дзеіная, клапатлівая, гаваркая. Яна разбудзіла Купалу, і праз некалькі хвілін мы ўбачылі пісьменніка, які з усмешкай ветліва ціснуў нам рукі.

Мы селі. Купала скруціў «казіную ножку», набіў яе тытунём, закурыў.

— Як жывецца? — спытаў Цішка Гартны.

— Няма чым хваліцца. Ды і не дзіва — колькі часу фронт непадалёку быў... Я служу ў тутэйшых наркампродаўскіх арганізацыях і часта бываю ў вёсцы... Бачу, як жыве яна зараз. Заняпад страшэнны. Але нічога: народ, пажыўшы без цара і паноў, як спяваецца ў песні, усё набудзе і зажыве добра... Дух у селяніна бадзёры; у яго свярбляць рукі да вольнай працы на зямлі, — гаварыў Купала і нарэшце спытаў: — Якія ж у вас навіны? З чым едзеце на радзіму?

— Едзем будаваць вольную Беларусь! — у адзін голас адказалі мы.

Калі ж Купала даведаўся, што ствараецца Беларуская Савецкая Сацыялістычная Рэспубліка, што пра гэты дзень будзе апублікаваны маніфест урада рэспублікі, ён дужа ўзрадаваўся.

— Вось гэты радасны навіна! — усклікнуў паэт. — Уладзя! — паклікаў ён жонку, якая завіхалася ў другім пакоі. — Чуеш, якая навіна!

— Чую, чую! І рада ёй, як і ты! — адказала Уладзіслава Францаўна.

Купала не мог сядзець спакойна.

Ён падняўся, пачаў хадзіць па пакоі. Твар яго паружавеў, ажывіўся.

— От да якой радасці дажыў прыгнечаны вякамі наш беларускі народ! Пачакайце, свет здзівіцца, як мы цяпер закрочым наперад... Жыве наша Беларусь! — з захапленнем гаварыў ён.

Мы спыталі, ці піша Купала зараз.

— Пішу зараз рэдка... Цяперашняя мая служба адбірае так многа часу і так стамляюць раз'езды, што не да творчасці.

Вестка аб стварэнні Беларускай рэспублікі ўсхвалявала Янку Купалу, і ён зноў вярнуўся да гэтай тэмы.

— Што ж, цяпер патрэбны работнікі ў Беларусь.

Яны ёсць у нас, але ж параскіданы ўсюды. Прыйдзецца збіраць іх!

Я назваў імёны беларусаў, што працавалі ў Маскве па розных установах: Ужо многія з іх прыняты Беларускамі камісарыятамі на ўлік і будуць выкліканы на работу ў Беларусь.

— Я даўно чакаю таго дня, каб вярнуцца ў Беларусь,— сказаў нам паэт.— Мне хочацца хутчэй уключыцца ў літаратурную работу і пачаць больш пісаць твораў аб новым жыцці нашага народа.

Час праляцеў непрыкметна. Трэба было ўжо ісці на вакзал, і мы развіталіся з ветлівымі гаспадарамі.

Сустрэцца зноў з Я. Купалам давалося мне ў Мінску ў 1921—1924 гадах у так званай тэрміналагічнай камісіі Наркамата асветы.

Была тады вялікая патрэба ў распрацоўцы тэрміналогіі ў нашай мове. Купала прымаў у гэтай справе самы актыўны ўдзел. Мяне ўразіла, як добра ведае Я. Купала народныя назвы раслін, насякомых і жывёлін.

...Як вядома, паэт з захапленнем працаваў над празаічным і вершаваным перакладамі «Слова аб палку Ігаравым». Купала падышоў да гэтай работы вельмі грунтоўна. Ён старанна вывучаў важнейшыя артыкулы і паасобныя выданні, у якіх тлумачацца незразумелыя месцы тэксту «Слова».

Паэт казаў, што праца над перакладам «Слова» хоць і была цяжкай, але прынесла яму вялікае задавальненне. Ён аддаў ёй многа сіл і часу, бо хацеў захаваць своеасаблівае гэтага высокамастацкага твора.

— Я так зжыўся з творами,— сказаў аднойчы Купала,— што, зрабіўшы пераклад, як бы адчуў сябе сааўтарам «Слова» і гляджу на гэту сваю працу як сваю ўласную творчасць.

У 1922 годзе было заснавана выдавецкае таварыства. Купала, як член праўлення таварыства, куды ўваходзіў і я, актыўна працаваў пры складанні планаў першых выданняў. На яго ж плечы лёг і выпуск выданняў, сувязь з друкарняй паліграфтрэста. А сачыць за друкаваннем кніг трэба было пільна, бо друкарні тады працавалі дрэнна. Купала ж да гэта-

га часу меў ужо значную выдавецкую практыку ў Вільні.

Успамінаецца, як паэт абурыўся аднойчы пры сустрэчы з дырэктарам паліграфтрэста, які спрабаваў тлумачыць патрабаванні Купалы як выдавецкі капрыз.

Выняўшы са сваёй папкі поўны памылак набор, нядбайна выпраўлены пасля некалькіх карэктур, Купала пытаўся ў яго:

— Гэта што такое, па-вашаму?! Як не сорам гаварыць пра нашы капрызы! Ставіце на разбор шрыфту замест сталага наборшчыка вучняў і хочаце, каб мы з гэтакім наборам мірыліся! Не, так не выйдзе! Давайце работу належнай якасці.

...Пазней давялося мне бачыць Янку Купалу на рабоце ў інстытуце беларускай культуры. Яго цікавіла тады не адна толькі літаратурная секцыя. Мы часта бачылі Купалу на пасяджэннях тэатральнай падсекцыі мастацкай секцыі інстытута, на дакладах дырэкцыі БДТ-1 аб рэпертуары на 1923 год і іншых.

Памятаю, як Купала патрабаваў ад артыстаў добрага ведання беларускай мовы, правільнага вымаўлення беларускіх слоў. Ён прыводзіў прыклады памылак са спектакляў «Паўлінка», «Пінская шляхта», зазначаў, што іншы раз ужытае няправільна слова мяняе ўсю фразу і надае ёй інакшы сэнс.

Мне давялося шмат разоў бачыцца з Я. Купалам, гутарыць на розныя тэмы. Не ўсё ўтрымала памяць. Але вобраз народнага песняра Беларусі захаваўся як вобраз чалавека сціплага і настойлівага, чалавека вялікага сэрца, які штодзённа жыў клопатамі аб развіцці беларускай сацыялістычнай культуры, мастацтва і літаратуры.

Кастусь Пуроўскі

ДАЎНЯЕ, АЛЕ НЕЗАБЫЎНАЕ

Калі я ўспамінаю Я. Купалу, мне заўсёды прыходзіць на думку страфа з яго паэмы «Магіла льва»:

Збіраць пачнём зярно к зярняці,
Былое ў думках ускрашаць,
Каб быт на новы лад пачаці
І сеўбу новую пачаць...

З творчасцю Купалы мне давалося пазнаёміцца ў 1918 годзе. Дастаўшы зборнік Купалы «Шляхам жыцця», я з захапленнем прачытаў яго, а некаторыя вершы вывучыў на памяць. Праўда, пра Купалы вершы я чуў і раней.

Да рэвалюцыі, калі я вучыўся ў Маладзечанскай настаўніцкай семінарыі, нам катэгарычна забаранялі гаварыць па-беларуску. Адноўчы на канферэнцыі па разбору практычных урокаў мне дырэктар зрабіў вымову і паставіў мінус за тое, што ў мяне нечакана сарвалася слова «чаму», а не «почему». Нам увесь час убівалі ў галаву, што мы не павінны цікавіцца палітыкай, тым больш імкненнямі беларусаў да самавызначэння. Ні газет, ні часопісаў нам не дазвалялі выпісваць. Ды, шчыра кажучы, і грошай на гэта не было: вучылася там у асноўным здольная да навукі бедната, а стыпендыі ледзь хапала на харчаванне. Але дарма: нягледзячы на тое, што на-

стаўніцкія семінарыі былі паўзакрытага тыпу, чуткі пра ўсе тагачасныя навіны пранікалі і за нашу мураваную сцяну.

Нейкім чынам да нашых хлопцаў траплялі вершы Купалы і Коласа. Вельмі спачувалі мы Якубу Коласу як свайму калегу-настаўніку, які таксама скончыў настаўніцкую семінарыю.

Першы раз убачыў я Купалу ў «Беларускай хатцы»¹ ў канцы студзеня 1919 года. Тады я ўжо быў членам Першага Беларускага таварыства драмы і камедыі і актыўна спяваў у хоры. Трохі пазней у наш хор прыйшлі Міхась Чарот і Андрэй Александровіч, Барыс Платонаў і Несцер Сакалоўскі.

Аднойчы мы ставілі «Раскіданае гняздо». У гэтым спектаклі прымаў удзел Уладзіслаў Галубок. Пасля першага акта па сцэне прайшла чутка, што ў зале сядзіць Купала з жонкай і глядзіць наш спектакль.

Гэтую вестку прынёс самы жвавы і малады спявак нашага хору Андрэй Александровіч. Усхваляваны і радасны, ён гучным шэптам сказаў:

— Ці вы чулі — там у зале сядзіць Янка Купала?..

І тут жа, схапіўшы кампазітара Тэраўскага за руку, пацягнуў яго да заслони:

— Паглядзіце, Уладзімір Васільевіч, ву-у-нь ён сядзіць.

Такога я яго і запомніў: сядзіць на звычайнай лаве (крэслаў у «Беларускай хатцы» не было), паставіўшы перад сабой кіёк і паклаўшы на яго рукі.

Другі раз сустрэліся мы з Купалам там жа, у «Хатцы». Ён прыйшоў за кулісы падзякаваць артыстам за добры канцэрт. Прыемнае ўражанне на Купалу зрабіла цікавае ўнутранае жыццё самога калектыву, які не адзін ужо год працаваў без усялякай матэрыяльнай падтрымкі, з'яднаны гарачым энтузіязмам і вялікай любоўю да мастацтва.

¹ «Беларуская хатка» — вялікі драўляны будынак, барак, які стаяў на былым конскім рынку ў Мінску, дзе цяпер трамвайны парк. Гэта было адзінае месца, дзе пры нямецкай і беларускай акупацыях мог збірацца просты люд і дзе наладжваліся спектаклі і канцэрты на беларускай мове.

Купала, калі бываў у нас, задаваў шмат розных пытанняў. Артысты нашы вельмі рады былі гэтай блізкай сустрэчы. Надзвычай ажывіліся салісты-хлапчукі, калі Купала пахваліў Язэпку Васілеўскага за прыгожы голас, а Андрэя Александровіча — за бойкую і выразную дэкламацыю яго верша «Гэй, наперад!», прычым ласкава пагладзіў аднаго і другога па галаве і лёгенька патрос за невялікія чубкі.

Мы ўсе проста і шчыра разгаварыліся з Купалам і адчулі ў гэтым вялікім чалавеку жыццёвую мудрасць, чалавечнасць і абаяльнасць. З гэтага дня мы ўжо сустракаліся з ім амаль што на кожным спектаклі і канцэрце. Тэатр і музыка, як мы пераканаліся, прыносілі Я. Купалу сапраўдную асалоду.

Нязменнымі ў рэпертуары нашых паказаў былі п'есы Купалы «Паўлінка» і «Раскіданае гняздо». Цікава было наглядаць, як Купала, не спяшаючыся, ішоў па вуліцы са сваёй жонкай Уладзіславай Францаўнай. Яны заўсёды прыходзілі ў наш тэатр задоўга да пачатку прадстаўлення.

Даводзілася мне бываць і ў іх гасцінным доме. Спачатку яны жылі па былой Захараўскай вуліцы (цяпер Ленінскі праспект) у доме, дзе быў I з'езд РСДРП, потым — пры дзіцячым садзе на Правіянкай вуліцы (цяпер вуліца Захарава), а пасля пераехалі ў свой домік, што стаяў на месцы цяперашняга Літаратурнага музея Янкі Купалы.

Уладзіслава Францаўна, або цёця Уладзя, як з любоўю звалі яе ўсе, у той час працавала выхавальцай у дзіцячым садзе на рагу Захараўскай і Узбярэжнай вуліц, недалёка ад 20-й школы, дзе я быў настаўнікам. Дзяцей яна вельмі любіла. Часта заходзіла цёця Уладзя, а за ёю часам і Янка Купала, да нас у школу, каб запісаць на ноты мелодыю той ці іншай песні. Трэба было дзівіцца, адкуль яна іх брала — і мелодыі, і словы заўсёды былі новыя і цікавыя.

— Адкуль вы, цёця Уладзя, выкопваеце такія цудоўныя песні? — часам спытаешся ў яе.

— Сядзім іншы раз дома з Янкам, — адказвала яна, — і выдумляем: ён словы падбірае, а я ўжо за кампазітара...

Вось так пасля рэвалюцыі і нараджаліся беларускія песні для дзяцей. Частку іх цёця Уладзя потым выдала асобным зборнічкам.

Нельга абысці моўчкі і вялікай творчай дружбы, якая склалася ў Я. Купалы з таленавітым беларускім кампазітарам і хормайстрам У. Тэраўскім. Мы бачылі ў Тэраўскага разам з іншымі беларускімі кнігамі зборнік «Шляхам жыцця» з аўтографам Купалы і датай: «1914 год».

Калі Я. Купала пачуў першы раз у той жа «Беларускай хатцы» ў выкананні хору Тэраўскага песню «Каля хацінкі» на свае словы, дык быў прыемна здзіўлены: да таго прыгожа яна гучала! Ён і цёця Уладзя былі надзвычай узрушаны.

І, трэба сказаць, было ад чаго! Сола пад акампа-немент хору спяваў тады хлопчык гадкоў дзесяці, прыгожы і чарнявы Язэпка Васілеўскі — цудоўны альт з шырокім роўным дыяпазонам, з непаўторным па прыгажосці тэмбрам і непасрэднай ад прыроды дзіцячай артыстычнасцю: спакойны, сур'ёзны, вытрыманы. Тэраўскі, між іншым, умеў знаходзіць таленавітых хлопчыкаў і смела ўключаў іх у склад сваіх артыстаў-певакоў. Калі Язэпка спяваў з хорам «Каля хацінкі», дык заўсёды набягалі на вочы слёзы і па спіне поўзалі мурашкі. Звычайна, ледзь толькі на канцэрце адчынялася заслона і паказваўся хор, публіка пачынала крычаць: «Каля хацінкі»!, «Каля хацінкі»! Тады наш Язэпка спакойна выйдзе з хору ўперад, важна паклоніцца публіцы і, выпрастаўшы свае плечкі, зальецца мілагучным голасам, выразна, з асаблівай дыкцыяй і фразіроўкай, надаючы кожнаму слову якісьці свой, унутраны музычны і лагічны сэнс, пачне спяваць:

Каля хацінкі
Вецер заводзе:
Знай ты, няшчасны,
Сцюжа, находзе...

а хор, падпяваючы, гарманічна імітуе завыванне ветру... Сапраўды цяжка было ўтрымацца ад хвалявання...

Песня «Каля хацінкі» так хвалявала душу про-

стых людзей, што хочацца расказаць яшчэ пра адзін выпадак.

- 1919 год. Ішла вайна з белапалякамі. Мінск — прыфрантавы горад. У лютым на плошчы Волі праводзіцца мітынг, святкуецца дзень Чырвонай Арміі. Нягледзячы на моцны холад, не зважаючы, што мерзнуць ногі і дыхаць цяжка, што можна асіпнуць і зусім страціць голас, але адчуваючы на сэрцы гарачы подых новай чалавечай вясны, хор Тэраўскага на адкрытым паветры на поўны голас спявае «Інтэрнацыянал», «Смело, товарищи, в ногу», «Варшавянку» і іншыя рэвалюцыйныя песні. Увечары ж выступае ён для франтавікоў на мітынгу ў клубе імя Карла Маркса. Байцоў, моцных рэвалюцыйным духам і апранутых хто ў што (былі нават і ў лапцях), прыйшло на гэты мітынг вельмі многа. Калі хор праспяваў «Каля хацінкі», дык з паўхвіліны ў зале стаяла нямая цішыня, нібы здарылася штосьці незвычайнае. Магчыма, гэтая песня нагадала кожнаму з прысутных яго хату, сям'ю.

А потым пачало дзеяцца ў зале такое, — цяжка і сказаць! Надрыўны гул пракаціўся ў натоўпе. Усе ўскочылі, як наэлектрызаваныя. Дужыя рукі чырвоных байцоў схапілі малога Язэпку са стала, на якім ён адзін стаяў і спяваў, бо сцэны для хору там не было, і пачалі яго падкідаць угору: відаць было, што кожнаму хацелася хоць дакрануцца да гэтага малога чарадзея, які так узварушыў іх душу, і чымсьці аддзякаваць яму за вялікую асалоду.

Шмат можна назваць песень, якія напісаў Тэраўскі на словы Купалы: «Прышла восень», «Шумныя бярозы», «Не праспі», «Жыў на свеце Лявон», «Хор русалак» з паэмы «Сон на кургане» і іншыя. Усе яны з поспехам выконваліся хорам не толькі ў Мінску і наогул у Беларусі, але і ў Маскве ў жніўні — верасні 1923 года на 1-й Усесаюзнай сельскагаспадарчай выстаўцы і тады ж у Крамлі.

Даволі цікава і арыгінальна была пастаўлена ў першыя паслярэвалюцыйныя гады і масавая інсцэніроўка песні на словы Купалы «А хто там ідзе?»

па мелодыі Рагоўскага ў апрацоўцы Тэраўскага для саліста з хорам. Успрымалася яна гледачамі таксама з цікавасцю і карысталася поспехам.

Вельмі патрэбны на той час і унікальны сёння спеўнік Тэраўскага ўключаў многа цудоўных песень на тэксты Купалы. «Інтэрнацыянал» у перакладзе Купалы на беларускую мову і гарманізацыі для чатырохгалосага хору Тэраўскага таксама быў надрукаваны ў «Беларускім лірніку».

У 1935 годзе лепшыя беларускія калгасніцы ездзілі ў Маскву і з рук М. І. Калініна атрымалі ўзнагароды. У Мінску для іх была наладжана сустрэчавячэра з членамі ўрада БССР. На гэты вечар быў запрошаны і мужчынскі вакальны квартэт, дзе я спяваў партыю тэнара.

Выпадкова ці не выпадкова, але ў гэты ж дзень быў надрукаваны ў газетах і верш Я. Купалы «Лён». Да вечара наш рэпертуар папоўніўся новай лірычнай песняй.

Цяжка ўявіць сабе, што сталася на гэтай вячэры з гаспадарамі і гасцямі, калі мы ўчацвярых, седзячы і частуючыся разам з усімі за сталом, нечакана падняліся і заспявалі:

Як на поле, на зямлю
Прышла раніца вясны,
Я пасеяла ў раллю
Жменю зёран ільняных.
Ой, лянок, лянок мой
чысты,
Валакністы, залацісты!

Гэтая песня з'явілася для ўсіх нечаканым дарогім падарункам. Калі ж мы дайшлі да слоў:

А як слала я лянок
На зялёным на лугу,
Дзе папаўся Міхасёк,—
Цалавала на бягу...
Ой, лянок, лянок мой
чысты,
Валакністы, залацісты! —

дык ва ўсіх гасцей з'явіўся новы прыліў радаснага і вясёлага настрою. Прыпеў «Ой, лянок, лянок мой чысты...» пачалі падпяваць усе!

Янка Купала, як мы ўжо казалі, вельмі любіў тэатр. Ён моцна радаваўся росту беларускага тэатральнага мастацтва і ўзнікненню Першага беларускага дзяржаўнага тэатра.

Пасля пастаноўкі ўжо не ў «Беларускай хатцы», а ў сапраўдным тэатры «Раскіданага гнязда» і «Паўлінкі» прыемнай нечаканасцю для Купалы з'явілася п'еса галоўнага рэжысёра БДТ-1 А. Я. Міровіча «Машэка», напісаная на сюжэт паэмы «Магіла льва». Гэтая музычная драма (музыку напісаў кампазітар Тэраўскі) значна ўзбагаціла рэпертуар тэатра.

У пастаноўцы ўсіх сваіх п'ес Купала быў галоўным кансультантам. Наогул з гэтым тэатрам, які нарадзіўся і вырас на вачах Купалы, ён трымаў цесны творчы кантакт — нездарма тэатру і надалі імя народнага паэта.

Пра тое, як любіў Купала народ і як ён гараваў разам з ім, мы ведаем з яго творчасці.

Таленавітая моладзь заўсёды бязмерна радавала яго. Калі толькі пачаў праяўляцца талент Міхася Чарота і ўпершыню быў надрукаваны яго верш «Звон», дык гэта было як для настаўнікаў, з якімі ён працаваў, так і наогул для тых, з кім Чарот быў знаёмы, прыемнай нечаканасцю. Ідзём мы аднойчы з Чаротам па вуліцы і сустракаем Купалу. Для яго малады паэт з якімсьці новым бунтарскім духам таксама быў неспадзяванай радасцю. Купала тут жа, на дарозе, схапіў Міхася і пачаў цалаваць. Потым ужо, калі, бывала, я спаткаю цёцю Уладзю, дык яна заўсёды мне гаварыла:

— Ах, каб вы толькі ведалі, як Янка палюбіў Міхася і яго вершы.

Неўгамонны быў Я. Купала і ў агульнай грамадскай рабоце. Мы ведаем, што людзей, для якіх беларуская мова была роднай і якія добра ведалі яе, у першыя пасля рэвалюцыі гады было зусім мала. Хіба што настаўнікі. А падымаць беларускую культуру трэба было неадкладна. Рэвалюцыя адчувалася ва ўсім. Час не чакаў...

Вось і прынясе, бывала, Купала або Бядуля да

нас у школу цэлую кіпу друкарскіх аркушаў і просіць:

— Ратуйце, браткі: друкарскія машыны ста-
яць... Хутчэй рабіце карэктурку!

Ну, ці ж можна было ў той час адмовіцца? Зразумела, не! Калі не хапала каму для працы 24 гадзіны ў суткі, дык знаходзілі недзе яшчэ адну... Такі час быў! Так патрабавала жыццё...

Прыйдзеш іншы раз у невялічкую друкарню інвалідаў, а там, глядзіш, амаль што днююць і начуюць Купала, Бядуля, Жылуновіч — і адпачываць ім няма калі: то навіны дня пішуць, то карэктурку чытаюць, то газету вярстаюць...

Цесна было ў гэтай друкарні. Яна толькі адна ў Мінску мела беларускі шрыфт і то дашчэнтку збіты. І наборшчыкаў было мала, і грошай не было, і папера кепская пападалася. Стаялі там усяго толькі адна невялікая плоская машына і дзве «амерыканкі». Прастую машын дапускаць нельга! Усё павінна было ісці ў тэмпе! І наш Янка гарэў у клопатах. Даўней такой раскошы не было, якую мы цяпер маем: і некалькі выдавецтваў ёсць у нас, і гіганты-друкарні з разнастайнымі шрыфтамі выпускаюць мільённыя тыражы рознай літаратуры, і армія выдавецкіх і друкарскіх спецыялістаў працуе над багатымі выданнямі.

Помню, як праз некалькі год, калі ўжо стварылася сталая выдавецкая і друкарская база, мне давялося працаваць разам з рэдактарам Купалам у Беларускаім дзяржаўным выдавецтве. На мне ў асноўным ляжаў тады абавязак, апрача карэктурны навуковай і сельскагаспадарчай літаратуры, выдаваць ноты. І вось калі прыходзіў на работу Янка, дык ва ўсім выдавецтве станавілася неяк святлей. Ніводнага грубага слова ніхто ад яго не чуў. Заўсёды і да ўсіх ён быў чулы, з усімі ветлівы.

Купала любіў збіраць у сваю бібліятэку і ноты. Калі пачуе дзе новую песню на свае словы, дык абавязкова дае мне знаць.

— Кастусь, зрабі ласку: перапішы мне ноты,— просіць ён.

Свой абавязак перад ім я ўжо добра ведаў і заў-

сёды калі сам не мог перапісаць цікавыя вакальныя навінкі, дык прасіў перапісчыкаў.

Прайшоў час. Пачалася вайна. Гора і слёзы ахуталі нашу вялікую Радзіму. Народ рассеяўся хто куды. Мяне з сям'ёю закінуў лёс аж на Каўказ у горад Арджанікідзе.

Аднойчы раніцою нечакана заходзіць у наш пакой устрывожаны гаспадар кватэры К. Дзіліхаў і, хвалюючыся, кажа:

— Толькі што перадалі з Масквы па радыё, што памёр ваш народны паэт Янка Купала...

Такая нечаканасць, як нажом, разанула па сэрцы — і мы, толькі ўскрыкнуўшы: «Што вы кажаце?», доўгі час сядзелі, анямеўшы, не гаворачы ні слова.

І доўга не пераставала ва ўсіх землякоў-беларусаў, якія апынуліся ў гэтым далёкім горадзе, балець сэрца ад такой страты.

Пасля дэмабілізацыі з арміі я апынуўся ў Ташкенце і спаткаў там Алеся Якімовіча — таксама ў шэрым шынялі. Даведаўшыся, што ў гэтым горадзе часова асеў верны друг Купалы, дарагі наш Якуб Колас, мы рашылі наведаць яго. Цеплыня, з якой ён сустрэў нас і нават парадаваў сваім новым патрыятычным творам, надзвычай кранула нас. Цёплую мацярынскую ласку аказала нам, сваім землякам ды яшчэ армейцам, верны друг і спадарожнік Коласа — Марыя Змітраўна, а таксама сыноч іх, тады яшчэ падлетак Міхаська. Пры нас жа прыйшоў сюды і акадэмік У. Пічэта.

Калі мы разгаварыліся пра Янку Купалу, дык Якуб Колас, расхваляваўшыся, дастаў з кішэні сцізорык і, паказваючы яго нам, са слязьмі ў голасе сказаў:

— Вось і ўсё, што мне засталася ад яго на памятку...

Андрэй Александровіч

НА ЎСЁ ЖЫЦЦЁ

У дні імперыялістычнай вайны, у канцы 1914 года, у Мінску быў створаны беларускі народны хор пад кіраўніцтвам Уладзіміра Тэраўскага. Удзельнікамі хору былі рабочыя друкарні, служачыя пошты і чыгункі, настаўнікі і вучні. Сярод іх пашчаслівіла быць і мне, васьмігадоваму хлапчуку.

Харысты, абутыя ў лапці, у пярэстай саматканай вопратцы, выступалі перад параненымі салдатамі ў шпіталях, давалі канцэрты для гарадскога насельніцтва, выязджалі ў мястэчкі; там, дзе не было клубаў, прытасоўвалі для канцэртаў пажарныя дэпо.

Пазней у праграму выступленняў хору пачалі ўводзіць дэкламацыю твораў беларускіх пісьменнікаў. Чыталі невялічкія жартоўныя апавяданні Тараса Гушчы (Якуба Коласа), вершы Янкі Купалы.

На ўсё жыццё я палюбіў беларускія народныя песні і вершы, якія ў гэтым хоры пачуў упершыню. Асабліва падабалася мне слухаць вершы. Яны захаплялі, кожны раз адкрывалі штосьці новае, і паступова, радок за радком, я іх запамінаў. Неўзабаве многія вершы Я. Купалы я ўжо ведаў на памяць.

Праз некаторы час мне выпала самому выступаць з дэкламацыяй верша Я. Купалы «Гэй, наперад!».

Колькі было дзіцячай радасці і хвалявання!
З уздымам, звонкім голасам я чытаў:

Гэй, наперад, покі сэрца
Б'ецца, рвецца на прастор.
Годзе млеці ў паняверцы,
Гэй, да сонца! Гэй, да зор!

У наступныя гады чытаць са сцэны вершы Янкі Купалы стала для мяне любімым заняткам.

Са шматлікіх вечароў-канцэртаў нашага хору мне добра запомніўся вечар, які адбыўся ў Мінску, у клубе пад назвай «Беларуская хатка».

Было гэта ў 1919 годзе.

Першыя дні стварэння Беларускай ССР. На грудзях у публікі і харыстаў ірдзелі чырвоныя стужкі, значкі з сярпом і молатам. Настрой узняты, урачысты. Раптам пранеслася чутка:

— Прыйшоў Янка Купала!

У зале доўга не сціхалі воплескі. Радасць сустрэчы з паэтам надала вечару яшчэ большую святочнасць.

Праціснуўшыся праз натоўп, які шчыльна абкружыў Купалу, я ўбачыў любімага паэта. На ім была белая сарочка, гальштук цёмна-чырвонага колеру, адкрыты суконны фрэнч з чатырма нашытымі зверху кішэнямі, штаны галіфэ, а замест ботаў жоўтыя гетры і чорныя чаравікі са шнуркамі.

Я быў вельмі здзіўлены тым, што Янка Купала гаварыў з людзьмі як зусім просты чалавек, што, вітаючыся са сваімі знаёмымі, паціскаючы іх рукі, пачціва схіляў галаву.

Я адчуў нават нейкае расчараванне.

Мне, падлетку, здавалася, што той, хто стварае такія цудоўныя творы, у каго словы складаюцца так трапна і прыгожа, не павінен быць падобным да простых людзей. А перада мной быў просты, звычайны чалавек. Я тады яшчэ не разумеў, што ў гэтага сціплага чалавека такое вялікае незвычайнае сэрца.

Пачаўся канцэрт.

Янка Купала з жонкай Уладзіславай Францаўнай, адзетай у беларускі нацыянальны касцюм, сядзелі ў першым радзе. Са сцэны я не зводзіў з яго сваіх вачэй.

Загучала песня.

Я бачыў, як на твары паэта засвяцілася радасная ўсмешка, як ён апладзіраваў і штораз — то ўсё больш і мацней. Выконваліся папулярныя ў той час народныя песні — «Чалавек жонку б'е», «Зязюля», «Бульба», «Што за месяц, што за ясны», а таксама песні, напісаныя Ул. Тэраўскім на словы Я. Купалы «Каля хацінкі», «Шумныя бярозы», «Жыў на свеце Лявон». Дэкламавалі вершы паэта «Маладая Беларусь», «Чаго вам хочацца, панове», «Гэй, наперад!».

Пасля нашага выступлення Янка Купала прыйшоў на сцэну. Віншаваў удзельнікаў хору з поспехам, з добрым канцэртам.

Відаць, таму, што сярод удзельнікаў вечара я быў самы меншы, Я. Купала прыцягнуў мяне да сябе, паглядзіў па галаве, спытаўся, як завуць, дзе вучуся, хто бацькі. Я разгубіўся і не мог вымавіць ніводнага слова. Аднак цеплыня яго ласкі надала смеласці. Я паступова разгаварыўся, нават паскардзіўся, што кніг з вершамі ў мяне няма, а чытаць вершы вельмі люблю. Янка Купала сказаў, каб я прыйшоў да яго на кватэру і ён дасць што-небудзь мне для чытання.

Назаўтра я ўжо стаяў на ганку ягонай кватэры. Жыў тады Іван Дамінікавіч на Захараўскай вуліцы ў доміку, у якім калісьці адбыўся I з'езд РСДРП. Я нясмела пастукаў у дзверы. У сенцы выйшла Уладзіслава Францаўна, папрасіла мяне пачакаць, пасядзець трохкі на ганку. З хаты даносіліся галасы — відаць, там былі госці.

Сядзячы на ганку, я разглядаў двор, дзе было шмат зеляніны і кветак.

Янка Купала вельмі любіў сад і кветкі. Дзе б ён ні жыў, заўсёды перад вокнамі яго кватэры быў агародчык, ён сам даглядаў кветкі, палоў і паліваў іх. Так было на Правіянцкай вуліцы, так было і каля яго дома на вуліцы Крашчэнскай. Тут, на невялікай пляцоўцы, Іван Дамінікавіч развёў своеасаблівы батанічны сад. Вясной расцвіталі кусты буйналістага бэзу. На любоўна дагледжаных клумбах красаваліся разнастайныя кветкі, і сярод іх узвышалася густая серабрыстая яліна. Купала выводзіў і новыя гатун-

кі кветак. З любоўю садоўніка ён паказваў гасцям кусты цудоўных руж, не без гонару падкрэсліваючы, што вырасціў іх сам, прышчапіўшы да дзікай лясной шыпшыны. Каля брамы, як высокая зялёная вежа, горда стаяла старажытная таполя, шырока распрасцёршы свае пышныя галіны.

На ганку я сядзеў не доўга. Выйшаў Янка Купала і даў мне кнігу. Не памятаю, ад радасці падзякаваў я за падарунак ці не, але помню толькі, што, апынуўшыся за брамкай, засунуў кнігу за пазуху і пабег на Старажоўку, дадому. Гэтай кнігай быў зборнік вершаў Янкі Купалы «Шляхам жыцця»...

Іван Дамінікавіч любіў дзяцей, пісаў для іх вершы і песні, хадзіў да іх у школу, бывалі і дзеці частымі гасцямі ў любімага дзядзькі Янкі.

Дружбе паэта і дзяцей садзейнічала Уладзіслава Францаўна — цёця Уладзя, як яе называлі і дзеці і дарослыя. Працуючы ў дашкольным аддзеле Наркамасветы, а затым выхавацелькай у дзіцячым доме, яна апрацоўвала для дзяцей народныя песні, казкі, гульні, загадкі. У гэтай рабоце ёй памагаў Купала. Кніг для дзяцей на беларускай мове ў той час амаль не было, выдаваўся толькі часопіс «Зоркі», рэдактарам якога быў Змітрок Бядуля. У гэтым часопісе цёця Уладзя змяшчала апрацаваны ёю матэрыял, які выкарыстоўваўся для дзіцячай мастацкай самадзейнасці ў школах і дзіцячых дамах, куды на святочныя вечары з прыемнасцю хадзіў Янка Купала.

У беларускай працоўнай школе, дзе я вучыўся, быў створаны вучнёўскі літаратурны гурток, шэфам якога як прадстаўнік Наркамата асветы была цёця Уладзя. Яна забяспечвала наш гурток мастацкай літаратурай, газетамі, а таксама паперай для рукапіснага часопіса. Адноўчы Уладзіслава Францаўна прапанавала нам прыняць удзел у пастаноўцы дзіцячай п'есы «Пастушкі», якую, як яна казалі, напісаў па яе просьбе малады пісьменнік Міхась Кудзелька (Чарот). П'есу меркавалася паставіць у дні канікул для школьнікаў горада. Мы, вядома, з прыемнасцю згадзіліся.

У адной з залаў Наркамасветы, які знаходзіўся

ў былым архірэйскім доме, сабраліся будучыя ўдзельнікі спектакля — артысты і спевакі. Апрача членаў нашага гуртка тут былі выхаванцы дзіцячага дома, прысутнічалі настаўнікі. Размеркаваўшы ролі, пачалі пробную рэпетыцыю, і ў гэты час прыйшоў Іван Дамінікавіч. Мы адразу сумеліся, разгубіліся, на лад справа не пайшла. Цёця Уладзя, бачачы, што яе «артысты» бянтэжацца, рэпетыцыю спыніла, збор закончыўся спевамі. Але ў наступныя разы, калі рэпетыцыі пачалі адбывацца на сцэне і мы ўжо на памяць ведалі свае словы, нас зноў наведваў Янка Купала. Цяпер яго прыход не бянтэжыў нас, а надаваў жаданне лепш сыграць сваю ролю.

Спектакль адбыўся ў Мінскім гарадскім тэатры (цяпер тэатр імя Янкі Купалы). Партэр і ярусы былі запоўнены дзецьмі і настаўнікамі. У ложы сядзелі разам з прадстаўнікамі Наркамасветы Янка Купала і аўтар п'есы Міхась Чарот.

Мне не пашанцавала. На гэтым спектаклі я застудзіў ногі і цяжка захварэў, відаць, таму, што, выконваючы ролю пастушка, выбягаў на сцэну босы.

З удзячнасцю ўспамінаю, што наведваць мяне, хворага, прыходзіла цёця Уладзя, часта прыводзіла з сабою доктара і кожны раз прыносіла штосьці смачнае.

У зборніку вершаў «Шляхам жыцця» на спецыяльнай укладцы быў змешчаны партрэт Янкі Купалы. Асцярожна вырваўшы з кнігі гэты лісток з партрэтам, я павесіў яго на сцяну поруч з сямейнымі фатаграфіямі.

— Запыліцца так, — сказала маці, — варта было рамачку зрабіць ды ашкліць яе.

Лёгка сказаць — зрабіць, для гэтага трэба мець інструмент, а галоўнае, умець сталярнічаць. Гэта не абцасы клеіць, на што я ўжо быў добрым майстрам. Аднак рамка ўсё ж патрэбна. Толькі дзе яе ўзяць?

Наш дом стаяў каля самай Старажоўскай царквы, дзе я адну зіму быў панамаром, і мне вядомы былі ўсе яе закуткі. Я ўспомніў, што ў гэтай царкве,

ля ўсходак на званіцу, ёсць каморка, у якой навалена шмат абразоў, і можна ўзяць любы, які толькі спадабаецца. Не марудзячы, я пабег у царкву. Перабраўшы абразы, выбраў, як мне здавалася, самы лепшы, пазалочаны, са шклом. Выняўшы, не памятаю, Хрыста ці багародзіцу, я прынёс рамку дадому і ўставіў у яе партрэт Купалы.

Убачыўшы гэты партрэт, цёця Уладзя ўсміхнулася, сказала:

— Добра ты шануеш дзядзьку Янку...

Не магла яна не расказаць аб гэтым Івану Дамінікавічу, які не раз пасля жартаваў:

— Прынёс бы ты, Андрэйка, паказаць той абразок, дзе мяне за святога Івана-хрысціцеля выдаеш.

У пачатку 20-х гадоў Я. Купала, працуючы рэдактарам Дзяржаўнага выдавецтва Беларусі, шмат увагі аддаваў афармленню першых школьных падручнікаў на беларускай мове, кніжак для дзіцячага чытання. Паліграфічная база ў той час была вельмі беднай, выдаваліся кніжкі для дзяцей адной фарбай, з малюнкамі, выразанымі на лінолеуме. Янка Купала раіў мастакам выкарыстоўваць літаграфскі спосаб: пераводзіць малюнкi на камень, што давала магчымасць рабіць адбіткі ў дзве, а то і тры фарбы. Дзякуючы намаганням і настойлівасці Купалы дзеці атрымоўвалі за год дзве-тры кніжкі казак з калеровымі ілюстрацыямі.

Час ішоў. Патрабаванні на дзіцячую кнігу раслі, а друкарская тэхніка задаволіць іх не магла.

У рэдакцыйным партфелі дзіцячага сектара выдавецтва ляжала ўжо шмат падрыхтаваных да друку рукапісаў.

Сярод работнікаў дзіцячай літаратуры ўзнікла ідэя хадайнічаць аб стварэнні ў Мінску спецыяльнага дзіцячага выдавецтва.

Некалькі чалавек, у тым ліку і аўтар гэтых радкоў, паехалі ў Маскву на прыём да Надзеі Канстанцінаўны Крупскай, якая працавала кіраўніком Галоўпалітасветы.

Надзея Канстанцінаўна прыняла нас, уважліва

выслухала, прагледзела выданні кніг на беларускай мове, якія мы прывезлі з сабой.

Помню, Н. К. Крупская сказала, што ў бліжэйшы час стварэнне беларускага выдавецтва для дзяцей справа нерэальная: няма для гэтага паліграфічнай базы, фондаў паперы і кадраў, але паабяцала памагчы перыядычна выдаваць кнігі на беларускай мове ў выдавецтвах Масквы.

З вялікім уздымам праходзіла ў Мінску падрыхтоўка да выдання кніг у цэнтральных выдавецтвах, Янка Купала прымаў актыўны ўдзел у выбары твораў для выдання, даваў парады, як лепш іх ілюстраваць, і быў вельмі рады, калі кніжкі, прыгожа аформленыя, вялікімі тыражамі неўзабаве былі надрукаваны ў Маскве і прывезены ў Мінск.

Добрае і ласкавае сэрца было ў Івана Дамінікавіча. Адноўчы здарылася бяда з маім маленькім сынам. Я быў з ім у лазні, і выпала так, што малы ашпарыў руку. Ад болю ён моцна плакаў, і што я ні рабіў, не мог яго супакоіць. Дом Я. Купалы знаходзіўся насупраць лазні (перайсці толькі вузкую вулачку), і я, усхваляваны, прыбег з сынам на руках да Івана Дамінікавіча. Трэба было бачыць, як Янка Купала стараўся зрабіць усё, каб хлопчыку палепшала, каб ён перастаў плакаць. Іван Дамінікавіч прынес з кухні талерку з яйкамі і стаў разбіваць іх і мазаць хворую руку. Затым, перавязаўшы хлопчыку руку ручніком, ён пачаў хадзіць з ім па пакоі, пакуль той не перастаў плакаць.

Не адзін раз мне даводзілася бачыць на кватэры Івана Дамінікавіча выхаванцаў дзіцячага дома. Прыходзілі яны да свайго дзядзькі Янкі з падарункамі, зробленымі ўласнымі рукамі. Часцей за ўсё гэта былі малюнкi, што раскрывалі змест прачытаных купалаўскіх твораў.

За шырокім сталом, п'ючы чай з пірагамі і цукеркамі, дзеці чыталі паэту яго вершы, спявалі песні, казалі пра вучобу, пра свае прыгоды, мары.

Праз гады многія дзеці сталі на самастойную да-

рогу жыцця. Раз'ехаліся працаваць, хто настаўнікам, хто аграномам. Але заўсёды, калі здаралася зноў бываць у Мінску, яны лічылі сваім абавязкам наведаць Івана Дамінікавіча, каб прывітаць яго, пажадаць здароўя і выказаць яму сваю падзяку за шчырую бацькоўскую любоў і ласку, што пакінулі ў іх памяці светлы, незабыўны след.

Міхась Лынькоў

ПАМЯЦЬ ЗАХОУВАЕ ДАРАГОЕ АБЛІЧЧА

Упершыню я ўбачыў Янку Купалу на з'ездзе «Маладняка» ў сярэдзіне дваццатых гадоў. Я кажу «ўбачыў», а не «пазнаёміўся», таму што гаварыць аб асабістым знаёмстве, аб блізкіх адносінах у той час я не маю аніякага права: што магло быць агульнае ў выдатнейшага паэта і ў мяне, маладога чалавека, за плячыма якога не было ні грама з таго, што называецца творчым багажом. Гэты малады чалавек прыехаў на з'езд таму, што выключна любіў жывое творчае слова, спадзяваўся прасякнуць у яго нязведаныя таямніцы. І вось я ўбачыў Купалу, убачыў яго ўсмешку, пачуў яго мову. Я быў шчаслівы.

Я сказаў пра ўсмешку паэта. Сапраўды, вобліку Янкі Купалы ў нашай памяці нязменна спадарожнічала цудоўная купалаўская ўсмешка. Яна заўсёды суправаджала яго ў гутарцы, у сустрэчах з людзьмі, у паэтычных выступленнях, у афіцыйных прамовах, у сяброўскіх жартах, рэпліках. Рэдка можна было ўбачыць Купалу панурым, рэзкім у паводзінах з людзьмі, раздражальным, гнеўным, сярдзітым. Гэта зусім не адпавядала яго вобліку, поўнаму якойсьці купалаўскай чароўнасці. Зразумела, Купалу былі ўласцівы ўсе чалавечыя пачуцці: і любоў, і выпрабаваная гадамі дружба, і непрыхільнасць да асобных людзей, і нязменная нянавісць да ворагаў,

і глыбокі смутак па роднай зямлі, паланёнай гітлераўскімі захопнікамі. Але нават у самыя цяжкія часы, у першыя гады вайны Янка Купала не губляў душэўнай раўнавагі, з сапраўды народным аптымізмам глядзеў на жыццё, на падзеі і з'явы тых дзён, з якіх многія і многія не маглі асабліва радаваць сэрца нашых людзей.

Глыбокі аптымізм паэта, яго спакойная ўпэўненасць у лепшых днях будучага, яго непахісная пераканальнасць у нашай перамозе — усё гэта рабіла вялікі ўплыў на акаляючых, на блізкіх, бадзёрыла, уздымала іх настрой, прывівала ім своеасаблівы імунітэт ад заняпаду духу, ад распачы, ад прыгнечанага настрою. Я ўжо не кажу аб тым, як уплывалі чалавечыя якасці паэта на яго творчае слова, на такія выдатнейшыя па ідэйнай глыбіні, па напалу чалавечых пачуццяў творы, як яго верш «Беларускім партызанам», дзе кожнае слова, нібы снарад, знішчала насмерць ворагаў. І гэтае слова было народжана вялікім паэтам-жыццялюбам, паэтам вялікай чалавечай радасці і любові.

Янка Купала быў народным паэтам. Кожнае слова яго было арганічна звязана з народамі, неаддзельнае ад яго жыцця і патрэб, яго інтарэсаў, яго імкненняў. І нараджалася гэтае слова ў самай гушчы народнага жыцця, кармілася яго жыватворнымі сокамі. Гэтае слова было глыбока праўдзівым. Купала ведаў жыццё не па творчых камандзіроўках, не па гастрольных выездах у тыя ці іншыя гарады, вёскі. Ён дакладна вывучаў жыццё, увесь час меў зносіны з людзьмі, героямі яго твораў. Тут можна прыгадаць і яго працяглыя паездкі на Палессе, на раку Арэсу, на заводы і фабрыкі Барысава. Падоўгу жыў ён у Ляўках сярод калгаснага сялянства, дзе ён адчуваў сябе як свой сярод сваіх, — ён выдатна ведаў сельскую гаспадарку, калісьці і сам быў хлебаробам. Чалавек выключна таварыскі, ён умеў гаварыць з любым чалавекам — з калгаснікамі, рабочым, інтэлігентам, з людзьмі самых розных прафесій, розных узростаў, розных культурных узроўняў. У яго былі сапраўдныя сябры і ў калгаснай вёсцы, і ў горадзе сярод рабочых, пісьменнікаў, урачоў, кампазітараў.

Ён з захапленнем і веданнем справы гаварыў з аршанскімі льнаводамі, з палескімі меліяратарамі, з чырвонаармейцамі, з інжынерамі і тэхнікамі Асінаўскай электрастанцыі. І гэтак жа проста адчуваў сябе, ведучы сяброўскую гутарку з Аляксеем Максімавічам Горкім, калі мы былі ў гасцях у гэтага найвялікшага пісьменніка свету. У Янкі Купалы былі самыя сяброўскія адносіны з многімі пісьменнікамі-сучаснікамі: А. Талстым, Новікавым-Прыбоем, Прышвіным, Транёвым, Фадзеевым, Рыльскім, Тычынам, Джамбулам, Гірам і многімі-многімі іншымі. Вялікая — на ўсё жыццё — дружба радзіла Купалу з яго равеснікам і саратнікам Якубам Коласам.

Дом Янкі Купалы славіўся выключнай гасціннасцю. Яго гаспадары — Іван Дамінікавіч і Уладзіслава Францаўна — былі заўсёды рады гасцям і рабілі ўсё, каб госці не сумавалі, а тым больш каб яны не былі чым-небудзь пакрыўджаны. Сапраўднае беларускае хлебасольства і гасціннасць гаспадароў купалаўскага дома ледзь не ўвайшло ў прымаўку.

Для вобліку Янкі Купалы вельмі характэрны высокачалавечыя адносіны да жанчыны. Вобразы жанчын у яго творах авеяны глыбокай любоўю і павагай. Само тлумачэнне гэтых вобразаў здзіўляе чытача крышталёвай чысцінёй усёй паэтычнай атмасферы. У жыцці Янка Купала ў адносінах да жанчыны быў сапраўдным рыцарам у самым высокім сэнсе гэтага слова.

Паэт палымяна любіў родную прыроду. Ён любіў саджаць дрэвы і даглядаць кветкі. У маленькім садзіку на двары яго мінскага дома раслі разнастайныя кветкі, рэдкія расліны. Цяжка апісаць непаўторную прыгажосць купалаўскай дачы ў Ляўках. Невялікі ўтульны домік з смалістага бярэвення. Некалькі кустоў бэзу, з паўдзiesiąтка маладых яблынь, кветкі. А вакол велізарныя векавыя сосны ўзнялі свае верхавіны высока ў блакітныя прасторы неба. А ў якіх-небудзь дзiesiąці кроках ад ганка дома — берагавая круча, зарослая арэшнікам, маладымі дубкамі, бярэзнікам. Унізе — срабрыстая пад сонцам істужка Дняпра. А там, на другім беразе, бязмежныя лугавыя і палявыя прасторы. Лясныя пахі хвоі, чабору

зліваліся з пахам лугоў і палёў. Над самай кручай — простая лаўка. На ёй сустракаў і праводзіў паэт вячэрнія і ранішнія зоркі. Адсюль любаваўся ён неабсяжнымі прасторамі правабярэжжа. Вайна не злітавалася над купалаўскімі гнёздамі ў Мінску і Ляўках. Гітлераўскія бомбы ператварылі іх у руіны.

Янка Купала быў глыбока звязаны з сучасным жыццём. Не было тых падзей, тых з'яў у жыцці народа, якія не знайшлі б жывога водгуку ў яго паэтычным слове. Сведчаннем з'яўляецца яго творчасць. Янка Купала любіў падарожнічаць, знаёміцца з новымі людзьмі, з новымі, нябачанымі ім мясцінамі і гарадамі. Быў ён вельмі чулы да ўсяго новага, што ў выніку гераічных намаганняў народа мяняла воблік краіны, паскарала яе імклівы прагрэс, узнімала жыццёвы ўзровень народа. Ён цікавіўся жыццём людзей, іх бытам, іх працай на буйнейшых будоўлях. Ён знаёміўся з жыццём людзей у брацкіх рэспубліках. Ён імкнуўся ўбачыць усё ўласнымі вачыма, убачыць, што з'явілася новае ў тым ці іншым раёне краіны. І гэта не было проста цікавасцю пачатковага чалавека. Яму хацелася ўнесці ў любую справу і свой уласны ўклад, сваім натхнёным паэтычным словам дапамагчы агульнай справе народа.

Мне даводзілася ўдзельнічаць з паэтам у многіх паездках па краіне. Я бачыў, як быў усхваляваны Янка Купала на адкрыцці Асінаўскай электрастанцыі, як падрабязна распытваў ён рабочых і інжынераў пра работу станцыі, пра яе ролю і значэнне ў гаспадарцы народа.

У 1932 годзе мы ездзілі на адкрыццё Днепрагэса. Па дарозе да Дняпра сапсаваўся трамвай, мы яўна рызыкавалі спазніцца. Страшэнна трывожыўся паэт: «Столькі праехалі, і на табе... стой у чыстым полі!» Трамвай усё ж паспелі адрамантаваць, і мы шчасліва прыехалі на гіганцкую плаціну да самага пачатку выступлення Сярге Арджанікідзе. Ён вітаў будаўнікоў ад імя партыі і ўрада з паспяховым завяршэннем гіганцкага збудавання. Янка Купала, як і ўсе, хто прысутнічаў на гэтай урачыстасці, глыбока перажываў гэтую вялікую і радасную падзею.

Бачыў я паэта і ў зусім іншых абставінах у

1933 годзе, калі былі мы на адкрыцці Беларускага канала, дзе знаёміліся не толькі з усімі асаблівасцямі велізарнага гідратэхнічнага збудавання, якое злучыла два моры. Мы пазнаёміліся там і з той грандыёзнай школай перавыхавання працай былых зладчынцаў, якая вяртала звычайны чалавечы воблік закаранелым рэцыдывістам, ператвараючы іх у адданных добрасумленных працаўнікоў. І трэба было бачыць, з якой цікавасцю гутарыў Янка Купала з цеслярамі, сталярамі, бетонаўкладчыкамі, механікамі. Многія з іх дабіліся выдатнейшых поспехаў, рэкордаў на будаўніцтве. Не адзін з іх заслужыў высокіх урадавых узнагарод.

— Так... Вялікая справа для чалавека праца...— задумліва гаварыў паэт, калі прыехалі мы да Белага мора. Звычайна заўсёды самы гаваркі субяседнік, ён маўчаў усю дарогу. Ubачанае, перажытае было настолькі грандыёзным — і ў збудаванні, і асабліва ў выключнай незвычайнасці чалавечых лёсаў, што лішнія слова перашкаджала глыбокаму роздуму.

У 1937 годзе мы былі на Руставелеўскіх урачыстасцях у Тбілісі. У 1939 годзе ездзілі ў Канеў на адкрыццё помніка Тарасу Рыгоравічу Шаўчэнку. Янка Купала быў у святочным настроі. У Кіеве на пісьменніцкім пленуме, выступаючы з прывітальнай прамовай, паэт перадаў цудоўны падарунак украінскім пісьменнікам — мазаічны партрэт Шаўчэнкі, зроблены рукамі беларускага ўмельца.

У многіх мясцінах давялося мне пабываць з Янкам Купалам, бачыць яго сярод розных людзей у самых розных умовах і абставінах. Сцерліся за даўнасцю год дэталі, падрабязнасці, даты. Іх не заўсёды адновіш — вайна знішчыла нашы асабістыя архівы, дзённікі, бланкотныя запісы. Але ніякі час не сатрэ з памяці воблік гэтага незвычайнага чалавека-жыццялюбца і вялікага паэта. Ніякія гады не сатруць з памяці яго цудоўную ўсмешку. Купалаўскую ўсмешку.

Пятро Глебка

ПАМ'ЯТНЫЯ РАЗМОВЫ

У 1918 годзе я запісаў ад нашага вясковага настаўніка некалькі беларускіх вершаў. Яны мне вельмі падабаліся, але хто быў іх аўтарам — я не ведаў. Дазнаўся аб іх аўтарстве толькі ў 1921 годзе, калі мне трапіў у рукі зборнік Янкі Купалы «Шляхам жыцця», у якім былі і знаёмыя мне радкі:

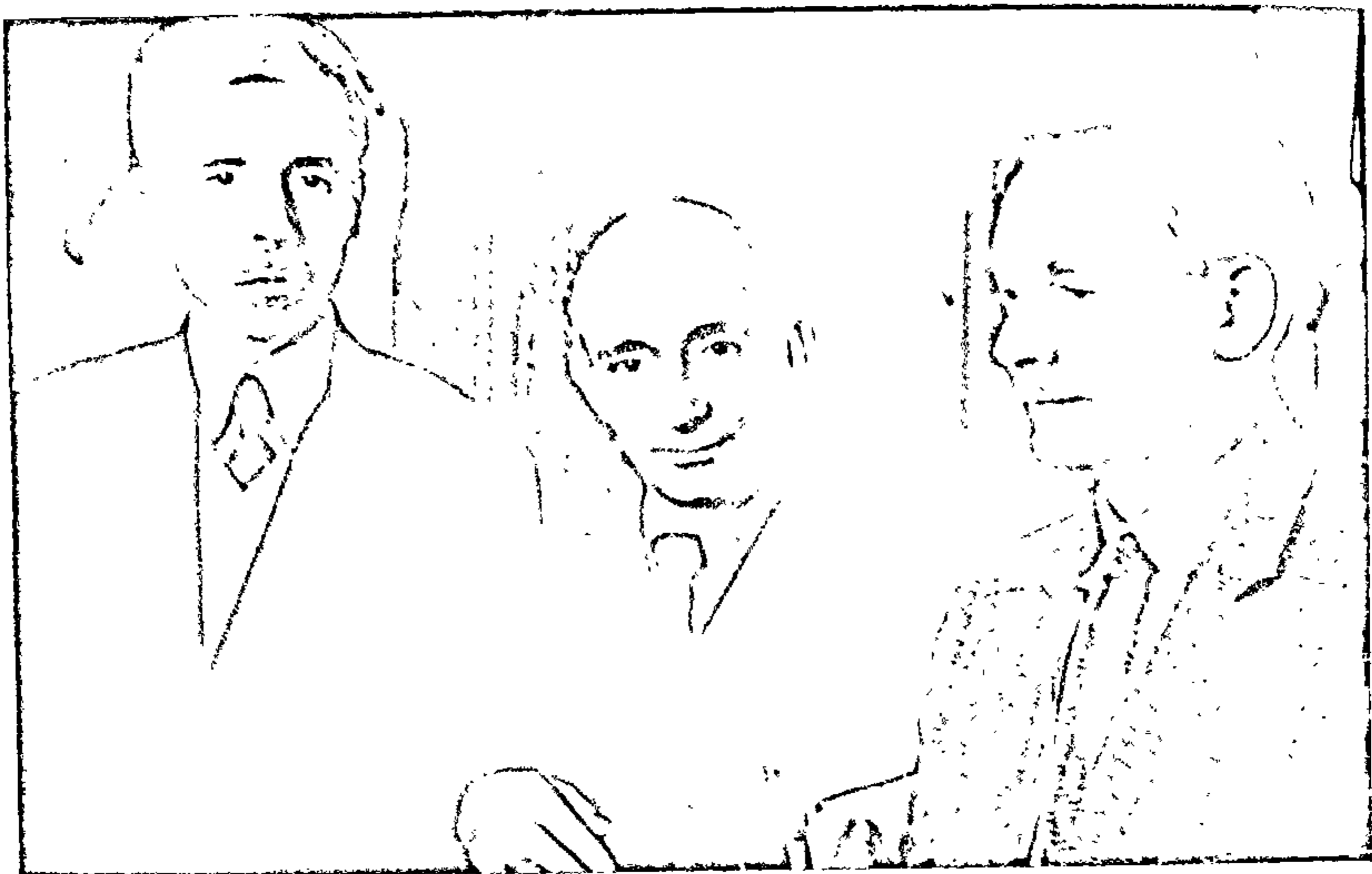
Горы ды каменне,
Вузкія палоскі:
Гэта наша поле,
Поле нашай вёскі.

Я быў ашаломлены блізкімі і роднымі майму сэрцу купалаўскімі вобразамі і зачараваны музыкай яго вершаў. Зразумела, з якім нецярпеннем, прыехаўшы ў 1924 годзе ў Мінск на вучобу, я хацеў пабачыць любімага паэта. Я ад усёй душы зайздросціў многім маім аднакурснікам з педагагічнага тэхнікума, якім удавалася сустрэкаць Купалу на вуліцы. А мне ўсё не шанцавала. І я першы раз убачыў Івана Дамінікавіча толькі вясной 1925 года ў будынку Інстытута беларускай культуры, у якім тады знаходзілася і літаратурнае аб'яднанне «Маладняк», куды я заходзіў ужо са сваімі першымі вершамі.

У тым жа годзе ўлетку меў шчасце ўпершыню



*Народны паэт Латвіі Ян Райніс з беларускімі пісь-
меннікамі (злева направа): З. Бядуля, Я. Райніс,
Я. Купала, К. Крапіва, Я. Пушча, А. Бабарэка,
У. Дубоўка, П. Глебка, К. Чорны. 1926 г.*



Я. Купала з українським драматургом І. Качаргою і французьким письменником Ж. Р. Блокам на Першым Усесаюзным з'ездзе савецькіх письменнікаў. 1934 г.

слухаць выступленне паэта. Гэта было ў час яго дваццацігадовага юбілею, у зале Дома прафсаюзаў. Іван Дамінікавіч быў моцна ўсхваляваны віншаваннямі і гаварыў вельмі мала, а пачытаў сваім пывучым голасам вялікі верш «Шляхам гадоў».

Трэба сказаць, што Купала наогул быў негаваркі, ён не любіў доўгіх прамоў і гутарак, а свае глыбока вынашаныя думкі выкладаў заўсёды на паперы. Калі я добра яшчэ не ведаў гэтай рысы ў характары паэта, яго дабраты і ветлівасці, мне здавалася ў такіх выпадках, што Іван Дамінікавіч нечым нездаволены. Так было, напрыклад, пры нашай першай асабістай сустрэчы ў доме Купалы.

Іван Дамінікавіч і Уладзіслава Францаўна жылі тады на Правіянецкай вуліцы. Насупраць іх дома быў наш студэнцкі інтэрнат. Позняй вясной 1926 года Уладзіслава Францаўна сустрэла мяне на вуліцы і, з уласцівай ёй гасціннасцю, запрасіла зайсці ў дом. Я збянтэжыўся, доўга аднекваўся, але адпраціца было немагчыма.

Я зайшоў. Іван Дамінікавіч павітаўся са мною, пачаставаў півам, папытаўся з вясёлай усмешкай:

— Як здаюцца залікі? — і змоўк. Я адчуваў сябе вельмі няёмка і хутка стаў развітвацца.

— Што ж вы так спяшаецеся? — сказаў Іван Дамінікавіч і дадаў, жартуючы: — Абыходзіць мяне моладзь... А жывём па суседству. Заходзьце.

Але моладзь цягнулася да Янкі Купалы, як да сонца. І ён шчыра яе любіў, пільна сачыў за ростам маладых паэтаў, рабіў кароткія, але трапныя заўвагі аб іх творчасці. Я сказаў бы, Іван Дамінікавіч валодаў своеасаблівым дарам прадбачання: па двух-трох вершах ён амаль беспамылкова ўгадваў сілу таленту маладога паэта і, як выяўлялася ў далейшым, рэдка калі памыляўся. А заўважыўшы сапраўдны малады талент, Янка Купала радаваўся яму ад усяго сэрца.

Мне ўспамінаецца такі факт. У 1936 ці ў 1937 годзе Максім Танк прыслаў з Заходняй Беларусі Янку Купалу зборнік сваіх вершаў і нумар часопіса «Калоссе», у якім была надрукавана частка паэмы «Нарач». Праз некалькі дзён пасля гэтага мне давалося

быць у Івана Дамінікавіча. Апрача мяне да Купалы прыйшоў яшчэ нехта з яго знаёмых. Мне здалося, што Іван Дамінікавіч як быццам нечым устурбаваны. Я ведаў, што, стаміўшыся, Іван Дамінікавіч любіў пайсці ў спальню і пакруціць радыёпрыёмнік — «павандраваць па свеце», як ён казаў.

— Вы, мусіць, хочаце адпачыць, Іван Дамінікавіч? — сказаў я.

— А вось і не ўгадалі. Я вас хачу пазнаёміць з адным паэтам.

— З кім?

— А вось пойдзем, даведаецца.

Мы пайшлі ў рабочы пакой Івана Дамінікавіча.

— Чытайце, — падаў мне Іван Дамінікавіч вершы Танка.

Я пачаў чытаць. Янка Купала ўважліва слухаў, курачы папяросу за папяросай. Відаць, што ён хваляваўся. Звычайна так ён слухаў свае вершы, калі даваў іх чытаць П. Броўку ці каму-небудзь іншаму, каб «праверыць іх — як ён казаў — пры добрым голасе».

Я прачытаў усе вершы, на якія мне паказаў Іван Дамінікавіч.

— Ну як? — запытаўся Іван Дамінікавіч.

— Цікавы паэт. Злоўжывае толькі маладнякоўскімі наватворамі — «журавініць», «завірыў»...

— Нічога вы ў паэзіі не разумееце. Слова паправіць можна... А шырыня ў вершах цудоўная.

Трапныя купалаўскія ацэнкі паэзіі былі не толькі вынікам высокага мастацкага густу паэта, а і добрага ведання і глыбокага разумення ім сусветнай літаратуры. Праўда, Купала рэдка выступаў з прамовамі і артыкуламі па пытаннях літаратуры, але ў прыватных гутарках ён часта проста-такі здзіўляў сваімі ведамі ў гэтай галіне. Асабліва добра ён ведаў рускую, украінскую і польскую літаратуры.

Я помню, мы сустрэліся з Іванам Дамінікавічам летам 1937 года ў Доме пісьменніка. Была страшная гарачыня. Амаль усе пісьменнікі жылі ў Пухавічах. Уладзіслава Францаўна таксама была ў Ляўках на дачы. Купала, заняты нейкімі справамі, быў у горадзе адзін.

— Можа, пойдзеце да мяне, бабыля, абедаць? А то я нешта засумаваў...

Мы пайшлі да Івана Дамінікавіча. І сапраўды, відаць, што ён занудзіўся на адзіноце, бо шмат гаварыў і расказваў. Я падзяліўся сваімі ўражаннямі ад толькі што прачытаных мною паэм у прозе С. Пшыбышэўскага.

— А вы не паэмы яго чытайце, а прозу або драмы,— параіў мне Іван Дамінікавіч і тут жа дадаў: — Цікава Пляханаў сказаў аб сімвалістах... Ведаеце?

Я адказаў, што не помню.

— Нічога вы не ведаеце,— не то жартам, не то ўсур'ез сказаў Іван Дамінікавіч, дастаў том Пляханава і прачытаў: «Сімвалізм — гэта нешта накшталт пасведчання аб беднасці».

— А вы ж, Іван Дамінікавіч, і самі, здаецца, некалі грашылі сімвалізмам?

— Гэта дык вы ведаеце? Хто гэта вам сказаў! Гэта выдумка. Не кожная рамантыка — сімвалізм. Вы лепш, Петрусёк, чытайце Бялінскага.

На гэты раз Іван Дамінікавіч пайшоў у другі пакой і прынёс кнігу Бялінскага. Ён доўга гартаў том і нарэшце падаў яго мне:

— Чытайце.

Я прачытаў: «Рамантызм, без жывой сувязі і жывога дачынення да іншых бакоў жыцця, ёсць найвялікшая аднабаковасць».

— Адно і тое ж,— сказаў я.

— Тое, ды не тое. Галоўнае — сувязь з жыццём... І Славацкі быў рамантыкам. Але які гэта вялікі паэт!

І гутарка пайшла аб польскай літаратуры, аб яе месцы сярод літаратур свету. Але аб гэтым трэба пісаць спецыяльна, паколькі Янка Купала часта ў сваіх гутарках закранаў гэтую тэму.

Добра ведаў Купала і ўкраінскую літаратуру. Асабліва, як вядома, любіў ён Шаўчэнку. Гэтую любоў да славянскіх літаратур непрыкметна, сваімі гутаркамі, сваімі кароткімі заўвагамі развіваў ён і ў маладых беларускіх паэтаў. Я помню, што, калі мы працавалі над перакладамі твораў Шаўчэнкі на беларускую мову, Іван Дамінікавіч часта злаваўся:

— Што гэта ў вас тут за рыфмачка, паглядзіце...

— Асананс, Іван Дамінікавіч.

— Нішто сабе асананс: «браце» і «хата».

Купала быў патрабавальны і да сябе і да іншых. Перакладаючы «Меднага конніка» А. Пушкіна, асобныя строфы ён перарабляў па тры-чатыры разы. А заўважыўшы няўдалы радок у чужым вершы, Іван Дамінікавіч, дабрадушна жартуючы, гаварыў:

— Што ж гэта вы тут напісалі нейкую «энеіду навыварат»?

І ніхто на такі жарт не крыўдзіўся, бо кожны адчуваў шчырае жаданне Купалы дапамагчы маладому паэту.

Пачуццём гэтай адказнасці была прасякнута ўся дзейнасць Купалы. Адноўчы Іван Дамінікавіч папрасіў дапамагчы яму скласці зборнік вершаў для выдання на рускай мове. Трэба было адабраць не толькі беларускія тэксты, а і лепшыя пераклады іх на рускую мову. Я перачытваў пераклады, не звяраючы іх з арыгіналам, і выбіраў лепшы паводле яго агульнага гучання. Але Іван Дамінікавіч часта не згаджаўся з маім адборам. Мы пачыналі спрачацца.

— Вы паслухайце, тут жа цудоўна перададзена музыка вашага верша,— гаварыў я.

— Музыка, можа, і перададзена, але душы маёй няма. Вы параўнайце з арыгіналам...

Я параўноўваў і вымушаны быў згаджацца з Іванам Дамінікавічам.

Узнікалі ў нас спрэчкі і аб парадку размяшчэння матэрыялу ў кнізе. Мне здавалася, што тут асабліва думаць няма чаго і можна размясціць вершы ў храналагічнай паслядоўнасці. Але ў Івана Дамінікавіча былі іншыя меркаванні.

— Кніга вершаў,— сказаў ён,— павінна прадстаўляць сабой адно цэлае, а не быць выпадковым зборам. Трэба думаць, Петрусёк, пра таго, хто будзе чытаць.

Янка Купала думаў пра свайго чытача, пра свой народ заўсёды. Паэт хацеў «з цэлым народам гутарку весці», і ён знайшоў шлях да вялікага і любячага сэрца народа. І яно захавала песні паэта і памяць аб ім навечна.

Мікола Хведаровіч

РОДНЫ І БЛІЗКІ

Калі на зямлю апускаецца вячэрні змрок і, радучыся, павольна ахінае сваім крылом зялёныя парк і вуліцы Мінска, прыемна выйсці на шырокі праспект, заліты электрычным святлом. Па роўнай, бліскучай стужцы асфальту віруе незлічоны паток машын, рубінавыя ліхтары іх імчацца наўздагон далей і далей, туды, дзе ўзнямаецца высокая каланада Дома культуры прафсаюзаў, знікаючы за асфальтавым люстэркам адшліфаванага пагорка.

Вось і вуліца Янкі Купалы. Колькі ў гэтых словах роднага і блізкага для кожнага жыхара Мінска, з якой любоўю і пашанай мы вымаўляем гэтае звычайнае і дарагое імя! Нездарма ж парк на вуліцы Янкі Купалы, дзе зараз знаходзіцца Літаратурны музей вялікага песняра, самы малады і самы прыгожы. Асабліва дарагі ён для старэйшага пакалення будаўнікоў нашай сацыялістычнай дзяржавы, якое закладвала першыя камяні ў падмурак сваёй сталіцы.

Не зарасла народная сцежка да тых любімых і родных мясцін, дзе жыў і тварыў народны пісьменнік. Вось у гэтым парку, на тым жа месцы, дзе жыў Янка Купала, зараз пабудаваны прыгожы будынак-музей, на цэнтральнай алеі ўзвышаецца вялікасны помнік народнаму паэту.

Я іду па вуліцы Янкі Купалы. Пад шыракалістымі клёнамі, на лаўцы, насупраць будынка музея Янкі Купалы, сядзяць старажылы-мінчане.

— Мы ведалі добра Янку Купалу, — кажа адзін з іх, былы наборшчык. — Нашы друкары, старэйшыя рабочыя, неаднойчы былі гасцямі ў паэта. Пасля кожнага новага выдання Янка Купала запрашаў рабочых да сябе, бо ён ведаў, што першымі яго чытачамі былі мы — наборшчыкі, карэктары, пераплётчыкі. У таварыскіх, гасцінных абставінах мы нават смела рабілі свае заўвагі па некаторых яго творах, і, ці паверыце, Янка Купала заўсёды прыслухоўваўся да іх...

— Пры сустрэчы Янка Купала знімаў капялюш і з вялікай павагай паціскаў руку кожнаму рабочаму, — дадае другі.

— Цяпер мы пенсіянеры, але вось любім наведваць гэты парк, успамінаць нашу маладосць і прыгадваць сустрэчы з выдатным песняром. У друкарні ўсе ведаюць і памятаюць Янку Купалу, самага далікатнага і чулага грамадзяніна нашага горада.

Мы сядзім доўга, змрок гусцее і гусцее, а гутарцы нашай і канца няма. Мне таксама хочацца падзяліцца сваімі ўспамінамі аб сустрэчах з паэтам. Я расказваю ім аб першым сваім знаёмстве з Купалам.

Першы раз я ўбачыў Я. Купалу ў памяшканні Інбелкульта на літаратурным вечары ў 1926 годзе. Тады і мне давялося чытаць свой першы верш. Хвалюючыся і часта мяняючы інтанацыю, я неяк закончыў чытанне і, усхваляваны, падаўся ў куток, але Янка Купала, які сядзеў у першым радзе, спыніў мяне і затрымаў каля сябе са словамі:

— Складна напісана. Не трэба гэтак палохацца. У вас зусім добра атрымалася, сядайце вось тут, каля мяне...

З гэтымі словамі ён паказаў на незанятае каля яго крэсла, і я прысеў. Сэрца моцна тахкала ў грудзях. Ужо вечар заканчваўся, а мне па-ранейшаму здавалася, што ўсе глядзяць на мяне. Толькі ціхі, невыразны голас Янкі Купалы прыводзіў патроху мяне ў раўнавагу.

— А што яшчэ напісалі? — спытаў ён. — Ці мно-

га літгурткоўцаў на рабфаку? Якія кніжкі вы чытаеце?..

На развітанне Янка Купала падаў мне руку, і я адчуў цеплыню і шчырасць чалавека, вершамі якога я захапляўся ўсе мае дзіцячыя і юнацкія гады.

Прышоўшы ў рабфакаўскі інтэрнат, які быў у маленькім драўляным доміку па Чырвонаармейскай вуліцы, я расказаў сваім сябрам пра гэты вечар. Сымон Баранавых не ўстрымаўся. Ён неяк бачком прайшоўся па пакоі і, рэзка рукою адкінуўшы назад ільняную пасму валасоў, застыў ад здзіўлення:

— От бо чалавек!.. Гэта ж трэба. А-я-яй! Трэба ж даперціся да самога Янкі Купалы. Дзіўны чалавек, дый годзе. А нам жа казаў, што пойдзе ў кіно. Гэтак жа сама і мы змаглі б пасядзець там. Чалавек!..

І ўжо з гэтага часу мы, члены літгуртка рабфака, не прапускалі ніводнага выпадку, каб убачыць любімага паэта.

Аднойчы ў Доме асветы, на літаратурным вечары, мы такі падпільнавалі Янку Купалу. Заўважыўшы яго ў фэе, я падышоў і сказаў:

— Добры вечар, дзядзька Янка...

Вельмі ветліва ён прывітаўся са мной, а я, узрадаваны, пастараўся адразу пазнаёміць яго са сваімі сябрамі — Сымонам Баранавых і Іларыем Дуброўскім. Янка Купала чамусьці асабліва мякка і сардэчна размаўляў тады з Сымонам Баранавых. Сымон Баранавых спадабаўся яму. Гэта сустрэча была пачаткам вялікай павагі і любові ў Сымона Баранавых да Янкі Купалы, якія потым перараслі ў сардэчную сыноўнюю адданасць. Мелодыю на вершы Янкі Купалы «А зязюля кукавала» прыдумаў Сымон Баранавых, і гэтая мелодыя пазней арганічна прыжылася да тэксту і стала вельмі папулярнай песняй.

У 1933 годзе летам Янка Купала кароткі час адпачываў у Капылі. Жыў ён па Пралетарскай вуліцы, у доме Марозаў, іх яшчэ па-капыльску называлі Балашкі. У гэтых Балашкаў у той час гасцявала іх нявестка Алеся Александровіч з дзецьмі, якую вельмі паважаў і высока цаніў, як культурнага дзеяча, Янка Купала. Дарэчы, у гэты ж час у Капылі жыў

і Цішка Гартны, а ў Цімкавічах, недалёка ад Капыля, Кузьма Чорны. Праз некалькі дзён я таксама ўжо быў дома. Янка Купала абрадаваўся майму прыезду, бо, як ён казаў: «І ціха, і глуха — не жыццё, а пацяруха».

Дні тады выдаліся пагодлівыя. Мы штодня хадзілі на Каменшчыну ў стары сасновы лес, які раскінуўся на пагорыстых схілах невялікай рачулки. Абапал яе шырокай стужкай ляжалі мурожныя паплавы, якія губляліся ў прысадзістым маладым алешніку. Трымаючыся адзін за аднаго, мы спускаліся з падцаркоўнай гары і, пераскочыўшы гаманлівы ручай, ішлі лугам, усыпаным духмянымі кветкамі. У векавым сасновым бары выбіралі цяністую прахалоду і давалі адпачынак натруджаным нагам. Іван Дамінікавіч знімаў туфлі і лажыўся на мурожны лясны дыван. «Райскі закутак», так назваў ён гэты бор.

Янка Купала прыехаў у Капыль з новымі творчымі планами. Ён толькі што вярнуўся з камандзіроўкі. Больш месяца разам з Платонам Галавачом ён пражыў у саўгасе Беларускай Ваеннай Акругі. У той час саўгас будаваўся на асушаных балотах Любаншчыны. Я ведаў, што Купала пачаў пісаць паэму, хоць ён ніколі пра гэта не гаварыў. Але хіба ж утрымаецца паэт, каб не падзяліцца новымі радкамі свайго твора? І Янка Купала часам звяртаўся да мяне:

— Міколачка, я пачытаю вам свае новыя вершы.

Крумкач глыгу звесіў
Над згніўшай калодай...
Прысніла Палессе
Мінулыя годы.

А людзі? А людзі?
Іх мала — нямала,—
Упаўшыя грудзі,
Бяда ўслед навалай.

Пад шум бесканечны
Бярозаў і соснаў
Сахой недарэчнай
Аруць пясок млосна...

— Як вам падабаецца, малады чалавек? — дапытліва паўтараў ён.

— Вершы мне вельмі падабаюцца, — адказваў я, — але, можа, варта паправіць: «Крумкач дзюбу звесіў»? Можа, так будзе больш зразумелым гэты сказ?

Янка Купала трохі падумаў і дадаў:

— Вы, Міколачка, дрэнны крытык. Што я вам ні пачытаю — абавязкова спадабаецца. Вы чалавек далікатны і не хочаце пакрыўдзіць старэйшага. Але наконт «глюгі» і «дзюбы» — дык, напэўна, пакінем «глюгу».

— Ведаеце, малады чалавек, — працягвае гутарку Янка Купала, — дзюба ёсць і ў вароны і ў верабейчыка. А вось у крумкача замест дзюбы — даўгая глюга, падобная на востры сухі сук на дрэве. Вось і пакінем «глюгу». Няхай сабе некаторым крытыкам і не спадабаецца гэтае слова. Але так будзе лепш...

Іншая справа, калі разам з намі бываў Цішка Гартны. Ён не даваў доўга ляжаць на адным месцы і ўсё вадзіў у тыя мясціны, дзе некалі адбываліся падпольныя сходкі сацыял-дэмакратаў, паказваў Замкавую гару, расказваў пра ўладара тутэйшых ваколіц, які насыпаў і адбудаваў гэта замчышча.

Нярэдка, узяўшы сетку-таптуху, мы ішлі на рыбалку. Нашы паходы ў рыбу і ў грыбы заўсёды суправаджаў мой меншы брат Саша.

— Шашачка, — казаў Іван Дамінікавіч, — вы добра ведаеце сваю рэчку, дык вы раздзявайцеся і разам з Міколам будзеце лавіць, а я ваша адзенне панашу...

Так яно заўсёды і было. Праўда, лавілася дробная рыбка, але аднаго разу папаўся ў сетку добры шчупак. Як быў рады Янка Купала!

— Трымайце, Шашачка, гэтага прайдзісвета. Бярыце самі, не давайце Міколу, ён выпусціць, — усхвалявана крычаў ён з берага.

І Саша так прывык да Янкі Купалы, што нават вечарамі пачаў забягаць да Балашкаў, каб пагутарыць з ім.

У сувязі з прыездам Янкі Купалы ў Капыль райком партыі наладзіў агульнагарадскі літаратурны

вечар. Усхваляваныя капыляне сустрэлі паэта вельмі ўрачыста і ветліва. Дом культуры не мог змясціць усіх жадаючых. Янка Купала чытаў паэму «Магіла льва».

Янка Купала не быў выдатным дэкламатарам, але ўвага чытачоў узнімала яго, і ён узнёсла і выразна прадэкламаваў усю паэму «Магіла льва», а потым пачаў чытаць строфы з паэмы «Над ракою Арэсай»:

Сосны, мае сосны,
Спрадвеку раслі вы,
Бачылі не мала
У век свой нешчаслівы.

Сосны, мае сосны.
Сягнулі далёка.
Хоць расці над багнай
Было вам не лёгка...

А назаўтра да паэта ў дом Марозаў прыйшлі з кветкамі капыльскія піянеры. І вось на прыгуменні на свежай траве пасланы посцілкі. Купалу цесна абступілі дзеці, якім не цярпелася пачуць, як чытае вершы сам паэт:

А на рэчцы на Арэсе
Растуць акцябраты.
Піянеры, камсамольцы
З бальшавіцкім гартам...

У пачатку 1936 года ў памяшканні Дома ўрада была арганізавана выстаўка праектаў рэканструкцыі Мінска. Саюз пісьменнікаў атрымаў запрашэнне на прагляд. Экскурсію арганізоўваў Андрэй Александровіч.

Выстаўка займала ўсё фаш залы пасяджэнняў Саўнаркома.

На адным з праектаў рэканструкцыі паўночна-заходняга раёна сталіцы ў прыблізных контурах узвышаўся будынак Опернага тэатра, а ніжэй, па ўзбярэжжы Свіслачы, аж да парку імя Горкага, адводзілася месца зялёнаму масіву. Хтосьці з прысутных пажартаваў:

— І вашаму доміку, Іван Дамінікавіч, давядзецца перасяляцца. Вось, паглядзіце, гэты раён аж да самай рэчкі адводзіцца пад парк, нават лазні Паплаўскага папывуць уніз па Свіслачы...

Іван Дамінікавіч спакваля, ціха адказаў:

— Я лепш пераеду вось у гэты дом,— і ён паказаў на прыгожы ансамбль сяміпавярховых будынкаў.— Тут і ванна будзе, і ліфт, і гарачая вада. Адным словам, я не прыхільнік індывідуальнай хутарскай гаспадаркі.

Экскурсавод, інжынер-архітэктар, пачуўшы такую размову, растлумачыў:

— Пра ваш домік, Іван Дамінікавіч, пры складанні плана ішла гутарка. Меркавалася пакінуць яго на тым жа месцы, сярод зялёнага масіву. А калі вам ужо так захочацца жыць у тым высокім доме, дык калі ласка...

Пасля агляду выстаўкі Іван Дамінікавіч запрасіў нас да сябе на абед. Гасцінная і прыветлівая Уладзіслава Францаўна была рада, што Янка Купала не цураецца моладзі, якая шчыра любіць паэта. Ды і сам Купала заўсёды адчуваў сябе вельмі добра сярод маладых літаратараў.

Хочацца падкрэсліць вельмі характэрную рысу Янкі Купалы — яго выключную гасціннасць, сардэчную ласкавасць, якія моцна прыварожвалі кожнага, каму даводзілася з ім сустракацца. Хацелася быць разам з ім, слухаць яго ціхі, задушэўны голас. Ласкавыя словы знаходзіліся ў яго для кожнага. Іван Дамінікавіч адразу разгадваў трывогі і неспакой свайго субяседніка і, як мог, стараўся развеяць сум. Усіх маладых пісьменнікаў Іван Дамінікавіч называў толькі па імені і абавязкова ў лагоднай, ласкавай форме: Міхасёк, Петрусёк, Міколка, Васілёк, Сымонка. Не раз яго слова «Міколачка» разганяла трывогі і супакойвала маё сэрца.

А як любілі Янка Купала і Уладзіслава Францаўна дзяцей. Добрую і клапатлівую бацькоўскую душу іх адчувалі многія выхаванцы дзіцячых дамоў, дзе Іван Дамінікавіч і Уладзіслава Францаўна былі частымі гасцямі. Мне здаецца, я і мая жонка адчувалі такую вялікую ўвагу да сябе з боку Янкі Купалы толькі таму, што былі выхаванцамі дзіцячых дамоў.

У снежні 1937 года ў Тбілісі адбыўся пленум Саюза пісьменнікаў, прысвечаны 750-годдзю з дня напісання паэмы «Віцязь у тыгравай шкуры» Шата

Руставелі. У склад беларускай дэлегацыі ўваходзілі: Янка Купала, Міхась Лынькоў, Пятрусь Броўка, Пятро Глебка і я. Ад Інстытута літаратуры Акадэміі навук БССР з намі паехала Л. Фіглоўская.

Янкі Купалы ў гэты час у Мінску не было, ён адпачываў у Кіславодску. Дамовіліся, што ён далучыцца да нас на станцыі Мінеральныя Воды і ўзначаліць дэлегацыю.

Так яно і было. З Масквы пісьменнікі ехалі спецыяльным пездам. 25 снежня, раніцаю, гэты пезд прыбыў на станцыю Мінеральныя Воды. На платформе вакзала мы сустрэлі Івана Дамінікавіча. Ён быў вясёлы і, як заўсёды, жартаўлівы. Ад Мінеральных Вод да Тбілісі мы ехалі ў адным вагоне. У купэ да нас заходзілі Серафімовіч, Новікаў-Прыбой, Фадзееў, Гарадзецкі, Святлоў, Галодны, Ісакоўскі і іншыя пісьменнікі. З вялікай павагай яны адносіліся да беларускага Кабзара, як часта называў яго Новікаў-Прыбой.

У Тбілісі, у перапынках паміж пасяджэннямі, мы знаёміліся з горадам, сустрэкаліся з украінскімі і армянскімі пісьменнікамі. Асабліва памятнымі засталіся сустрэчы з чыгуначнікамі Тбіліскага дэпо, са студэнтамі Грузінскага універсітэта. У студэнтаў выступалі Янка Купала, Глебка, Броўка і я. Янку Купалу сустрэлі грамам апладысmentaў, папрасілі яго прачытаць урыўкі з перакладу Шата Руставелі. З заміраннем сэрца слухала моладзь Янку Купалу. А ў канцы студэнткі універсітэта ў знак падзякі паднеслі Янку Купалу букеты цудоўных паўднёвых руж.

Памятаю, як аднойчы вечарам вярнуўся Янка Купала ў гасцініцу «Арыент» у суправаджэнні рабочых чыгуначнікаў. Пасля вечара яны пажадалі правесці дадому дарагога далёкага гасця. Як перажываў паэт, што з прычыны позняга часу яму не ўдалося наладзіць таварыскай вячэры!

Пасля пленума мы паехалі па ўзбярэжжы Чорнага мора. Наведалі Поці, Батумі, дзе выступалі сярод рабочых і сялян. Янкі Купалы з намі не было. Разам з Новікавым-Прыбоем, Серафімовічам і іншымі ён застаўся адпачываць у Цхалтуба.

Максім Лужанін

ШЛЯХАМ ЖЫЦЦЯ

... Яна і дасюль перахоўваецца ў мяне, гэтая кніга...

Маленькі Слуцк гарэў і тросся ад артылерыйскага абстрэлу. Уцякалі легіёны, як называлі тады акупацыйнае польскае войска. У дом на Широкай вуліцы, дзе я, вучань першага класа, кватараваў разам са сваімі аднавяскоўцамі, гухнуў снарад. Аглушаныя выбухам, аслепленыя ад пылу і друзу, што сыпаўся з абваленай столі, мы кінуліся шукаць ратунку ў больш надзейным месцы. Насупраць была камяніца, стары будынак мужчынскай гімназіі, якую часовыя ўлады, ненадоўга праўда, паспелі ператварыць у польскую школу. Паказвацца туды ў іншы час было небяспечна: зухаватыя хлопчыкі ў канфедэратках і кашулях з блішчастымі гузікамі заўсёды чапляліся да даматканых сялянскіх світак. Штодня вынікалі вострыя сутычкі. Яны канчаліся для абодвух бакоў нелапымі гузакамі. Цяпер на гэта зважаць не даводзілася. Дварамі мы прыбеглі ў гімназію.

Пад раніцу страляніна аціхла. На вуліцах з'явіліся першыя конныя раз'езды Чырвонай Арміі. Дарослыя падаліся дамоў, а мы пачалі шныпарыць па класах і калідорах, адчуўшы сябе гаспадарамі бу-

дынка, які лічылі сваім і які дасюль аставаўся для нас недаступным.

На самым выхадзе, каля бар'ерчыка вешалкі, ляжаў перавязаны шпагатам дужаваты пачак кніг з лаканічным надпісам:

«До ріеси»¹.

Утрымацца ад спакусы было цяжка. Кнігі! Дый яшчэ безгаспадарскія, выкінутыя на знішчэнне. Не так і многа трапляла іх у нашы рукі тою парою, каб можна было застацца безудзельным да такога горкага лёсу. Асуджаныя кнігі хутка перайшлі ў нашы запазухі. Дасталося і мне крыху, у тым ліку адна, з якой я ўжо не разлучаўся.

За сорок год пад час пераездаў з месца на месца страцілася толькі чырванаватая вокладка з малюнкам асенняга беларускага гасцінца, што як бы растлумачваў назву: «Шляхам жыцця».

Малады чалавек, зусім малады, узяў за руку і павёў у свет свайго вялікага сэрца, а праз яго — у свет шырокага жыцця і сапраўднай паэзіі. Перад усім жа паэт падараваў мне свет роднай мовы: «Шляхам жыцця» было першае выданне, якое сцвердзіла, што пісаць кнігі можна так, як гаворыш ты сам і ўсе твае сваякі і знаёмыя. Адкрыццё гэта многае пабунтавала ў істоце, з'явілася адчуванне, што ў цябе прыбавілася нейкіх невядомых дагэтуль магчымасцей, пэўнасці ў думцы і ў хадзе, хоць усвядоміць сапраўдную цану нечаканага здабытку тады, вядома, я не мог.

Вось і цяпер гляджу я на той юнацкі партрэт. Як мала ў ім, дый у многіх іншых, сапраўднага Купалы! Нестас нам выяўленчых сродкаў, няма іх такіх, каб загаварылі да цябе скульптура, акварэль ці масла, выказваючы духоўную сутнасць асобы, надворныя рысы якой, можа, і ўдалося схапіць мастаку.

Малады твар з вусікамі, дзіўнаватая на сягонняшні густ вопратка, відаць, старанна падабраная для фатаграфавання, каб выглядаць «паэтам». Але высокі лоб і праніклівыя вочы, карыя, а не блакіт-

¹ «У печ».

ныя, як пішуць цяпер ва ўспамінах і нават у вершах, вызначалі ўжо склад аблічча таго Купалы, якога давялося ўбачыць зблізку, зблізку пачуць, зазірнуць у вочы і адчуць у часіны адкрытай размовы іх бясконцую глыбіню.

Вучачыся ў Мінскім педагагічным тэхнікуме, Коласа мы сустракалі кожны дзень: Канстанцін Міхайлавіч выкладаў на старэйшых курсах методыку мовы. Праўда, выкладанне гэтае было крыху своеасаблівае: часта, здаўшыся на просьбы студэнтаў, ён адмяняў лекцыю і, узяўшы з аўдыторыі слова самастойна прапрацаваць чарговы раздзел з падручніка, чытаў новае апавяданне ці толькі што напісаны абразок з «Сымона-музыкі».

Заўзятыя прыхільнікі скрупулёзнага выканання вучэбных планаў, напэўна, абурацца: што можа даць такі «непедагагічны» спосаб выкладання! На практыцы ж выходзіла наадварот: з усіх дысцыплін студэнты найлепш ведалі методыку мовы, бо вучыліся любіць самую мову, чуючы жывыя ўзоры яе з вуснаў паэта, яе непасрэднага стваральніка. Аднак тут трэба ўлічваць яшчэ адну акалічнасць: любоў да прадмета заўсёды абумоўлена любоўю да настаўніка.

У гэтым выпадку любоў, калі можна так сказаць, была падвойная. Мы любілі Якуба Коласа — творцу неўміручых кніг, што абкружала яго арэолам пашаны і ўздымала над іншымі як істоту амаль што надзвычайную. Нам быў бясконца дораг і люб Канстанцін Міхайлавіч, за сціплым выглядам якога ўгадвалася нязвыклая шырыня духоўных даляглядаў, а за знешняй замкнёнасцю і нават недаступнасцю адчуваліся абаяльнасць, чалавечая прастата і чуласць. Да яго можна было лёгка падысці, спытаць парады, атрымаць пазычку, праўда, невялікую, але затое беззваротную. З аўдыторыі ў настаўніцкую Коласа заўсёды вёў гурток студэнтаў, ён жартаваў з намі, смяяўся, не даючы ні на хвіліну адчуць сваю перавагу як настаўніка, пісьменніка, чалавека са значным жыццёвым вопытам.

Колас і Купала! Гэтыя два імені вымаўляліся разам, неслі ў сабе недасяжны ўзор жыццёвай праўды, уваскрашалі карціны невядомага: рэвалюцыі 1905 года, пары з'яўлення першых беларускіх кніг і выданняў.

І тым больш хацелася хоць краёчкам вока зірнуць на Купалу: які ж ён, як гаворыць, як трымаецца, ці падобны хоць кроплю да Коласа.

У гэтым дапамог выпадак.

Вучыцца ў тэхнікуме было цікава. Студэнты старэйшых курсаў ладзілі спектаклі, літаратурныя вечары. На іх было мнагалюдна, збіралася моладзь з другіх навучальных устаноў горада, выкладчыкі, бывалі і пісьменнікі-маладнякоўцы.

Восенню 1924 года студэнцкі гурток абвясціў «літаратурны суд над Лабановічам як грамадскім дзеячам». Гэтая цырымонія вабіла сваёй незнаёмасцю. Суд над героем любімай кнігі «У палескай глушы»! За што судзіць яго? І як наогул можна рабіць гэта, калі нам, юнакам, герой здаваўся і добрым, і чулым, і наогул ледзь не вяршыняй дасканаласці?

Невялічкі клуб, празваны «стадолаю», паўнюткі. Папаўзла ў бакі заслона. На сцэне было ўсё, як у сапраўдным судзе: за накрытым чырвонаю настольніцаю сталом сядзелі старшыня — выкладчык літаратуры, і члены «суда» — студэнты. Збоку, за меншымі столікамі, змяшчаліся «пракурор» і «абаронца».

Адзін за адным праходзілі «сведкі» абароны і абвінавачання. Перакрыжаваны допыт іх выклікаў у зале напружанне. Сыпаліся ўдалыя запытанні і адказы, аўдыторыя рэагавала то востраю цішынёю, то ўхвальным пошэпкам, то лёгкім смехам.

Я сачыў за ходам «працэсу», умайстраваўшыся на нейкі гімнастычны снарад — «казёл» ці «кабылу», паводле спартыўнай тэрміналогіі. Адсюль было добра чуто і ўсё відно.

Колас сядзеў у пярэднім радзе, сур'ёзны, нават крыху суровы, вельмі роўна і проста, так што пастава яго здавалася напружанай. Поруч з ім быў чалавек, які паводзіўся іначай. Ён штосьці гаварыў Коласу на вуха, пасміхаўся і часам нават пляскаў

у далоні, калі «пракурору» ці «абаронцу» ўдавалася заблытаць каго-небудзь са сведак. Седзячы збоку, я не мог добра разгледзець аблічча гэтага чалавека, але міжволі чамусьці болей сачыў за ім, чым за тым, што адбывалася на сцэне. І не адзін я рабіў гэта: многія позіркі і галовы былі скіраваны ў бок незнаёмага.

Раптам ён павярнуўся назад, і я здагадаўся: Купала! Здагадка ўмацавалася: успомніўся партрэт, які вісеў у аўдыторыі мовы і літаратуры, і той першы, з кнігі «Шляхам жыцця».

Пасля «суду» Колас і Купала выходзілі з клуба разам. Мы ішлі за імі крок у крок, стараючыся пачуць размову.

— А здорава, Якубе, сёння рэзалі твайго Лаба-новіча! — дабрадушліва падсмейваўся Купала. — І галоўнае — твае ж выхаванцы.

— А я ім усім пастаўлю за гэта па двойцы! — пажартаваў Колас.

Гэтак перагаворваючыся, выйшлі яны з тэхнікумаўскага двара і накіраваліся ўніз па вуліцы да рэчкі.

Купала быў стрыманы на выяўленне пачуццяў, раскрываўся перад суразмоўнікам не часта і ненадоўга. Гаварыў мала і скупа, ажыўленую размову падтрымліваў хіба што ў коле прыемных яму людзей, калі быў у асабліва добрым настроі. Хто ведае, можа, ім кіравала жаданне ашчадзіць сваё ўнутранае багацце для вершаў, можа, вяло падсвядомае імкненне ўвабраць паболей уражанняў ад людзей, ад таго, што адбывалася на яго вачах. А магчыма, справа тлумачылася яшчэ прасцей: ці не прызвычаіўся ён думаць з алоўкам і лічыў думку канчатковай выказанай толькі пасля замацавання яе на паперы? Вось чаму гаворка-роздум, захопленнае разважанне пра ўбачанае не былі ў Купалы пераважнай формай для выяўлення пачуццяў.

Гэта не значыць, што ён шукаў адзіноты. Купала любіў бываць сярод людзей, і людзі шанавалі і ўмелі цаніць яго прысутнасць. Паэтычная моладзь таго

часу гарнулася да Купалы, дзверы яго гасціннага дома не паспявалі зачыняцца за шматлікімі наведвальнікамі. Ён ведаў у твар усіх, каму ўжо ўдалося напісаць дзесятак прыстойных радкоў, заўсёды прыветна вітаўся, запрашаў да сябе, дарыў кнігі, вадзіў аглядаць сад, зусім па-дзіцячы радуючыся даволі вялікаму разарыю, якім ён асабліва ганарыўся.

Вонкавая абаяльнасць Купалы магла растапіць самую чэрствую душу. Гэта была не проста ветлівая манера абыходжання з людзьмі. Праз вонкавыя рысы выказвалася ўнутраная абаяльнасць чалавека шчодрата сэрца, хоць і скупага на слова. Пры сустрэчах ён усміхаўся, гаварыў два-тры звычайныя словы, а здавалася, што пачуў ты нешта асабліва важнае, што атрымаў нешта надзвычай каштоўнае і не страціць яго свае паважнасці ніколі.

Аб падобным адчуванні раскажваюць і людзі, незнаёмыя з ім, каму давалося раз ці двойчы пачуць Купалу з трыбуны. Да публічных выступленняў ён не меў асаблівай ахвоты. Відаць, праз прыроджаную сарамяжлівасць, якая прыводзіла яго ва ўзрушэнне нават перад звычайным чытаннем вершаў.

Выйшаўшы на трыбуну, Купала хваляваўся яшчэ больш. Каб саўладаць з сабою, ён паволі даставаў акуллары, праціраў іх, пасля адшукваў у бакавой кішэні пінжака рукапіс, глядзеў з-за шкельцаў на залу і пасля пачынаў чытаць крыху дрыготкім голасам, расцягваючы некаторыя словы на ўдарных галосных.

«Як пацерку за пацеркай, за годам год», — гэтыя радкі з паэтычнай споведзі «Шляхам гадоў» я ўпершыню пачуў з вуснаў Купалы на яго юбілейным вечары ў 1925 годзе. А потым чамусьці найбольш запомніліся яго выступленні з вершам «Сыходзіш, вёска, з яснай явы». Яго Купала чытаў часцей і ахвотней за іншыя.

Мікола Нікановіч, малады празаік, заўсёды элегантна, крыху пад Купалу апрануты, весялун і перасмешнік, даволі ўдала імітаваў Купалава чытанне. Прарабіўшы ўсе маніпуляцыі з акуллярамі і адшукваннем рукапісу, Мікола прымаў паставу Купалы

і пад вясёлы рогат прысутных заводзіў: «Сыходзіш, вёска!..»

Аднаго разу маладыя літаратары, седзячы ў Доме пісьменніка на Савецкай вуліцы, дзяліліся ўражаннімі аб нядаўнім літаратурным вечары, дзе выступаў Купала.

— Пакажы, Мікола! — папрасілі мы.

Нікановіч не прымузіў сябе доўга ўпрошваць.

Тым часам нячутна адчыніліся дзверы, і голас, вельмі падобны да таго, які мы слухалі, перапыніў імітатара:

— А нішто сабе выходзіць, ліханька!

У пакой зайшоў Купала.

Збянтэжаны Мікола густа пачырванеў і памкнуўся ўцякаць.

Купала затрымаў яго:

— А ну, пачні спачатку!

Дзе там! Той не ведаў, куды падзецца ад сораму. Няёмка пачуўшыся, мы пачалі закурваць. Але Купала не толькі не пакрыўдзіўся, а павёў усіх нас у буфет.

— Ведаеш, Міколка, — гаварыў Іван Дамінікавіч крыху падбадзёранаму Нікановічу, — ты практыкуйся, можа я калі прыхварэю, дык заменіш. Толькі яшчэ раз праверу, паслухаю.

На пачатку 1928 года я прынёс у Дзяржаўнае выдавецтва сшытак перапісаных ад рукі вершаў. Сакратар пагартаў, паківаў галавою:

— Не вазьму, нясі да «самога». Загадаў без яго нага дазволу вершаў да друку не прымаць.

«Сам» — гэта быў Цішка Гартны, у той час ён загадваў выдавецтвам.

Справа паварочвалася нялепшым бокам. Прызнацца, я разлічваў, што мая кніжка праскочыць як-небудзь паўз вочы Гартнага.

Зміцер Фёдаравіч не так даўно, крытыкуючы вершы маладых паэтаў перад студэнцкай аўдыторыяй, не мінуў і мяне, упікнуў за мудрагельства, як на цяперашнія мае вочы — зусім слухна. Тады ж я гор-

ка пакрыўдзіўся, памкнуўся недзе адказваць яму і зрабіў гэта па маладосці не дужа тактоўна.

Хвілін дваццаць шнураваў я па вузкім калідорчыку, паглядаючы на дзверы з шыльдачкай «Загадчык выдавецтва». Ісці ці не ісці? Але выйсця не было. Выданне мае кніжкі ў бібліятэцы «Маладняка», пасля таго як я ўступіў ва «Узвышша», сарвалася, а ў новай арганізацыі сродкаў не хапала. Надзея амаль не падпірала мяне: выдавецкія рагаткі падымаліся толькі для Труса і Моркаўкі, іншыя маладыя паэты нават не рабілі спробы патыкацца туды. Адчуваючы, што пад нагамі абсоўваецца падлога, я пастукаўся і адчыніў дзверы ў кабінет Цішкі Гартнага.

Ён сядзеў за сталом каля самага акна ў вузенькім, вельмі доўгім пакоі.

Купала стаяў побач, збіраючыся адыходзіць.

— Што скажаш? — пачуўся характэрны голас Гартнага ў адказ на маё здароўканне.

Я падышоў бліжэй. Іван Дамінікавіч зрабіў крок наперад і падаў мне руку.

— Здароў! — павітаўся тады і Гартны.

Збіваючыся, са здушаным горлам, я вытлумачыў мэту свайго прыходу.

— Каб ты дуж быў! — пасміхнуўся Гартны.— Пішуць гэтых вершаў цэлыя стагі, а я — выдавай.

— А ты дзякуй богу, што пішуць, — падаў голас Купала.— Бо машыны ў друкарні стануць, не будзе чаго рабіць.

Жарт зменшыў напружанне. Я пасмялеў і палажыў на стол сшытак.

— У мяне не так многа, дзядзька Зміцер! Не толькі за стог, за воз не заважыць.

— Добрая ў нас прырода, — усміхнуўся Купала.— Многа пра яе пісаць трэба... І маладыя хлопцы глядзяць на яе ўжо іншымі вачыма, чым глядзелі мы. Але адна справа — дрэва ў лесе, а другая — у вершы. Тут яно павінна ўжо не лісцем шумець, а чалавечым голасам гаварыць.

У словах Купалы прагучалі і дакор і навука. Яны былі проста адрасаваны майму няўмеламу пры-

родаапісальніцтву. Неяк жа трапілі яму на вока мае першыя радкі.

Гартны бліснуў акулярамі на Купалу, потым на мяне.

— За дзесяць дзён перачытаю, зайдзі,— сказаў ён.

Я перачакаў яшчэ дзесяць дзён супраць прызначанага тэрміну, ведаючы, што Гартны быў у ад'ездзе.

— Пішаш акуратне,— ён па-капыльску вымавіў апошняе слова,— а тэрміну не трымаеш.

На рукапісе красавалася рэзалюцыя:

«Друкаваць. Недрукаваныя вершы па 15 кап. радок, друкаваныя — па 10. Адзначаныя ў змесце — зняць. З. Жылуновіч».

— Нясі, заключай умову. Нішто кніжка будзе. Учуйшы добразычлівасць у яго голасе, я наважыўся запарэчыць:

— Дзядзька Зміцер! А можа, не трэба тых вершаў здымаць? Я папраўлю, як скажаце.

— Ubачай, браце! — ён ужыў слова «выбачай» у капыльскім вымаўленні.— З гэтымі вершамі не будуць кніжку купляць. Кажу табе як гаспадар.

Я не знайшоўся, што можна супрацьпаставіць такому аргументу, і пайшоў, не здагадваючыся, як памог мне Янка Купала.

Прайшло некалькі год. Гарачым летнім днём мы сустрэліся на Савецкай з Міхасём Зарэцкім.

— Пойдзем Купалу павіншваем,— сказаў ён.— Сёння — дзень нараджэння.

Я сумеўся. Ісці някліканаму? Няёмка.

— Не бянтэжся. Ён будзе рад,— супакоіў Міхась.— Ён добра ўспамінае цябе. Толькі вось зойдзем купім якую драбязу ў падарунак.

Перад вечарам мы сядзелі ў Купалавай сталовай за гасцінным сталом, падрыхтаваным дбайнымі рукамі жонкі паэта, Уладзіславы Францаўны.

Прайшоў лёгкі дожджык. У сад, дзе былі клумбы, з пакоя выцягнулі провад з лямпачкай. Пахлі ружы, на лісці блішчалі дажджавыя кроплі. Купала жарта-

баў, цешачыся самаробнай, але чароўнай ілюмінацыяй.

— Ну, чым вам не поўдзень, хлопцы? — гаварыў ён.— Вось ружы, а тут пляж.

«Пляж» быў у кабінце паэта. Каля адной са сцен проста на падлозе была насыпана марская галька. Купала заўсёды прывозіў з поўдня поўны чамадан каляровых, набіраных на беразе каменьчыкаў.

— Здаецца, марская хваля з табой размаўляе, — казаў ён, перасыпаючы ў руках каменьчыкі і прыслухоўваючыся да іх шорхату.— Шкада толькі, што Свіслач за мора не цягне. Улетку яе пераходзь дзе хочаш. І костачкі не замочыш. А вясною такога наробіць, клопату не абярэшся.

Мы пасмяяліся, разумеючы, аб чым гаворыць Купала. У тыя гады паводкі на Свіслачы былі вельмі бурныя. Яна выходзіла з берагоў, заліваючы ўсе нізкія мясціны ўздоўж рэчышча. Кастрычніцкая вуліца з домам паэта на некалькі дзён аказвалася адрэзанай ад горада, і Купалу даводзілася загадзя выбірацца і адседжвацца то на кватэры Коласа, то дзе-небудзь у іншым месцы.

Вясною 1931 года рака ўзбунтавалася ноччу так хутка і раптоўна, што праз нейкую гадзіну дом Купалы быў заліты па вокны. Вада хлынула ў сярэдзіну. Іван Дамінікавіч, Уладзіслава Францаўна і ўсе хатнія эвакуіраваліся на гарышча. З Дома пісьменніка была накіравана «ўратаўчая экспедыцыя» на чале з Сымонам Баранавых, якая на лодках перавезла пацярпеўшых да Міхася Чарота. Па званку гаспадара кватэры мы прыйшлі туды з Валерыем Марковым. Папыталіся, як адчуваюць сябе ўратаваныя ад стыхіі.

Купала адпачыў і пасміхаўся, прапануючы Чароту мяняцца на кватэры. Раптам у кухні нехта адкруціў кран, зацурчаў струменьчык вады.

— Не, Міхасёк, — звярнуўся Купала да Чарота, — лепш будзем жыць, як жылі. Вада мяне і тут даганяе, ведае, што я яе люблю.

Усе гэтыя прыгоды нядаўняй вясны ўспаміналіся нам у садзе паэта ў купальскую ноч пад густа-сінім небам, якое час ад часу перакрывалася дажджавымі

хмарамі. Купала прайшоўся па сцяжынцы да варот, дзе пашумлівала на ветры неўзаметку вырасшая таполя.

— Гэта мой вартавы,— сказаў ён, абапёршыся рукою на камель.— Перад паводкай гнецца, стогне, нібы што прадчувае. І першая сустракае разводдзе.

Ён задумаўся...

— А вяду можна было б сустрэць за горадам і сюды не пусціць. Там жа,— Купала паказаў рукою на захад,— каля Ждановіч — нізіна. Паставіць застаўкі — і будзеш мець возера. І людзям выгода, і не даводзілася б пасля паводкі цэлы год дзіркі латаць. Мне казалі, якія гэта страты. Сотні тысяч... Дык лепей жа няхай яны пойдучь на вадасховішча.

Тады гэта здавалася мараю, гучала неверагодна. Але не прайшло і дзесяці год ад паэтавага прадбачання, як мінчане прыдбалі сабе возера, а яшчэ амаль праз такі ж час і другое, куды большае. Яго мы ўжо называем Мінскім морам. І гайдае яно хвалю якраз у тых мясцінах, пра якія думаў некалі Купала.

На развітанне ў той вечар ён сказаў:

— Дзякуй за падарункі, хлопцы. Але ад цябе,— ён зірнуў на мяне,— я ўжо каторы год чакаю падарунка не гэткага.— Ubачыўшы на маім твары разгубленасць, растлумачыў: — Помніш, як Цішку рукапіс прыносіў? Мы тады ж з ім удвух і прачыталі яго. А ты мне да гэтага часу кніжкі не падараваў.

Сапраўды гэта было так.

Некалькі кніжак, якія былі выпушчаны мною, здаваліся зусім не вартымі Купалавай увагі. Цяпер сабраў іх усе, зрабіў надпісы вершам і назаўтра ж перадаў Уладзіславе Францаўне.

Купалы дома не было.

— Дарагія ты мне словы напісаў,— сказаў ён пры сустрэчы.— А можа, і не словы. Ты, праўда, любіш мяне?

Пытанне было занадта простае і вострае, каб можна было адказаць. Але я не ўчуў у ім сумнявання і здолеў сказаць, што прынесла мне ў маленстве яго кніга «Шляхам жыцця».

У клубе імя Карла Маркса, што стаяў да вайны насупраць купалаўскага тэатра, ідзе сход ці дыспут. Дакладна ўспомніць цяжка — ці мала іх адбывалася ў 30-я гады.

Вялікая зала поўным-поўная. БелАПП, «Полымя», «Узвышша» — усе тагачасныя літаратурныя арганізацыі — прысутнічаюць у поўным складзе. Купала нешта гаворыць, схіліўшыся да Міхася Зарэцкага. Бялявая чупрына Чорнага суседзіць з гладка выгаленай галавою Цішкі Гартнага.

Сяджу з Хадыкам, поруч — Дарожны з Кавалём: два белаппаўцы і два ўзвышэнцы. Мы сябруем, не адчуваючы, што мы «прадстаўнікі розных лагераў», як утлумачваюць дасціпныя крытыкі. Ды не толькі дружна жывём, а і дружна працуем. Чорны і Крапіва часта выступаюць з Чаротам і Галавачом, а мы, маладзейшыя ўзвышэнцы — Глебка і я, аб'ездзілі з белаппаўскімі брыгадамі ўсю рэспубліку, пабылі ва ўсіх клубах сталіцы, чыталі вершы, гутарылі з чытачамі пра савецкую літаратуру. Калі толькі пісаць упраўляліся!

Да выязных брыгад далучаліся таксама Купала і Колас. На Асінбудзе (ехаць туды яны выказалі настойлівае жаданне) церусілася імжака, было халаднавата. Купала, наставіўшы каўнер асенняга паліто, абышоў разам з намі вялікую тэрыторыю самай буйнай у тыя часы электрастанцыі рэспублікі. Успёршыся на кіёк, слухаў тлумачэнні, распытваў, як справа з жытлом і забеспячэннем. Потым пазнаў у адным з рабочых знаёмага і павёў да сябе ў вагон, з якім мы прыехалі і дзе жылі дзень ці два.

— З газет гэтага і за год не вычытаеш... — гаварыў Купала, калі, сабраўшыся ў вагоне, мы дзяліліся ўражаннямі. — Я з вамі, хлопцы, абавязкова яшчэ куды-небудзь з'езджу.

Лагодна пасмейваючыся, да размовы далучыўся Канстанцін Міхайлавіч:

— Куды нам, Янка, цягацца з імі.

І раскажаў, як у яго прысутнасці аўдыторыя шумна сустракала маладых літаратараў.

— От я і кажу тады хлопцам: што б было, каб вам столькі далоняў урэзала па адным месцы.

Сапраўды, мы не скардзіліся на ўвагу. Моладзь цёпла прымала маладых пісьменнікаў, вядома, больш за настрой і задзёрыстасць, якія неслі нашы вершы, бо іх толькі з вялікім прыбліжэннем можна было назваць «творамі».

Літаратурнае жыццё падыходзіла, як цеста ў дзяжы, абяцаючы неўзабаве духоўны хлеб дастойнага гатунку. Выдавалася многа кніг, з кожным годам яны лепшалі. Часопісы ўвесь час радалі новымі імёнамі. Было аб чым гаварыць і спрачацца на сходах, падобных да таго, што праходзіў цяпер.

Кагадзе аціхлі гарачыя спрэчкі, спыніліся ўзаемныя дакоры, справядлівыя і несправядлівыя. Падбіваюцца вынікі.

Прамоўца, асоба на той час уплывовая ў літаратурных колах, зноў пералічвае — каторы раз! — пісьменніцкія грахі, сапраўдныя і ўяўныя. Найбольш пападае «Полымю» і «Узвышшу».

Некаторыя пісьменнікі атрымліваюць індульгенцыі, яны «пераадольваюць памылкі», таму пераводзяцца з разраду «правых» папутнікаў у «левыя». Міжволі прыгадваецца Маякоўскі. Паэт бурна пратэставаў супраць навешвання такога ярлыка, сцвярджаючы, што папутнік не ён, а тыя, што ідуць па праторанай ім дарозе.

Заклучнае слова працягваецца. Не чую свайго прозвішча ні ў адным з «класіфікацыйных радоў». Не ведаю: радавацца ці сумаваць. Раптам успамінаюць і маю работу ў якасці зусім нечаканай: халтура. Па катэгарычнасці тону — гэта амаль прысуд, закрэсліванне ўсяго напісанага. Стараюся выглядаць бадзёра, але міжволі ўгінаю галаву ў плечы. Тут жа адчуваю востранькі позірк аднаго прабітнага вершапісца. Ён першы дарадчык прамоўцы, яго пахвалілі, чаго нядаўна не зрабіў я, выступаючы ў студэнтаў. Па позірку пачынаю разумець, каму абавязан сягонняшняй пачосткай.

У зале чуюцца крокі. Галовы паварочваюцца на гук. Спыняецца прамоўца, здзіўлены такой непавагаю. Па праходзе не спяшаючыся ідзе Купала і хаваецца за дзвярыма.

Даслухваем апошнія заклікі стварыць магнітабу-

ды літаратуры і разыходзімся. На лесвічнай пляцоўцы Купала дакурвае, відаць ужо не першую, папяросіну.

Спыняе:

— Хадзем са мною.

Пастукваючы кійком па дошках тратуара, гаворыць:

— Я ўжо не мог уседзець. Ведаю, гэта можа кепска адрыгнуцца. Не веру я, што чалавека можна чаму-небудзь навучыць, б'ючы аглобляю. А некалі Аляксей Максімавіч абазваўся да мяне добрым словам, і вось трымае яно мяне ўсё жыццё. Хіба Ленін папраўляў Горкага кіем, як цяпер узяліся папраўляць нас крытыкі? Успамяні маё слова: калі мужі злейшыя робяцца? Перад сконам, восенню. Пасыплецца дагары лапкамі ўся літаратурная навалач. Пабачыш...

Успомніць пра гэта давялося неўзабаве, усяго праз некалькі месяцаў, чытаючы партыйны дакумент аб ліквідацыі літаратурных арганізацый.

Дома Іван Дамінікавіч хадзіў па кабінцеціку каля шафы з кнігамі, адчыняў дзверцы, нібыта хочучы паклікаць на дапамогу сваім думкам кагосьці з вялікіх розумаў, зноў зачыняў.

— Праз мяне і табе сёння ўляцела. Хаты мае не цураешся, кнігі дорыш. Я не прыбраў іх у часе, ляжалі па сталі. А тут круціліся неяк розныя герцы і, мабыць, узялі на заметку. Ім, бачыш, кожны паэтаў чых падазроны. Пачынаюць калупаць у носе, дашуквацца, чаго гэта пясняр чхае? Адны кажуць: калі ў яго катар, дык як ён мог застудзіцца ў нашым здаровым паветры? Значыць, гэта чалавек другое пароды, не наш. Другія дудукаюць: пясняр зусім не хворы, а зняважліва ставіцца да сягонняшняга будаўніцтва і чхае на ўсё...

Я не мог не ўсміхнуцца. Вельмі ж падобна было ўсё, што ён казаў, да тагачасных крытычных разважанняў, што даводзілася сустракаць у газетах і часопісах.

— Павесялеў? — пасміхнуўся і Купала.— Слухай далей. Выдумае такую лухту які-небудзь крытык і пачынае стукаць сябе ў грудзі цытатаю, не разу-

меючы, што духам сваім гэта цытата забівае яго насмерць.

Іван Дамінікавіч дастаў з паліцы томік Бялінскага і прачытаў невядомыя мне ў той час радкі аб зайздрасці ўнукам і праўнукам, якія ўбачаць Расію на чале адукаванага свету, заканадаўцам навукі і мастацтва.

— Такою і мне відна наша Радзіма. А хто гэтага не разумее, хай наракае на сябе. Будзем глядзець на большае... Рэшта ўсё — глупства. Мала што можа чапляцца за ногі ў вялікай дарозе.

— Дзе ты цяпер? — запытаўся Купала, сустрэўшы мяне летам 1932 года ў ДOME пісьменніка.

Пачуўшы, што мы з жонкай здымаем «дачу» — чыстую палавіну хаты — у Калодзішчах, паабяцаў прыехаць. І прыехаў. З Уладзіславай Францаўнай і Сымонам Баранавых.

Мы збянтэжыліся — як прыняць, дзе пасадзіць такога добрага госця! Гаспадарка ў нас была больш чым сціплая: два відэльцы, пара талерак, а пра гаспадарчы прыпас і гаварыць няма чаго. Але Купала прыехаў не з пустымі рукамі, няўрымслівая цёця Уладзя зараз жа кінулася на дапамогу, і неўзабаве наш дачны стол выглядаў зусім няблага.

Івана Дамінікавіча вельмі ўсцешыў сын гаспадароў нашай хаціны. Гэты пяці, а можа шасцігадовы хлапчук быў вельмі самалюбівы і засвоіў ад дарослых пагардлівае стаўленне да жанчыны, якое яшчэ бытавала ў сялянскіх сем'ях. На сваю больш чым у два разы старэйшую сястрычку ён іначай не казаў, як «баба». Аднак гуляў з ёю і быў вымушан слухацца, калі яны заставаліся ўдваіх, а бацька і маці адыходзілі на работу.

Купала весела рагатаў, слухаючы апавяданне пра прыгоды хлапчука. І якраз у гэты час у дзвярах з'явіўся мурзаты тварык самога героя.

— Хадзі сюды! — паклікаў Іван Дамінікавіч.

Малы памаўчаў: цікаўнасць, відаць, змагалася з самалюбствам.

— Дык там жа бабы! — нарэшце прамовіў ён, адмахнуўшыся рукою.

Перасіліўшы смех, Купала зноў паўтарыў запрашэнне:

— Я табе цукерку дам.

Хлопчык завагаўся: спакуса ўзрастала; аднак адказ быў цвёрды і зусім нечаканы.

— А я панцаку пад'еў.

Купала падышоў да парога і хацеў падвесці хлопчыка да стала. Не даўся. Але цукерку ўзяў, і яны падружыліся.

Раніцою госці збіраліся дамоў. Іван Дамінікавіч пачаў развітвацца. Падышоў і да малога. Той падаў яму руку, паглядзеў і ўздыхнуў.

— А ў Мінску, мусіць, хораша? — прамовіў зусім ціха.

— Дык, можа, паедзеш са мною?

Працяглае маўчанне. Малы пацягнуўся да Івана Дамінікавіча і прашаптаў на вуха:

— Паеду.

І мы, і бацькі яго на момант анямелі ад здзіўлення: як і калі ўдалося гэтаму чалавеку знайсці ключык да такога незалежнага дзіцячага сэрца! Хлопчыкава маці пляснула рукамі і роблена загаласіла:

— А куды ж ты, мой сыноч? На каго ж ты мяне пакідаеш?

Хлопчык звёў бровы над пераносіцай і пасуро-веў:

— Табе абы плакаць... Я з татам да іх паеду.

На станцыю ішлі пеша. Гаварылі пра пераклады. Іван Дамінікавіч нядаўна скончыў праўку паэмы «Парыжская камуна» Ул. Бранеўскага.

— Разумееце, перакладаў я гэту рэч і баяўся, што хутка канец. Яшчэ назаўтра хоць кавалак хацелася пакінуць. Што ні слова там, то выбух. І вось дзіва: падзеі даўнія, а твор сучасны. Рэвалюцыя не памірае.

Ён пачаў прыгадваць асобныя радкі і цэлыя строфы.

Пасля перайшоў да мае работы. Я працаваў тады над перакладам кнігі Анатоля Гідаша «Венгрыя

спраўляе ўрачыстасць», пазней яна выйшла без прозвішча перакладчыка.

— Гэтыя хлопцы — і Гідаш, і Бранеўскі, слаўныя паэты. І дзе толькі можна, трэба ім падаць руку. Словам, лістом, перакладам. Каб чулі падтрымку, каб сіла не падупала. Ім жа трэба свет перавярнуць.

Ужо каля вагона пасміхнуўся сам сабе і сказаў:

— Праўда, прывязі калі-небудзь малога да мяне. З ім варта сябраваць. З такіх аторваў моцныя людзі растуць.

Пасля юбілейнага вечара ў памяшканні кінатэатра «Культура» (цяпер — Рускі тэатр) ідзём у дом да Івана Дамінікавіча. Сяброў у яго шмат, а гасцёўня — цеснаватая. З гэтай прычыны там накрыты нізенькія столікі, пры якіх стаяць малыя крэселкі, пазношваныя з дзіцячага сада, дзе працавала цёця Уладзя.

Перагаворваемся, мыем рукі, чакаючы гаспадары. Ён змарыўся і, напрасіўшы прабачэння, адышоўся пераапануцца ў лягчэйшае.

За сталом пакуль што сядзіць толькі адзін ляны вялікі кот. Умайстраваўся ў галавах, побач з Купалавым месцам. За не дужа прыстойныя паводзіны кот быў пазбаўлены права прысутнічаць пры бяседах. Ён ведаў гэта, але нязменна сядзеў за стол і пры з'яўленні Івана Дамінікавіча жмурывіўся, каб не бачыць таго, хто зараз больш-менш далікатна папросіць яго за дзверы.

Акурат так адбылося і цяпер. Увайшоў Купала, кот прыжмурывіў вочы, але застаўся пры сталі — адно месца было вольнае.

— За ваша здароўе, хлопцы! — сказаў Купала. — Сягоння вы ўсе гаварылі пра мяне толькі добрае, а на ўсё іншае заплюшчвалі вочы. Так, як ён, — і паказаў на ката.

Крыху прыпазніўшыся, з'явіўся Зарэцкі. Кату давялося пераступіць месца.

— Нічога, вы абодва марцовыя кавалеры, — жартаваў Іван Дамінікавіч.

Пры сваім гвардзейскім росце Зарэцкі выглядаў на дзіцячым крэселку нязграбна і смешна. Купала

прапанаваў яму завязаць слюняўчык. Міхась перавёў жарт на свайго меншага ростам суседа.

Гаворка ішла нязмушана, без загадзя падрыхтаваных тостаў, яны агалашаліся адзін за адным, нападхон.

Сымон Баранавых унёс з другога пакоя невялічкі прыёмнік — наш агульны падарунак — рэч на той час даволі рэдкую.

Слухалі музыку, чыталі новыя вершы, складалі тут жа экспромты.

Іван Дамінікавіч падышоў да мяне і загадаў:

— Аддай!

Я не адразу зразумеў, што ён патрабуе рукапіс прачытанага на ўшанаванні верша «Пяць хвілін гутаркі з Янкам Купалам».

— Яшчэ не зусім гатовы, дзядзька Янка. Спяшаўся сягоння закончыць. Папраўлю і прынясу.

— Давай цяпер! — Ён стаяў на сваім. — Выходзіць, тысячы чалавек можна чытаць незакончанае, а паказаць таму, каму напісана, нельга.

Убачыўшы, што я прыняў яго дакор сур'ёзна і пачуўся ніякавата, Іван Дамінікавіч дадаў лагодна:

— Давай! Нічога там правіць не трэба. Толькі напсуеш.

Верш так і застаўся непапраўлены і ненадрукаваны, а я больш ніколі не патыкаўся на людзі з незакончанымі рэчамі.

Пачатак ліпеня сорак першага. Падаюся з мабілізацыйным лістком у маскоўскі ваенкамат. Сказалі — выклічам. Хаджу на работу, але, ашаломлены падзеямі, працаваць не магу. Няўцешныя весткі прыбываюць кожны дзень: Мінск у руінах, фашысцкае войска ідзе па Беларусі.

Як бы ў адказ на трывогі аб роднай зямлі, сябрах і блізкіх, што засталіся там, тэлефонны званок:

— Прыехаў Купала. Хоча пабачыцца, — у голасе Канстанцыі Буйло засмучэнне. — Калі можаш, не марудзь. Яму вельмі цяжка.

Спяшаюся ў гасцініцу «Масква».

У дзвярах нумара на пятым паверсе сустракае

знясіленая, бледная Уладзіслава Францаўна. Ціха гаворыць:

— Пабудзь з ім трохі, я выйду ў горад.

Іван Дамінікавіч, успёршыся на локаць, ляжаў на канапе. Павярнуў на крокі галаву, адарваўшы на хвіліну позірк ад акна, за якім стаяў ясны, без хмурынкi, дзень. Крыху прыўзняўся.

— Ляжыце, не турбуйцеся, дзядзька Янка.

— Ляжыце! — горка паўтарыў ён. — Каб ты ведаў, колькі людзей палегла. Як луг касою, за адзін дзень агаліла. Я ўсю зямлю нашу праехаў. Усё з месца рушылася. Толькі кветкі цвітуць на дарозе. Сінія... Як чалавечыя вочы... Здаецца, зямля глядзіць табе ўслед...

І каб не паказаць слёз, лёг тварам да сцяны. Я не знаходзіў што сказаць, ведаў — не мне суцяшаць яго; верылася, што хутка ён знойдзе сілу падняць і падтрымаць сваім словам людзей, як з дня ў дзень рабіў гэта ў доўгія гады няволі.

Вярнулася Уладзіслава Францаўна. Я пачаў адвітвацца. Ён зрабіў рукою рух: застанься.

Вечарэла. Прыходзілі і выходзілі знаёмыя. Купала не варушыўся на канапе.

— Заснуў, здарожыўся, — гаварыла, праводзячы іх, Уладзіслава Францаўна.

І зноў мы засталіся сам-насам. Я маўчаў, разумеючы, што перапыняць яго размовы з самім сабою нельга.

Што думалася яму ў той летні адвечорак? Пэўна, не адступаліся ад вачэй страшныя малюнкi кагадзе бачанага і перажытага руйнавання роднай зямлі. А можа, уяўлялася яна ва ўсёй сіле і красе тае халаднаватай, але шчодрай на руні і травы апошняй мірнай вясны.

Нарэшце Купала загаварыў, нібы пацвярджаючы мае здагадкі.

Ён устаў, захадзіў па пакоі.

— Дзякуй, што памаўчаў са мною. Удвух і маўчаць лягчэй. Хоць і не гаворыш, а ўсё ж як быццам раішся. Разумееш, якой парады я ў цябе пытаў?

Маўчанне Івана Дамінікавіча было аж занадта красамоўнае. Пазней Уладзіслава Францаўна і ша-

фёр Яртымік, які вёз Купалу ў Маскву і ў Казань, расказвалі, што, пакідаючы Мінск, развітваючыся з улюбёнымі мясцінамі над Дняпром у Ляўках, едучы па бясконцай магістралі ў сталіцу, Купала нібы ўкамянеў, ад яго нельга было дабіцца ніводнага слова... Колькі горкіх дум перадумаў ён... Якія яны былі...

Купала спыніўся каля акна, стаў тварам да дзвярэй.

— І тая, што на свет пусціла, засталася там.— Купала не сказаў «маці» і праглынуў даўкі камяк.— Абедзве ў няволі апынуліся. І тая, што нарадзіла, і тая, што слова ў рукі дала. Аднае, можа, жывое няма, а другая зноў у крыві. І хто яе не крывавіў!

Успамянуўшы набегі татараў, салдатаў кайзера, легіёнаў Пілсудскага, Купала дадаў:

— Захопніка сустракала горшая доля, чым тая, што ён рыхтаваў захопленаму. Гэта ж спраўджвалася, і не раз...

Ён памаўчаў.

— Успомні тое, што блізка ляжыць. Гэтыя,— Купала зняважліва вымавіў два літаратурныя прозвішчы, кожнае ў множным ліку,— колькі людзей патапталі. І не агледзеліся, як самі галавою наляжылі. Усе яны — як бурбалкі пасля дажджу. Пырх — і няма.

Зноў надышла хвіліна маўчання. Купала адпіў мінеральнай вады.

— І мы паўміраем, можа, не дачакаўшыся, калі мінецца гэтае няшчасце. А зямля наша — будзе. Пэўна ж, не такая краіна, як цяпер, але з усім добрым, што выгараваў і выкаваў народны дух, які жыве ў яе імені.

І загаварыў аб духоўнай паўнаце, з якой некалі зліюцца народы ў адзіную радзіму. У вачах замільгацелі кропелькі святла.

Пакрысе браўся прыцемак. Купала запаліў электрычнасць, запрасіў падсунуцца да стала, дзе ад самага пачатку размовы так і стаяла нечэпанай бутэлька «Цынандалі». Залацістае пітво афарбавала шклянкі. Ён паглядзеў на віно проці святла:

— І тут ёсць сонца! Многа яго трэба чалавеку. Толькі не ў чэрствую істоту. Туды колькі ні лі, усё

намарна, калі ў самім сэрцы няма сонечнага праменьчыка.

Купала падняў шклянку і павольна, з перапынкамі, відаць, на хаду перакладаючы, вымавіў пушкінскі радок:

— Няхай жыве сонца, хай знішчыцца змрок!

Памачыў губы і адставіў шклянку.

— Выпі, не зважай на мяне. Не магу цяпер, не хачу. Ад такой бяды ў бутэлькі патолі не пытайся. От калі вернемся... Толькі сабраліся з заходнімі хлопцамі пад адзін дах, на троп жыцця сталі.

Ён пачаў успамінаць пра ўзварухнуўшыя сэрца падзеі, пра ўсё, што пачуў і пабачыў пад час уз'яднання заходніх абласцей, калі ездзіў у Беласток, на народны сход. І спахмурнеў.

— Багата чаго зноў пачынаць давядзецца. Многа работы будзе.

Стаяў пры акне, паглядаючы, як нязвыкла рана пачынае таймавацца рух на галоўнай вуліцы сталіцы. Думаў уголас, абрываў словы, не дагаварыўшы, але нязменна пераходзіў да аднаго:

— Вернемся.

Адчувалася, што яго зрок абмінае вайну з усёй яе нечаканай суровасцю, што ён ходзіць па Беларусі, вызваленай ад ворага, думае, як жыць, што рабіць трэба будзе заўтра.

— А якая маці бліжэй? — раптам вярнуўся ён да пачатку размовы пра дзвюх маці. І зноў пачаў пытацца хутчэй за ўсё ў самога сябе. — Каторая з іх нас нараджае? А што робіць час? Можа, ён усяму прычына? Мне вось расплюшчыў вочы дзевяцьсот пяты, а Кастрычнік ахрысціў. А далей ужо — слова жывіў гэты дзень. Не, не гэты. Гэты — вайна. Я пра нядаўні, мірны, гавару. Ён жа не мінуўся...

Неспадзявана ў мяне вырвалася:

О, тады сноп у сноп жніво наша будзе,
Сотня коп, мільён коп, дзівуйцеся, людзі!

— Помніш? — Купала ўважліва паглядзеў на мяне. — Даўно ўжо я напісаў гэта. А яно ўзяло і ажыло.

Ён сеў, абхапіў калені рукамі і заспяваў на паўго-
ласу:

Сотня коп, мільён коп...

Цяжка прыгадаць цяпер тую мелодыю, хутчэй
вясельны ці дажынкавы рэчытатыў. Дый не гэта ўра-
жала. Дзіўна і нават крыху вусцішна стала, аж пра-
бегся лёгкі маразок па спіне — Купала спяваў! Рас-
хрыстаны, у кашулі з расшпіленым каўняром, з пас-
мамі валасоў, што, ускудлачаныя, павыбіваліся з яго
заўсёды акуратнай зачоскі. Спяваў! Ён, хто ніколі,
прынамсі, на маіх вачах, не далучаўся да хору ў сяб-
роўскай бяседзе іначай чым усмешкаю ці кіўком
галавы. Здавалася, ён блізкі да таго стану, каб зага-
варыць вершам, як спевакі-імправізатары. На віда-
воку да паэта вярталася яго спеўная сіла. Нібыта
ў пацвярджэнне гэтых думак ён сціх, запытаўся:

— А ты мог бы цяпер пісаць? — І, не дачакаў-
шыся адказу, прамовіў: — Я, здаецца, буду...

Я паспяшаўся пакінуць яго аднаго.

У гэтай жа гасцініцы (тут ён найбольш любіў
спыняцца і правёў апошнія гадзіны свайго жыцця,
прыехаўшы з Казані) усяго некалькі месяцаў назад,
у красавіку, Купала пісаў:

Пашыраецца, Май, твой пабедны паход...
Бомбы больш не спадуць з самалётаў,
Кветкі сыпацца будуць з вышотаў...

Лёс разважыў іначай. Бомбы пасыпаліся і на
людзей, і на заводы, і на кветкі. Гэта ўсё трэба было
перажыць, перачуць, перадумаць. Узяць у рукі сло-
ва, па выбуховай сіле мацнейшае за самую даскана-
лую зброю. Відаць, пры такім пераўзбраенні аднаго
з найвыдатнейшых паэтаў часу і давялося мне пры-
сутнічаць у невялікім гасцінічным нумарку. Можа,
у тую самую ноч і пачалі выройвацца гнеўныя стро-
фы верша «Беларускім партызанам». Вельмі ж вы-
разна чуецца ў гэтым неўміручым гімне матыў рад-
коў, якімі адкрыў Купала кнігу «Шляхам жыцця» і
якія вырваліся праз трыццаць год спевам з ягоных
вуснаў.

Новы дзень прынёс новыя турботы. Купалу не

хацелася выязджаць з Масквы, а для гэтага трэба было зрабіць сякія-такія захады. Назаўтра я ўбачыў яго ў вестыбюлі гасцініцы. Зрабіў крок насустрач, лёгкі ў хадзе, са светлымі вачыма, як быццам і не было тае цяжкай бяссоннай ночы. Свежапаголены, у добра пашытым гарнітуры, ён выглядаў па-маладому падцягнутым. Усё гэта сведчыла і аб сабранасці ўнутранай: яна адчувалася нават у нязначным руху, якім ён прыпаліў сваю неадлучную папяросу.

Заўважыўшы мой узрадаваны позірк, сказаў:

— Настрой ствараецца не толькі ў душы, а і звонку. Халодная вада, брытва — найлепшая зарадка. Я не магу нічога рабіць расчухраны, а пісаць і пагатоў.

Накіраваліся на Пятроўку. У міліцыі Івана Дамінікавіча ведалі і адразу ж справілі ўсе фармальнасці, звязаныя з яго далейшым бытаваннем у сталіцы.

Купала перабраўся да свайго даўняга сябра мастака Елісеева, які жыў на Грузінскай вуліцы, недалёка ад Беларускага вакзала.

— Хоць трохі, ды бліжэй да дому, — пачынаючы з жарту, казаў Іван Дамінікавіч, і ў голасе яго жыла нязводная надзея. — Як толькі адгонім немцаў, адразу на цягнік і ў Мінск.

На гэтай кватэры яны пісалі з Коласам зварот да беларускага народа. Канстанцін Міхайлавіч прыехаў для гэтага з Клязьмы, папярэдне накідаўшы чарнавік. Купала пачытаў, ужо быў узяўся за ручку — падпісаць, ды адлажыў яе.

— Можа, яшчэ падумаем крыху, — адразу ж зразумеў сябра Канстанцін Міхайлавіч.

— Падумаем, Якубе! У мяне ноччу нешта складалася. А я ўсё адкідаў, не запісваў. Не выходзіла так, каб ад слова папера агнём бралася. А табе ўдалося якраз гэтак пачаць...

І загаварылі горача, спрачаліся, перапыняючы адзін аднаго, пакуль з вялікай узбуджанай плыні думак не сфармавалася адна, самая вострая і смелая, пакуль з акіяну слоў, якімі ўладалі абодва, не былі выхаплены найбольш трывалыя. Такія, як вымагаў раптоўна пасуравеўшы час, якіх чакалі ўзброеныя і няўзброеныя людзі.

Колас канчаў перапісваць тэкст цвёрдым прыгожым почыркам.

У пакой зазірнула цёця Уладзя:

— А накурылі! Зараз столь падымецца. Прымайце паперы, дзядзька Колас. Пара есці.

На сталe запаравала салютырка гарачай бульбы, такой, як, можа, умела варыць толькі яна адна, гэтая незраўнаная гаспадыня, калі бульба пастывае на талерцы пахучая і сопкая і есца смачна без усякіх прыпраў, хіба што з палавінкай маласольнага гурка.

Проста, па-беларуску падрыхтаваны стол сягоння не цешыў вока, ён не мог не нагадаць пра дом. Сябрам успомніліся нядаўна бачаныя жахі заліўшай краіну навалы.

Яны нявесела чокнуліся і сядзелі моўчкі.

— А ўсё ж такі перажывём, Янка! — нарэшце абазваўся Колас.

— Павінны перажыць...

Іван Дамінікавіч пацягнуўся па папяросу.

Адвячорак. Мяне затрымалі на рабоце, і цяпер я спяшаюся да Купалы, бо не здолеў прыйсці ў часе, як ён прасіў.

Раптам зараўлі сірэны, загукалі паравозы на пуцях, загаварылі галаснікі.

Паветраная трывога!

Вось яна, ужо не вучэбная, а сапраўдная, поўная пагроз і небяспекі.

Пешаходны паток раптоўна павялічваецца і так жа раптоўна згасае. Прыпыняюцца тралейбусы і трамваі.

Людзі бягуць у спраты, стараючыся паспець куды-небудзь бліжэй да дому.

Калі я прыскочыў у дворык на Грузінскай, узляцелі сляпучыя стрэлы пражэктараў, прамацваючы нашарэўшае неба, сілячыся скапіць у скрыжаванне промняў невідочнага ворага. А ён поўзае нібыта над самай галавою і гудзе неяк асабліва нудна і прыкра.

Часта застукацелі зеніткі. Хочацца пастаяць, паглядзець: а можа, кульнецца зараз і загрыміць касцямі, падаючы з высачыні, шэры драпежны птах!

Аднак бягу ў пад'езд і на пляцоўцы сустракаю Елісеевых, цёцю Уладзю. Купала яшчэ стаіць у дзвярах, упарціца, не хоча нікуды ісці.

— Мы з Максімам і ў хаце перасядзім. Ты ж не баішся?

Гуртом ледзьве ўгаворваем яго спусціца ў бамбасховішча. Там душна і цесна. Плачуць напалоханыя дзеці, маці з трывожнымі, таксама поўнымі слёз вачыма не маюць сілы суняць, суцешыць малых. Не дзіва! Гэта быў першы паветраны налёт на Маскву...

Пакрысе са сховішча знікаюць мужчыны. Іх выклікаюць паціху, па адным, каб не стварылася паніка. Гарыць Цішынскі рынак, на дамы сыплюцца запальныя бомбы. Трэба тушыць пажар, ратаваць дахі. Выходжу і я, следам памыкаецца пайсці Іван Дамінікавіч. Не кажучы яму, што здарылася, прашу пачакаць тут, абяцаю хутка вярнуцца.

Але вярнуўся толькі гадзіны праз дзве. Адбою яшчэ не было. Стала цішэй. Бамбавозы ці адляцелі зусім, ці рыхтаваліся да новага заходу.

Купала сядзеў у пад'ездзе пад сходамі. Ён выпрасіўся са сховішча на хвілінку, пакурыць. Але дзяжурная прынесла яму зэдлік і больш не няволіла вяртацца. Іван Дамінікавіч, вядома, не ўтрываў і выйшаў на двор. Таму ён ужо ведаў і пра разбурэнні і пра пажары поблізу.

Убачыўшы мяне, змакрэлага, перапэцканага ў сажу, коратка спытаў:

— Гасіў? Дарма ўтаіў, куды ідзеш.

Не апраўдваючыся, я сеў поруч. Купала пачаставаў папяросаю.

— Вось табе і Дантэ ажыў. Пекла. Кола першае. Агонь, землятрус і смерць. Толькі ў пекла не тыя людзі трапілі... Але ж паспытаюць гэтага і яны на сваіх дамоўках. І касавокі іхні бог не ўратуе.

Падняліся ў кватэру. Спачываць ён не хацеў ці не мог, яшчэ не пазбыўшыся вялікага ўзрушэння. Піў маленькімі глыткамі моцны гарачы чай, думаў уголас:

— Вялікую сілу трэ будзе перамагчы. Калі сюды дапялі, дык што яны з Мінскам зрабілі?..

І, памаўчаўшы, расказаў паданне пра ўваскросшы попел.

Моцнае войска напала на адну малую выспу. Жыхары яе жылі ў дабры і згодзе і не хацелі рабіцца нявольнікамі. І старыя, і малыя, з чым маглі, зацята стаялі за кожны верацень свае зямлі.

Мінуў год, два, а няроўная бойка не канчалася. Народ верыў, што змагаецца не марна, гэта дадавала сілы. Каб застрашыць людзей, заваёўнікі пачалі выпальваць усё, што траплялася на дарозе. Захапіўшы адно паселішча, яны сагналі ўсіх, хто жыў у ім, пад вялікі клён пасярэдзіне вуліцы. Потым паразбуралі хаціны і злажылі вялізны касцёр. Дзень і ноч шугала полымя, пагарэлі людзі, сатлела ўсё жытло да апошняга бярвенца. А стары клён не паддаўся. Стаяў, падымаючы абсмаленыя галіны, і нібыта клікаў адпомсціць.

Зашорхалі хіжыя пілкі, застукалі драпежныя сякеры. Злыя людзі намагаліся знішчыць сведку свайго злачынства. Уздыхнуў клён, пахіснуўся і са страшэнным трэскам і грукатам упаў доле. А падаючы, прабіў сукам жарало ў зямлі. Адтуль зашугаў струмень, чырвоны ад кляновага соку і чалавечай крыві. Ён узлятаў аж да вясёлкі, што выплыла на неба, і вяртаўся назад бліскучымі светлымі кроплямі.

Пачало дзеецца нечуванае дзіва. Як толькі ўпадзе такая кропля на попел, замест спаленай хаты адбудуюцца дзве, з пня ссечанага дрэва вырастуць два яшчэ прыгажэйшыя, замест аднаго ўстануць два воіны, каб узяць меч загінуўшага.

Купала дакрануўся да шклянкі і адставіў яе: чай астыў.

— Здзірцы кінуліся на свае караблі, — загаварыў ён, — і ўсе патапіліся ў моры, бо перасталі разумець каманду, ашалеўшы ад страху. Той народ, удвая падужэлы, жыве і дагэтуль і верыць, што попел ува-скрасае, варта толькі крыві нявіннага чалавека, соку пакрыўджанага дрэва і струменю зняважанай зямлі зліцца з сонечным промнем. Ад яго ж бярэцца ў рост усё жывое.

За вокнамі пасінела, набліжаўся дзень.

— Ведаеш, што нам можа найболей прыдацца з гэтага падання цяпер?

— Напэўна, усё.

Купала, адмаўляючы, паківаў галавою:

— Вера.— І паўтарыў: — Вера. Яна прыводзіць перамогу.

«Прыводзіць» вымавіў так, што ў слове адчуўся яго другі сэнс — нараджае. Пасля прыгадаў беларускі фальклор.

— А хіба жывая вада з нашых казак гэта не народная вера ў адраджальную сілу зямлі?

На развітанне сказаў:

— Прыходзь, калі будзеш вольны. Не пакідай мяне надоўга.

Гэта было зразумела. З Коласам яны бачыліся рэдка. Канстанцін Міхайлавіч жыў далёкавата, у князьменскіх сваякоў. Як выйшлі з Мінска добрыя сябры — Крапіва, Чорны, Броўка, Глебка, Лынькоў, дзе яны цяпер, вестак пэўных не было. Іван Дамінікавіч трывожыўся, ездзіў распытваць у Саюз пісьменнікаў, прасіў мяне званіць, калі дазнаюся якую навіну.

Неўзабаве, зноў-такі пад вечар, я забег да яго на хвілінку. Развітацца. У кішэні ляжала позва з'явіцца на зборны пункт ваенкамата з патрэбнымі рэчамі.

Купала ўскінуў на плечы плашч і выйшаў праводзіць да трамвая.

У браме спыніўся:

— Даруй мне той выпадак,— нячутна прамовіў ён.— Сам не ведаю, што на мяне найшло: пакрыўдзіўся і цябе пакрыўдзіў...

«Той выпадак» быў крыху незразумелы. Некалькі год назад Іван Дамінікавіч запрасіў павячэраць у «Метраполі». Ён прыйшоў з нашай агульнай знаёмай. За размовамі мы прасядзелі даволі доўга, як раптам Купала затрывожыўся. Пайшоў званіць дзяжурнай у гасцініцу, каб папрасіла пачакаць знаёмага, які меўся хутка прыйсці туды.

Мерачыся паскорыць адыход, я папрасіў рахунак і памкнуўся разлічыцца.

— А хто каго запрашаў? — пачуўся над вухам Купалаў голас.— Не бярыце ў яго грошай, яны фальшывыя.

Сказана гэта было жартаўліва, але ў тоне ўсё ж чулася незадавальненне. Пасля гэтага ў адносінах надышло відавочнае «пахаладанне». Ён перастаў мне званіць прыязджаючы, а пры выпадковых сустрэчах далей прывітання гаворка не ішла. Сто разоў злаяўшы сябе за нетактоўнасць, я ніяк не мог дабраць моманту і паразумецца з Іванам Дамінікавічам. А цяпер ён прыгадаў сам, дый яшчэ лічыць сябе вінаватым! Хоча, каб і парушынкi не засталася паміж намі перад цяжкаю дарогаю.

— Дружна мы жылі з табою гэты месяц. Дзякуй табе за клопат. А найбольш за тое, што благога ў душы не трымаеш.

Перайшлі вуліцу. Набліжаўся патрэбны нумар трамвая.

Купала палажыў руку на плячо, а другою зашпіліў мне гузік у пінжаку. Стала горача ў грудзях. З гэткім самым рухам выпраўляла мяне некалі маці вучыцца, і цяпер, мусіць, паўтараюць яго многія тысячы матак: абсмыкваюць каўнер шыняля і праўляюць пояс, абдымаючы на расстанне тых, каго ўзгадалі пад сэрцам.

Я моўчкі пакланіўся яму і ўскочыў на прыступку вагона. І, пакуль дазвалялі адлегласць і змрок, глядзеў на апусцелы прыпынак, дзе ён стаяў, памахваючы ўслед рукою.

Гэта было 2 жніўня 1941 года.

Менш чым праз год паміж дзвюх градак слаўнага рускага лесу, на зялёнай лугавіне з трохі паадскокваўшай пасля касы травой, спачывалі байцы і афіцэры. Наша дывізія рыхтавалася да адпраўкі на фронт. З недалёкага горада Вязнікі прывезлі лісты і газеты. Я разгарнуў «Красную Звезду». Упершыню імя Купалы стаяла не пад вершам, не пад заклікам, яно было абведзена няўмольнай чорнай рамкай. Радкі некралога плылі перад вачыма, блыталіся, мяняліся месцамі. Не верыць было нельга, але сэрца ўпарта не давала веры, не магло, не хацела пагадзіцца,

патрабавала яшчэ жывога голасу добра вядомых людзей, подпісы якіх сцвярджалі страшную вестку.

Каманда падымацца!

Пакуль шэрагі раўнуюцца, не магу ўтрымаць і кажу сваім байцам, што сягоння ў народа вялікае няшчасце, што ўсе гарады нашы мы вернем, а паэта не будзе.

Праз тыдзень батальённы камісар раскажаў, што здарылася тады ў Маскве. Нездарма занадта стрыманыя словы паведамлення пра смерць адразу прымусілі падумаць аб трагічнай выпадковасці.

Камісару давялося трапіць на жалобны мітынг у Саюзе пісьменнікаў, ён запомніў усё, да астатняй драбніцы, і пераказваў так выразна і ўзрушана, што я пазнаваў суровыя твары прысутных і называў іх прозвішчы, чуў невыгойны смутак надтрунных прамоў, плакаў мядзянымі слязамі пахавальных мелодый.

Журботны вобраз краіны ва ўсёй моцы матчынай тугі ўстаў перада мною, калі народная артыстка, залатога голасу спявачка, нібыта анямеўшы, палажыла паэту ў ногі палявыя кветкі, родныя сёстры тых сініх, што здаліся яму вачыма зямлі і глядзелі ўслед на цяжкой дарозе адступлення.

Я не бачыў Купалу ў труне. Можа, таму ён заўсёды ўяўляецца жывым: у садку, каля таполі, на трыбуне, за размоваю з хлапчуком на дачы, а найчасцей такім, як запомніўся ў час апошняй сустрэчы.

І цяпер, бываючы на Грузінах, я гляджу на трамвайны прыпынак, міжвольна шукаючы між людзей дарагую постаць у накінутым на плечы шараватым плашчы.

Уладзімір Дубоўка

СТРОГІ І ШЧЫРЫ БАЦЬКА

1

Для нашай моладзі, якая нарадзілася і жыве ў шчаслівую савецкую эпоху, могуць быць нават незразумелымі тыя ўмовы, у якіх мы, прадстаўнікі старэйшага пакалення, жылі, працавалі, вучыліся, знаёміліся з творчасцю лепшых пісьменнікаў.

Будучы вучнем Мядзельскай школы, я падпісаўся на газету «Наша ніва» і пачаў атрымліваць яе з пошты. Адноўчы майго бацьку выклікаў да сябе ўраднік і зрабіў яму заўвагу: «На ваша прозвішча прыходзіць кравольная газета». — «Якая?!» — здзівіўся бацька. «А вось гэта... «Наша ніва». — «Дык яна ж дазволена!» — кажа бацька. «Яна-то «дазволена», але лепш будзе, калі ты далей на яе падпісвацца не будзеш...»

Літаральна так, як адзін «граданачальнік» у Салтыкова-Шчадрына выдаваў загад — «Хадзіць па вуліцы дазваляецца ўсім грамадзянам у які хочаш час — і ўдзень, і ўночы. Заўвага: а ну, паспрабуй толькі!..»

Бацька прыйшоў дадому і раскажаў мне пра гутарку з ураднікам. Я засмуціўся. Але бацька адразу ж знайшоў і выхад: «Не гаруй! Сусед ездзіць у Вільню па тавары. Мы яго папросім, ён і будзе прывозіць нам адразу ўсе чарговыя нумары». Так і зрабілі. Газету мы атрымлівалі, абыходзячы пошту,

вельмі рэгулярна і без «гутарак» з паліцыяй... Чыталі мы яе ўсёй сям'ёй, насіў я і таварышам у школу.

Вось у гэтай газеце я і прачытаў упершыню ў 1912 годзе вершы Івана Дамінікавіча — Янкі Купалы. Яго творы западалі і ў думкі, і ў сэрца. Яны чаравалі яснасцю, глыбінёй і адначасова вялікай сардэчнасцю і паэтычнасцю.

Пачалі трапляцца ў Мядзелі зборнікі твораў Янкі Купалы, якія друкаваліся ў Пецярбурзе, — іх прывозілі хлопцы, якія там вучыліся або працавалі.

У школе вершы Янкі Купалы перапісвалі многія вучні ў сшыткі і ў час канікул (вясковыя хлопцы жылі ў Мядзелі на кватэрах) адвозілі ў вёскі...

Надышла вайна 1914 года. Эвакуацыя. Я, ужо вучань настаўніцкай семінарыі, апынуўся ў Невелі (у той час павятовы горад на Віцебшчыне). Адзін з таварышаў прывёз з Пецярбурга, дзе гасцяваў у сваёй радні, томік вершаў Янкі Купалы «Шляхам жыцця». Гэты томік па чарзе пабываў у гасцях ва ўсіх нашых вучняў. Чытаў яго з вялікім хваляваннем і я.

Аднойчы нехта з таварышаў прынёс зборнік у семінарыю, і яго выпадкова заўважыў адзін з настаўнікаў. Мы занепакоіліся, бо падумалі, што томік канфіскуюць (быў 1916 г.). Настаўнік перагарнуў кнігу, зірнуў на партрэт Янкі Купалы.

Мы ўсе затаілі дух, чакалі «прысуду». І тут пачулі: «А партрэт вельмі падобны. Я бачыў паэта ў Пецярбурзе. Але вось што вам параю: вы прыносьце ў семінарыю толькі тыя кнігі, якія вам патрэбны па раскладу ўрокаў...»

І аддаў кнігу назад.

2

Адбылася Кастрычніцкая рэвалюцыя. Я працаваў настаўнікам у вёсцы, затым служыў у Чырвонай Арміі. У 1921 годзе, пасля дэмабілізацыі, быў залічаны ў Літаратурны інстытут імя Валерыя Брусава.

На ўступных экзаменах Валерый Якаўлевіч Брусаў, пазнаёміўшыся з маімі беларускімі вершамі, спытаў: «А ці чыталі вы творы беларускіх паэтаў?»

Я назваў некалькі імёнаў і ў першую чаргу Янку Купалу. Вось ён пачаў пытацца далей: «А якія яго творы вам больш за ўсё падабаліся?» Калі я назваў добры дзесятак вершаў, у тым ліку «Не шасцяць каласы», Валерый Якаўлевіч сказаў: «Я не толькі ведаю творы вашага вялікага паэта, але і сам перакладаў іх на рускую мову. Тым больш павінны ведаць і любіць яго творы дзеці беларускага народа. А ці бачылі вы яго?»

Я адказаў, што выехаў з радзімы хлапчуком, што жыў усю вайну па-за яе межамі, а цяпер вярнуўся з Чырвонай Арміі.

Валерый Якаўлевіч пажартаваў:

«Гэта, магчыма, і добра для вас. Вы ў нас павучыцеся, будзеце пісаць добрыя творы, з якімі вам не сорамна будзе з'явіцца на суд да Янкі Купалы, бо, папярэджваю, ён будзе для вас больш строгі суддзя, чым я. Чаму? А таму, што хоць я добра разумею беларускую мову, але я ўсё ж магу крытыкаваць вас з агульнамастацкага боку, а ён... Ён вас пакрытыкуе дадаткова і з другога, не менш важнага боку — з боку мовы...»

3

У 1923 годзе выйшаў з друку першы зборнік маіх твораў «Строма», у які ўваходзіла каля двух дзесяткаў вершаў. У 1924 годзе я ўпершыню пабываў у Мінску. Вось тады і пазнаёміўся асабіста з нашым Іванам Дамінікавічам. Як і прадбачыў Валерый Якаўлевіч, я спаткаў сапраўды строгага суддзю. Ён, між іншым, не любіў многа размаўляць як аб сваёй, так і аб чужой творчасці. Але кожнае скупое слова яго важыла вельмі многа.

«Мне, — казаў Іван Дамінікавіч, — дорага кожнае новае слова, якое з'яўляецца ў нашай паэзіі, літаратуры з народных крыніц. З гэтага боку — ты малайчына. Але трэба больш патрабавальна ставіцца да тэмы, да яе апрацоўкі.

Ты бачыў кропельку расы на лісцінцы, асабліва калі ўзыходзіць сонца? Гэта маленькая кропелька зіхаціць, як дыямент. Вось і кожны, самы маленькі

верш павінен зіхацець, як дыямент. Цяжка даць такую апрацоўку? Паспрабуй і... папрацуй. Пашукай і добрую думку і добрую форму да гэтае думкі.

Ліханька на вас, хлопчыкі! Я, можна сказаць, самавук. Вельмі нялёгка мне было выбівацца на дарогу. І ўсё ж, не хвалячыся, скажу, тое-сёе зрабіў. А вам — інстытутаў наадчынялі, стыпендыі даюць, прафесараў трымаюць, вучаць, а вы што? Вось я чытаў нядаўна твор аднаго «паэта», дык ён ведаеш як напісаны? А вось так, як пагоншчык вярблюдаў складае свае песні... Не чуў як? Я табе скажу:

А вось адзін вярблюд ідзе, ідзе...
А вось другі вярблюд ідзе, ідзе...
А вось трэці...

І так да тысячы. Гэта, браце, не паэзія!

Трэба і жыццё ведаць не па кнігах, трэба як можна больш пабачыць на свае вочы...»

4

У далейшым часе (1925—1929), калі мне даводзілася бываць у Мінску, Іван Дамінікавіч і яго жонка Уладзіслава Францаўна нярэдка запрашалі мяне да сябе. Даўшы кароткія, як звычайна, і трапныя заўвагі на мае апошнія творы, Іван Дамінікавіч заўсёды даручаў мне пачытаць уголас свае новыя, ненадрукаваныя творы. У часе гэтага чытання ён рабіў нататкі на паперы. «Гэта, — казаў ён, — я правяраю, бо сам сабой часам прапусціў якую «нязграбіцу».

Уладзіслава Францаўна жартавала пры гэтым: «Слухайце, Уладзік! Чаму вы яго не пакрытыкуеце, каб яму пасля не спалася ноч усю?»

Я адказаў на гэты жарт так: немагчыма крытыкаваць твор, у якім гарманічна суладжаны думка і форма...

5

Нас, малодшых, Іван Дамінікавіч вабіў яшчэ і сваімі прыхільнымі адносінамі да ўсяго маладога, новага.

«Бачыце, жыццё яно такое,— казаў ён.— Кожная эпоха прыносіць сваё новае ва ўсіх галінах. Кожнае старое варожа ставіцца да яго. Скажу шчыра, што мне самому часам не падабаецца дзе-што з новай формы ў мастацтве. Але ж я добра разумею, што без шуканняў не можа быць майстэрства, не можа быць поступу наперад. Таму я і вітаю гэта новае, маладое. Многа з яго адамрэ, але многа і застаецца. Вось як у лесе: падымаецца маладняк — не прадзярэцца праз яго. А пачакай, пройдзе год дзесяць — застаецца гонкія, прыгожыя сасонкі, а рэшта — пазасыхала, спынілася... Змаганне, хлопцы!»

Аднойчы ляжалі мы з Іванам Дамінікавічам на беразе мора. Гэта было ў 1924 годзе. Ён памаўчаў, як звычайна, пасля кажа: «Вось, браце, хвалі на моры. Няма ім ліку, няма ім спакою. Так і наша думка. Загадаеш сам сабе: ні аб чым не думаць, хоць колькі хвілінак. Не! Адна думка набягае за другою. Аблётаеш думкаю ўвесь свет, усе вякі... Уста не перад тваімі вачыма і тое, што было, і тое, што ёсць. Бачу, здаецца, і тое, што будзе... Бачу, як красуе наша Айчына...»

Свае высокапаэтычныя думкі Янка Купала ўвасобіў у словы-творы, якія зіхацяць, як найпрыгажэйшыя самацветы, і будуць узнімаць да працы і да барацьбы за шчасце наступныя пакаленні.

Мікалай Рыленкаў

ПЕСНЯ КУПАЛЫ

У Беларусі з даўніх часоў любяць і шануюць разумны і добры жарт. Сваіх народных паэтаў Янку Купалу і Якуба Коласа там любоўна называюць Кірылам і Мяфодзіем.

І на самай справе, у свядомасці народа імёны гэтых двух паэтаў, якія ўвасобілі найлепшыя рысы нацыянальнага характару, моцна зрошчаны, неаддзельны адно ад другога, як і іх шляхі. Кожны з іх мог бы з поўным правам звярнуцца да другога са словамі, сказанымі адным з першых асветнікаў славянства: «Брат, мы былі падобныя да пары валоў, якія аралі адну баразну...»

Пачынаючы размову аб адным з іх, немагчыма не ўспомніць другога. Але брацкая блізкасць паэтаў зусім не азначае падабенства.

Робячы адну справу, працуючы на адной ніве, Янка Купала і Якуб Колас заставаліся заўсёды самабытнымі мастакамі, якія дапаўнялі адзін аднаго, але ніколькі не паўтаралі адзін другога.

У кожным з іх ёсць тая дзіўная цэласнасць, тое арганічнае і поўнае адзінства паэтычнага і чалавечага вобліку, якія ўласцівы толькі мастакам, кроўна звязаным са сваім народам.

...Імя Янкі Купалы я ўпершыню пачуў дзесьці ля вытокаў свайго юнацтва, пачуў ад сваіх равесні-

каў — дзяцей бежанцаў з разбураных заходнебеларускіх губерняў, якія ў цяжкія гады першай сусветнай вайны знайшлі прытулак у нас на Смаленшчыне.

Смаленская вёска сваім бытавым укладам мала чым адрознівалася ў тыя часы ад вёскі беларускай, а гутарковая сялянская мова была густа перасыпана беларусізмамі. Гэтыя беларусізмы прычынялі мне ў пачатковай дарэвалюцыйнай школе нямала непрыемнасцей. Настаўнікі, якія рупліва стараліся ачысціць нашу мову, выправіць наша вясковае вымаўленне, жорстка высмейвалі нас на ўроках, усяляк пераконваючы, што пісьменнаму чалавеку так гаварыць нельга, сорамна.

У сярэднюю школу я прыйшоў ужо з больш ці менш «ачышчанай» мовай.

І як жа я быў здзіўлены, калі сустрэў там дзяцей, якія не толькі не саромеліся таго, ад чаго нас адвучвалі настаўнікі, а нават ганарыліся гэтым. Праўда, гэта ўжо было пасля рэвалюцыі.

«Гэта наша родная беларуская мова, якая ніколі не горшая за іншыя мовы, — гаварылі яны. — У нас ёсць свае песні, свае паэты. Ёсць Янка Купала».

І хоць я не ўсё разумеў з таго, што яны мне чыталі, але па тым, як вымаўлялася імя аўтара — Янкі Купалы, — адчуваў, што гэта чалавек асаблівы, надзвычай дарагі і родны ўсім сваім землякам, іх гордасць і радасць. Я ўжо і тады не мог не звярнуць увагі на тое, што само імя паэта звязана з народнымі паданнямі, з казачнай прыгажосцю купальскіх звычаяў. Магчыма, думаў я, ён для таго ўзяў сабе такое імя, каб заўсёды нагадваць людзям, што ніколі не варта спыняць пошукаў той цудоўнай кветкі, якая адкрывае ўсе тайны і дае поўную ўладу над прыродай.

Аднак адчуць сапраўды ўсенародную любоў да паэта, зразумець усё значэнне яго паэзіі я здолеў толькі тады, калі трапіў у яго родныя мясціны, у Беларусь.

У пачатку трыцятых гадоў, ужо наблізіўшыся да літаратуры, я з брыгадай пісьменнікаў тагачаснай Заходняй вобласці прыехаў у Мінск. Намячалася многа цікавых сустрэч, але перш за ўсё, зразумела,

мне хацелася ўбачыць Янку Купалу, гэтага патрыярха сучаснай беларускай паэзіі, з творчасцю якога да таго часу я быў ужо дастаткова знаёмы.

Я не мог без здзіўлення перачытваць яго выдатны верш «А хто там ідзе?», які Максім Горкі назваў гімнам старой дарэвалюцыйнай Беларусі. Я зноў і зноў пераконваўся, што сапраўдныя творы мастацтва не робяцца, а нараджаюцца з арганічнай неабходнасці, і менавіта ў гэтым, толькі ў гэтым заключаецца ўвесь іх сакрэт, калі не гаварыць аб таленце мастака, што само сабой зразумела.

З ранніх паэм Янкі Купалы мне тады больш за ўсё падабалася «Яна і я», дзе ён з выключнай пранікнёнасцю паказаў паэзію земляробчай працы і ўвесь гадавы кругаварот сялянскага жыцця. Я і да гэтага часу лічу гэту паэму адным з самых вялікіх поспехаў паэта.

Пры першым жа знаёмстве выявілася, што Янка Купала надзвычай падобны на свае вершы. Увесь яго воблік інтэлігентнага чалавека, які многа бачыў і многа думаў, добразычлівага да людзей, і які сабе ведаў цану, цалкам складваўся са знаёмых радкоў і строф. Ён выклікаў прыхільнасць да сябе ўсім сваім прыроджаным тактам, сваёй стрыманай прастатой і сардэчнасцю.

Здаецца, у той жа прыезд я пачуў за сяброўскім сталом песню на невядомы мне тады верш Купалы «А зязюлька кукавала». Гэты верш, пазней цудоўна перакладзены Аляксандрам Пракоф'евым, як быццам нанова адкрыў мне вочы на Янку Купалу.

Па сюжэту ён, як і ўся творчасць ранняга Купалы, прысвечаны нялёгкай долі аратага ў старой вёсцы.

Змест яго вельмі сумны, але столькі ў ім аптымістычнай музыкі, столькі паветра, прастору, што ўвесь сум як бы раствараецца ў мелодыі і адлятае кудысьці далёка-далёка. Напісаны пасля рэвалюцыі, гэты верш раскрываў самую душу паэзіі Янкі Купалы — пранікнёнай і глыбокай аптымістычнасцю.

Беларускія паэты любяць і ўмеюць спяваць, але ніколі, ні раней, ні пасля, я не чуў такіх шчырых спеваў, як у той раз, калі для мяне ўпершыню пела-

ся «Зязюлька». Па маёй просьбе яна была паўтора-на некалькі разоў. Слухаючы яе, я думаў, што такая песня павінна была з'явіцца на свет разам з аратым, але толькі ніхто да Янкі Купалы не здолеў яе падслухаць. Радкі самога верша запомніліся адразу і назаўсёды.

Як на свет радзіўся Янка,
Як заплакаў многа-мала,
Пела маці над калыскай,
А зязюля кукавала:
 Ку-ку, ку-ку, кінь дакуку!
 Спі, сакол! Ку-ку, ку-ку!
Як падрас, падняўся Янка,
Як ганяць стаў ў поле стада,—
На жалейцы граў дзень цэлы,
А зязюлька кукавала:
 Ку-ку, ку-ку, кінь дакуку!
 Пасі статак! Ку-ку, ку-ку!

Калі б аўтарам гэтага верша быў хто-небудзь іншы, а не Янка Купала, я б не мінуў сказаць, што ён напісаў геніяльную рэч. Але адзін погляд Янкі Купалы забіваў усе занадта прыгожыя словы. Яго «Зязюльку» я аднёс да ліку самых дзіўных шэдэўраў сусветнай лірыкі.

У народнай паэзіі славянства зязюля заўсёды лічылася вяшчункай. Чалавеку, доляю сваёю звязанаму з полем, яе голас спадарожнічаў пры ўсіх абставінах жыцця.

У былыя часы вяшчунка нічога вясёлага прадказаць не магла, затое збыліся ўсе самыя гаротныя думы, якія навяваў на аратага яе адзінокі голас. Ці не таму і празвалі яе горанькай. Але ў тым і моц чалавека працы, звязанага з прыродай, што ён заўсёды верыў у святасць сваёй справы, у свядомасць здзейсненага абавязку, і гэта давала яму маральную сілу, якая дапамагала ўздымацца над усімі нягодамі.

Больш ці менш уважліва сачыць за беларускай паэзіяй мне дазваляла не толькі суседскае становішча Смаленшчыны, але і тыя абставіны, што адным з лепшых яе перакладчыкаў у трыццатыя гады стаў Міхаіл Ісакоўскі. Многія яго пераклады да з'яўлення ў Маскве друкаваліся ў смаленскіх выданнях.

Народная мудрасць кажа, што мяняюцца часы — мяняюцца і песні. У сярэдзіне трыцятых гадоў Янка Купала стварае новы верш аб вяшчунцы — «Алеся», які прагучаў сапраўдным гімнам чалавеку працы, што ўзяў лёс у свае моцныя рукі:

Кукавала зязюля
У зялёным лесе,
Гадала матуля
Дачушку Алеся.
Як набралася моцы
Матчына дачушка,
Паляцела да сонца
Пералётнай птушкай.

У лепшых рэчах Янкі Купалы мяне заўсёды здзіўляла фізічная адчувальнасць вобразаў, якой ён дасягаў, здавалася, самымі простымі сродкамі:

Адчыняе вароты
Нябесным маршрутам
Ці, як ястраб, з высятаў
Скача з парашутам.

Янка Купала ўспамінае мінулае не толькі для таго, каб па кантрасце выразней адцяніць усё новае, што з'явілася ў родным краі, але і дзеля таго, каб лішні раз напамніць аб тым, што новае трэба не толькі тварыць і сцвярджаць, а і засцерагаць, ахоўваць. Пагранічнае становішча Беларусі рабіла яе паэта асабліва чулым да ўсіх пераднавальнічных з'яў, абвастрала пачуццё трывожнай насцярожанасці да таго, што рабілася за кардонам, дзе ўсё больш раз'юшана вар'яцелі фашысты.

Гэта Янку Купалу давялося бачыць патаптаня і змучаня нямецкімі полчышчамі беларускія гарады і сёлы яшчэ ў першую сусветную вайну. Яшчэ тады яму давялося адчуць горкі лёс бежанца.

У перадваенныя гады Купала некалькі разоў прыязджаў на нашы літаратурныя ўрачыстасці ў Смаленск, які тады быў цэнтрам велізарнай Заходняй вобласці, і ў размовах з намі заўсёды вяртаўся да таго, як ён упершыню трапіў у наш горад разам з бежанцамі.

Ён любіў у адзіноце блукаць па ўзгорках старажытнага горада, углядаючыся ў каменныя напластаванні вякоў. І кожны раз абавязкова спускаўся да Дняпра, на тую ціхую вулачку, дзе калісьці стаяў домік, які даў прытулак яму ў цяжкія дні. Потым паўжартам, паўсур'ёзна гаварыў нам сваёй характэрнай ціхай скорагаворкай: «Як жа мне не любіць вашай смаленскай зямлі. Першы беларускі пісьменнік — ерэтычны манах Аўрамка выратоўваўся ад сваіх ворагаў за сценамі смаленскага манастыра, а я хаваўся ад немцаў за сценамі смаленскай крэпасці».

У трывожныя дні сорак першага года, убачыўшы першыя эшалоны бежанцаў-беларусаў, я тут жа ўспомніў Янку Купалу. На гэты раз Смаленшчына ўжо не здолела даць прытулак сваім суседзям, таму што сама хутка стала полем бою і таксама, як Беларусь, была пакрыта попелам пажарышчаў.

У апошні раз я бачыў Купалу ў мінуты жалобнага развітання, раннім летам 1942 года.

Вестку аб смерці прынёс мой сябра беларускі мастак Барыс Малкін, з якім мы разам працавалі ў рэдакцыі франтавога часопіса, які выходзіў тады ў Маскве.

Першы год вайны быў для ўсіх нас асабліва цяжкім, і мы паспелі, наколькі гэта магчыма, прыцярапецца да страт, але вестка аб смерці Купалы ўзрушыла да глыбіні душы. Трагічная смерць паэта была адной з самых вялікіх ахвяр не толькі беларускага, але і ўсяго савецкага народа.

Цяжка было паверыць, што яго не стала, што назаўсёды абарвалася яго песня, песня паэта-жыццялюба.

Да таго часу партызаны беларускага Палесся паспелі наладзіць рэгулярную сувязь з Масквою, і да нас усё часцей даходзілі весткі аб легендарных подзвігах народных мсціўцаў — землякоў Купалы — у тыле ворага.

І калі сябры паэта на руках выносілі яго труну з дома Саюза пісьменнікаў, мне раптам здалося ў ці-

шыні, што я чую аддалены шум векавога бору, знаёмы да болю голас зязюлі і такую ж знаёмую песню:

Галасілі многа-мала:

— А нашто ж памёр ты, сейбіт!..

А зязюлька кукавала:

Ку-ку, ку-ку! Кінь дакуку!

Спі, саколік! Ку-ку, ку-ку!

У гэту мінуту я сэрцам зразумеў, што ў песні, якая ідзе ад народа і зноў вяртаецца яму, няма і не можа быць канца.

А песня Янкі Купалы была менавіта такая.

Ідуць гады. Старое старыцца, маладое расце, прыходзяць новыя паэты з новымі песнямі.

А я кожную вясну, пачуўшы ў першы раз голас зязюлі, якая напамінае, што час кідаць у зямлю насенне, успамінаю Янку Купалу і ў душы паўтараю яго радкі:

Ку-ку, ку-ку, кінь дакуку!

Сей палетак! Ку-ку, ку-ку!

Так, сей дзе можаш, але толькі абавязкова сей. Сей ад поўнай душы.

З гадамі я ўсё часцей думаю аб тым, што кожны сапраўды таленавіты паэт абавязкова павінен напісаць хоць бы адзін такі верш, як «Зязюля» Янкі Купалы, стварыць сваю «Зязюлю». Родзіцца такі верш,— значыць, паэт застанецца жыць у вяках. Застанецца нават у тым выпадку, калі ўсе іншыя яго творы забудуцца, не вытрымаюць выпрабавання часам. Не родзіцца,— значыцца, няма паэта, якім бы вопытным вершавальнікам ён ні быў, якім бы смелым наватарам ні лічыўся.

Софія Шамардзіна

Я РАДА, ШТО ВЕДАЛА ЯГО

Маё першае завочнае знаёмства з Янкам Купалам адбылося ў раннім юнацтве, калі я з вуснаў сваіх старэйшых сястры і брата пачула «А хто там ідзе?». У студэнцкай моладзі таго часу такія вершы былі на рэвалюцыйным узбраенні, і я памятаю, як горача і натхнёна гучалі яны.

Ведала я ў той час, што Янка Купала піша вершы, ад сельскага настаўніка вёскі Дуброва, якая раскінулася недалёка ад станцыі Радашковічы. У гэтай вёсцы адно лета я збірала народныя беларускія песні, памагала мне сяброўка Улляна — дачка царкоўнага вартаўніка Якуба. За лета тоўсты сшытак запоўніўся песнямі і частушкамі. Гэты сшытак я ўспомніла ў сувязі з тым, што калі стала асабіста знаёмай з Я. Купалам, я неяк напамніла яму пра іх.

Народную песню, беларускую песенную мелодыю любіў Янка і добра ведаў яе. Інакш і быць не магло. Сам ён як паэт вырас з глыбокіх народных каранёў. Народная паэзія беларускай вёскі была адной з крыніц, якая жывіла цудоўную паэзію першага народнага паэта беларускай зямлі.

Мне падабалася ўсё аблічча гэтага прыгожага і сціплага чалавека, зусім не «сапсаванага» сваёй славай. Я чытала ў 20-я гады ўсё аб ім, што было ў друку, ведала і аб яго дакастрычніцкай грамадскай дзейнасці.

Жылі Луцэвічы, Іван Дамінікавіч і Уладзіслава Францаўна, у той час на Крашчэнскай вуліцы. Прайшоўшы дарожкаю ўздоўж сакавітых клумб, каля якіх часта можна было бачыць схіленага над толькі што расцвіўшым кусцікам гаспадара, трапляеш у яго сціплую кватэру. Нічога лішняга ў гэтым доме няма. Вось вялікі стол, за якім бывае так весела і проста. А вось дзверы ў кабінет паэта. Гэта невялікі пакой, у ім — пісьмовы стол і кніжная шафа. На пісьмовым сталі — простыя прылады высакароднай працы. Тут няма нічога «рыначнага». Кожная рэч: нож для разразання кніжных лістоў, прэс-пап'е, чарніліца, попельніца — усё не выпадковае, а строга адпавядае простаму і разумнаму густу пісьменніка.

У гэтым пакоі чытаў паэт свае вершы. Ён чытаў іх проста, без усякай манернасці, мяккім, роўным голасам.

Па натуры вялікі паэт быў сціплым да сарамлівасці, і не заўсёды ўдавалася яму пераадолець гэту сарамлівасць. У яго не было ані кропелькі ганарыстасці.

Янка Купала глыбока разумеў значэнне сваёй пісьменніцкай працы, разумеў тую сваю велізарную адказнасць перад народамі, які ён так горача любіў і дзеля якога жыў і тварыў.

Поспехі маладой савецкай літаратуры радалі паэта, як свае ўласныя. Ён ганарыўся ўсёй нашай літаратурай, ахоўваў яе гонар, перажываў, калі ў друк трапляла рэч, якая не адпавядала высокім ідэйна-мастацкім патрабаванням да літаратуры.

На яго пісьмовым сталі і кніжных паліцах заўсёды можна было знайсці ўсё лепшае, што давалі маладыя пісьменніцкія парасткі Беларусі. У яго доме я ўпершыню прачытала, напрыклад, «Босыя на вогнішчы» Міхася Чарота. З вялікай увагай назіраў ён за пісьменніцкім ростам таленавітых маладнякоўцаў. Нельга забыць і яго глыбокай павагі да сваіх равеснікаў — старых пісьменнікаў, у першую чаргу да Якуба Коласа. Гэтых двух карыфеяў беларускай літаратуры звязвала вялікая, глыбокая дружба, хоць і скупая знешне.

Але здаралася і так, што Янка Купала не заўсё-

ды адразу ўспрымаў асобныя з'явы новага жыцця і літаратуры. Ён усё павінен быў асэнсаваць сам. Ён адкрыта выказваў сваё сумненне наконт чаго-небудзь, пакуль не прапускаў той або іншы факт праз лабараторыю сваёй асабістай думкі. І гэта надавала асаблівую каштоўнасць яго грамадска-палітычным, літаратурным пазіцыям. Ён ахвотна прыслухоўваўся да довадаў і пярэчанняў суб'яднікаў, што дапамагала яму разабрацца ў незразумелых пытаннях. Такім суб'яднікам з'яўляўся Язэп Адамовіч. Яго вельмі любіў паэт.

Памятаю вячэрнія прагулкі пад каштанамі гарадскога бульвара па вуліцах старога Мінска, калі Янка Купала з Язэпам Адамовічам у суправаджэнні сваіх жонак вялі то сардэчныя гутаркі, то спрачаліся аб шляхах беларускай інтэлігенцыі. Гэта пытанне заўсёды хвалявала Купалу, і трапныя заўвагі адлюстроўвалі глыбокі роздум і над сваім асабістым пісьменніцкім лёсам, і над значэннем савецкай літаратуры, над пісьменніцкім абавязкам перад народам. У гутарках гэтых ён раскрываўся як вялікі знаўца рускай літаратуры, якую вельмі любіў.

Яны часта гаварылі аб ролі савецкай беларускай літаратуры ў жыцці працоўных заходніх абласцей Беларусі, што знаходзіліся яшчэ пад прыгнётам панскай Польшчы.

Язэп Адамовіч са слоў таварыша, які прыехаў з-за мяжы, расказваў, што калі там, у Польшчы, атрымліваюць якую-небудзь кніжку Янкі Купалы, Якуба Коласа або Міхася Чарота, кніжкі нашых маладнякоўцаў, то ў іх гэта сапраўднае свята. Безумоўна, так і было. Аб гэтым Адамовіч напамніў і на II Усебеларускім з'ездзе настаўнікаў. А Янка Купала прысутнічаў на гэтым з'ездзе і ў перапынках быў заўсёды ў палоне то адной, то другой групы дэлегатаў, ахвотна і проста гутарыў з настаўнікамі, з цікавасцю і ўвагай слухаў расказы аб школах. З такой жа цікавасцю прысутнічаў ён і на I Беларускай з'ездзе загадчыкаў хат-чытальняў (дарэчы, гэта быў першы такі з'езд у СССР).

Загадчык хаты-чытальні, або, як яго называлі, — хатнік, у той час быў зусім новым прадстаўніком

асветы на вёсцы. Яшчэ невялікі быў вопыт, мала было ўмення ў іх, але многа гарачага жадання працаваць, вучыцца, ведаць, каб быць дастойным гэтага адказнага звання. Вось да гэтага новага тыпу вясковага работніка палітасветы з асаблівай цікавасцю прыглядаўся і прыслухоўваўся Купала.

Цяжка і нават немагчыма забыць дарагіх табе людзей. Здаецца, вось ён — Янка Купала — і дома, і на вуліцы, на з'ездах, у тэатры, у музеі. Я бачу яго, я яго чую, але перадаць жывое, цёплае адчуванне сустрэч з цудоўнейшым паэтам не хапае слоў. Ды і час робіць сваю справу: сцірае асобныя факты, дакладнасць выказванняў. Я перабіраю на сваёй кніжнай паліцы томікі збору твораў Янкі Купалы. На трох з іх надпісы, звернутыя да Я. Адамовіча і мяне, добрыя сяброўскія словы (першы і другі тамы падараваны яшчэ ў Мінску, трэці — у Маскве). У адзін з прыездаў паэта ў Маскву ён падараваў нам кнігу з надпісам: «Вельмі паважаным і даражэнькім Зосьцы і Язэпу — маім найлепшым прыяцелям — ад шчырага сэрца. Янка Купала. Масква, 5/VII 1930 г.». Гэтыя аўтографы на кніжках і фатаграфіях вельмі дарагія мне. Перачытваю іх, разглядаю фатаграфіі і адчуваю пяшчотнасць і глыбокую павагу да памяці паэта.

Ёсць успаміны, якія непарушна ляжаць у душы, пакуль іх не кранеш. А кранеш — і пачне размотвацца нітка, і тады па-новаму пачнеш расцэньваць, па-новаму любіць і разумець многае з таго, што перажыта ў маладосці. Вось і цяпер, успамінаючы Янку Купалу, я пераканалася, што пры ўсёй глыбокай павазе і любві да паэта, прызнанні яго вялікага таленту, усё ж тады я недастаткова адчувала сапраўдную веліч гэтага чалавека, творчую, дзейсную сілу яго таленту барацьбіта за народнае шчасце, асабліва ва ўмовах старой Беларусі.

Пачаўшы з хваляваннем гэтыя запісы, радок за радком я перачытала многія з яго твораў і па-новаму востра і ясна ўбачыла, якім волатам быў Янка Купала, паэт-грамадзянін! Якой гарчай, велізарнай любоўю любіў ён свой народ! Які вялікі дар пакінуў ён яму ў сваіх творах! Я шчаслівая, што ведала яго.

Заір Азгур

ЯНКА КУПАЛА

Цяжка знайсці словы, каб расказаць пра такога цудоўнага чалавека, як Янка Купала. Тым больш што я не літаратар.

Уся паэзія Янкі Купалы кліча разумець свой народ і любіць яго. Яна ўся прасякнута велізарным чалавечым, я б сказаў, матчыным замілаваннем да беларускага народа, да яго мінулага, да яго гісторыі, прасякнута бодем за яго пакуты і верай у яго заўтрашні дзень. Вось чаму мне здаецца, што тыя моманты з жыцця Янкі Купалы, якія мне запомніліся, не будуць цалкам характарызаваць яго як творцу, як вялікага паэта.

Мне прыгадваецца час, калі я ўпершыню пачаў ляпіць Купалу ў яго на кватэры, на Правіянцкай вуліцы. Я жыў у паэта доўга, і адносіны да мяне з боку Купалы і цёці Уладзі былі выключна сардэчнымі. Мы часта гутарылі пра мастацтва. Памятаецца, у той час Івана Дамінікавіча вельмі турбавала, што ў Беларусі няма мастацкай школы для здольнай моладзі. Ён не раз гаварыў, што, раз'язджаючы па розных гарадах Беларусі — ад Вільні да Гомеля і ад Віцебска да Мінска, — ён усюды сустракаў таленавітую моладзь. «Калі б у нас была школа, — уздыхаў Купала, — дык якое цудоўнае мастацтва мы б мелі!» Ён захапляўся майстэрствам выдатных народных

рэзчыкаў па дрэве, якія калісьці ўпрыгожвалі алтары ў цэрквах, саборах і касцёлах. Купала расказваў, што ў Заходняй Беларусі былі рэзчыкі такога мастацкага ўзроўню, што іх запрашалі афармляць алтары далёка за межы Беларусі.

Іван Дамінікавіч уважліва сачыў за маімі першымі крокамі ў творчасці. Дапамагаў парадамі. Так, з уласцівай яму мяккасцю, ён аднойчы заўважыў, што гліна вельмі добры матэрыял, але ўсё ж трэба смялей пераходзіць на цвёрдыя. Я яму растлумачыў, што ў нашых умовах вельмі цяжка дастаць мрамур або граніт і нават дрэва. Ён на гэта адказаў, што моцнае жаданне заўсёды перамагае цяжкасці. Жыццё паказала, што ён меў рацыю. Пазней я зразумеў, што, сапраўды, калі моцна жадаеш, цяжкасці перамагаюцца.

Я ўспамінаю адзін цудоўны вечар на Правіянецкай вуліцы, калі да Янкі Купалы прыйшлі маладнякоўцы. Уладзімір Дубоўка — высокі прыгожы юнак, які моцна любіў і глыбока паважаў Янку Купалу. Малады чалавек з доўгімі кучаравымі валасамі, рамантычны, чароўны з выгляду, Міхась Чарот, Алесь Дудар і Анатоль Вольны, Язэп Пушча і Андрэй Александровіч. Усе яны з глыбокай пашанай ставіліся да Янкі Купалы. Іван Дамінікавіч з выключна дабрадушнай, такой бацькоўскай усмешкай сустракаў іх і радасна абдымаў, запрашаў да сябе ў кабінет. Гэта быў надзвычайны вечар. Кожны тут адчуваў асаблівую атмасферу творчасці і натхнення. Паэты чыталі свае вершы Янку Купалу. Цёця Уладзя ў другім пакоі рыхтавала стол. Яна вельмі мітусілася. А старая маці Янкі Бянігна Іванаўна, смеючыся, супакойвала яе: «Гэта не лапша, не хапай». Мне было чэяк дзіўна чуць пагаворку, якая была вядома яшчэ з той вуліцы, па якой я бегаў хлапчуком.

У кабінете, дзе чыталі вершы паэты і ў якім працаваў Іван Дамінікавіч, было ўсё вельмі сціпла: дзве невялікія шафы з кнігамі, адно старадаўняе крэсла, некалькі фатаграфій на сцяне і рэчы, якія былі падараны Купалу ў часе юбілею, у той дзень, калі яму прысвоілі званне народнага паэта Беларусі. Ён быў першы народны паэт у нашай рэспубліцы. Я ўслу-

хоўваўся ў роўны, ціхі голас Янкі Купалы, глядзеў у твар з трошкі скрыўленым ротам. Янка Купала чытаў свой верш «Паязджане».

Верш гэты я добра ведаў і раней. Але тут мне асабліва выразна ўявілася зіма, завіруха, сцюжа. Перад вачыма ажывала цудоўная карціна беларускай прыроды. Я ўбачыў, як едуць і куды едуць людзі. І мне падумалася: які б верш Купалы ні ўзяць, — усюды адчуваецца прысутнасць самога аўтара.

Схамянуўшыся, я заўважыў, што ўсе неяк дзіўна прыціхлі...

Перапыніў гэтую цішыню Уладзімір Дубоўка нейкай вельмі натхнёнай, лірычнай фразай. У Міхася Чарота з вачэй паліліся слёзы, ён кінуўся да Янкі Купалы і пачаў яго цалаваць.

— Ты наш бацька, — сказаў ён Купалу.

Іван Дамінікавіч адказаў:

— Не шумі, Міхась.

А Міхась, расчулены, кінуў:

— Я — шумлівы чарот,

Я — бунтар сярод стэпаў!

У гэты час увайшла цёця Уладзя і паведаміла Янку Купалу нешта, мабыць, радаснае. Што іменна, я не памятаю. Запомнілася толькі, што ўсе ўзрадаваліся. Кінуліся да паэта, а Уладзімір Дубоўка абняў мяне і сказаў:

— Вылепі Купалу такім, каб кожны, хто паглядзіць, сказаў яму: «Я з табой, толькі з табой, наш мілы, родны Янка Купала!»

Калі закончыўся той вечар, я пайшоў у свой пакой, адкрыў бюст, які ляпіў, і стаў уважліва ўглядацца. Колькі я стаяў перад бюстам, не ведаю. Але работай я застаўся незадаволены. Купала глядзеў на мяне даволі сумна. Падобны ён, можа, і быў, і пошукі мае, магчыма, былі правільныя. Але мне не хапала майстэрства, каб выказаць нешта вельмі істотнае ў яго натуры.

Прысутныя на вечары паэты як бы дапамаглі мне ўсвядоміць і асэнсаваць, што такое Янка Купала для літаратуры і для беларускага народа.

Хутка я скончыў ляпіць бюст паэта. Але мне ў

ім так і не ўдалося выявіць тое, што я разумеў і адчуваў.

Пасля я ляпіў Купалу яшчэ ў 1928 годзе. Сустрэчы ў нас тады былі кароткія, і паэт быў вельмі негаваркі. Ён нешта перажываў. Часта падыходзіў да мяне і казаў:

— Нічога, нічога, мастачок. Усё на свеце будзе добра. Будзе і песня, будзе і хлеб.

Гэты бюст Купалы прызначаўся для тэатра, які цяпер носіць яго імя.

Праз два тыдні пасля першага сеанса я, перад ад'ездам у Ленінград, зноў зайшоў да Івана Дамінікавіча. Мяне, як заўсёды, радасна сустрэла мітуслівая, вясёлая, дабрадушная цёця Уладзя. Яна адразу ж вырашыла, што я галодны і мяне трэба накарміць. Тым часам прыйшоў Янка Купала. Мы паздароўкаліся, пагаварылі, ён пачаў чытаць мне свае апошнія вершы. Але, прачытаўшы некалькі радкоў, сказаў:

— Бачыш, як я дрэнна чытаю. Вазьмі сам пачытай, а я паслухаю.

Я і раней заўважаў, што Купала любіць, калі ўслых чытаюць яго вершы. Ён, мабыць, у гэты час правяраў іх даходлівасць, правяраў, як іх разумеюць, і тое, у якой ступені яны сугучныя народнаму сэрцу. Па выразу вачэй, па ўсім стане чытальніка ён, відаць, вызначаў якасць напісанага.

Калі я закончыў чытаць, Іван Дамінікавіч паклікаў мяне ў свой кабінет. Я адразу заўважыў там нейкія змены, але не адразу зразумеў, што адбылося. І толькі потым я ўбачыў на пачэсным месцы мой стары бюст Янкі Купалы, які я ляпіў у 1924—1925 гг.

— А вось і ваш Купала,— сказаў ён мне, паказваючы на бюст.

Я кажу:

— Так, мой. Але як бы мне хацелася зрабіць лепш, так, як я цяпер пачаў бачыць і разумець вас.

— А гэта ўжо і відаць,— адказаў Іван Дамінікавіч. А потым нечакана запытаўся: — Ці ўважліва вы чыталі «Дон-Кіхота»?

Я сказаў, што чытаў уважліва.

— А што вы можаце сказаць адносна духоўнай прыгажосці гэтага рыцара?

Я засмяяўся:

— Ну што там прыгожае, калі ён пах хлява прымае за самыя дзівосныя духі, а звычайную малочніцу — за Дульцынею Табоскую?..

Купала ўсміхнуўся:

— Ну, калі б вы выхоўваліся ў прынца Эдынбургскага, я б вас зразумеў і не стаў бы з вамі спрачацца. Згадзіцеся са мной, што калі вы ўбачыце сёння простую сялянку, юную і прыгожую, дык яна вам можа здацца такой чароўнай, як таму рыцару яго Дульцынея... А наогул, даражэнькі мастачок, тое, што больш блізкае і роднае, заўсёды павінна быць для сэрца незвычайным.

Янка Купала ў той дзень быў неяк па-філасофску настроены. Ён раскажаў мне пра тое, як ён аднойчы прыйшоў у госці да аднаго шляхціца і той не так яго прыняў, як належыць. Калі ён апавядаў аб гэтым маці, Бянігна Іванаўна параіла яму:

— Калі ты будзеш прымаць гасцей, дык павінен трымацца, як госць, а гасцей упрошвай, каб яны адчувалі сябе, як гаспадары; а калі ты сам будзеш у гасцях, дык павінен весці сябе так проста і з такім усведамленнем сваёй годнасці, каб ні ў кога не было і думкі зняважыць цябе.

— Карацей кажучы, — заключыў Купала ўсміхаючыся, — у гасцях ты павінен адчуваць сябе, як гаспадар. Таму не саромейся. Бяры грэцкія арэхі, цукеркі, еш і раскажвай, як справы.

Я яму сказаў, што цяпер працую над партрэтамі маладых пісьменнікаў, што я ляпіў Кузьму Чорнага, пачаў бюст маладога ў той час Максіма Лужаніна. (Гэты бюст загінуў задоўга да вайны.)

Іван Дамінікавіч задумліва прагаварыў:

— Калі вы іх пачалі ляпіць — значыць, вы іх увекавечыце. Значыць, яны і сваёй творчасцю павінны застацца ў вяках.

Перачакаўшы нейкі момант, дадаў:

— Я глыбока перакананы, што вы не памыліліся.

Я спяшаўся ў тэатр і развітаўся з Янкам Купа-

лам. Па дарозе мяне не пакідала адна фраза, сказаная паэтам: «Я глыбока перакананы, што вы не памыліліся».

Значыць, скульптар можа памыліцца. Можна памыліцца ў выбары натуры ці чалавека, у якім ён хоча ўвасобіць лепшыя пачуцці. І мне зрабілася надзвычай ясна, што не кожнага трэба ляпіць.

Памятаю, аднойчы Кузьма Чорны і я гулялі на беразе Свіслачы і разглядалі дамы ад Нямігі да мо-ста. Там была невялікая вулачка, дзе стаяў дом Янкі Купалы. Кузьма Чорны спыніўся перад варотамі і кажа:

— Давай, Заір, зойдзем да нашага Купалы.

Мы пазванілі. Выйшла цёця Уладзя і гаворыць:

— Чаго гэта літаратура і скульптура так разгульваюць?

Кузьма адказаў, што справы літаратурныя зрабіліся, як гліна, а скульптурныя — чарніла не вытрымлівае, дык мы вырашылі падацца да дзядзькі Купалы, — і смяецца.

На ганку нас сустрэў Янка Купала:

— Даўно вы ў мяне не былі, Мікалай Карлавіч. І вы, мастачок, нешта перасталі хадзіць да нас.

Цёця Уладзя, як заўсёды, заклапацілася, каб на сталае была чарка. Па твары, па ўсім настроі я бачыў, што Купала вельмі задаволены, што да яго зайшоў Кузьма Чорны. Кузьму Чорнага Купала вельмі любіў. Яшчэ ў пачатку нашага знаёмства ён гаварыў пра Чорнага як пра выдатнага празаіка з вялікім будучым.

У той дзень паміж імі завязалася цікавая размова пра сучасны раман. Кузьма Чорны сцвярджаў, што больш поўна адлюстраваць сучаснасць можна не ў навеле, а ў невялікім рамане з паказам псіхалагічных перажыванняў і буйных гістарычных падзей. Ён гаварыў, што сучаснае жыццё патрабуе іменна такой кароткай формы. Таму мова пісьменніка сёння павінна быць вельмі вобразнай, адчувальнай, каб кожную з'яву і кожны характар можна было, так сказаць, памацаць і абысці вакол. Купала заўважыў, што гэта вельмі патрэбна і для паэзіі, што вельмі добра было б спалучыць гэтыя дзве літа-

ратурныя формы і зліць паэзію і прозу разам. Няхай бы гэта былі кароткія, поўныя глыбокага зместу творы.

Сядзелі мы тады ў Купалы даволі доўга. Хадзілі ў сад. Мне трэба было спяшацца на сход. Я вымушаны быў пакінуць Чорнага ў Купалы. А на наступны дзень Кузьма мне расказваў, што яны яшчэ пра многае гутарылі.

— А галоўнае,— гаварыў Чорны,— мы высветлілі нашы погляды і прыйшлі да агульнага пункту гледжання на нашу сённяшнюю прозу і паэзію. Гаворка ішла пра шляхі развіцця літаратуры.

Аднойчы мы з Хадыкам гулялі па Мінску і глядзелі на новыя будынкі, якія нядаўна з'явіліся. Хадыка сказаў, што Мінск, можа, праз дваццаць год пашырыцца ва ўсе бакі, але яго цэнтр застанецца, як аазіс мінулай культуры, і будзе нагадваць пра гісторыю.

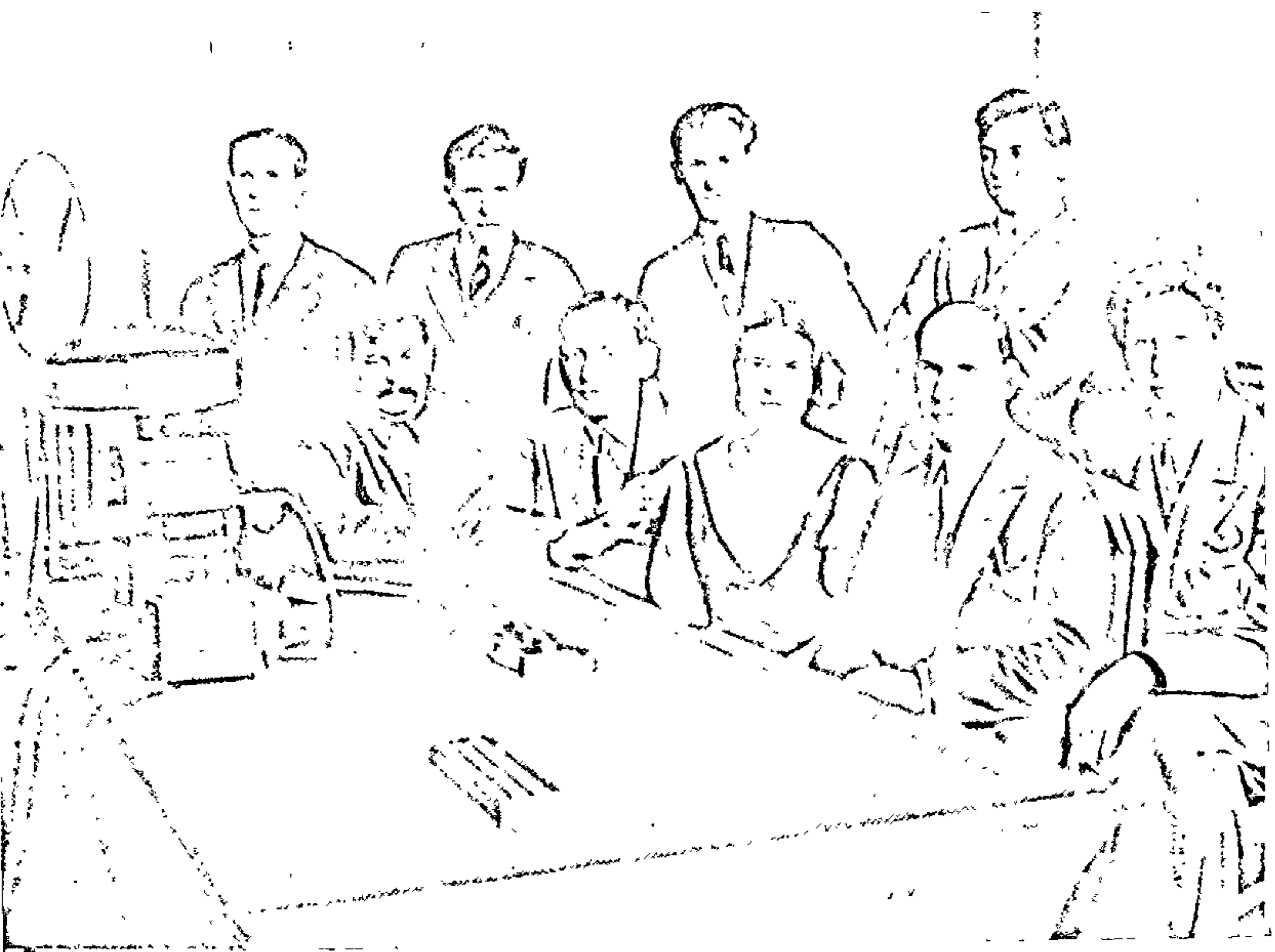
— Мне хочацца напісаць пра гэта верш,— прызнаўся Уладзімір Хадыка.

Я адказаў, што ў яго цікавае ўяўленне пра будучыню Мінска. І толькі мы скончылі гэтую размову, як убачылі Янку Купалу, які ішоў нам насустрач. Як заўсёды, калі я сустракаў Івана Дамінікавіча, у мяне з'яўлялася нейкая дзіўная ўсмешка, усмешка радасці, надзвычайнай нечаканасці. І гэта не толькі ў мяне было так, той жа самы выраз я заўважыў і на твары Уладзіміра Хадыкі.

Паэт запрасіў нас у скверык, што ля драматычнага тэатра. Мы селі на лавачку і пачалі гутарыць. Хадыка гаварыў, што яму вельмі цяжка раніцою чытаць вершы, якія ён напісаў ноччу. Ён успамінаў вялікіх паэтаў і казаў, што толькі яснай раніцою бачыць, як няясна ён выявіў свае пачуцці і думкі мінулай ноччу. Купала, жартуючы, параіў яму пісаць раным-рана, а чытаць позна ноччу, тады ён лепш сябе будзе адчуваць і вершы будуць лепшыя. Пры гэтым Іван Дамінікавіч заўважыў, што ён сам вельмі любіць раніцу. І не таму, што раніцою ўсё прачынаецца, ажывае, не таму, што раніцою ўсё відаць. Ноч таксама мае свае прыгажосці, калі чалавек прывык да ночы, дык ён і ноччу бачыць мудрую дрымо-



*У прэзідыуме Першага Усесаюзнага з'езда
савецкіх пісьменнікаў (злева направа): А. Лахуці,
Я. Купала, М. Горкі, П. Юдзін, А. Жданаў. 1934 г.*



Я. Купала сярод пісьменнікаў, артыстаў і музыкантаў пасля выступлення на радыё ў Маскве. 1935 г.

ту прыроды. Аднак жа ранак — куды лепшы час для дзейнасці чалавека ўжо хоць таму, што за ноч усё адпачывае, а пасля адпачынку з'яўляецца вялікая прага да жыцця, да дзейнасці. Вось чаму нельга працаваць ноччу, асабліва маладому чалавеку.

— І ўвогуле я павінен вам сказаць, што не выпадкова ў народзе гавораць: «Ранак мудрэйшы за вечар». — Купала напамніў, што і Ленін высока цаніў і любіў раніцу і ўставаў на золку, таму, як бацьце, нават для дзяржаўнай дзейнасці і для вялікіх тэарэтычных абагульненняў патрэбны ранак, а не вечар.

Янка Купала доўга распытваў у Хадыкі, над чым ён працуе і чаму так усхваляваны. Хадыка зноў паскардзіўся, што яму не падабаюцца яго ўласныя вершы. Купала ўсміхнуўся.

— Гэта вельмі добра, але, мусіць, звычайна вы лічыце, што пішаце вершы лепш за ўсіх. А пры сустрэчы са мной вам здаецца, што не такія ўжо яны і добрыя. Разумею гэта, але думаю, што вершы пішуць не для таго, каб іх аналізаваць з пункту гледжання параўнання з якімі-небудзь іншымі ўзорамі. Усё павінна быць ад сэрца, тады гэта будзе непараўнальнае, тады кожны верш абавязкова запомніцца ўсім, хто яго прачытае. І ніколі не спадабаецца тое, што надуманае, павярхоўнае. Натуральнае і сапраўднае — вось што кранае чалавека.

Мы яшчэ доўга сядзелі на той лавачцы і разказвалі Купалу пра нашы з Хадыкам прыгоды. Потым Іван Дамінікавіч сказаў, што павінен развітацца з намі. Яму трэба было ісці на сустрэчу з пісьменнікамі.

Я доўга глядзеў услед паэту, глядзеў, як ён, абапіраючыся на кіёк, паволі аддаляўся. І калі Купала павярнуў на вуліцу Карла Маркса і знік, мне чамусьці ўявілася такое: паэт сярод велізарнай масы людзей, а над людзьмі агнём напісана: «Ідуць беларусы...» Вось такую карціну намалявала мая фантазія. І яна была настолькі выразнай, што я запамніў гэта назаўсёды...

Памятаецца, неяк у Івана Дамінікавіча быў святочны дзень. Пасля вясёлага вечара я застаўся на-

чаваць у Купалы. Паэт у тую ноч не спаў. Я чуў, як ён хадзіў па сваім кабінце і мармытаў нейкія словы. Потым, калі я пачаў прыслухоўвацца, зразумеў, што гэта верш «Хлопчык і лётчык».

Такога Купалу я ніколі яшчэ не бачыў, хоць і пражыў у яго тры месяцы і ў мяне былі розныя выпадкі наглядаць за паэтам. Ён быў бледны і ўсхваляваны. Увесь час хадзіў па пакоі і курыў. У тую ноч ліў вялікі дождж. Раніцою цёця Уладзя сказала, што гэта была вераб'іная ноч, і дадала:

— У такую ноч Купала ніколі не спіць, ён піша да ранку... Вы пачакайце, мазурык (чамусьці яна называла мяне мазурыкам). У часе абеду ён сам прачытае. Толькі не прасіце. А як папросіце, дык і не будзе чытаць.

Я цярпліва чакаў абеду. Усю раніцу мы з Купалам гулялі па беразе ракі Свіслач. Я чамусьці пачаў расказваць гісторыю старога Пятроўскага дома на беразе. А Іван Дамінікавіч стаў пералічваць, калі і якія дамы тут збудаваны. Аказалася, што ён добра ведаў не толькі сучасны горад, але і яго гістарычнае мінулае. Мне зрабілася няёмка за свой расказ.

У час прагулкі Янка Купала расказаў мне пра Курлоўскі расстрэл, пра падзеі 1905 года ў Мінску і Вільні. Ён быў вельмі гаваркі. Успомніў свае першыя сустрэчы з Бядулем і Коласам. Потым расказаў, як яго аднойчы запрасілі на завод спірта-гарэлачных напіткаў, і яму прыгадалася юнацтва, праца на броварах...

Янка Купала быў чалавекам шырокай натуры. Ён вельмі любіў людзей. Любіў прымаць гасцей, частаваць. У мяне склалася ўражанне, што ён не мог сядзець адзін і нават не любіў быць удваіх. Яму падабалася быць сярод многіх людзей, падабалася, калі было шумна, калі весела гутарылі. І да гэтага часу вельмі выразна захаваліся ў маёй памяці цудоўныя вечары ў доме паэта. Хочацца расказаць яшчэ пра адзін такі вечар.

Быў тады з'езд ці канферэнцыя. З Масквы прыехаў мастак Елісееў, паэт Сяргей Гарадзецкі і шмат іншых людзей, якія мне былі незнаёмыя. Быў там, здаецца, і Усевалад Раждзественскі.

Купала быў вельмі ўсхваляваны, часта выходзіў у садзік. Пасядзіць, пакурыць і зноў прыйдзе да гасцей. А праз гадзіну прынеслі кніжку, якую толькі што выпусціла Беларускае дзяржаўнае выдавецтва. Я ведаў, што гэта новая кніга вершаў Янкі Купалы. Ён пайшоў у свой пакой і нешта доўга не з'яўляўся. Потым вынес цэлы стос кніг і стаў дарыць іх прысутным з аўтарскімі надпісамі. Нехта тут жа пачаў чытаць вершы, прычым так удала чытаў, што ў многіх на вачах з'явіліся слёзы. Я падумаў, што так пранікнёна мог чытаць толькі сапраўдны акцёр. Але я не запытаўся, хто ён такі, і цёця Уладзя нічога не сказала. Янку Купалу моцна ўсхвалявала чытанне. Як цяпер памятаю, мастак Елісееў прапанаваў тост за новыя вершы паэта. З выключным пачуццём прачытаў верш «Хлопчык і лётчык» сам Елісееў. Хоць ён і не быў чытальнікам, але так выразна ўяўляў сабе ўсю карціну, намалёваную паэтам, нібыта сам яе кампанаваў і быў яе відавочцам.

К вечару госці разышліся. Засталіся Янка Купала, цёця Уладзя, Елісееў і я. Ды яшчэ накрыты стол і накуранае памяшканне. Елісееў у паўсне замармытаў:

— Ты вялікі, Купала.

Раз пятнаццаць паўтарыў ён гэтую фразу і заснуў. Цёця Уладзя адчыніла акно.

— Янка, ты выйшаў бы ў сад.

Іван Дамінікавіч паклікаў мяне, і мы выйшлі пасядзець на лавачцы.

Купала гаварыў, што вось калі ёсць людзі і калі іх многа, дык неяк не адчуваеш часу. А вось пайшлі, і адразу сумна стала, і мінута здаецца гадзінай. А так час бяжыць, калі чалавек з чалавекам гутарыць.

— Жахлівая рэч — адзінота, — заўважыў Купала. — А вы як — любіце бываць між людзей, чытаць, пісаць, дзейнічаць?

Я прызнаўся, што люблю. Але не заўсёды бывае такая магчымасць.

— Хто хоча, той заўсёды гэтую магчымасць знойдзе, — сказаў Купала.

І гэта праўда. Калі ў чалавека ёсць чым падзя-

ліцца, калі ў яго ёсць якія-небудзь думкі, ён заўсёды знойдзе ўдзячнага слухача, які будзе яму самому вельмі карысны.

Іван Дамінікавіч умеў знаходзіць такога слухача і прымушаць яго дзейнічаць пэўным чынам, пэўным чынам успрымаць жыццёвыя з'явы. Таму вакол паэта заўсёды групавалася многа людзей. Прыходзілі да яго і пісьменнікі, і мастакі, і акцёры. Каго толькі нельга было сустрэць у гасцінным доме паэта!

Купала вельмі любіў слухаць чужыя вершы. Але я не памятаю выпадку, каб ён каму-небудзь з маладых паэтаў рабіў заўвагу. А Якуб Колас звычайна падзеліцца сваімі ўражаннямі, скажа, што б ён змяніў, паправіў. Розныя яны былі, Янка Купала і Якуб Колас. А разам з тым — як адно цэлае. Цяжка ўявіць сабе кожнага зусім асобна.

У пачатку 1940 года я ляпіў Янку Купалу ў сваёй майстэрні. Мы шмат гутарылі пра Заходнюю Беларусь і пра тых мастакоў, якія ўліліся ў сям'ю творчых работнікаў рэспублікі.

Вызваленне Заходняй Беларусі было велізарнай радасцю для ўсяго беларускага народа, для яго інтэлігенцыі. З'явіліся новыя творчыя сілы са сваімі поглядамі на форму і змест у мастацтве, на жыццё. Па-новаму паставілі яны цэлы рад пытанняў перад мастакамі Беларусі. Мы тады жылі гэтым. Жыў гэтым і Янка Купала. У часе першых двух сеансаў ён усё гаварыў пра мастакоў і літаратуру Заходняй Беларусі. Вялікай і радаснай падзеяй было для паэта ўз'яднанне.

Я заканчваў ляпіць купалаўскі бюст, які павінен быў экспанавацца ў Маскве на выстаўцы ў часе Дэкады беларускага мастацтва і літаратуры.

Перад Дэкадай я запрасіў Янку Купалу да сябе ў майстэрню, каб яшчэ раз праверыць бюст пасля адліўкі і паглядзець па натуры, ці не трэба зрабіць у гіпсе якіх-небудзь паправак. У часе працы мы гутарылі, і замест гадзіны, якую Іван Дамінікавіч плановаў на гэтае наведванне, ён прабыў у мяне тры гадзіны.

Я быў у той дзень вельмі дакучлівы і ўвесь час пытаўся ў яго пра розных маіх знаёмых. Купала спа-

чатку вельмі неахвотна гаварыў пра пісьменнікаў, але потым разгаварыўся і так захапіўся расказам пра свае ўражанні аб сучасніках, што мне застава-лася толькі слухаць.

Пра Бядулю як пра паэта ён тады сказаў, што з яго вершаў можна скласці зборнік розных паэтыч-ных прыёмаў і форм. Памаўчаўшы, дадаў:

— І ўсё ж кожны верш Бядулі мог бы напісаць толькі Бядуля. А што датычыць прозы, дык у яго гэта сапраўдная паэзія.

Вельмі пахвальна і цёпла Купала адзваўся пра Петруся Броўку, Пятра Глебку. З вялікай павагай і задушэўнасцю расказваў пра Міхася Лынькова. Іван Дамінікавіч гаварыў, што яму многа даводзіла-ся ездзіць і выступаць разам з Міхасём Ціханаві-чам. Я зразумеў, што адным з найбольш блізкіх Ку-палу людзей у літаратуры быў Лынькоў.

Купала вельмі шмат апавядаў пра свайго сябра Эпімах-Шыпілу як пра чалавека выключнага па сваёй дабраце, па сваёй эрудыцыі, чалавека, які вель-мі любіў беларускі народ і беларускую літаратуру. Ад Івана Дамінікавіча я даведаўся, што беларуская літаратура дарэвалюцыйнага перыяду ўжо мела значныя традыцыі. І я, як зачараваны, слухаў даво-лі доўгі расказ пра гэтую літаратуру.

Купала гаварыў ахвотна і спакойна, і я вельмі засмуціўся, калі ён выцягнуў са сваёй камізэлькі га-дзіннік і сказаў:

— Я далей не маю права быць растратчыкам свайго і вашага часу.

З гэтымі словамі ён апрануўся і пайшоў.

Калі Іван Дамінікавіч выйшаў, я доўга глядзеў на папраўкі, якія зрабіў на гіпсавым экзэмпляры бюста, і думаў:

«Няўжо я ніколі не дасягну той вяршыні май-стэрства, каб перадаць не толькі знешняе падабенст-ва, але і тыя ўражанні, якія ў мяне склаліся за мно-гія гады знаёмства з паэтам?»

Купала ў мяне быў падобны на сябе. І сам паэт гаварыў, што нават — вельмі. Але я яго не пазна-ваў, таму што глыбока вывучыў не толькі знешні вы-

гляд Янкі Купалы, але і яго духоўнае, унутранае жыццё.

Мне хацелася перадаць тыя рухі душы паэта, якія я назіраў, якія мяне захаплялі. А гэта іменна тое, што ў скульптуры вельмі цяжка зрабіць. Але перадаць можна, калі вельмі захочаш. У гэта я ўжо цвёрда верыў.

За спакойным купалаўскім характарам — гэта могуць пацвердзіць тыя, хто ведаў паэта, — таілася вельмі чулая душа, якая хутка рэагавала на ўсё. Купала не быў сентыментальны, але ў яго цяжкія слёзы, калі ён бачыў чалавечае гора. Па свайму душэўнаму складу Іван Дамінікавіч мне чымсьці нагадваў Горкага. І па сваёй адчувальнасці ён быў падобны на вялікага рускага пісьменніка.

І яшчэ адна асаблівасць Купалы, якая яго вылучала з цэлага пакалення пісьменнікаў, што былі мне знаёмы. Іван Дамінікавіч быў у самым высокім сэнсе слова джэнтльменам. Ён ніколі не дазваляў сабе ніякага жарту, які б мог хоць трошкі пакрыўдзіць каго б там ні было. Янка Купала вельмі любіў чалавека.

Мне запомнілася адна думка, якую я пачуў яшчэ ў першыя дні нашага знаёмства, калі ў Купалы ў гасцях былі маладнякоўцы. Тады Іван Дамінікавіч сказаў, што калі б усе людзі на зямлі гаварылі на адной мове, дык па колькасці літаратура была б непараўнальна меншай, таму што не было б паўтораў. Але затое што ні кніга, дык, напэўна, была б біблія...

Аднойчы, у часе сеансаў, Іван Дамінікавіч, аглядаючы мае працы (гэта было ў 1939 годзе ў маёй старой майстэрні), заўважыў, што ў іх ёсць і бадзёрасць і задуменнасць.

— І гэта добра, — сказаў Купала. — Мастак і паэт павінны абуджаць у чалавеку імклінасць і ўпэўненасць. Упэўненасць у тым, што ні пры якіх выпрабаваннях ён не загіне, а імклінасць патрэбна выхоўваць у чалавеку для таго, каб ён хутка рэагаваў на супраціўленне і хутка яго пераадольваў. І гэта дасягаецца велізарным комплексам. Тут і запал, і любоў, і слёзы, і смех. Усё не павінна быць чужым

чалавеку, акрамя заганнага. Заганнае і паэт і мастак павінны знішчаць усімі магчымымі сродкамі. Уносіць у жыццё дух бадзёрасці і радасці — вось наша з вамі задача.

Купала хітравата ўсміхнуўся:

— Ну, як, вы справіцеся з такой задачай?

Я, помніцца, адказаў Івану Дамінікавічу:

— Намаганняў усяго майго жыцця будзе недасаткова, каб выканаць гэтую задачу.

Купала заўважыў:

— Калі нават не цэлае жыццё, а якіх-небудзь дзесятак гадоў аддасцё, дык людзі вам дзякуй скажуць.

Янка Купала ў той дзень быў у вельмі добрым настроі. Ён мне расказваў пра сустрэчы ў Пецярбурзе, якія адбываліся яшчэ ў царскі час, пра ідэалы рэвалюцыянераў, за якія яны аддавалі жыццё.

У той жа дзень Іван Дамінікавіч успомніў пра Леніна, пра яго смерць:

— Які гэта быў змрочны дзень... Мне здаецца, калі б навек закацілася сонца, дык і гэта не зрабіла б такога цяжкага ўражання, як смерць Уладзіміра Ільіча.

На Дэкаду беларускай літаратуры і мастацтва ў Маскве мы паехалі разам — пісьменнікі, мастакі і артысты. Гэта было вялікае свята ўсёй нашай інтэлігенцыі. Мы ўсе былі ўсхваляваны. Хваляваліся, як нас прымучь, якое ўражанне мы зробім на масквічоў. Мы як бы здавалі экзамен на сталасць майстэрства, сталасць талентаў.

У Маскве Купала пазнаёміў мяне з Аляксеем Талстым. Талстой запрасіў нас да сябе. Гэта было познім вечарам. Дзверы нам адчыніў высокі стары з шырокай барадой. Пакой, у які мы ўвайшлі, быў, відаць, кабінетам. Дома нікога не было, акрамя гэтага старога. Але на сталае ўжо стаялі і фрукты і віно. Мабыць, ён быў падрыхтаваны да сустрэчы Янкі Купалы.

Талстой і Купала доўга сядзелі, вельмі дружна гутарылі, шмат смяяліся. Аляксей Талстой апавядаў пра свае старыя прыгоды ў Пецярбурзе. Асабліва мне запомніўся расказ пра тое, як Аляксей Тал-

стой і Аляксандр Блок купілі ў аднаго антыквара кіёк і як яны яго разыгралі. Талстой прачытаў маленькае апавяданне «Шыла ў мяшку не ўтоіш». А калі скончыў чытаць, сказаў мне:

— Цяпер можна паглядзець вашы працы. Мне здаецца, што яны ў гэтай папачцы.

Я паказаў фатаграфіі бюстаў Янкі Купалы і Якуба Коласа і цэлага раду іншых прац. Аляксей Талстой пахваліў іх, але параіў пацікавіцца працамі скульптараў Бурдэля і Маёля (скульптары фарма-лістычнага кірунку).

Тут я зразумеў, што хоць перада мной вялікі пісьменнік-рэаліст, але ў галіне выяўленчага мастацтва гэта чалавек з вельмі нерэалістычнымі поглядамі. І, можа, таму Аляксей Талстой у той вечар зрабіў на мяне не такое ўражанне, якое хацелася, каб у мяне засталася.

Пасля Дэкады Янку Купалу я сустрэў толькі праз некалькі месяцаў у Доме пісьменніка. Гэта было месца, дзе збіралася шмат інтэлігенцыі. Сюды прыходзілі мастакі, пісьменнікі, кампазітары. Тут арганізоўваліся сумесныя вечары, абмяркоўваліся новыя работы і часта наладжваліся выстаўкі. Дом пісьменніка ў той час купляў у скульптараў партрэты літаратараў. У мяне Дом пісьменніка набыў бюсты Кузьмы Чорнага, Янкі Купалы і Якуба Коласа і прасіў, каб я зрабіў адліўку з бюста Змітрака Бядулі.

Купала запытаўся, які ў мяне настрой. Я сказаў, што вельмі творчы. Пачаў ляпіць паясны партрэт Сурыкава, раблю праект помніка лётчыку Грыцаўцу. Я паказаў эскіз, які так і застаўся незакончаным, — «А хто там ідзе?..».

Купала заўважыў, што ідэя сама па сабе вельмі скульптурная. Толькі трэба мець на ўвазе: тыя, што ідуць, — гэта не толькі гаротнікі, якія хацелі людзьмі звацца, але цяперашнія і будучыя людзі. Я яму сказаў, што так у мяне і паказана.

— Мне ваша ідэя вельмі падабаецца, — зазначыў Янка Купала.

У часе гэтай гаворкі да нас падышоў Кузьма Чор-

ны, уласна кажучы, віноўнік такой задумы. Ён мне падказаў гэтую тэму.

— Адны няшчасныя заўсёды застануцца няшчаснымі, а трэба паказаць мужных і моцных людзей, — заўважыў Кузьма Чорны. — І абавязкова тых моцных, якія зрабілі шэсце беларусаў пераможным.

Нашу гутарку перапыніў адзін з пісьменнікаў, сказаўшы, што фашысты на граніцы нібыта вядуць сябе неспакойна.

І гэта аказалася праўдай: неўзабаве пачалася вайна, і Мінск быў ператвораны ў руіны.

Цяжка было расставацца са знявечаным горадам.

У Магілёве — пазней ужо — я сустрэўся з Кузьмой Чорным. Ён паведаміў, што Янка Купала паехаў у Маскву.

Памятаю, я сустрэў неяк Купалу на лесвіцы ў гасцініцы «Масква». Ён быў сумнаваты. Падышоў да мяне, абняў і сказаў:

— Прыедзем у Мінск. Плошчаў будзе многа, і помнікаў трэба будзе рабіць шмат.

— Хутчэй бы прыехаць!

— Не так гэта проста, — задумліва адказаў Купала. — Не спяшайся, прыедзем абавязкова. — І, памаўчаўшы, параіў: — Ужо цяпер ты можаш рыхтавацца да гэтай работы. Многа будзе спраў. У гэтым выпрабаванні нарадзілася столькі герояў, што табе на ўсё жыццё хопіць працы.

Купала ў той дзень быў надзвычай гаваркі.

Назаўтра раніцою радыё перадавала зварот паэта да беларускіх партызан.

Ён многа пісаў у час Вялікай Айчыннай вайны і часта выступаў па радыё. Тады я ніяк не думаў, што вяртацца ў родны Мінск мы будзем без вялікага беларускага паэта. Апошні раз я бачыў яго мёртвым у гасцініцы «Масква».

Цяжкім, суровым быў той год. Нейк прыгадаліся і смерць Змітрака Бядулі і смерць многіх блізкіх, родных і знаёмых.

Дарогі вайны паплылі перад вачыма... Магілёўская шаша ад Мінска да Магілёва, пакрытая трупамі бежанцаў — жанчын і дзяцей... І ўспомніліся словы

Янкі Купалы, зусім нядаўна перададзеныя па радыё:

Клічу вас я на пабеду,
Хай вам шчасцем свецяць дні,
Выразайце людаедаў,
Каб не стала іх і следу
На святой нашай зямлі.

Светлы чалавек, высакародны і незвычайны талент. Такім застаўся ў памяці Янка Купала.

У 1960 годзе мы панеслі яшчэ адну страту — памерла цудоўная цёця Уладзя, якая паклала столькі сіл і так клапаціліва, з такою любоўю стварала музей Янкі Купалы.

Вершы Янкі Купалы ведаюць усе. І здаецца, ён настолькі вялікі, што і помнік яму не трэба. Але ўсё ж прыемна бачыць у родным горадзе велічны помнік Янку Купалу, чалавеку, што выйшаў з той вялікай грамады, пра якую ён калісьці пісаў:

А хто там ідзе, а хто там ідзе
У агромністай такой грамадзе?..

Павел Малчанаў

ВЫДАТНЫ ПАЭТ І ЦУДОЎНЫ ЧАЛАВЕК

Зразумець тое, што я беларус, што мова маіх бацькоў, майго маленства — не мужыцкая, хамская гаворка, якой трэба саромецца і хутчэй пазбаўляцца, памагла мне Кастрычніцкая рэвалюцыя. Працуючы народным настаўнікам, я запісваў беларускія песні, народныя абрады. Тады ж упершыню пазнаёміўся са зборнікам беларускіх песень у апрацоўцы Тэраўскага і доўгі час не расставаўся з ім.

У 1922 годзе я пачаў займацца ў Беларускай драматычнай студыі ў Маскве. Да нас, студыйцаў, часта прыходзілі на сустрэчы кіраўнікі партыі і ўрада Беларусі, дзеячы беларускай культуры, пісьменнікі, артысты. Бывалі ў нас, у студыі, старшыня Прэзідыума ЦВК БССР Чарвякоў, дэпутаты польскага сейма беларусы Рак-Міхайлоўскі, Валошын, Мятла. Часта наведваліся ў студыю маўклівыя, але прыхільныя Янка Купала і Якуб Колас, гаваркі і вясёлы Змітрок Бядуля, «свой хлопец» Міхась Чарот, паважны і ціхманы Цішка Гартны, вясёлая і жвавая Канстанцыя Буйло і іншыя. Мы паказвалі гасцям урок пластыкі, рэпетыцыю новага спектакля або гатовы спектакль, падрыхтаваны нашым кіраўніком Валянцінам Сяргеевічам Смышляевым. Пасля гэтага нашы госці дабрэлі.

— Справа добрая, патрэбная. Малайцы хлопцы! — падбадзёрвалі яны нас.

Потым, калі з маскоўскай студыі ўтварыўся Другі Беларускі драматычны тэатр, які пачаў працаваць у Віцебску ў 1926 годзе, нашы сувязі з пісьменнікамі ўмацаваліся, а з некаторымі ў мяне завязалася дружба. Тут у першую чаргу трэба назваць таленавітага празаіка, высакароднага і чыстага душою Міхася Зарэцкага. З ім мяне пазнаёміла Любоў Іванаўна Мазалеўская — яна ведала яго па сумеснай службе ў Чырвонай Арміі ў 1920—1922 гадах.

Добрыя сяброўскія пачуцці былі ў мяне да Андрэя Александровіча, Алеся Дудара, Анатоля Вольнага.

Да паэтаў старэйшага пакалення, асабліва да Янкі Купалы і Якуба Коласа, я заўсёды ставіўся з асабліва глыбокаю пачцівасцю і павагай. Мазалеўскую і мяне яны ведалі яшчэ па маскоўскай студыі. Пры сустрэчы Купала заўсёды, бывала, скажа некалькі ласкавых слоў, пажартуе, а Уладзіслава Францаўна, якую ўсе мы, акцёры, звалі цёцяй Уладзям, заўсёды давала:

— Дык вы ж заходзьце, калі ласка, да нас!

Мы стараліся заходзіць, але гэта было рэдка, а мой пераезд у 1930 годзе на ленінградскую кінафабрыку надоўга адарваў мяне ад Беларусі.

На беларускую сцэну я вярнуўся ў 1936 годзе. Вось як гэта было.

Вясной 1936 года адміністрацыя Другога Беларускага драматычнага тэатра прапанавала мне паставіць спектакль з нацыянальных п'ес. Я выбраў «Паўлінку» і «Прымакі» Янкі Купалы, але, пабаяўшыся, што гэтага будзе мала, дабавіў яшчэ «Пінскую шляхту» Дуніна-Марцінкевіча. Праўда, як потым выявілася, яна была лішняя і сама сабою адпала.

Працуючы над «Паўлінкай», мне хацелася як мага паўней выявіць думкі і пачуцці Купалы. Блізкае знаёмства з аўтарам і захапленне яго талентам вызначылі мае беражлівыя адносіны да ўсяго, што выходзіла з-пад яго пяра. Гэтая акалічнасць часткова звязала мяне як пастаноўшчыка, перашкодзіла мне глянуць на п'есу вачыма самастойнага мастака. І таму, нягледзячы на стараннасць, мая «Паўлінка» ўсё ж не стала падзеяй на беларускай сцэне.

Аднак вернемся да пачатку работы над спектаклем.

Мне падабаецца першая сцэна. Цёплы асенні надвячорак. Паўлінка вышывае і спявае журботную песню «Ой, ляцелі гусі». Маналог яе я аздобіў песняй, якую спявала некалі мая маці: словы і мелодыя гэтай песні адпавядаюць настрою тужлівага чакання.

А ў бару, бару ягадкі бяру,
Сама не знаю, каму.
А ці брацейку, а ці свацейку,
Ці мілому дружку.
Чаму ж не прыйшоў, ды не прыехаў,
Як я табе казалася?
Ці дома не быў, ці каня не меў,
Ці мамка не пушчала?
І дома я быў, і коніка меў,
І мамка выпраўляла.
Ё ў мяне сястра, годы правяла —
Тая не пушчала.

Далей Паўлінка з захапленнем гаворыць пра свайго Якіма, які ён харошы, як ён хоча добра людзям.

Сустрэча Якіма з Паўлінкай. Жадаючы зрабіць больш выразнымі палітычныя сімпатыі Якіма, я прымусіў яго чытаць «Песню пра Буравесніка» М. Горкага. Якім з асцярогаю дастае з-за пазухі кніжачку і чытае Паўлінцы ўрывакам з «Песні». Паўлінка слухае, шырока расплюшчыўшы вочы, а потым бярэ ў Якіма кніжку і хавае яе.

Гэтая ўстаўка ішла на карысць вобраза Якіма і рабіла яшчэ больш абгрунтаваным праследаванне Якіма ганарыстым шляхціцам Сцяпанам Крыніцкім.

У другім акце было багата песень і танцаў. Мы крыху падкарацілі сцэну гульні ў «дурня». Мяне не задавальняў канец п'есы. Мне заўсёды здавалася, што п'еса нібы абрываецца. Нездарма я чуў, што яшчэ пры жыцці Купалы нехта рабіў спробу напісаць трэці акт. Але нічога добрага з гэтай спробы не выйшла.

Я наважыў падзяліцца з Іванам Дамінікавічам сваімі думкамі наконт фіналу «Паўлінкі» і адначасова пагаварыць аб «Прымаках» — мне здавалася, што і ў гэтым вадэвілі-жарце неабходна змяніць ка-

нец. Другі Дзяржаўны драматычны тэатр знаходзіўся тады на гастролях у Бабруйску. Я паехаў у Мінск, каб сустрэцца з Купалам.

Дом Купалы. Я прабыў тут цэлы вечар у незабыўнай утульнай сталовай, у якой за многа год перабывала многа людзей з Масквы і Ленінграда, Украіны і Грузіі. І кожны з іх назаўсёды захаваў у сваім сэрцы памяць аб цудоўных гаспадарых і іх надзвычайнай гасціннасці.

Многа разоў я меў шчасце сустракацца з Іванам Дамінікавічам і ў творчых, і ў звычайных, бытавых, абставінах. І ўсюды з ім было прыемна, проста і лёгка гаварыць.

Янка Купала адразу згадзіўся на маю ўстаўку з «Песні пра Буравесніка» і лічыў гэта добрай знаходкай. З таго часу ўсюды сцэна Паўлінкі з Якімам ідзе з гэтай устаўкай. Устаўка з «Песні пра Буравесніка» ўнесена ў новыя выданні «Паўлінкі». І некаторыя літаратуразнаўцы пыталіся ў мяне, ці не з ведама Купалы гэта зроблена.

Я мушу запэўніць, што пры жыцці Купалы гэтых уставак у п'есе не было, Купала даў згоду на ўвядзенне іх у спектакль, а не ў п'есу. У п'есу ж яны, відаць, трапілі значна пазней, калі стаў вельмі папулярны спектакль «Паўлінка» ў пастаноўцы тэатра імя Янкі Купалы.

Янка Купала — хай будзе прыкладам некаторым сучасным драматургам — не мог у 1936 годзе «выпраўляць» тое, што было напісана ў 1912 годзе, бо яно ўжо належала гісторыі.

Калі я выказаў думку, што і п'еса «Раскіданае гняздо» мае патрэбу ў некаторай пераробцы, бо яна не сцэнічная, статычная і мнагаслоўная, Купала спакойна і ўпэўнена сказаў:

— Вось пабачыце, прыйдзе час, і «Раскіданае гняздо» будзе з вялікім поспехам ісці на беларускай сцэне. Без ніякіх змен...

Яго прадбачанне часткова спраўдзілася: п'еса «Раскіданае гняздо» з поспехам ішла ў тэатры імя Якуба Коласа ў 1955 годзе ў час Дэкады беларускай літаратуры і мастацтва ў Маскве.

Такім чынам, з пераробкай фіналу «Паўлінкі»

Ў мяне нічога не атрымалася. Купала не згадзіўся мяняць яго.

— Так было напісана, так няхай і застаецца...

Што ж датычыць «Прымакоў», то ён згадзіўся на некаторыя скарачэнні і пераробку. Але тут у гаворку ўступіла Уладзіслава Францаўна. Яна прапанавала зусім адмовіцца ад пастаноўкі «Прымакоў», каб часам гэта не зрабіла дрэннай паслугі Купалу.

— Ведаеце, Янка пісаў «Прымакі», калі быў малады, ну, любіў пажартаваць. А цяпер, можа, будзе няёмка... Не, ён смешны, вясёлы, гэты жарт, але, можа, лепей не трэба...

А Купала ўсміхаўся ў вусы:

— Нічога, няхай хлопцы іграюць!..

Аднойчы ў разгар работы над спектаклем у Бабруйск прыехалі Янка Купала, Уладзіслава Францаўна і Пятрусь Броўка. І адразу — да нас. Паглядзелі рэпетыцыю і, відаць, былі задаволены, таму што Купала пажадаў сфатаграфавання з калектывам тэатра. Вось з таго часу і застаўся фотаздымак, што цяпер выстаўлен у музеі: Янка Купала і побач з ім хлопец у касаваротцы. Хлопец той — гэта я.

У канцы чэрвеня ў Бабруйску адбылася прэм'ера. Прыехалі Янка Купала і Уладзіслава Францаўна.

«Паўлінка» прайшла з сярэднім поспехам. Фінал не задаволіў гледачоў. Ён як бы абрываўся на паўслове. Ды і выканаўцы некаторых роляў былі пасрэдняя. Затое Паўлінка — Раіса Кашэльнікава — спадабалася ўсім: прыгожы голас, свавольная, вясёлая. Потым, перайшоўшы ў тэатр імя Янкі Купалы, Раіса Кашэльнікава доўга была сталым выканаўцам ролі Паўлінкі ў пастаноўцы Л. Літвінава.

Бліскуча сыграла Агату Л. Мазалеўская. І адкуль яна толькі выкапала такую жанчыну — дзівакаватую, смешную, тып глыбока народны.

«Прымакі», за якіх так трывожылася цёця Уладзя, прайшлі з вялікім поспехам. У гэтым простым народным жарце было многа смеху, весялосці, і ў той жа час — ніякай непрыстойнасці, хоць усе, здавалася б, рызыкаўныя сітуацыі засталіся непарушнымі.

Мы ўсе былі рады. Купала ад душы смяяўся, а

цёця Уладзя, забыўшы ўсе свае трывогі, радавалася больш за ўсіх.

У «Прымаках» былі заняты акцёры: Я. Глебаўская, Т. Бандарчык, А. Буданава, Я. Буракоў і аўтар гэтых радкоў у ролі Максіма Кутаса.

Працуючы над пастаноўкай купалаўскіх п'ес, я яшчэ больш здружыўся з сям'ёй Купалы. Калі пасля Бабруйска мы прыехалі на гастролі ў Мінск, цёця Уладзя прапанавала нам пакой у сваёй кватэры. Мы з задавальненнем пасяліліся ў доме Купалы і пражылі там каля месяца.

На былой Кастрычніцкай вуліцы стаяў стары драўляны дом з невялікім садом. У садзе было многа кветак, якія вельмі любіла цёця Уладзя. Маёй сямігадовай дачушцы Валі там быў рай. Старэнькая маці Івана Дамінікавіча, якая заўсёды сядзела ў цянёчку і «крышыла крышаны», была рада маёй дачушцы і звала яе: «Мая разрыўка». «А дзе ж гэта мая разрыўка?..» А цёця Уладзя дражнілася з малою: «Ваўка — шалёная палка!..» Ваўцы гэта спадабалася, і яна напісала алоўкам на сцяне ў пакоі, сумежным са спальняй Купалы: «Ваўка — шалёная палка». Гэты надпіс не сціралі, і ён быў да самай вайны.

Да Купалы часта прыходзілі Якуб Колас, Пятрусь Броўка, Пятро Глебка, Кандрат Крапіва, Андрэй Александровіч. Звярталіся за парадай і падтрымкай маладыя паэты. І для ўсіх у яго знаходзілася шчырае, цёплае слова, заўсёды гасцінны стол.

Аднойчы пры мне Купалу прынеслі бандэроль з Вільнюса. Гэта былі вершы тады яшчэ маладога паэта з Заходняй Беларусі Максіма Танка. Вершы былі гарачыя, таленавітыя, адчувалася яркая індывідуальнасць паэта. Купала радаваўся ад душы:

— Нашага палку прыбывае!

Свае вершы Купала рэдка чытаў уголас, таму што чытаць не вельмі ўмеў, і сам ведаў пра гэта. Але слухаць, як чытаюць другія, любіў. Мне не раз даводзілася чытаць яму ўголас. Памятаю, неяк аднойчы, незадоўга да вайны, Купала выйшаў са свайго пакоя, трымаючы ў руках лісток з новым вершам. Па-

чаў быў чытаць нам верш уголас, але тут жа змоўк і падаў лісток мне:

— Наце, чытайце вы.

Я спачатку прабег верш вачыма, а потым з па-чуццём прачытаў уголас. Купала расчуліўся, вочы яго заблішчалі; ён наліў мне і сабе па чарцы, мы чокнуліся, і ён расцалаваў мяне. Як акцёра, ён, ві-даць, цаніў мяне, але з мае «беларускасці», з майго вымаўлення любіў пакепліваць.

Апошні раз я бачыў Купалу ў 1940 годзе, калі наш тэатр прыехаў на гастролі ў Мінск.

Вайна застала мяне ў Петразаводску. Жонка была ў Мінску, адсюль яна збіралася паехаць на возе-ра Нарач: яе запрасілі ўдзельнічаць у здымках фільма «Бура над Нараччу». Дачка з бабуляй заста-ліся ў Віцебску.

Калі пачалася вайна, а з ёю — увесь жах і пані-ка, Купала праявіў надзвычайную клапатлівасць. Ён правёў жонку на вакзал, памог ёй усім, чым мог, і толькі з яго дапамогай ёй удалося 24 чэрвеня вы-рвацца з Мінска.

Наша дружба з сям'ёю Купалы падтрымлівалася многія гады і спынілася толькі са смерцю Уладзісла-вы Францаўны. Цяпер мы ўжо самі пастарэлі, мно-гае з мінулага забылася, але памяць пра чалавека добрага сэрца, высокай культуры і вялікай сціпла-сці, памяць пра вялікага паэта беларускага народа Янку Купалу застанецца ў маім сэрцы да канца дзён маіх, як самая светлая, самая яркая паласа жыцця.

Яфім Садоўскі

ДОМІК НА БЕРАЗЕ СВІСЛАЧЫ

Мінск заўсёды быў горадам вялікіх літаратурных інтарэсаў. У ім у першыя гады Савецкай улады асталіся Я. Купала і Я. Колас. Тут жылі З. Бядуля, М. Чарот, А. Гурло, К. Чорны. Крыху пазней з'явілася і літаратурная моладзь: К. Крапіва, А. Александровіч, П. Броўка, П. Глебка і іншыя. Кожны літаратар належаў да якога-небудзь аб'яднання. А іх было многа, і раслі яны, як грыбы. Тут і «Маладняк», і «Полымя», і «Узвышша», і «Беларуская літаратурна-мастацкая камуна»¹ і «Звенні»². Гэта больш-менш вядомыя аб'яднанні, а колькі іх было другіх, менш вядомых! Сёння яны размахвалі «платформамі», «праграмамі», а назаўтра ад іх і следу не заставалася. Развейваліся, як пыл.

Я. Купала і Я. Колас уваходзілі ў літаратурнае аб'яднанне «Полымя». У агульным літаратурным жыцці яны прымалі самы актыўны ўдзел. Прыгадваю многія выступленні Я. Купалы і Я. Коласа на розных вечарах, на іх юбілеях, якія заўсёды адзначаліся шырока і ўрачыста.

У 1925 годзе, перад 20-годдзем творчай дзейнасці

¹ «Беларуская літаратурна-мастацкая камуна» — аб'яднанне беларускіх савецкіх пісьменнікаў, якое існавала ў Мінску з верасня 1927 да красавіка 1928 года.

² «Звенні» — аб'яднанне рускіх савецкіх пісьменнікаў, якое існавала ў Мінску ў 1925—1928 гадах.

Я. Купалы, я прыйшоў да яго з просьбай. Камсамольская арганізацыя Белдзяржвыдавецтва, дзе я знаходзіўся тады на ўліку, задумала выпусціць аднадзённую газету, збор ад якой вырашылі перадаць у фонд барацьбы з дзіцячай беспрытульнасцю. У ліку другіх тэм вырашылі даць шырокую замалёўку: «У гасцях у Янкі Купалы». Напісаць яе даручылі мне, і я ахвотна прыняў такое даручэнне. Янка Купала заўсёды славіўся сваёй гасціннасцю, сваёй сціпласцю. Не без баязлівасці я, у той час малады, пачынаючы журналіст, пераступіў парог дома паэта, які ўжо даўно карыстаўся вялікай славай.

Янка Купала, даведаўшыся, чаго я прыйшоў, запрасіў сесці і спытаў:

— Аб чым жа ты, браце, збіраешся пісаць?

— Аб тым, якія новыя вершы вы напісалі. Над чым працуеце.

— Табе раскрый сакрэт, а ты яшчэ возьмеш ды перахопіш,— усміхнуўся ён.

І адразу перайшоў на дзелавы тон. Расказаў аб новых вершах, ужо напісаных і яшчэ толькі задуманых, пра кнігі, выдадзеныя і падрыхтаваныя да друку. Браць у яго інтэрв'ю было лёгка і прыемна. Мой карандаш ледзь паспяваў бегаць па блакнотных лістках.

— Табе, браце, стэнаграфію трэба вывучаць,— сказаў ён,— самая мілая справа. Запісаў? Ну пішы далей...

І, не спяшаючыся, працягваў расказваць аб маладых паэтах, якія дасылаюць яму рукапісы, аб сваіх паездках па Савецкім Саюзе.

Я спісаў свой блакнот і пачаў яго перагортваць. Купала паглядзеў на мяне і спытаў:

— Што, і пісаць больш няма на чым? Пачакай, дам табе паперы.

Ён адчыніў адну са скрынак пісьмовага стала і дастаў тоўсты пачак.

— Іван Дамінікавіч, ды навошта столькі? Мне лісты два.

— А я думаў, ты збіраешся кнігу сачыняць,— пажартаваў паэт і працягнуў мне некалькі лісцікаў.

Артыкул «У гасцях у Янкі Купалы» я напісаў,

і ён быў надрукаваны ў аднадзённай газеце, якую выпусціла наша камсамольская арганізацыя. Цяпер гэты нумар газеты стаў бібліяграфічнай рэдкасцю.

Янка Купала жыў недалёка ад завода «Камунар»¹, бываў у яго цэхах, асабіста ведаў лепшых металістаў і любіў гутарыць з імі пра плугі камунараўцаў, якія яму даводзілася бачыць у беларускіх вёсках.

К гэтаму часу жыццё ў Мінску ўжо ўвайшло ў мірнае рэчышча, і паэт у цудоўным вершы «Беларусі ардэнаноснай», звяртаючыся да новага Мінска, пісаў:

Дзе дымелі папалішчы —
Сляды панскай улады,
Гмах ля гмаху вырас новы,
Чыстата, парадак.
Дзе крывавы баль спраўляла
Хеўра інтэрвентаў,
Ходзяць з песняй пераможнай
Тысячы студэнтаў.

Іван Дамінікавіч горача любіў свой горад. У вольны час ён вандраваў па залацістых дарожках гарадскога сада, дзе гулялі дзеці і дзе заўсёды было так сонечна і радасна.

Грамадскасць Беларусі рыхтавалася адзначыць дваццацігоддзе літаратурнай дзейнасці Янкі Купалы. Цяпер вельмі цяжка сказаць, каму з рабочых «Камунара» першаму прыйшла думка прыняць удзел у юбілеі, ды гэта ўласна і не так істотна, таму што ў хуткім часе ўвесь рабочы калектыў быў ахоплены жаданнем па-таварыску цёпла адзначыць гэтую яркую дату ў жыцці беларускай савецкай літаратуры.

Аднойчы Іван Дамінікавіч працаваў у сваім кабінэце, калі нехта з яго дамашніх сказаў, што яго хоча бачыць група рабочых. Іван Дамінікавіч адклаў працу, падняўся з крэсла і з захапленнем сказаў:

¹ Цяпер завод імя С. М. Кірава.

— Гэта, мабыць, госці з «Камунара». Пачакайце, я выйду сам.

І выйшаў насустрач гасцям. Ён не памыліўся: гэта былі металісты з завода «Камунар». Паэт горача паціснуў руку кожнаму з іх і запрасіў да сябе. Папрасіў гасцей адчуваць сябе як дома і стаў з цікавасцю распытваць аб заводскіх справах. У час гутаркі падняўся адзін з металістаў і ў наступіўшай цішыні аб'явіў аб аднадушным рашэнні заводскага калектыву ўзнагародзіць паэта за яго верную службу народу, Радзіме, за яго цудоўныя вершы граматай «Ганаровага металіста».

Гэта ўвага рабочых глыбока ўсхвалявала Івана Дамінікавіча, і, прыняўшы грамату, ён сардэчна падзякаваў сваім сябрам.

З таго памятнага дня грамата камунараўцаў заўсёды вісела на самым відным месцы ў кабінёце паэта, над яго рабочым сталом.

Рабочыя Мінскага машынабудаўнічага завода, які знаходзіўся на Ляхаўцы, падаравалі ганароваму металісту Янку Купалу пяро ў выглядзе мініяцюрнай вінтоўкі, з пажаданнем паспяхова тварыць на карысць народа. І гэта пяро-зброю паэт заўсёды захоўваў як дарагую яго сэрцу рэліквію.

Давялося мне ў Івана Дамінікавіча быць і другі раз. Гэта было ў 1940 годзе напярэдадні трыццаціпяцігоддзя яго творчай дзейнасці. Мэта наведвання тая ж: пагутарыць аб літаратурных задумах і планах. Былі мы групай: мастак М. Гурло, журналіст Н. Жылін і фотарэпарцёр С. Грын (Фрыд). Жыў тады Янка Купала ў драўляным доме па вуліцы Кастрычніцкай (цяпер Янкі Купалы). Прыйшлі мы раніцою, сазваніўшыся з паэтам. Ён ужо чакаў нас каля дзвярэй і сустрэў вельмі радасна:

— Заходзьце, заходзьце, калі ласка, браткі-журналісты,— запрашаў ён, прапускаючы нас наперад.

Мне здаецца, ён не асабліва быў падобны на свае партрэты. На іх паэт выглядае нейкім сумным, у жыцці ж ён быў зусім іншы. Усмішка, асабліва калі субяседнікі яму былі па душы, рэдка сходзіла з яго вуснаў. Сардэчнасць і дабрата так і свяціліся на яго твары.

Купала ў тую памятную раніцу быў асабліва гаваркі. Ён успамінаў стары Мінск, сваіх педагогаў, расказваў пра блукальні па Беларусі, пра любоў да роднай песні. Гаварылі мы аб усім, і адзінае, што ніяк не ўдавалася, — гэта навесці яго на юбілейную тэму. Ён шчыра прызнаўся нам:

— Ох, і не люблю я гэтых юбілеяў. І хто іх толькі выдумаў?..

Густа застаўленая кніжная шафа ў кабінэце пісьменніка. Кнігі на сталі: Пушкін, Шэкспір, зборнік беларускіх песень, аб'ёмісты том пра Беларусь. У кнігах закладкі, відавочна яны паэту патрэбны для работы. Стосік пісем. Паэт хутка прагледзеў зваротныя адрасы на канвертах:

— Мае даўнія карэспандэнты. Новыя вершы шлюць. — І тут жа дадаў: — Паэтаў зараз шмат, ды нам і патрэбна многа, толькі добрых. У той час, калі я пачынаў пісаць і друкавацца, больш строга ставіліся да слова, магчыма, яшчэ таму, што друкавацца было тады ў сто разоў цяжэй, а хто пісаў на беларускай мове, і зусім не было дзе. Мяне дык упершыню надрукавала руская газета. І не толькі мяне. Ужо потым у нас з'явіліся газеты на сваёй мове, дый колькі іх там было... А тыражы былі якія... Не тысячамі, як цяпер, а сотнямі экзэмпляраў налічваліся. І ўжо калі друкавалі вершы ў такіх газетах, то вартыя.

Цяпер нашы рэдактары куды мякчэйшыя і менш патрабавальныя, — працягваў паэт. — Я б за літаратурнае графаманства, — і Купала зрабіў пры гэтым кароткую паўзу, а потым жартаўліва-сярдзітым тонам дадаў: — нават судзіў бы і прыгаварваў бы гэтых людзей перапісваць ад рукі... Пушкіна ці Гоголя. Няхай бы вучыліся. А то ледзь не кожны зрыфмуе розы і марозы, любоў і кроў і ўяўляе сябе геніем. Геній з Камароўкі. І непрыемней за ўсё тое, што ўсё гэта глупства друкуюць, выдаюць, а потым нават вывучаюць. Іншы сачыніў адзін дохленькі зборнічак вершаў, а на гэты зборнічак цэлы том даследаванняў. Дзіўна!

Потым Купала запрасіў нас да стала і быў за «гаспадыню». Частаваў нас шчодро, ад усяго сэрца.

За сталом гутарка яшчэ больш ажывілася. Іван Дамінікавіч расказваў аб сваёй журналісцкай рабоце ў дарэвалюцыйныя гады, многа жартаваў, быў у добрым настроі.

Такі ён мне і запомніўся назаўсёды.

Эмануіл Модзін

«Я СЯЎБУ ТАМ БАЧЫЎ, ПАЛЕТКІ АБХОДЗІЎ...»

Вясной 1932 года мяне выклікалі ў Цэнтральны Камітэт партыі Беларусі і паведамілі, што да нас на Любаншчыну, у камуну імя БВА, прыедуць беларускія пісьменнікі Уладзімір Хадыка, Платон Галавач і Янка Купала. Камунары былі знаёмы з творчасцю кожнага. Але з асаблівым хваляваннем мы чакалі сустрэчы з Купалам, бо кожны з нас яго лічыў сваім любімым песняром, знаходзіў у творах паэта іменна тое, што імпанавала камунарам па духу, па настрою. Многія яго вершы мы ведалі на памяць. У гэтым, вядома, няма нічога асаблівага. Янка Купала быў сапраўдным выразнікам інтарэсаў шырокіх народных мас. Герой яго вершаў, паэм — не проста чалавек, а чалавек працы, той, хто з'яўляецца творцам усіх матэрыяльных і духоўных каштоўнасцей на зямлі. Кожны з нас сэрцам адчуваў, што паэт выступае ад імя чалавека працы. Ад яго імя ён спяваў свае песні. Яго заветнымі думамі і надзеямі надзяляў пісьменнік герояў сваіх шматлікіх твораў. І гэтыя героі, занядбалыя і прыгнечаныя пры царызме, выступалі ў купалаўскіх творах як носьбіты высакародных і складаных чалавечых пачуццяў і перажыванняў, як нястомныя змагары за народнае шчасце, як людзі палымянай веры ў сваю лепшую долю, у сваю лепшую будучыню.

А верылі камунары ў светлую будучыню цвёрда, упэўнена. Прыходзіла да нас гэта вера і ад вершаў паэта, у якіх ён спяваў гімн велічы чалавека. Давайце яшчэ раз услухаемся ў радкі з паэмы «Адвечная песня».

Лясы ён абярне на поле,
Усялякія ўстроіць будоўлі...
Там будзе ён царам прыроды
Сам найдасканальшага роду,
І будзе цар гэты навек
Названне насіць — чалавек.

Не было ў нас камунара, які б не ведаў тады гэтых слоў. Колькі ў іх прароцтва!

Янка Купала выехаў на Палессе ў самы разгар веснавой сяўбы. Я сустрэў яго на чыгуначнай станцыі Урэчча. Да Любані даехалі хутка. А далей — дарогі з такім сыпкім пяском, што аж колы хаваюцца, а звернеш убок — балота засмокча ў бездань.

Камунары нецярпліва чакалі госця, рыхтавалі яму самую сардэчную сустрэчу. Амаль усе жыхары пасёлка выйшлі на дарогу, адкуль павінен быў паявіцца паэт. Кожны запрашаў яго да сябе ў госці, прапанаваў начлег, свае паслугі. Але каб не замінаць людзям, паэт папрасіў адвесці для яго асобны пакойчык.

— Я аднаго жадаю, каб да мяне прыходзілі ўсе, хто хоча, каб прыходзілі ў любы час, — сказаў паэт.

І людзі прыходзілі да яго. З яго пакоя даносіліся галасы камунараў і позна ўвечары і рана-рана.

Бывала, ледзь світае, а ён ужо на нагах. Абыдзе асушаныя палеткі тарфянікаў, пагутарыць з касцамі, рабочымі лесапілкі, цагельнага завода, жывёлаводамі... А колькі дзён правёў на дзікім балоце з меліяратарамі! Адным словам, нішто не мінала яго ўвагі.

Я разумеў, што абысці такую гаспадарку пехатой нельга, таму конюху і загадчыку гаража аддаў распараджэнне: для Янкі Купалы штодзённа вылучаць каня ці машыну. Але амаль кожную раніцу, прыйшоўшы на брыгадны стан, я чуў адно і тое ж:

— Іван Дамінікавіч зноў пайшоў у поле пашком. Ён вельмі любіў прысутнічаць на сходах каму-

нараў, слухаць іх выступленні. Памятаю, як адна з паляводчых брыгад першай у камуне закончыла веснавую сяўбу. Па нашай добрай традыцыі трэба было сабраць перадавікоў, павіншаваць іх з поспехам. На той вечар прыйшоў і Янка Купала. Жыхары вёскі вельмі прасілі яго выступіць.

Ён выйшаў на сярэдзіну залы і прачытаў паэтычныя радкі.

Пазней мы іх сустрэлі ў паэме «Над ракой Арэсай».

І яшчэ хочацца ўспомніць адну нашу сумесную паездку. Камунары закончылі пракладку вузкакалейнай чыгункі. З камуны да саўгаса «Сосны» пацягнуў вагоны шустры паравозік. Я. Купала папрасіў мяне разам з ім праехаць па новай дарозе. Памятаю, мы падышлі да акна вагона. А ў гэты час з лесу данеслася адвечнае «ку-ку».

— Чуеш, браток, зязюльчын голас. Не, не мукі яна цяпер лічыць палешуку, — крануўшы мяне за плячо, заўважыў Купала.

Магчыма, тады нарадзіліся ў душы паэта радкі:

Ты кукуй, не кукуй,
Зязюлечка-птушка!
Камунары цягнік
Празвалі «кукушкай».

Іван Дамінікавіч доўга маўчаў, быццам сапраўды лічыў, колькі разоў у той дзень яму пракукуе зязюля.

Жывучы ў камуне, Янка Купала дзяліў з намі і радасць, і гора. Яно нас не абмінула. Працуючы на лесапілцы, трагічна загінуў камунар Барысенка. Даведаўшыся пра гэта, Янка Купала прапанаваў на яго магіле правесці мітынг. Ён першым крочыў да месца пахавання. Гэта была наша першая страта, наша першая магіла. Загінуў чалавек, у кожным кроку якога адчувалася праяўленне сапраўднай мужнасці і нязломнай волі. Паэт не выпадкова назваў яго «працы камандзірам».

Напэўна, таму так пранікнёна гучаць у паэме словы пра Барысенку, што паэт добра ведаў гэтага чалавека. Ён з ім сустракаўся ў полі, на лесапілцы, слухаў яго прамовы на сходах.

Паэт прыходзіў на вечарынкi, якія арганізоўвалі маладыя камунары, вельмі любіў слухаць народныя песні, паданні. Не было такога дня, каб ён не заглянуў у школу, якую камунары пабудавалі для дзяцей з навакольных вёсак, бо сваіх сем'яў тады яшчэ не мелі. Прысутнічаў на ўроках, хадзіў з вучнямі ў паходы, цікавіўся, — кім яны хочуць быць? І кожны раз расказваў ім аб той ці іншай прафесіі, патрэбнай людзям. Дзеці вельмі чакалі такіх сустрэч.

Многа часу мінула з тых дзён. Вырасла новае пакаленне камунараў. Але людзі над ракой Арэсай не забываюць Купалу. Ён сярод жывых крочыць па Палескім краі, дзе яшчэ ў 30-я гады «сяўбу там бачыў, палеткі абходзіў...». Крочыць радкамі паэмы, словамi суровай, нявыдуманай праўды, якая актыўна сцвярджае веліч і прыгажосць савецкага чалавекатворцы. Не перабольшу, калі скажу, што паэма «Над ракою Арэсай» — паэтычны дакумент часу. Напісаная, як ужо адзначалася, па асабістых уражаннях аўтара, на самым надзённым матэрыяле, паэма адкрыла новыя гарызонты, новыя шляхі пра-нікнення ў побыт, перажыванні і думы свайго народа — героя і пераможцы.

Аляксандр Міронаў

ЛЮБОЎ ДА ПАЭТА

У той, ужо далёкі, час, у канцы дваццатых гадоў у Мінску было не вельмі многа сярэдніх і вышэйшых навучальных устаноў. Адною з такіх «сярэдніх» з'яўляліся двухгадовыя агульнаадукацыйныя курсы, куды па заканчэнні сямігодкі паступала мінская моладзь, каб атрымаць агульную сярэднюю асвету, неабходную для паступлення ў ВНУ. У 1926 годзе на гэтыя курсы, на прыродазнаўчае аддзяленне, удалося паступіць і мне.

Ішоў сераднячком: ні добра, ні дрэнна, а часцей за ўсё здавальняюча па ўсіх прадметах. І толькі па самым любімым з іх, па роднай беларускай літаратуры, заўсёды атрымліваў вышэйшую ацэнку — вельмі здавальняюча — «вздав.»! Тлумачылася гэта не адной толькі маёй улюбёнасцю ў літаратуру, але яшчэ і тым, што выкладаў яе на курсах цудоўны педагог і таленавіты пісьменнік В. Шашалевіч, лекцыі, апавяданні якога для нас, слухачоў, заўсёды былі сапраўдным святам. Ён і знаёміў нас з творамі Янкі Купалы, Якуба Коласа, тады яшчэ маладых К. Крапівы, П. Броўкі, П. Глебкі, М. Чарота.

Мы не толькі вывучалі беларускую прозу, паэзію, драматургію па кнігах, але даволі часта — і ў гэтым заслуга В. Шашалевіча — сустракаліся з любімымі аўтарамі і слухалі іх. Гэтыя сустрэчы ператва-

раліся ў шчырыя, сяброўскія, вельмі цёплыя гутаркі не толькі аб літаратуры, але і проста аб жыцці, аб моладзі, аб нялёгкім мінулым беларускага народа і аб яго светлым будучым.

Так ужо на другім годзе навучання адбылася і наша сустрэча з Янкам Купалам. Адбывалася яна не па традыцыйных «канонах», якія ўстаяліся, а дзіўна проста і хораша. Не было ні ўступнага слова выкладчыка, ні абавязковага на такіх сустрэчах расказу паэта аб сабе і сваёй творчасці. Проста сустраўся старэйшы таварыш з сябрамі зусім яшчэ юнымі, і вось гавораць і ніяк не нагаворацца. Дзіўна, але расказвалі чамусьці пераважна мы, курсанты, а Купала ўважліва слухаў і час ад часу ўстаўляў такія пытанні, на якія проста нельга было адказаць: «Хто з горкаўскіх герояў падабаецца табе больш за ўсё? Аб чым ты марыш, калі застанешся сам-насам? Што табе больш падабаецца: восень ці вясна? Які ўчынак табе хацелася б здзейсніць?»

Выходзіла так, што мы прагнулі паслухаць паэта, а ён прыйшоў, каб і бліжэй пазнаць і глыбей зразумець нас, маладых.

Даўно прайшоў акадэмічны час, празвінеў званок у калідоры, апусцелі ўсе аўдыторыі курсаў,— толькі не наша. І калі за акном загарэліся вячэрнія вулічныя ліхтары, Іван Дамінікавіч быццам бы спахапіўся і з вельмі добрай, збянтэжанай усмешкай папрасіў нас:

— Што ж, сябры, дазвольце і мне пачытаць вам.

Ён прачытаў якраз тое, што мы праходзілі ў той час: сваю цудоўную паэму «Курган». Не моцна, але беручы за душу і хвалюючы да слёз, гучалі ў аўдыторыі радкі і строфы яе:

Паміж пустак, балот беларускай зямлі,
На ўзбярэжжы ракі шумнацечнай,
Дрэмле памятка дзён, што ў нябыт уцяклі,—
Здзірванелы курган векавечны.

На выпускным экзамене па беларускай літаратуры слухачам нашага курса было прапанавана некалькі тэм для пісьмовай работы, на выбар, і сярод іх — укладанне «Кургана» Янкі Купалы. Я і да гэтага спрабаваў пісаць вершы, не рызыкуючы ніколі

і нікому паказваць іх. А тут — ці сустрэча з паэтам пакінула незабыўны след, ці зачараваў мяне яго твор (мабыць, і тое, і другое разам), але атрымалася так, што я сеў за парту і выліўся на паперу ўвесь «Курган», толькі не купалаўскімі, а маімі ўласнымі вершамі. Адразу, у адзін прысест. Нават не перачытаўшы напісанае, я аддаў яго В. Шашалевічу і паспяшаўся з аўдыторыі, не ведаючы, што атрымалася, але адчуваючы, што ўклаў у свае радкі і ўсю любоў да паэта, і ўсю ўсхваляваную сваю душу.

Гэтая работа, адзіная на ўсім курсе, атрымала самую высокую адзнаку таго часу: вельмі здавальняюча. А праз некалькі дзён В. Шашалевіч паведаміў мне, што Іван Дамінікавіч хоча ўбачыцца са мною.

Цяжка перадаць словамі стан, з якім ішоў я на гэтую сустрэчу. Перш за ўсё вялікае хваляванне, якое скоўвала, баязлівасць пачуць спачувальныя ноткі ў Купалавым голасе. Потым — цікавасць: аб чым ён хоча гаварыць са мною? І, нарэшце, надзея: а раптам Купала скажа, што я — паэт?!

Але атрымалася ўсё вельмі проста. Выявілася, што Іван Дамінікавіч даўно ўжо ведае мяне па расказах маёй маці, артысткі Першага Беларускага дзяржаўнага тэатра, ведае аб маёй любові да літаратуры і аб мары стаць мараком. Гэтая мара зусім не здзівіла яго. Наадварот, ён вельмі ўважліва паставіўся да яе, толькі сказаў, што ўжо калі стаць мараком, дык не матросам, а штурманам, капітанам акіянскага карабля.

— Таму што, — сказаў ён, — прыемней і цікавей самому пракладваць курс у нязведанае, чым ісці па пракладзеных да цябе дарожках.

І дадаў:

— Так і ў жыцці. І, зразумела ж, у літаратуры.

Так мог гаварыць сябар. І толькі сябру мог я дараваць тое, што пачуў ад Янкі Купалы:

— Добра напісалі, — сказаў ён, перагортваючы маё ўкладанне сваёй паэмы, — так, добра. Але... Не пакрыўдзіцеся?

— Пастараюся.

— Але вы не паэт. Ва ўсякім разе — пакуль. Хо-

чаце ў мора? Ідзіце, хоць там вельмі цяжка, там — жыццё! А толькі жыццё, усе выпрабаванні яго могуць вызначыць, ці здолен юнак стаць Чалавекам і — паэтам!

Я не пакрыўдзіўся, не: ён сказаў праўду. У той час я сам не ведаў, ці здольны віхрасты Алеська Міронаў на што-небудзь у жыцці ці ўсё ў яго толькі мары, толькі — «вось бы добра было!».

Паехаў у Архангельск, паступіў матросам на параход. І наступная мая сустрэча з Купалам адбылася толькі ў 1934 годзе, калі пасля памятнай чэлюсцінскай эпапеі я прыехаў на пабыўку да маці, у родны Мінск, і прывёз з сабою сваю першую кніжачку апавяданняў «Марскія будні», выдадзеную на Поўначы за два гады да гэтага.

Купала прачытаў яе за паўгадзіны — кніжка была тоненькая, — а слухаў мае апавяданні аб чэлюсцінскім рэйсе, аб моры, аб мараках, аб цяжкіх рэйсах у Запаляр'і і ў тропіках, здаецца, увесь вечар. Слухаў прагна, пабліскваючы вачыма, то здзіўляючыся, то войкаючы, і ўсё паўтараючы:

— Вось і аб гэтым напішыце. Абавязкова. Так і пішыце, як раскажваеце, чуеце? Гэта ж вельмі, вельмі цікава! А пра «Чэлюскіна» будзеце пісаць? Трэба! Гэта ж і ёсць наша жыццё!

Ён не вяртаўся больш да балючага для мяне пытання: паэт я ці не? Ён з цікавасцю слухаў усё, аб чым я раскажваў. І хоць на працягу ўсёй размовы слова «літаратура» не было сказана ні разу, я адчуў і зразумеў, што гаворыць ён са мною як з чалавекам, які можа і павінен пісаць.

Выйшлі ў свет мае «Чукоцкія навелы». Выйшаў і «Рэйс «Чэлюскіна». Выйшлі і былі перакладзены ў Мінску на беларускую мову. А я ў гэты час працягваў вандраваць па бясконцых акіянскіх дарогах і час ад часу ўспамінаў аб добрым сябру ў родным горадзе, які аднойчы, у пачатку майго юнацтва, сваёй сардэчнаю праўдай дапамог мне знайсці правільны курс і ў жыцці і ў літаратуры.

У 1936 годзе ў Мінску адбыўся V пленум праўлення Саюза пісьменнікаў СССР. Я быў дэлегатам гэтага пленума ад пісьменнікаў Поўначы, і тут адбы-

лася наша трэцяя сустрэча з Янкам Купалам. Тады ён упершыню пазнаёміў мяне, пісьменніка-марака, з народным паэтам рэспублікі Якубам Коласам, і, помніцца, я збянтэжыўся, пачуўшы сказанае Іванам Дамінікавічам у мінуту знаёмства:

— Ці чытаў ты яго «Чукоцкія навелы»? Не! Дарэмна: добрая, браце, кніжыца. Сапраўдная!

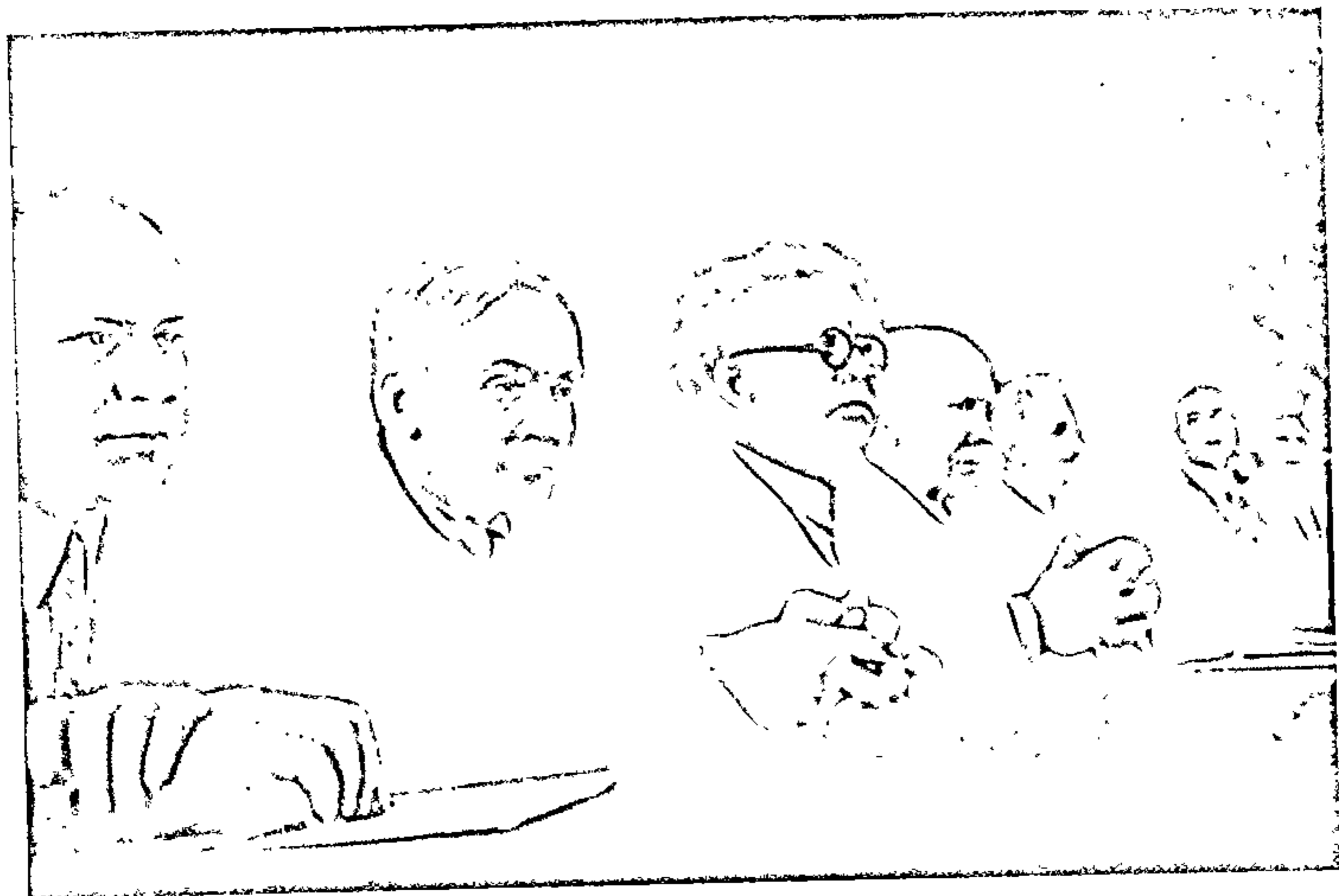
І ўсё: больш ні слова. Але і гэтага было дастаткова, каб лёгка і свабодна адчуць сябе сярод вельмі многіх вядомых, якія сабраліся на пленум.

З таго часу захаваўся фотаздымак, які ёсць у музеі паэта: Купала і Колас слухаюць маладога хлопца з ордэнам Чырвонай Зоркі на грудзях, хлопец расказвае ім штосьці, мабыць, цікавае...

Больш мы не сустракаліся ні разу: бязмежныя марскія дарогі, а ад мора да Мінска таксама не блізкі шлях. Рэдка і мала ўдавалася бываць у гасцях у маці. А памяць аб добрым сябру і зараз са мною.



Янка Купала і Сяргей Гарадзецкі. 1936 г.



Я. Купала ў прэзідыуме пленума Праўлення
ССП СССР, прысвечанага святкаванню 750-годдзя
з дня напісання паэмы Шата Руставелі «Віцязь
у тыгравай шкуры» (злева направа): І. Лупал,
Я. Купала, Ф. Гладкоў, А. Серафімовіч і інш. 1937 г.

Мікалай Ціханаў

ПЯСНЯР БАРАЦЬБЫ І ПРАЦЫ

Янка Купала па праву носіць званне народнага паэта беларускага народа. Ён прайшоў з народам доўгі шлях, ведаў цяжкае беспрасветнае жыццё беларускіх людзей, цяжкую долю селяніна, бязрадасныя будні рабочых.

І праз усё жыццё ад чорных дзён да радаснага дня народнага вызвалення ён пранёс песню барацьбы, песню свабоды. Надышлі шчаслівыя дні для беларускага народа, праўда перамагла тую чорную пагібель, якую неслі народу каты жыцця, і талент Янкі Купалы расквітнеў яшчэ шырэй, голас яго стаў чутны на ўсім прасторы Савецкага Саюза.

Ужо не «Песні беззямельнага», а вершы, прысвечаныя новай вёсцы, новай, сацыялістычнай гаспадарцы, піша паэт у дні рашучай перабудовы народнага быту.

І «Алеся», і «Над ракою Арэсай», і «Ад усяго сэрца» напісаны ў краіне, дзе пануе сіла розуму і бальшавіцкай, жыццесцвярджалнай волі, дзе ствараецца дзяржава шчаслівага жыцця, дзе народныя таленты апяваюць вялікія дасягненні савецкага народа. І паэт становіцца ў гэтай краіне дэпутатам Вярхоўнага Савета сваёй рэспублікі, правадзейным членам Беларускай і Украінскай акадэміі, паэтам-ардэнаносцам.

Ён быў адным з заснавальнікаў беларускай літаратуры, рэвалюцыйным песняром народных спадзяванняў і песняром перамогшага народа.

Спяваў ён беларускія песні, такія лірычныя, тонкія, непаўторныя, песні вясёлыя, песні працоўныя. І, гледзячы на яго магутныя шырокія плечы, на спакойную, упэўненую сілу, на яго смелыя вочы з аганьком, кожны адчуваў хваляванне ад таго, што не магла не зрабіць уражання гэтая каларытная сіла, якая так добра выяўляе характар беларуса.

Памятаю той далёкі дзень, калі ў зімовым Ленінградзе ў маёй кватэры на ціхай Зверынскай вуліцы адчыніліся дзверы і ў пакой увайшоў незнаёмы мне чалавек. Я адразу ўбачыў па добрай усмешцы, што госць не зусім звычайны. Гэта быў Янка Купала. І вось, колькі б ні прайшло часу, і ўжо не ўспомніць усіх падрабязнасцей доўгай сяброўскай гутаркі, а ўсё жыве гэты воблік у памяці, воблік паэта, які так чытаў вершы, як можа чытаць толькі паэт, які так гаварыў аб лёсе народа, як можа гаварыць толькі чалавек, які выпакутаваў права на гэта.

Памятаю, зімой 1936 года ў час «паэтычнага пленума» Саюза савецкіх пісьменнікаў у маленькім доміку Янкі Купалы збіраліся паэты розных народаў нашай зямлі. І якія ж цікавыя вечары праводзілі мы там за сталом многадасведчанага гаспадара!

Памятаю я яшчэ дзень, калі паэты і пісьменнікі ўсіх народаў нашай Радзімы атрымлівалі ордэны ў Вялікай зале Крамля і пасля групамі выходзілі на Красную плошчу, каб ісці дадому. Але мімаволі затрымліваліся на гэтай плошчы, не хацелася ісці ўсхваляваным людзям ад месца незвычайнай урачыстасці.

І тады гаварылі мы, што гэта самае высокае месца зямлі, адкуль відаць усе бакі свету і якое відаць з усіх куткоў свету, і гэтаму месцу ўдзячны працоўныя ўсёй зямлі за тое, што яно ёсць, за тое, што яно існуе для шчасця народаў.

І Янка Купала пакланіўся нізка Крамлю і вялікаму Маўзалею перад Крамлём. І ў гэтым удзячным паклоне было так многа ад велічы чыста народнай, ад вялікай народнай праўды, што нельга было не па-

дзівіцца з яго натхнёнага, прывабнага твару і вачэй, якія ззялі ад самай чыстай радасці.

Калі прыйшлі новыя страшныя выпрабаванні — барацьба са смяротным ворагам народа — фашызмам, агністыя словы Янкі Купалы зноў натхнілі сыноў беларускага народа на бой за свабоду Айчыны.

У блакадным Ленінградзе даведаўся я аб страшэнных разбурэннях, нанесеных ворагам Мінску. Даведаўся я, што домік паэта, такі ўтульны, такі гасцінны, поўны кніг і рукапісаў, згарэў дашчэнту, і мімаволі рукі сціснуліся ў кулакі ад абурэння і нянавісці.

Пазней друг і саратнік Янкі Купалы — цудоўны наш Якуб Колас раскажаў нам аб сумных падзеях тых дзён. Колькі гора перажыў беларускі народ у гэтыя жудасныя дні, калі вораг знішчыў усё светлае, усё, што было здабыта гадамі цяжкай барацьбы.

І праславіліся на ўвесь свет сыны беларускага народа, калі яны распалілі агонь партызанскага руху, руху мсціўцаў, дзе зброяй супраць ворага была і гнеўная песня Янкі Купалы.

Але вось вайна закончылася перамогай. Пачалося аднаўленне, новае жыццё прыйшло з новымі планами, якія працягвалі будаўніцтва, спыненае варожым нашэсцем.

Каб жыў цяпер Янка Купала, абышоў бы ён у свой дзень слаўнага юбілею новы, адроджаны Мінск, пастаяў бы пад маладымі дрэўцамі, прыйшоў бы ў свой новы домік і сеў бы, акружаны сябрамі і паклоннікамі, і паліліся б бясконцыя ўспаміны... Ды гэтага не будзе — няма з намі любімага сябра!

Але па ўсёй Беларусі над гарадамі і калгасамі коціцца песня народнага паэта, праходзіць магутныя лясы, ідзе далёка за межы рэспублікі, і адклікаюцца ёй галасы сяброў і саратнікаў — паэтаў усіх народаў нашай Радзімы.

Паўло Тычына

ПАЛЫМЯНЫ ПАТРЫЁТ

Ён палымяна любіў свой народ, якому аддаваў усе сілы, усе свае думкі, — і народ даў яму права гаварыць ад яго імя. Калі ж пачуў голас Буравесніка, ён смела, не зважаючы на насмешкі царскіх сатрапаў, якія не прызнавалі беларускага народа, перад усім светам заявіў: «А хто там ідзе, а хто там ідзе?.. — Беларусы! А чаго ж, чаго захацелась ім?.. — Людзьмі звацца!»

Адкрыў рускаму чытачу Янку Купалу Максім Горкі. Радасна паўтарыўшы словы паэта: «А чаго ж, чаго захацелась ім? — Людзьмі звацца!», ён ласкава прыняў яго, абняў за плечы і пасадзіў з сабою побач...

Творчасць Янкі Купалы на поўную сілу расквітнела толькі пасля Вялікай Кастрычніцкай сацыялістычнай рэвалюцыі. Купала, усведамляючы тую акалічнасць, што «не можа пісьменнік абысціся старым вопытам», часцей стаў наведаць заводы і калгасы. Асабліва плённай была паездка ў калгас імя БВА, вынікам якой з'явілася паэма «Над ракою Арэсай». Вось перада мной адзін з нумароў газеты «Звязда». У ёй, у нарысе «На зямлі адроджанай», расказваецца аб тым, якім непазнавальным стала жыццё на былой Марыінскай дрыгве. Савецкія людзі ператварылі гэты калісьці змрочны куток Палесся ў квітне-

ючы сад. І грывіць цяпер там слава аб бясстрашных бальшавіках, аб героях працы, і славяць савецкія людзі Камуністычную партыю.

Камуністычная партыя дапамагла Янку Купалу, як і Якубу Коласу, узняцца на такую вышыню, на якую не ўзнямаўся яшчэ ні адзін беларускі пісьменнік. З такой вышыні далёка відаць увесь навакольны свет. І ў Янкі Купалы больш вострым стаў творчы зрок і слых. Яму чуваць было, як ад падножжа Эльбруса песня Сулеймана Стальскага рэхам прыляцела на яго Беларусь. Джамбула называў ён «суседам-акынам», песні якога таксама прыляталі да яго праз лясы, палі і горы. Падняўшыся на ўвесь рост, Янка Купала радасна абменьваўся сваім творчым вопытам з Аляксеем Талстым, Аляксандрам Фадзеевым, Міхаілам Ісакоўскім, Людасам Гірам, Авецікам Ісаакянам.

Я з Янкам Купалам сустракаўся не так ужо і часта, а мне здаецца, быццам бы я цэлую вечнасць жыў разам з ім і ніколі не разлучаўся. Так многа яркага і дарагога заставалася ў маёй душы ад сустрэч са старэйшым маім сабратам па пяру. Мы з ім не пра ўсё паспелі пагаварыць пры сустрэчах, а мне здаецца, што мы ведалі адзін пра аднаго ўсё. Ён умеў раскрываць сябе сябрам і ў сваю чаргу ўважліва іх слухаць. У сяброўскіх гутарках Купала трымаў сябе вельмі проста. Іскрыліся яго прыжмураныя добрыя вочы, і ён, стрэсваючы попел з папяросы, умеў уставіць у гутарку такое народнае трапнае слоўца, што субяседнік не мог стрымацца ад смеху. Нейкая лірычная цеплыня ішла ад яго слоў. Але разам з тым у гутарках яго была і рэдкая прамата, асабліва калі гэта датычыла ворагаў,— жорсткая прамата. У такіх выпадках ён адразу мяняўся: словы гучалі няўмольна, цвёрда, з нянавісцю. І субяседнік адчуваў, што перад ім не проста мяккі лірык, а паэт-трыбун. Такім я бачыў яго ў час выступленняў у многалюдных залах. Такім усе мы ведалі яго ў час Вялікай Айчыннай вайны.

Нам, украінцам, Купала дарагі гэтак жа, як і беларусам. Ён быў правадзейным членам Акадэміі навук УССР. Янка Купала сачыў за дасягненнямі

ўкраінскага народа. Ён ведаў гісторыю Украіны, украінскі фальклор, літаратуру. Будучы вялікім знаўцам беларускай літаратурнай мовы, ён да тонкасцей адчуваў украінскую мову, перакладаў на сваю родную мову творы Тараса Шаўчэнкі, якога любіў усё сваё жыццё. Я памятаю, калі ўкраінскія буржуазныя нацыяналісты зрабілі вылазку супраць Тараса Шаўчэнкі, якога хацелі падстрыгчы пад свой грэбень, — як ён горача разам з намі пратэставаў тады, як ён абураўся!

Украінскія савецкія паэты з любоўю перакладалі на ўкраінскую мову творы Янкі Купалы, якія неаднаразова выходзілі асобнымі выданнямі. Творы Купалы вывучаюць у школах нашай рэспублікі, а ўкраінскія кампазітары перакладаюць іх на музыку.

Вялікае значэнне мае паэзія Янкі Купалы ў справе ўмацавання дружбы народаў СССР.

Тарэнь Масэнка

СЛОВА ПРА ЯНКУ КУПАЛУ

ПЕРШЫЯ ПЕСНІ

Першая песня Янкі Купалы прыйшла на Украіну ў перакладзе нашага старэйшага паэта Паўло Тычыны. Гэта быў верш «Як цвіла каліна ў лесе».

Праўда, гэта быў своеасаблівы вольны пераклад беларускага лірычнага верша, але па настрою вельмі блізкі да арыгінала. У ім зліліся моцныя галасы паэтаў двух братніх народаў — Я. Купалы і П. Тычыны. Ад беларускай паэзіі павеяла на нас чароўнаю моваю, народнай прастатой і непасрэднасцю.

І другі ўкраінскі паэт на самым пачатку развіцця вялікай савецкай літаратуры адчуў прыгажосць і глыбіню беларускай народнай паэзіі — Максім Рыльскі. Ён пераклаў верш Янкі Купалы «Вясна па вясне».

Прибуває весна по весні
І відходить безслідно, як дим...
Ні кінця вам, сумні наші дні,
Ні пачатку немае ясным.
Хоч би раз животворна роса —
Нашим бідним, убогім ланам,
Хоч би раз задзвеніла коса,
День щасливий накликала нам!

Каб паўней і глыбей зразумець новую, светлую долю братняга народа, неабходна было заглянуць і ў

яго гістарычнае мінулае. А гэтыя радкі народнага паэта Беларусі, напісаныя ў пачатку нашага стагоддзя, з'явіліся прадаўжэннем вялікіх традыцый Аляксандра Герцэна, Тараса Шаўчэнкі і іншых рэвалюцыянераў-дэмакратаў. І праз паўстагоддзе ў царскай турме народаў беларуская касá Янкі Купалы звiніць сугучна з сякераю, да якой яны заклікалі Русь. Не толькі «Жалейкаю» абуджаў Купала народ!

Украіна прыняла блізка да сэрца маладыя песні сястры — Беларусі, яе моцны і задушэўны голас. Гэта быў голас Янкі Купалы, які разам з Якубам Коласам і Цёткай заклікаў народ да новага жыцця.

ПЕРШЫЯ СУСТРЭЧЫ

Пасля першых перакладаў наступіла пара асабістага, блізкага знаёмства, узаемных наведванняў, залатая пара нашай сардэчнай дружбы. Непарушнаю і шчасліваю асноваю гэтай дружбы стала пачуццё адзінай Радзімы, якое расло і мацнела ў жыцці, у барацьбе, у працы на карысць народа. З кожным годам расла і мацнела наша вялікая савецкая Айчына, дзе ўсе народы адчулі сябе вернымі братамі па агульнай барацьбе і сумесна заваяваным шчасці, а паэты — песнярамі гэтага братэрства.

Летам 1928 года ў сталіцу Савецкай Беларусі першаю прыехала вялікая група ўкраінскіх пісьменнікаў старэйшага пакалення. Адзін з нашых паэтаў напісаў тады простыя і сардэчныя радкі, якія хутка сталі вядомымі на Украіне і на Беларусі:

Білорусь ти моя, Білорусь,
Синьоока сестра Украіні!

Вярнуўшыся ў Харкаў, нашы пісьменнікі доўга з захапленнем расказвалі пра свае беларускія ўражанні: пра беларускую прыроду, пра тэатр і народную песню, пра шчырасць і гасціннасць сваіх сяброў, пра паэзію Максіма Багдановіча, Янкі Купалы, Якуба Коласа. Мікола Бажан у тыя дні настойліва намагаўся размаўляць у харкаўскіх рэдакцыях на беларускай мове: ён прывёз з Мінска многа слоў,

прыказак і прымавак, якія яму вельмі спадабаліся і запомніліся надоўга. Для літаратурнай моладзі ўсё гэта было новым і захапляючым.

Неўзабаве пасля гэтага ва ўкраінскім друку з'явілася нямала вершаў, перакладаў, нарысаў пра Беларусь. Мы ведалі, што беларусы вельмі ўважліва прыслухоўваліся да гэтага жывога ўкраінскага слова. Амаль усе вершы і нарысы, прысвечаныя жыццю маладой Савецкай Беларусі, былі перакладзены і надрукаваны ў беларускіх часопісах.

Група маладых украінскіх пісьменнікаў наведала Мінск зімой таго ж года. У склад гэтай дэлегацыі ўваходзілі Паўло Усэнка, Алесь Дончанка, Аляксей Кундзіч і я. Дзесяць дзён прабывання ў Беларусі напоўнілі нас цудоўнымі ўражаннямі.

Мы наведалі краязнаўчы музей, тэатры, слухалі вершы паэтаў і чыталі ім свае, набывалі беларускія кніжкі.

У беларускіх народных песнях адчуваліся блізка да ўкраінскіх інтанацыі, але разам з тым яны мелі новыя для нас асаблівасці, свой каларыт.

Асаблівае ж значэнне мела знаёмства не толькі з беларускай літаратурай, але і з тварцамі яе — беларускімі пісьменнікамі. У тыя дні нас незвычайна ўзрадавала асабістае знаёмства з народнымі паэтамі Беларусі Янкам Купалам і Якубам Коласам. Гэтае знаёмства абудзіла ў нас яшчэ большую цікавасць да іхняй творчасці.

Пасля нашага звароту ў Харкаў у пачатку 1929 года ва ўкраінскіх часопісах і газетах зноў з'явілася шмат перакладаў з беларускай мовы, у тым ліку і лепшых твораў дарэвалюцыйнага часу. А такі выдатны верш Янкі Купалы, як «А хто там ідзе?», напісаны яшчэ ў пачатку яго творчага шляху, з'явіўся на ўкраінскай мове адразу ў некалькіх перакладах.

Тое ж самае было з вершам М. Багдановіча «Слуцкія ткачыкі». Гэтыя вершы сталі любімымі творамі ўкраінскіх паэтаў і чытачоў. Украінская літаратурная моладзь вельмі зацікавілася беларускай паэзіяй. У той час яшчэ малады літаратар, слесар Харкаўскага паравозабудаўнічага завода Сяргей

Барзенка, асабліва шчыра захапляўся творчасцю Янкі Купалы і Максіма Багдановіча, некаторыя творы якіх ён вывучыў на памяць і дэкламаваў на беларускай мове.

— Гэта ж адзін з найлепшых вершаў у сусветнай народнай паэзіі,— гаварыў ён пра «Слуцкія ткачыхі» М. Багдановіча.

Летам наступнага года вялікая група маладых беларускіх пісьменнікаў прыехала ў Харкаў. Пасля некалькіх сустрэч і вечароў, праведзеных у Харкаве, мы з'яднаным вялікім калектывам паехалі ў Кіеў, пабывалі ў Каневе на магіле Тараса Шаўчэнкі і разам з гасцямі зрабілі падарожжа па Дняпры. З Днепрапятроўска, узяўшы вопытных лоцманаў, мы на вялікім дубе пераплылі парогі і спыніліся на некалькі дзён у Хорціцы, дзе пачыналіся першыя работы па будаўніцтву Днепрагэса. Гэта было незабыўнае падарожжа.

Беларускія літаратары тады шырока пазнаёміліся з нашаю літаратурай і мастацтвам, з нашымі новабудоўлямі.

ПАЭМА «НАД РАКОЮ АРЭСАЙ»

Першая наша сустрэча з Янкам Купалам у Мінску ў 1928 годзе не стала пачаткам блізкага асабістага знаёмства. Больш блізкія ўзаемаадносінны ўсталяваліся між намі ў час сумеснай работы над украінскім выданнем паэмы Я. Купалы «Над ракою Арэсай».

Да 1935 года творы Янкі Купалы былі вядомы на Украіне толькі з газет і часопісаў, асобных кніг яшчэ не выдавалася. На 1936 год Дзяржлітвыдавецтва Украіны запланавала выданне асобнай кніжкай паэмы Я. Купалы «Над ракою Арэсай», прысвечанай сацыялістычнаму пераўтварэнню беларускай вёскі. Пераклад паэмы быў даручан мне, а Паўло Тычына ахвотна ўзяўся рэдагаваць пераклад.

Тычына чытаў і правіў пераклад ад першага варыянта да апошняга каля чатырох разоў. «Вам даручылі пераклад паэмы,— гаварыў ён мне,— але не

пачынайце яго, пакуль не ўчытаецца добра ў арыгінал. Пачынайце перакладаць толькі тады, калі твор добра вывучыце».

Паэма для перакладу была цяжкая, а рэдактар строгі.

Рэалістычная дакладнасць слова «Над ракою Арэсай», прастата і глыбокая народнасць матываў, кароткі і выразны радок, песенныя інтанацыі паэмы — усё гэта беззаганна трэба было перадаць на ўкраінскай мове.

Тычына шмат правіў пераклад, і часамі прыходзілася здзіўляцца, як пры замене асобных эпітэтаў і рыфмаў мянялася ўся страфа: пераклад гучаў дакладна, як і сам арыгінал. Каля двух дзесяткаў строф у перакладзе належаць П. Тычыну, і гэта найлепшыя строфы:

Ліс зелений озвавсь
Голосами дзвінко,
Над полями кричать
В небі жайворінки.
Трактори выходять
Над Оресу — річку,
Ріжуть плугом, диском
Торфище на січку...

Робота над перакладам была для мяне добраю школай. Яна дапамагала ў далейшым, калі мы з групаю маладых паэтаў працавалі над украінскім выданнем выбраных твораў Янкі Купалы.

Паэма Купалы прыцягнула ўвагу і Максіма Рыльскага. У кнізе «Беларуская савецкая паэзія», выдадзенай у Кіеве ў 1947 годзе, апошні раздзел «Над ракою Арэсай» пададзены ў яго перакладзе. Дакладнасцю і мілагучнасцю вызначаюцца гэтыя радкі ўкраінскага перакладу:

Про нове Полісся
В полум'і зорі
Заспіваюць пісню
Нові піснярі...
Хай нас хоче бити
Все гниле й старе,
Та комуні — жити,
Та радгосп — не вмре!

НА ВУЛІЦЫ КАСТРЫЧНІЦКАЙ, 36

Восенню 1936 года мне зноў давялося пабываць у Мінску. Мы прыехалі на юбілей народнага паэта Беларусі Якуба Коласа і тут сустрэліся з Янкам Купалам. Ён запрасіў да сябе, на вуліцу Кастрычніцкую, 36. Там былі госці з Масквы, Кіева і Харкава. Гасцінна і сардэчна прыняў нас Іван Дамінікавіч. Такія таварыскія сустрэчы заўсёды ператвараліся ў сапраўднае свята дружбы.

Янка Купала быў у цудоўным настроі. У той дзень я адчуў, якое добрае да людзей яго сэрца; якая вялікая прыхільнасць да сяброў хаваецца за ўсмешкай і жартам Івана Дамінікавіча. Яго рэплікі ў размове былі добразычлівымі і прыемнымі, выклікалі агульную весялосць.

Мы прывезлі Івану Дамінікавічу экзэмпляр украінскага выдання паэмы «Над ракою Арэсай». Аўтару паэмы я крыху паскардзіўся на патрабавальнасць свайго рэдактара.

— А то не кепска, лепшым пераклад атрымаўся, — спакойна заўважыў паэт, — майстар мае права быць патрабавальным да малодшых. Гэта ж для іхняй карысці.

Ён шчыра падзякаваў нам за кніжку і ўважліва перагледзеў яе. Відаць было, што першае асобнае выданне на ўкраінскай мове яго дужа радуе.

Потым ён загарнуў кніжку і задумаўся. Курчыў, спакойна і прыгожа трымаючы папяросу. Пастава яго была высакародная, выклікала захапленне. Аблічча поўнае мужнай прыгажосці. Тонка акрэсленыя рысы твару — выразныя і строгія. Русая пасма валасоў над ілбом... Строга сціснутыя вусны, вострая лінія якіх сведчыла аб удумлівым і моцным характары... У ім заўсёды адчувалася ўпэўненасць, лагодны спакой і нейкі асаблівы чалавечы такт. Усё гэта прыхавана недзе там, за суровымі брывамі і крыху сумнымі вачыма. Але ўсмешка не хмурая, а цёплая, яна вабіла да сябе людзей...

Усё падабалася ў ім. Яго любілі, як любяць бацьку. Я. Купала для нас быў цудоўным прыкладам сапраўднага чалавека. Просты і шчыры. Ён быў

такім, як яго песня, як сам народ. Гэта гаварыла аб вялікім чалавечым сэрцы.

Напэўна, ён адчуваў нашу пашану і любоў.

— Я дужа рады, што мая кніжка выйшла на ўкраінскай мове,— казаў ён павольна і разважліва,— бо вельмі люблю і вашу мову і зямлю вашу цудоўную...

Мы сядзелі ў яго кабінце каля шафаў з кнігамі.

— А ты часта перачытваеш Шаўчэнку? — спытаў ён у мяне раптам.

— Так. А чаму вы, Іван Дамінікавіч, запыталі?

— Бо трэба вельмі часта чытаць вашага Тараса нам усім. Ды што там — вашага! І нашага, і ўсіх... Такого другога народнага паэта ні ў кога не было. Ён быў бясстрашны, нязломны, моцна любіў народ. З усіх пісьменнікаў свету Шаўчэнка самы моцны духам. Ён мужны, як сам народ. Я не магу сабе ўявіць паэта, які не вучыўся б у вялікага Шаўчэнкі.

Купала звычайна гаварыў мала. Любіў слухаць другіх. Але ў той вечар ён быў гаваркі.

— А ўкраінскія народныя песні! У адной песні — цэлае стагоддзе... Адна песня — драма, апавесць або паэма... Вось так я напісаў сваю «Бандароўну». Пачаў я пісаць вершы пасля таго калі прачытаў «Кабзара». Украінскі народны паэт, яго мова выклікалі ў мяне любоў да роднай, беларускай мовы... Творы Шаўчэнкі перакладаю я ўжо даўно і вельмі хацеў бы выдаць «Кабзара» на беларускай мове... Люблю слухаць, калі гавораць украінцы. Ты гавары са мной па-свойму. Мову Шаўчэнкі мне хочацца слухаць часцей...

Я раскажаў, што на Украіне запланаваны аднатомнік твораў Купалы. Але рэдактар перагружаны работай, і аднатомнік яшчэ не здадзены ў друк.

— Арганізуйце пераклад кнігі сіламі паэтаў малодшага пакалення. У іх справа пойдзе добра. У малодшых больш часу ды і запалу да працы. Кніжкі і рукапісы я дам. А там выбірайце, што вам найбольш падабаецца.

Такі давер быў нам вельмі даспадобы.

З Мінска я павёз дадому шмат беларускіх кніг і зборнік народных песень. Тыя тамы Купалы, якія

падараваў мне аўтар, павінны былі скласці аснову яго ўкраінскага выдання.

На світанні мы пакідалі гасцінную хату народнага паэта. З ціхаю радасцю і светлым смуткам развітання пазіралі мы на барвовае неба, на высокую таполю, што горда ўздымалася каля варот. Мы не маглі ведаць аб тым, што пабачым гэтую хату і яе гаспадара яшчэ толькі раз у жыцці, а потым прыйдзе бура — і не будзе ні хаты, ні таго, што ў ёй нас радавала, а толькі адна самотная таполя будзе сумна шумець сваім лісцем...

ВЫБРАНЬІЯ ТВОРЫ

Над перакладамі выбраных твораў Янкі Купалы на ўкраінскую мову працавала група маладых паэтаў — Пятро Дарожка, Мікола Нагнібеда, Сцяпан Крыжаніўскі, Ігар Муратаў, Арон Капштэйн і я. Працавалі аж да восені 1937 года.

Колькі чароўных адкрыццяў знайшлі мы для сябе ў творах народнага паэта Беларусі. Нас уразіў сваёю сілаю адзін з ранніх вершаў Купалы аб старой дарэвалюцыйнай беларускай вёсцы. Гэта сапраўды паэтычны шэдэўр. Лаканічнасць, выразнасць радка — увесь настрой верша настолькі зліты з інтанацыяй роднай мовы, з той зямлёю, на якой узрасла гэтая кветка, што яго цяжка перадаць нават на блізкай славянскай мове. Гэты верш — «Вёска»:

Курныя аконцы —
Каб святла хоць трошкі:
Гэта нашы хаты,
Хаты нашай вёскі.
Лапці ды сярмягі —
Як абраз нябоскі:
Гэта нашы людзі,
Людзі нашай вёскі.
Карчмы ды астрогі,
Крыжыкі, бярозкі:
Гэта наша доля,
Доля нашай вёскі.

Гэты верш Янкі Купалы па сіле і выразнасці, па сваёй суровай праўдзівасці, з якой выкрываецца са-

цыяльны прыгнёт беларускага сялянства пры царызме, вельмі падобны да песень вялікага ўкраінскага кабзара Тараса Шаўчэнкі, у якіх ён з болем і гневамі расказвае аб паднявольным жыцці ўкраінскай прыгоннай вёскі.

Як Шаўчэнка быў заснавальнікам і творцам новай, народнай украінскай літаратуры, так і Купала разам з Коласам былі заснавальнікамі і творцамі новай літаратуры беларускага народа. Але час прынёс беларускім народным паэтам і іншую творчую долю: яны пачыналі як песняры нядолі свайго народа, а сталі выдатнымі песнярамі волі, шчасця і росквіту беларускага народа пасля Вялікага Кастрычніка.

Учытваючыся ў творы Я. Купалы, мы ўсе тады зразумелі, што нам выпаў вялікі гонар перакладаць песні найглыбейшага выразніка дум і жаданняў беларускага народа. Мы разумелі гэта і ганарыліся, што пра нашага сучасніка і паэтычнага настаўніка людзі будуць гаварыць так, як гавораць пра Шаўчэнку, Някрасава, Кальцова, Бёрнса. Сілаю таленту і глыбінёю думкі Купала стаіць побач з імі. Голас яго — гэта голас Беларусі.

Творы яго вельмі часта чыталіся ў харкаўскім Доме пісьменніка — «Слова», дзе потым двойчы пабываў наш дарагі госць — Янка Купала.

Многія вершы Купалы хвалявалі нас сваім простым і дакладным словам, шчырасцю і музычнасцю мовы. Такі верш, як «Я не паэта», яшчэ і дагэтуль жыве ў маёй памяці і захапляе сваёй паэтычнай прастатою:

Я не поэт, борони мене боже!
Не рвуся до славы тие ні мало.
Хоч пісеньку-думку і висную може,
 А звуся я тількі — Янка Купала,
...Щастя так рідко над світом зіходзе;
Все ж досить буває мати хоч мало,—
Долю щоб бачив у ріднім народі,
 То був би щасливий Янка Купала.

Такія радкі мог напісаць толькі сапраўдны народны паэт.

Прыгадваецца і другі верш, блізкі па матывах да паэзіі Шаўчэнкі, — «Не шукай»:

Не шукай ты шастыя, долі
На чужім далекім полі,
Ген, за темнім лісам-бором,
За шірокім сінім морем
Не шукай ты шастыя, долі!
...Не шукай дружкіў так само
Між чужынцамі, п'явкaмі,
Ні у місті, ні в палаці,
Ні в легкій у панській праці, —
Не шукай дружкіў так само!

Як па-сучаснаму гучаць гэтыя радкі сёння і будучы гучаць заўтра! І сапраўды, не за сінім морам наша шчасце! Яно тут, дзе мы жывём і творым, на нашай вялікай Радзіме.

Летам 1937 года работа над аднатомнікам Я. Купалы была закончана. С. Крыжаніўскі і П. Дарошка пераклалі лірычныя вершы, М. Нагнібеда сумесна з А. Капштэйнам — паэму «Магіла льва», І. Мураў пераклаў паэмы «Зімою» і «Безназоўнае». У аднатомнік таксама была ўключана паэма «Над ракою Арэсай».

Аднатомнік выйшаў з друку ў Кіеве восенню 1937 года.

НА СВЯЦЕ Ў ГРУЗІІ

Сустрэліся мы з Янкам Купалам яшчэ раз восенню таго ж года ў Грузіі на святкаванні 750-годдзя паэмы «Віцязь у тыгравай шкуры» Шата Руставелі. Гэта была адна з найцікавейшых сустрэч пісьменнікаў усіх братніх народаў Савецкай краіны. У ліку гасцей быў таксама славуты акын казахскага народа Джамбул Джабаеў.

У Тбілісі дэлегацыі пісьменнікаў прывезлі пераклады на нацыянальныя мовы бессмяротнага твора Шата Руставелі. Так вялікі юбілей узаемна ўзбагачаў нашы літаратуры, радніў іх супольнай працай.

Усе дзесяць дзён, пакуль праходзілі юбілейныя святы, мы штодзённа сустракаліся з Іванам Даміні-

кавічам. Я прыглядаўся да яго звычай, адносін да людзей. Ён востра рэагаваў на ўсё адмоўнае. Часам ён пра таго ці іншага літаратара гаварыў: «Ото ж трапляюцца яшчэ такія: параўнае цябе за сталом і з Пушкіным, і з Байранам, і з кім хочаш, а сам не толькі не цікавіцца тваімі творами, не чытае іх, але часам і прозвішча забудзе або пераблытае! Няшчыры такі чалавек — пусты і нецікавы, многа шуму, а мала справы».

Спакой і разважлівасць, засяроджанасць былі найбольш характэрнымі яго рысамі. Яго стамлялі доўгія пасяджэнні. А пасля пасяджэння пісьменнікі яшчэ збіраліся на таварыскую гутарку. У такіх выпадках прыемна было бачыць за адным сталом Янку Купалу, Аляксея Новікава-Прыбоя, Максіма Рыльскага, Іосіфа Грышашвілі, Леаніда Лявонава, Сімана Чыкавані. І Янка Купала сярод іх карыстаўся вялікай любоўю і пашанай. Але асабліва сардэчна любілі адзін аднаго Купала, Рыльскі і Новікаў-Прыбой.

Мне запомніліся сардэчныя ўзаемаадносіны Купалы і Новікава-Прыбоя. Здавалася, што любілі і шанавалі яны адзін аднаго не выпадкова. Яны падобны былі сваімі глыбокачалавечымі рысамі, прастатой, любоўю да людзей, шчырасцю.

Маладых украінскіх паэтаў, што былі на пленуме, Купала прывітаў у Тбілісі радасна і сардэчна. Ён шчыра падзякаваў за працу над перакладамі аднатомніка, добра адгукнуўся пра большасць перакладаў, хваліў добрае афармленне кнігі.

— Адбор твораў для зборніка зроблены ўважліва. У кнігу ўвайшлі якраз тыя творы, якія я найбольш любіў сам. Дзякуй і мастаку. Па яго афармленню відаць, што ён адчуў нашу Беларусь, любіць яе... Паэму «Над ракою Арэсай», напэўна, нялёгка перакладаць, гэта была, відаць, найбольш складаная работа. Але пераклад — блізкі да арыгінала, удалы. Я асабліва чакаў гэтай украінскай кніжкі, бо даўня мая любоў да вашай мовы і песні, да Шаўчэнкі. Але Кіеў мяне так шчыра парадаваў, што пераўзышоў мае спадзяванні... За апошнія гады ў нас выдаюць кнігі ўсё лепш і лепш. Выйшла некаль-

кі добрых маіх выданняў у Маскве. І ваша выдадзена з такою любоўю, з такою ўвагай, што я захапіў з сабою з паўдзсятка экзэмпляраў сюды, на пленум, каб паказаць таварышам, як добра выдае Украіна не толькі сваіх, але і суседніх, братніх пісьменнікаў.

Слабы здароўем, паэт крыху занядужаў у тыя дні. Доктар забараніла яму хадзіць на пасяджэнні, і ён праз сваіх таварышаў запрасіў нас да сябе. Мы правялі ў яго адзін вечар у цёплай, сардэчнай размоўе.

С. Крыжаніўскі паказаў Івану Дамінікавічу свой пераклад яго верша, які зрабіў з рускага перакладу. «Не было арыгінала, але верш мне вельмі спадабаўся», — растлумачыў ён Купалу.

— Я вам дашлю гэты верш, а вы зверыце і папраўце. Нам трэба перакладаць толькі з арыгіналаў, нашы ж мовы вельмі блізкія, — параіў паэт.

ЛЮБОЎ ДА ГРУЗІІ

Мне, як і многім удзельнікам пленума, у Грузіі давялося тады быць упершыню. Грузінская сталіца, якая размяшчаецца ў шырокай і сонечнай даліне паміж гарамі, зачаравала нас з першага позірку.

Мы любілі Каўказ, не пабачыўшы яго, яшчэ з маленства па творах Пушкіна, Лермантава, Талстога. І цяпер тут, у самым сэрцы Каўказа, святочнае і радаснае пачуццё не пакідала нас ні на хвіліну. Мы хадзілі па вуліцах Тбілісі і бачылі перад сабой велічныя Каўказскія горы. Неяк міжволі прыходзілі на памяць цудоўныя радкі чалавека, які ведаў толькі маладосць у жыцці: «Тебе, Кавказ, высокий царь земли, я снова посвящаю стих небрежный...»

У адзін з ясных, сонечных дзён мы падняліся на высокую гару Давыда. Па дарозе на гару прырода і людзі стварылі мініяцюрнае плато, з якога відаць увесь горад, даліны і адгор'і далёкіх гор.

На гэтым плато грузінскі народ любоўна стварыў надзвычай просты і велічны літаратурны пантэон. Тут пахаваны лепшыя сыны народа — вялікія песняры Грузіі. Зняўшы капелюшы, мы праходзім пад

чыстым небам Грузіі каля магіл Важа Пшавела, Ілы Чаўчавадзе, Акакія Цэрэтэлі...

Помнікі тут простыя і велічныя. На некаторых няма прозвішчаў, а толькі імя. На адным з пастамен-таў чытаем надпіс: «Акакій»... Гэта магіла Цэрэтэлі. У Грузіі найбольш любімых паэтаў называюць толькі па імені. Так і на Украіне часам пачуеш толькі: «Тарас» або «Кабзар»,— і аднаго з гэтых імён дастаткова, каб ведаць, пра каго ідзе гаворка.

Глыбокае хваляванне ва ўсіх, хто пабывае на гары Давыда, выклікаюць помнікі і надпісы на магілах, дзе пахаваны А. Грыбаедаў і Ніна Чаўчавадзе.

Мы вярталіся ў горад маўклівыя, усхваляваныя, несучы ў сэрцы пачуццё пашаны да слаўных людзей, якія аддалі сваё жыццё для шчасця народа.

У КІЕВЕ

Яшчэ раз мы сустрэліся з Купалам у Кіеве на Шаўчэнкаўскім пленуме Саюза савецкіх пісьменнікаў СССР. Разам з многімі ўдзельнікамі пленума Іван Дамінікавіч жыў у гасцініцы «Кантыненталь». Мы былі разам на пасяджэннях пленума. Разам глязелі «Багдана Хмяльніцкага» ў тэатры імя Франка. Часта паэт праводзіў вечары ў вядомага паэта Васіля Іванавіча Лебедзева-Кумача. На першы погляд ён быў значна маладзейшы за Івана Дамінікавіча. У адносінах да Купалы ў яго адчувалася вялікая і сардэчная пашана. Васіль Іванавіч, калі быў у добрым настроі, гаварыў за двух, і маўкліваць Івана Дамінікавіча запаўнялася яго размовамі.

У Кіеве Купала найбольш любіў прыгожыя вуліцы, кварталы і паркі, якія выходзяць на ўзбярэжжа Дняпра,— ад Уладзімірскай горкі да Аскольдавай магілы. Ён садзіўся на лавачцы ў садзе. Выбіраў такое месца, з якога былі відаць блакітныя воды Дняпра і бязмежная задняпроўская даліна.

— Шмат бачыў я гарадоў на свеце, якія славяцца сваёй прыгажосцю,— гаварыў ён.— Быў і ў чэшскай сталіцы — цудоўнай Празе... Ды нямногія з іх можна параўнаць з Кіевам. Дзе яшчэ знойдзеш та-

кія прыгожыя схілы над вялікай ракой, такую прыгожую даліну? Я не сустракаў. У спакойнай і задумлівай прыгажосці за гэтай далінай — уся Украіна...

Перад выездам з Кіева Янка Купала пачаў рабіць тое самае, што ён рабіў перад тым, як меўся выехаць з Тбілісі: ён зноўку пачаў скупляць кніжкі, зборнікі песень, кіеўскія краявіды. Шукаў пласцінкі для патэфона з запісамі ўкраінскіх песень у выкананні Аксаны Петрусенкі, Міхайлы Грышка, Барыса Гмыры, Івана Патаржынскага...

Мне ўспомнілася, як Іван Дамінікавіч з радасцю паказваў мне грузінскую пласцінку з песняй «Суліко». Ён захоўваў гэтую пласцінку як сімвал дружбы з грузінскімі таварышамі.

Мы дапамаглі яму купіць рэпрадукцыі з карцін украінскіх мастакоў. Мастак Красіцкі зрабіў цікавыя эскізныя накіды Янкі Купалы і Якуба Коласа... Гэтыя партрэты і да гэтага часу захоўваюцца сям'ёй мастака.

У часе Шаўчэнкаўскага пленума адбылася хваляючая і незабыўная сустрэча гасцей з братніх рэспублік на магіле Тараса ў Каневе. Выступалі паэты — прадстаўнікі шаснаццаці савецкіх рэспублік. «Заповіт» Шаўчэнкі быў прачытаны ў перакладзе на шаснаццаць моў савецкіх народаў. Янка Купала чытаў «Заповіт» у сваім перакладзе на беларускую мову.

ЯШЧЭ РАЗ У ДОМЕ КУПАЛЫ...

У снежні 1940 года Беларусь адзначала трыццаціпяцігоддзе творчай дзейнасці свайго любімага паэта. Да таго часу ў Маскве выйшла новая кніга вершаў «Ад сэрца».

І вось мы яшчэ раз прыехалі ў Мінск да Янкі Купалы. Сабралася шмат гасцей з усіх братніх рэспублік: Аляксей Суркоў, Антанас Венцлава, Сяргей Гарадзецкі. Гарадзецкі прачытаў у тэатры верш «Ад сэрца», які з'явіўся водгукам на новую кніжку Купалы.

Мне запомніўся вечар-канцэрт у зале Дома афі-

цэраў. Мы сядзелі ў першым радзе. Іван Дамінікавіч стаміўся за дзень. Часамі здавалася, што ён нават не вельмі ўважліва слухае артыстаў, якія чыталі яго вершы. Але калі на сцэну выйшлі дзеці, піянеры, Янка Купала прыкметна ажывіўся. Чырвоныя гальштукі, белае, блакітнае і іншае адзенне. Павеяла вясною і радасцю, шчасцем роднага краю. Іван Дамінікавіч не адрываў вачэй ад сцэны. Дзеці паказвалі інсцэніроўку, якая была напісана па яго творах.

Потым мы пабывалі ў доме Янкі Купалы. За акном стаяла снежная беларуская зіма, на ветры ціха шумела таполя, а ў хаце ішла цёплая сардэчная гутарка. Іван Дамінікавіч і Уладзіслава Францаўна з вялікай пашанай прымалі цяпер новых гасцей — літоўскіх пісьменнікаў, эстонцаў і латышоў, якія пасля вызвалення далучыліся да нашай братэрскай сям'і. Дом паэта нам здаваўся вялікай бібліятэкай: Янка Купала сабраў у сябе каля дваццаці тысяч тамоў. Тут былі кнігі на рускай, беларускай, украінскай і польскай мовах. Усе выдатныя паэты амаль усіх славянскіх народаў былі для яго найлепшымі сябрамі.

Надышоў час развітання. Мы збіраліся на цягнік. Яшчэ і яшчэ раз паціскалі мы руку дарагому Івану Дамінікавічу і не ведалі, што гэта была наша апошняя сустрэча.

Мікола Нагнібеда

ЯГО ШАНУЕ І ЛЮБІЦЬ УКРАІНА

Янка Купала... Якуб Колас...

Адразу перад табой паўстае цэлая краіна, яе народ, яго звычаі, подзвігі, культура і, вядома, паэзія. А толькі прыгадаеш Беларусь, і сярод многіх яе слаўных сыноў мінуўшчыны і сучаснасці ўзвышаюцца два баяны. Сапраўды, не аддзяліць ад беларускага народа песняроў, ім жа народжаных, услаўленых і ўвекавечаных. Не многім наканавана такая пашана, памяць і любоў народная. Але ж і не многім паэтам удавалася так глыбока ўвайсці ў свет жыцця народнага, пранікнуцца яго духам, паэтычным светапоглядам і аддаць усяго сябе барацьбе за шчасце народа.

Максім Горкі, разумеючы гэтае адзінства беларускіх песняроў са сваім краем, даўно сказаў сваё ўсхваляванае высокае слова пра Янку Купалу і Якуба Коласа. А ў дзень трыццацігоддзя літаратурнай дзейнасці Янкі Купалы Буравеснік рэвалюцыі, які ў свой час пераклаў Купалаў верш «А хто там ідзе?», прыслаў юбіляру тэлеграму:

«Сардэчнае прывітанне нястомнаму саратніку, паэту-рэвалюцыянеру...»

Нястомнасць натхнення, шырыня інтарэсаў, палымянасць і стойкасць у барацьбе за шчасце народа азараюць усю творчасць Янкі Купалы. Яна даўно

ўжо стала славаю не толькі беларускай літаратуры, але і багаццем усіх народаў нашай Радзімы, аздабаю славянскай паэзіі. Свет ведае Янку Купалу. А дзеці многіх народаў ужо з буквара, з чытанак знаёмяцца з паэзіяй вялікага беларуса.

Янку Купалу шануе і любіць Украіна. Не аднойчы і не двойчы выдаваліся ў нас яго кнігі. Мы з удзячнасцю чытаем вершы і паэмы Купалы, прысвечаныя нашай зямлі, нашаму народу і яго генію Тарасу Шаўчэнку.

Янка Купала сардэчна любіў Украіну. Ён быў у нас у гасцях. Яго слухалі Кіеў, Харкаў, Запарожжа, Канеў, Крым...

Я меў шчасце сустрэцца з Іванам Дамінікавічам у Харкаве.

Ён вяртаўся з поўдня і спыніўся ў Тарэня Масэнкі. Пад вечар гаспадар запрасіў нас — групу маладых паэтаў — на спатканне з Янкам Купалам. Вялікі беларус сустрэў нас ветліва і проста. І літаральна праз некалькі хвілін размовы мы адчулі яго шчырасць і непрыхаваную зацікаўленасць літаратурнаю моладдзю Украіны. Менавіта пра яе на пачатку гутаркі распытваў госць. А потым, усміхаючыся нам, запытаў:

— А можа, вы пачытаеце свае вершы? Кожны па некалькі вершаў?.. Згода?..

Мы добрую гадзіну частавалі госця сваёй паэзіяй. Ён слухаў уважліва, прыплюшчыўшы свае журботныя вочы.

Памятаю, як хораша тады складвалася гаворка. Янка Купала не раз прыгадваў Тараса Шаўчэнку — з пяшчотнасцю і глыбокай пашанай, як удзячны вучань найдаражэйшага свайго настаўніка. Госць прачытаў нам некалькі сваіх перакладаў з «Кабзара». Яны ўразілі нас дакладнасцю карцін і палымнасцю Шаўчэнкавага слова, пералітага ў слова беларускае. Да глыбокай ночы мы слухалі вершы Янкі Купалы...

Перада мной паўставалі вобразы палешукоў, зялёная зямля Беларусі з азёрамі і лугамі, з непраходнымі пушчамі. І ўсё бачылася так маляўніча і яскрава, нібыта я ўспамінаў знаёмае, нібыта ішоў.

пройдзенымі ўжо дарогамі... Хоць да таго не быў на зямлі Янкі Купалы.

Гэтую чароўную маляўнічасць і празрыстасць купалаўскага верша я адчуў яшчэ глыбей, калі пачаў перакладаць яго вершы для тома выбраных твораў. Гэтая кніга была першым выданнем паэзіі Янкі Купалы на Украіне.

Усхваляваным лістом-падзякаю адгукнуўся паэт на выхад гэтай кнігі...

А неўзабаве паэзія Янкі Купалы паклікала мяне ў дарогу. Я праплыў на лодцы па Дняпры праз усю Беларусь. Пабыў у многіх вёсках і гарадах, любаваўся характам прыроды, наслухаўся песень беларускіх. І зноў жа ў вандроўцы не пакідала мяне пачуццё даўняга знаёмства з гэтым краем, даўняй дружбы і любві да Беларусі... Такое моцнае было чарадзейства паэзіі Янкі Купалы.

Я згадаў пра гэта, упэўнены, што многіх, многіх людзей падружыла з беларусамі песня Купалы.

Душа паэзіі Янкі Купалы — у народнасці і перш за ўсё — у пастаноўцы праблем, якія хвалявалі мільёны працоўнага люду. А адсюль і форма, стыль, мова — усё невычэрпна разнастайнае багацце Купалы, якое ён падарыў працоўнаму люду для ўзбагачэння яго культуры, эстэтычных поглядаў. І так — ад першага верша да апошняга, недаспяванага...

Паэзія і жыццё Купалы — творчы подзвіг любві і адданасці роднаму народу. Яны сталі вялікім прыкладам і школай для літаратараў многіх пакаленняў не толькі Беларусі.

Максім Рыльскі назваў свайго пабраціма паэтам-рыцарам. Менавіта такім ён жыве ў сваіх творах, у памяці народаў. Рыцар паэзіі. Такім ён жыве і ў памяці Украіны.

НЕЗАБЫЎНЫ ЯНКА КУПАЛА

Сёй-той з маіх украінскіх калег здзівіўся, калі па просьбе нашага «Держлітвідаву» (так тады называлася выдавецтва «Дніпро») я пераклаў адну з самых вядомых паэм Янкі Купалы «Безназоўнае», амаль не карыстаючыся слоўнікам. А «сакрэт» гэты тлумачыўся тым, што мяне з чароўнай паэзіяй беларускага класіка звёў шчаслівы выпадак яшчэ ў сёмым класе — тады яны называліся «групамі». Наш кіраўнік групы, выкладчык рускай мовы і літаратуры Мікола Сямёнавіч Федароўскі быў палымяным прыхільнікам паэзіі Янкі Купалы і звыш праграмы пазнаёміў нас з многімі яго вершамі, а заадно і з асноўнымі правіламі беларускага правапісу. Я ўжо тады спрабаваў свае сілы на паэтычнай ніве і разам з «Левым маршам» Маякоўскага і рамантычнымі вершамі Багрыцкага ў захапленні паўтараў завучаныя на памяць Купалавы радкі «Гэй, узвейце сваім крыллем...».

Ці трэба тут гаварыць, з якой асалодай перакладаў я паэму «Безназоўнае», прасякнутую высокім рэвалюцыйным пафасам і багатую разнастайнай наватарскай рытмікай.

Няма сумнення ў тым, што як у Маякоўскага, Тычыны, Багрыцкага, Святлова, так і ў Купалы, я вучыўся арганічнаму спалучэнню смелага наватар-

ства з класічнай традыцыйнасцю, адкрытага рэвалюцыйнага пафасу з філасофскай разважнасцю, чыстых гукаў прызыўнай баявой сурмы з элегічнасцю лірычнай флейты.

Мяне глыбока ўсхвалявала разуменне Купалам сваёй гістарычнай місіі як заснавальніка беларускага літаратурнага слова і адначасова арганічная сціпласць, уласцівая толькі вялікім паэтам. Калі я чытаў «Няхай жа хоць будзе Янка Купала», мімаволі ўсплывалі ў памяці падобныя зместам радкі Тычыны: «І от якомусь гімназістыку вкраінську Музу віддали». Колькі ў гэтай сціпласці шчырага болю, колькі любові да роднага слова і як яна, гэтая сціпласць, і ў Купалы, і ў Тычыны далёкая ад позы!

Паўтараючы яшчэ юнаком Купалавы радкі, я, вядома, і не марыў асабіста сустрэцца з ім. Але ў 1932 годзе гэтая незабыўная для мяне сустрэча адбылася ў Мінску, куды я прыехаў з Харкава разам з Тарэнем Масэнкам у складзе ўкраінскай дэлегацыі, каб прывітаць Купалу з пяцідзесяцігоддзем. Здарылася так, што прадстаўнікі з Кіева на чале з Паўлом Тычынам, якія ехалі ў Мінск аўтамашынаю, запазніліся, і вітаць Купалу выпаў гонар мне. Ад хвалявання я забыў свой прывітальны верш і прачытаў яго толькі тады, калі Масэнка ў прысутнасці шматлікай публікі тут жа, каля трыбуны, «абшукаў» усе мае кішэні і даў у рукі паперку з вершам. Ён быў кароткі і канчаўся так:

Мені, молодому,
це шастя припало
І слово від серця
захоплено лине —
Для Янкі Купали,
для Янкі Купали
Принести в шанобі
уклін Украіні.
То ж хай, наче в коси
вплітаються русі,
Напоені медом
і солодом квіти,
До горлиці-пташки,
сестри-Білорусі
Летять з Украіні
сердечні привіти.

Надоўга засталася ў памяці гасціннасць беларускай зямлі, якая святкавала юбілей найвыдатнейшага свайго паэта і драматурга. Ужо значна пазней, калі ў Харкаве гастралюваў тэатр імя Янкі Купалы, я тройчы запар глядзеў бессмяротную «Паўлінку» з удзелам народнага артыста Глебава і пераканаўся, што Іван Дамінікавіч умеў і ў драматургіі, як у паэзіі, поўнымі прыгаршчамі чэрпаць з бяздоннай крыніцы народнай творчасці. Іменна тады я канчаткова зрабіў для сябе як для літаратара вывад, што наслідаванне народнай творчасці — гэта перш за ўсё ўменне арганічна яднаць драматычнае з камічным, не баючыся «змяшання жанраў».

З таго часу, як я пераклаў «Безназоўнае», мне не раз даводзілася перакладаць беларускіх паэтаў, і я заўжды рабіў гэта з вялікай асалодай. Але пры гэтым заўсёды памятаў, што першай маёй любоўю на ніве беларускай паэзіі быў незабыўны Янка Купала.

Сцяпан Крыжаніўскі

ПРОСТЫ І МІЛЫ

Янка Купала ўвайшоў у маю свядомасць тады, калі яшчэ не адрозніваеш аўтара ад героя. Як для чалавека, што толькі пачынае далучацца да ўкраінскай культуры, Тарас Шаўчэнка і Тарас Бульба стаяць у адным радзе, так і для мяне той Янка, што ў песні «А зязюлька кукавала», спачатку асацыяваўся з Янкам-пісьменнікам. Беларускаю літаратуру ў нашай свядомасці ўвасаблялі Янка Купала і Якуб Колас яшчэ да таго, як мы бліжэй пазнаёміліся з іх творчасцю.

Гэтае бліжэйшае знаёмства адбылося ў 1935—1936 гадах, калі мы, група харкаўскіх паэтаў на чале з Тарэнем Масэнкам, узяліся перакладаць творы Янкі Купалы для асобнага выдання на ўкраінскай мове. Тады ж мне ўпершыню адкрылася краса і сіла Купалавага верша.

З захапленнем перакладалі тады вершы Янкі Купалы Тарэнь Масэнка, Пятро Дарошка, Іван Вырган, Арон Капштэйн, я і іншыя харкаўскія паэты. І праз год кніжка была гатова. Яна выйшла з друку ў 1937 годзе і прынесла многа радасці чытачам, калектыву перакладчыкаў і самому аўтару, бо гэта была першая кніжка Купалы на ўкраінскай мове. Мне пашчасціла перакласці два вершы, прысвечаныя Т. Шаўчэнку. У адным былі прапушчаны дзве стра-

фы, і ў заўвазе Янкі Купалы гаварылася: «У першым выданні ў гэтым месцы выкінуты цэнзурай дзве страфы. З-за адсутнасці рукапісу гэты прабел застаўся і ў наступных выданнях...» Так і ва ўкраінскім перакладзе верш выйшаў без гэтых строф.

А неўзабаве Тарэн Масэнка абвясціў, што нас збіраецца наведаць Янка Купала. Ён вяртаўся з Каўказа, дзе лячыўся, і па дарозе заехаў у Харкаў. Сустрэча адбылася на кватэры Тарэня Масэнкі ў будынку «Слова».

Янка аказаўся простым, мілым, дужа далікатным чалавекам, без якой-небудзь позы і афектацыі. Было ў ім штосьці ад той высакароднасці, якая даецца не выхаваннем, а толькі прыродаю, нешматслоўная годнасць і ветлівасць, якая пакарыла нашы сэрцы. Янка вельмі радаваўся кніжцы, якая выйшла ў нашым перакладзе (яна і аформлена была прыстойна), і дзякаваў нам за нашу працу.

Другая сустрэча адбылася неспадзявана хутка, усяго праз некалькі месяцаў, і таксама была звязана з Каўказам, Грузіяй, святкаваннем 750-годдзя «Віцязя ў тыгравай шкуры» Шата Руставелі. Гэта было грандыёзнае свята братніх культур. Дэлегацыі былі вялікія і прадстаўнічыя. З беларускай дэлегацыяй прыехаў Янка Купала. У святочным шуме і мітусні можна было і размінуцца, але Янка неяк умеў прыкмяцаць сваіх сяброў, хоць і была паміж намі «дистанцыя огромного размера» не толькі ў літаратуры, але і ва ўзросце. Найчасцей я бачыў Янку ў Тбілісі ў кампаніі з Максімам Рыльскім: іх звязвалі нейкія агульныя рысы натуры і лёсу.

Спаткаўшы мяне ў разгар свята, Янка паведаміў, што адшукаліся тыя дзве страфы з верша «Памяці Шаўчэнкі», пра якія я пытаўся ў яго ў Харкаве. На жаль, яны потым зноў згубіліся — у ліхалецці крывавай вайны...

Трэцяя сустрэча адбылася ў маі 1939 года ў святочным Кіеве, куды пісьменнікі ўсёй савецкай зямлі з'ехаліся на вялікае свята — 125-годдзе з дня нараджэння Тараса Шаўчэнкі. Гэта сапраўды было ўсенароднае святкаванне, на якое Янка Купала разам з сябрамі прывёз поўны пераклад «Кабзара» — ён

быў рэдактарам і адным з найактыўнейшых перакладчыкаў.

У 1940 годзе адзначаўся юбілей Янкі Купалы. Заўсёды ўважлівы да ўкраінскіх сяброў, Купала прыслаў тэлеграму з запрашэннем на свята. Тарэнь Масэнка паехаў, а я не змог — ляжаў хворы — і адказаў на запрашэнне прывітальнай тэлеграмай.

На той час я ўжо добра ведаў творчасць Янкі Купалы і ў арыгінале, і ва ўкраінскіх і рускіх перакладах. Вершы Купалы часта друкаваліся ў «Правде». Іх любілі ўкраінскія паэты. З асаблівай любоўю перакладаў іх Мікола Шпак, які загінуў у час Айчынай вайны ў акупіраваным Кіеве.

Як мне цяпер, праз трэць стагоддзя, уяўляецца знешні выгляд Янкі Купалы? Ён не нагадваў чалавека старэйшага ўзросту, бо і не такі ўжо гэта «пажылы ўзрост» — пяцьдзесят гадоў. Абрануты заўсёды чыста і акуратна, без якіх-небудзь слядоў «паэтычнага бязладдзя», ён і ў паводзінах быў чалавекам, які не цярпеў якога-небудзь выключнага акцэнтавання на сваёй асобе ці навокал сваёй асобы. Найгалоўнейшай рысай яго паводзін была сціпласць.

Я нямала пераклаў твораў Янкі Купалы і дакастрычніцкага, і савецкага перыяду (у тым ліку «Беларускім партызанам») і лічу найістотнейшай рысай яго творчасці глыбокую народнасць, якая ў яго творах савецкага часу можа быць названа сацыялістычнай народнасцю. Гэта ўменне выказаць тое, што думае і адчувае народ, не губляючы ўласцівага паэту стылю, манеры выказвання. Мне здаецца, што лепш за ўсё непадзельнасць лёсу паэта і народа ён выказаў у вершы «За ўсё», які я неаднаразова браўся перакладаць, але і дасюль не дамогся прастаты і выразнасці арыгінала, хоць якраз у гэтым вершы найбольш дакладна і сцісла выяўлена крэда паэта:

За все, що нині маю,
Що дав мені народ,
За щастя в ріднім краю,
За хліб-сіль без турбот,
Я відплатив народу
Усім, що тільки мав,
Звав битись за свободу,
З п'ятьми до світла звав...

Для нас, українських паэтаў, Янка Купала, уся яго спадчына, яго лірыка, эпас, драматургія ўяўляюцца не чымсьці іншаземным, а гэтакімі ж роднымі і блізкімі, як для самога Янкі Купалы была творчасць Тараса Шаўчэнкі.

І вобраз Янкі Купалы неаддзельны ад вобраза адноўленай беларускай зямлі.

Ларыса Александроўская

ПЕСНІ НАТХНЕННЯ

Янка Купала! Дарагое імя ў сэрцы кожнага беларуса! Гучыць яно, як найлепшая песня!

Чытаеш купалаўскія творы, і хочацца іх спяваць. Колькі песень стварылі нашы кампазітары на словы Купалы! Нават многія з іх лічацца ўжо народнымі. Як, напрыклад, купалаўская «Восень». Яна цудоўна гучыць на народнай мелодыі... Змест гэтага верша — жыццё, думы, мары, боль сэрца, што былі затоены ў самых глыбокіх кутках душы паднявольнага, прыгнечанага, бяспраўнага мужыка-беларуса. І гэта напісана як бы крывёю сэрца народа, які потым, дзякуючы буйнаму, вольнаму віхру Вялікага Кастрычніка, стаў «чалавекам звацца» і раскрыў багатыя скарбы сваёй душы.

Успамінаюцца падарожжы з Янкам Купалам у Маскву, Тбілісі, сустрэчы на мітынгах, кангрэсах, а таксама ў грозныя дні Вялікай Айчыннай вайны...

Вось, разам са Стасем Навіцкім, захапіўшы цымбалы, прыйшлі да Купалы павіншаваць з днём нараджэння. Спявалі яму многа, а ён падказваў новыя і новыя песні... Папрасіў праспяваць «Восень».

Абапёршыся галавой на руку, сядзеў Янка, слухаў уважліва, не варушачыся, а слёзы каціліся па яго твары. Папрасіў праспяваць і другі раз... Вельмі ўзрушваў яго гэты спеў, бо надта жывы быў малю-

нак верша, у якім адбівалася ўсё жыццё дарэвалюцыйнай Беларусі, гаротнага «мужыка-беларуса»!

Неяк Янка Купала запрасіў мяне да сябе праслухаць ягоны пераклад шаўчэнкаўскай «Кацярыны» на беларускую мову. Слухаў, прасіў некаторыя месцы прачытаць яшчэ і яшчэ раз... Сядзеў задумёны, засяроджаны, сур'ёзны. Папрасіў, каб я прачытала яму «Кацярыну» на ўкраінскай мове, потым іншыя творы Тараса.

А на свяце ў Чарнечы, прысвечаным 125-годдзю з дня нараджэння Т. Шаўчэнкі, я выступала ад Беларусі і сваё выступленне зманціравала з паэмай «Тарасова доля». Добра слухалі ўкраінцы гэты твор.

А які жартаўлівы быў Купала, калі мы з ім і Якубам Коласам ездзілі разам у Маскву ці ў іншую рэспубліку на якое свята. Гэта былі цудоўныя падарожжы. Колькі было гумару, жартаў — заслухаешся, насмяешся разам з імі. І ўсё гэта лёгка, ненадуманна, жартаўліва, па-брацку, як бывае сярод людзей душэўных, таленавітых, мудрых...

Сустрэчы ў 1942 годзе. Янка Купала засяроджаны, удумлівы, рашучы. Яму «сніліся сны аб Беларусі». Пра яе ён увесь час гаварыў, хацеў хутчэй яе ўбачыць, быў перакананы ў нашай перамозе.

Памятаю, як з брыгадай нашага опернага тэатра я ад'язджала да партызан, у тыл ворага, у Беларусь. Развітваючыся, Янка Купала сказаў:

— Доўга не затрымлівайся, я павінен табе нешта сказаць.

— Скажыце цяпер.

— Не, калі вернешся ў Маскву.

— Добра, праз тры-чатыры дні вярнуся...

Але на другі дзень ва Уладзіміры раніцою мне падалі тэлеграму, каб вярталася ў Маскву. На пахаванне Янкі Купалы...

Ехала з шафёрам. Не пакідалі думкі пра Купалу, пра тое, што яго ўжо няма сярод нас. Уздоўж дарогі віднеліся палі, сенажаці, лясы. На адным лузе ўсё было бялюткае ад рамонкаў. Спыніліся, шафёр набраў вады ў вядро, я набірала кветак — цалюткае вядро. Іх у Маскве паклала ля труны Янкі Купалы...

Алесь Якімовіч

КВЕТКА ШЧАСЦЯ

Першыя творы на беларускай мове да мяне дайшлі толькі пасля белапольскай акупацыі. Да гэтага я вучыўся ў сваёй вясковай школе, а потым — у вышэйшапачатковай. Пра беларускую літаратуру нам ніхто не гаварыў. Наадварот, настаўнікі ўсімі сіламі вытрывалі з нас «дзеравеншчыну». Што мой бацька — мужык, гэта я ведаў. А што ён — беларус, мне было невядома. Пра Маларасію мы вучылі адзін вершык: «Я знаю край, где всё обильем дышит...» А пра Беларусь нават для такой ідылічнай замалёўкі ў падручніках месца не знайшлося...

І якое ж было маё здзіўленне, калі мне трапіў у рукі зборнік вершаў «Шляхам жыцця». Прачытаўшы яго, я нібы нанова на свет нарадзіўся. Значыць, падманвалі мяне настаўнікі, калі ўбівалі ў галаву, што мова мая і маіх сяброў грубая, мужыцкая, «дзеравенская». На гэтай жа мужыцкай мове напісаны такія вершы, што ад іх не адарвешся. Яны мне і ў сне сняцца.

І я шукаў і чытаў усё, што пісаў Янка Купала. Яго вершы так усхвалявалі мяне, што і сам пачаў складаць нешта падобнае на вершы. А галоўнае, з твораў Купалы я даведаўся, хто я і дзе жыву: «Горы ды каменні, вузкія палоскі: гэта наша поле, поле

нашай вёскі...» Ды гэта ж пра нашу вёску напісана! Альбо такі малюнак: «Колькі поля, колькі ў тых каму не трэба! А ў нас гэтак мала, што няма і хлеба. Колькі лесу, колькі, дзе б вокам ні кінуў! А мы нат не маем і на дамавіну».

У адным са шматлікіх маёнткаў князя Радзівіла, што знаходзіўся каля нашай вёскі, сапраўды былі цэлыя абшары і поля і лесу. А мы, каб пахаваць нябожчыка, пазычалі дошкі ў багацейшых і потым адраблялі ім за такую ласку.

Вядома, я не мог і думаць, што калі-небудзь убачу самога паэта і нават буду вітацца з ім пры сустрэчы, гаварыць аб жыцці-быцці, аб літаратурных і выдавецкіх справах.

Яшчэ ў тыя гады я зацікавіўся, чаму Купала выбраў сабе такі псеўданім. Прозвішча ж яго зусім іншае. І я даведаўся, што псеўданім Івана Дамінікавіча і добра вядомае народнае свята — адно і тое ж. На Купалле, апрача іншых абрадаў, людзі шукалі легендарную кветку шчасця. Ніхто яе не знаходзіў, але шукалі ўпарта, вякі за вякамі. Пачаў шукаць гэтую кветку шчасця разам са сваім народам і малады Іван Луцэвіч, сын беззямельнага селяніна, дробнага арандатара панскіх земляў.

І ён знайшоў яе ў другой палавіне свайго жыцця. Маючы вялікі талент, Янка Купала здолеў стварыць новыя, радасныя песні такой жа мастацкай сілы, як і песні няволі, песні-заклікі да барацьбы за лепшую волю. Каго не кранаюць яго вершы і паэмы пра шчаслівае жыццё калгаснікаў, пра нашу слаўную савецкую моладзь, пра будаўніцтва сацыялізма ў горадзе і ў вёсцы, пра вялікую дружбу народаў Савецкага Саюза. Засмучала паэта ў гэты светлы час яго жыцця толькі адно: раз'яднаная радзіма...

Прырода шчодро надзяліла Янку Купалу і талентам, і моцным валявым характарам, і працавітасцю. Ён не толькі пісаў усё новыя і новыя цудоўныя творы, але і ўважліва сачыў за маладой беларускай літаратурай, дапамагаў ёй расці і развівацца. Слова Купалы, ласкавае, бацькоўскае, было тым бальзамам, які натхняў і вылечваў «хваробы росту» маладнякоўскай паэзіі. Я не помню, каб Купала ка-

го-небудзь «зарэзаў», будучы рэдактарам выдавецтва. Купала калі і дакараў, дык толькі па-свойму, па-купалаўску. Многа можна гаварыць добрых слоў пра слаўнага песняра беларускага народа. Многа іх ужо сказана тымі, хто блізка ведаў яго.

Мне хочацца коратка расказаць толькі пра адну камандзіроўку разам з народным паэтам. 16 верасня 1939 года наша пісьменніцкая дэлегацыя выехала ў Маскву, каб адтуль разам з дэлегацыяй рускіх пісьменнікаў накіравацца ў Ерэван, дзе меўся адбыцца Усесаюзны пленум пісьменнікаў, прысвечаны тысячагадоваму юбілею армянскага народнага эпасу «Давід Сасунскі».

Беларускую дэлегацыю ўзначальваў Янка Купала. Членамі дэлегацыі былі яўрэйскі паэт З. Аксельрод і я.

Назаўтра ў Маскве мы даведаліся, што Чырвоная Армія ўступіла ў Заходнюю Беларусь. Белапольская дзяржава к таму часу развалілася, нямецкія фашысты дабіраліся ўжо да нашых граніц.

Вестка гэта, вядома, моцна ўсхвалявала нас.

— Дзядзька Янка, відаць, давядзецца вярнуцца назад?.. — казалі мы, пачуўшы такія навіны. — Хто ведае, што там сёння робіцца. Можа, нас ужо ваенкаматы шукаюць...

Іван Дамінікавіч, вядома, таксама думаў аб гэтым.

— Куды мы паехалі, у Мінску ведаюць, — адказаў ён. — Я думаю, там відней, што робіцца на свеце. Калі трэба будзе, паклічуць. А так сабе павярнуць аглоблі нельга. Юбілей армянскага эпасу — не дробязная справа. Збяруцца пісьменнікі з усіх рэспублік, а з Беларусі — няма... Як вам здаецца, хлопчыкі: добра гэта?

Мы прыціхлі.

А калі яшчэ праз дзень мы даведаліся, што вызваленне заходніх абласцей заканчваецца, радасці нашай не было межаў. У наша купэ заходзілі маскоўскія і ленінградскія пісьменнікі, горача віншавалі нас, Купала ўвесь свяціўся ад радасці. Нарэшце такі яго мары і мары ўсяго нашага народа збыліся. Часам ён разгортваў блакнот і нешта пісаў у ім. Мы

не перашкаджалі Івану Дамінікавічу, ведалі, што яго хвалюе.

У Ерэване мы бачылі Івана Дамінікавіча толькі на ўрачыстых пасяджэннях ды ў час абеду.

— Што вы ўсё замыкаецеся, дзядзька Янка, у сваім нумары? — дапытваліся мы, жартуючы.

— А што мне, гуляць з вамі, маладымі?

Але мы ўсё ж хутка даведаліся, чым так заняты Іван Дамінікавіч. Праз дзён колькі ён сам запрасіў нас да сябе і прачытаў некалькі новых вершаў на заходнебеларускія матывы. Вершы, хоць яшчэ і ў першых варыянтах, глыбока кранулі нас.

Аляксандр Фадзееў папрасіў Купалу выступіць з прамовай аб вызваленні Заходняй Беларусі. Купала ахвотна згадзіўся. Ён паклікаў нас і сказаў:

— Што ж, я адзін павінен складаць тэкст прамовы? Вы ж члены дэлегацыі, ды яшчэ маладыя. Дапамажыце. Не адзін жа я радуюся. Далучайце сюды і сваю радасць.

Вядома, мы лёгка згадзіліся з усім, што дыктаваў Купала. Але некалькі і нашых слоў ён ухваліў і ўключыў у сваю прамову.

У першы дзень пленума Купала выступіў з прамовай, прысвечанай юбілею і дружбе народаў.

Мы, маладзейшыя, толькі здзівіліся, як умее працаваць Янка Купала і як любіць ён сваю нялёгкую працу.

Апошні раз я сустрэўся з Янкам Купалам 24 чэрвеня 1941 года ў палаючым Мінску каля Дома пісьменніка. Ён збіраўся ехаць на сваю дачу ў Ляўкі. Сумная гэта была сустрэча і размова. Але Купала не траціў веры.

— Нічога з сабою не бяру, — сказаў ён. — Думаю, скоро вярнуся...

...Мінаюць гады. А імя Янкі Купалы не сыходзіць з нашых вуснаў. Любоў да яго расце. Да рэвалюцыі кнігі Янкі Купалы выйшлі тыражом у 16 тысяч экзemplяраў. Цяпер іх у чытачоў Савецкага Саюза і краін народнай дэмакратыі — мільёны. Легендарная купалаўская кветка шчасця стала жывой купалаўскай кветкай-паэзіяй. Народ, які мае такую паэзію, — шчаслівы народ.

Анатоль Астрэйка

НАЙВЯЛІКШЫ ПАЭТ

Ужо больш як паўвека паэзія Купалы чаруе людскія сэрцы сваім непаўторным зьяннем, сваёй чысцінёй і мужаю праўдай, багаццем народных інтанацый, меладычнасцю і напеўнасцю. Няма ў Беларусі такога кампазітара, які б не акнуўся ў гэтую жывую крыніцу, у гэтую цуда-раку гармоній і мелодый, ласкі і пяшчоты, радасці і шчасця.

Янка Купала не мог жыць без вершаў. Ён увесь быў перапоўнен імі. І мы часта дзіву даваліся, як гэта Купала ўмудраецца напісаць за ноч некалькі вершаў, а то і паэму. І ўсё ў ім на месцы; ні выкінуць слова, ні дадаць. Пісаў Купала лёгка і толькі зрэдку перастаўляў словы, калі знаходзіў, што яны не на месцы, не адпавядаюць музычнасці радка. Але гэта лёгкасць, як мне здаецца, уяўная.

Я пазнаёміўся з Купалам у 1932 годзе. Да гэтага мы, маладыя літаратары, усё не набіраліся адвагі падысці да яго, пагутарыць, пазнаёміцца, хоць бывалі на ўсіх вечарах, дзе ён выступаў. Мне ён здаваўся недасягальным. І таму я вельмі здзівіўся і крыху расчараваўся, калі перада мной аказаўся звычайны чалавек. З усімі размаўляе па-простаму, кожнаму падае руку, запрашае ў госці, просіць прынесці і паказаць свае творы.

Домік Янкі Купалы быў заўсёды поўны гасцей.

У яго па некалькі месяцаў жылі студэнты, якія не мелі магчымасці зняць пакойчык у прыватнікаў. Гэта была здольная моладзь. Купала вельмі гасцінна расчыніў тады свае дзверы невядомаму «гаршкалёпу» Заіру Азгуру, цяпер шырокавядомаму і славутаму скульптару, народнаму мастаку.

— Беларусі патрэбны новыя кадры. Хай самавукі набываюць адукацыю, яны патрэбны народу, нашай Радзіме, — гаварыў Купала. — Сам выбіўся ў людзі і другім памагай.

І Заір Азгур аддзякаваў паэту за ўвагу і клопаты. Ён стаў песняром сваёй Беларусі ў мармуры, гіпсе, бронзе.

А колькі артыстаў — Глебаў, Платонаў, Саннікаў, Малчанаў, Уладамірскі, Ржэцкая, Ільінскі, Ждановіч, Дзядзюшка; кампазітараў — Любан, Туранкоў, Чуркін, Тэраўскі, Мацісон; мастакоў — Ахрэмчык, Бембель, Волкаў, Гусеў, Ціхановіч — адчувалі падтрымку і добрае бацькоўскае слова Янкі Купалы...

Купала не абыходзіў сваёй увагай ніводнага чалавека, які звяртаўся да яго за дапамогай, за парадай. Часамі яго лепшы друг і жонка, цёця Уладзя, нават крыху і крыўдала на свайго гаспадара:

— Ты ўсё з людзьмі і з людзьмі, а я... На дваіх вару дваццаць пяць абедару, і ўсё мала. Вось кіну цябе і ў манастыр пайду. Што без мяне рабіць будзеш?

Купала хаваў усмешку. Ён добра ведаў гасцінную душу сваёй жонкі.

Янка Купала вельмі любіў літаратурную моладзь і ўважліва сачыў за кожным здольным чалавекам, за яго творчасцю.

Аднойчы ў Саюзе пісьменнікаў разбіралі «справу» маладога паэта. Яго абвінавачвалі ў плагіяце. Плагіятам там не пахла, было нейкае далёкае падабенства асобных вобразаў. Казахскі паэт Таір Жарокаў вёў пальмавы гай да сябе на радзіму, а беларускі малады паэт вёў тры сасны, што спыніліся каля мора, сышоўшы з Ай-Петры, у Белавежскую пушчу: там ім будзе весялей жыць сярод сваіх сяцёр. На пачынаючага паэта трохі накрычалі. Быў

на гэтым сходзе і Янка Купала. Ён абараніў маладога хлопца:

— Тады і Коласа трэба выключыць з Саюза. Ён перапісаў у мяне 8 радкоў амаль даслоўна, хоць ні ён, ні я тады яшчэ не ведалі адзін аднаго і гэтых вершаў не друкавалі. Гэта выпадковае супадзенне. Адна тэма, адна бяда... А тут — без бяды і без супадзення...

Пра Янку Купалу можна многа пісаць і гаварыць. Але я скажу адно: Купала быў найвялікшым паэтам Савецкай Беларусі, сапраўдным песняром свайго народа, чулым настаўнікам і выхавацелем усіх беларускіх пісьменнікаў. На яго класічных узорах яшчэ доўга будуць вучыцца літаратары. А беларускі народ вечна ўдзячны яму за песні, што сонцу раўня, за цудоўны талент, які ён аддаваў да апошняга свайго дыхання барацьбе за шчасце народа, за росквіт беларускай зямлі.

ЖЫВОЕ КУПАЛАВА СЛОВА

Калі яно прыйшло ў маю свядомасць, Купалава слова, цяжка зараз прыпомніць. Толькі было гэта, калі я быў малы. У нашай сям'і сельскага настаўніка пра Янку Купалу гаварылі часта і многа. Гаварылі таму, што на кніжнай паліцы побач з вялізнымі тамамі Пушкіна, Някрасава, Гоголя, Талстога стаялі сціплыя кнігі — першыя, яшчэ дарэвалюцыйныя, выданні купалаўскіх вершаў.

Да бацькі ледзь не кожны вечар заходзілі на агеньчык сяляне, ішлі параіцца, пачуць навіны. Заседжваліся позна. І часта, пасля гарачых спрэчак, якія ўзнікалі вакол аднаго і таго ж пытання: «Як яно далей будзе?» — бацька браў з паліцы «Жалейку» ці «Гусляра», і ў накураным пакоі гучала роднае слова пра цяжкую долю мужыка, пра светлыя надзеі на збавенне ад беззямелля.

Памятаю задуменныя, пахмурныя твары, і раптам — скупая мужчынская сляза, якая падала на агрубелыя рукі... Купалава слова кранала душу.

Пра Купалу не толькі як паэта, але і як чалавека часта гаварылі ў нашай сям'і яшчэ і таму, што дзед мой, таксама сельскі настаўнік, адыграў пэўную ролю ў фарміраванні свядомасці і характару будучага ўладара народных дум. Як вядома, Іван Луцэвіч восенню 1897 года паступіў у апошні клас Бяла-

руцкага народнага вучылішча (пад Мінскам), а вясной 1898 года быў удастоены пасведчання аб заканчэнні пачатковай навучальнай установы. Настаўнікам у Бяларучах у той час быў Мікалай Фёдаравіч Турчановіч — бацька маёй маці. Ён і даў Івану Луцэвічу першую афіцыйную пуцёўку ў жыццё.

Я не памятаю свайго дзеда, але па расказах родных у мяне склаўся вобраз разумнага чалавека, строгага і жыццярадаснага настаўніка, які быў сапраўдным сейбітам таго добрага і светлага, што давала буйныя ўсходы на ніве народнай асветы.

Бібліятэкі на вёсцы былі рэдка дзе, а дзед, нягледзячы на мізэрны заробак і вялікую сям'ю, не скупіўся траціць грошы на кнігі, часопісы, газеты. Багаты на той час збор кніг застаўся ў спадчыну нашай сям'і і захоўваўся аж да пачатку Айчыннай вайны. Там былі тамы Пушкіна, Лермантава, Някрасава, Дастаеўскага, Крылова, Гоголя, кнігі Шаўчэнкі, Славацкага, Крашэўскага, Сянкевіча ў арыгінале. Шмат кніг па гісторыі і геаграфіі Расіі, па гісторыі рускай літаратуры і тэорыі славеснасці, педагагічная, аграрная, медыцынская літаратура, зборнікі рускіх і ўкраінскіх народных песень, нумары часопісаў «Современник», «Русское богатство», «Полярная звезда», камплекты «Родины», «Невы». Было многа брашур, выдадзеных «Саюзам рускіх сацыял-дэмакратаў», былі работы першых прапагандыстаў марксісцкага вучэння — Пляханава, Леніна, першыя кніжкі, што выдаваліся па-беларуску.

Мая маці расказвала, што Купала ў тую зіму, калі вучыўся ў Бяларучах, вельмі многа чытаў. Жыў ён у інтэрнаце пры вучылішчы і ледзь не кожны дзень браў кнігі ў бібліятэцы свайго настаўніка.

Часта ў доўгія зімовыя вечары, калі мы з маці ўсаджваліся каля печы, яна пачынала ўспамінаць пра Янку Купалу.

Вучыўся ён, як казалі маці, аднолькава старанна па ўсіх прадметах. Але на ўрокі закона божага не хадзіў. Яны былі апошнія, і Іван Луцэвіч бег у інтэрнат, забіраўся на свае нары і чытаў. Настаўнік, бачачы такое імкненне свайго вучня да кнігі, не дака-

раў Купалу за непаслухмянасць, а ўсяляк імкнуўся выгарадзіць яго перад папам, якога лічыў лішнім у школе, як і прадмет закона божага, які поп выкладаў. Не заўсёды гэта прыемна канчалася для настаўніка, яго бясконца ганялі з адной школы ў другую.

Янка Купала быў светлавалосы прыгожы хлопец, вельмі сарамлівы, просты ў дачыненні да таварышаў. Ахвотна памагаў у школе па гаспадарцы: шчапаў дровы, насіў ваду на кухню, прыбіраў клас, расчышчаў ад снегу дарожкі. Апранаўся вельмі проста — у шэрую бравэрку з сукна сваёй работы, у бацькавы боты. А ў маразы надзяваў доўгі, ніжэй за калені, жоўты кажух.

Вось такім простым, як усе, хто жыў у вёсцы, захаваўся ў маім уяўленні «расказаны» маткай вобраз Янкі Купалы. І мне вельмі хацелася дапоўніць гэта ўяўленне жывымі назіраннямі. Памятаю, часта надакучаў я сваім бацькам адным і тым жа пытаннем: чаму не запрасіць бы вам Купалу ў госці? Маці адказвала заўсёды пераканаўча: «Сыноч, няўжо ёсць у Купалы час ездзіць па гасцях. Ён так многа піша. У такую далячынь не паедзе ён. Ды і на чым? Ні ў яго, ні ў нас каня няма». І я супакойваўся, таму што сапраўды ад камуны «Звязда», дзе мы жылі, да Мінска было больш за сорок кіламетраў. Але супакойваўся ненадоўга, таму што ў госці да камунараў часта прыязджалі шэфы з абутковай фабрыкі, артысты з тэатра Галубка, вучоныя з лекцыямі, бывалі і пісьменнікі... «Чаму ж не прыехаць Купалу», — думаў я і ўсё чакаў, што ён прыедзе, абавязкова наведзе камуну.

Хутка ў нас з'явіўся дэтэктарны прыёмнік. Яго змайстраваў мой старэйшы брат Алесь, які прыязджаў на вакацыі з Мінска. Ледзь не паўкамуны сабіралася да нас, каб паслухаць «цудадзейны» голас. Часам цэлымі вечарамі праседжвалі мы з навушнікамі, па чарзе саступаючы месца ля століка з прыёмнікам адзін другому, затаіўшы дыханне, каб хаця «не збіць» настройку дэтэктара.

Я слухаў радыё з далёкага Мінска, і ў мяне ўвесь час карцела думка пачуць голас Купалы, паслухаць, як ён чытае свае вершы, праверыць, ці так чытаю іх

я, выступаючы на вечарах у камуне. І вось у адзін асенні вечар, напярэдадні кастрычніцкага свята 1927 года, калі я слухаў святочны выпуск «Беларускай радыёгазеты», пасля музычнага нумара дыктар аб'явіў: «У нашай студыі знаходзіцца народны паэт Беларусі Янка Купала».

У мяне ажно дух заняло ад радасці: зараз я пачую Янку Купалу! У пакоі нікога не было. А ў навушніках ужо гучаў далёкі і разам з тым нейкі ж надта блізкі голас Купалы — ён чытаў нараспеў, але неяк проста, як чытаў мой бацька сялянам, як чыталі ўсе мы ў школе. Я так быў захоплены тым, што чую самога Купалу, што нават не запомніў, што ён чытаў, як не заўважыў і таго моманту, калі скончылася выступленне і зноў загучала музыка. Не змест, а сам факт выступлення народнага паэта па радыё застаўся ў маёй памяці на доўгія гады.

Мне многія зайздросцілі тады, што я чуў Купалу. Але заставалася няздзейсненым галоўнае жаданне — убачыць паэта сваімі вачыма і нават пагаварыць з ім, чыё слова не давала мне спакою. У нас дома так шмат чыталі Купалу, што я многія вершы і нават паэму «Курган» ведаў на памяць.

Калі закончыў я чатыры класы сельскай школы, родныя прывезлі мяне ў Мінск, каб вучыцца ў сямігодцы. «Вось тут, напэўна, убачу Купалу», — часта думаў я.

І неяк у зімовы марозны дзень 1929 года збылося жаданне. Памятаю, было гэта пад вечар. Я з братам ішоў у лазню Паплаўскага. Толькі мы звярнулі з Пралетарскай вуліцы (цяпер Янкі Купалы) за вугал на Кастрычніцкую, як убачылі, што каля дома Купалы стаіць конь, запрэжаны ў вазок. Даволі высокага росту мужчына ў заечай шапцы надзяваў на чорнае паліто доўгі жоўты кажух з вялікім каўняром.

— Вось бачыш, — сказаў мне брат, — дзядзька Купала кудысьці ў вялікую дарогу збіраецца.

— Няўжо праўда? — спытаў я, не верачы сваім вачам.

— А як жа. Каб недалёка, не надзяваў бы кажух.

Селянін у доўгай рудой бурцы памог Купалу справіцца з кажухом. А каля брамкі стаяла невысокага росту жанчына ў цёмным паліто і белай хустцы і трымала скураны партфель.

— А гэта з партфелем Купаліха, — растлумачыў мне брат.

Тут мы параўняліся з вазком, і брат гучна павітаўся:

— Дзень добры, дзядзька Купала.

У адказ пачулася такое ж «дзень добры».

З той першай сустрэчы ён і запомніўся мне такім, як усе, — простым чалавекам. І пазней, кожны раз, калі я браўся за кнігу з творамі свайго любімага паэта, перада мной паўставаў Купала ў простаі сялянскай адзежы, а вусны шапталі хвалюючыя сваёй нястоенай праўдай радкі пра беларускага мужыка:

Ніколі, браткі, не забуду,
Што чалавек я, хоць мужык.

Другі раз я ўбачыў Купалу ў Доме асветы на сустрэчы з удзельнікамі мінскай акруговай настаўніцкай канферэнцыі. Гэта было на пачатку 1930 года. Мяне ўзяў туды з сабою бацька.

Калі на сцэну выйшаў прэзідыум, я неяк адразу пазнаў у чалавеку, апранутым у шэры пінжак, Купалу. Мы сядзелі недалёка ад сцэны, і я, як мне здаецца зараз, не прапускаяў міма сваёй увагі самага малога руху паэта.

Ён звяртаўся да сваіх суседзяў па прэзідыуму, каб штосьці спытаць, і тут жа ўсміхаўся або сцвярджальна два-тры разы ківаў галавою. Здавалася, ён не слухаў тых слоў хвалы, якія шчодро сыпаў на адрас паэта прамоўца, што стаяў за трыбунай і размахваў рукамі. Купала часта паварочваўся да тых, што сядзелі ў другім радзе прэзідыума, ці спрытна падхопліваў запіску, разгортваў яе, чытаў, на хвіліну задумваўся, а потым штосьці адзначаў у блакноце.

І вось слова далі Янку Купалу. Гул воплескаў. Ён, не спяшаючыся, падымаецца і гэтак жа, не спяшаючыся, ідзе да трыбуны. Усміхнуўся і прамовіў традыцыйнае прывітанне ўсім настаўнікам, якія сабра-

ліся ў зале і былі прадстаўнікамі вялікага атрада школьных работнікаў Беларусі.

І зноў дружна разлягліся воплескі.

— Я не збіраюся, — сказаў Купала, — гаварыць доўгую прамову. Вас ужо стаміў лектар. Я прачытаю толькі некалькі вершаў.

З трыбуны напеўна гучаў мяккага тэмбру барытон. Купала чытаў (праўдзівей сказаць, не чытаў, а спяваў вершы). З таго вечара, на якім я слухаў больш голас Купалы, чым тое, аб чым ён гаварыў, мне ўсё ж запомніліся: «Мая навука», «Арлянятам», «Сыходзіш, вёска, з яснай явы...». Старшыня падаваў Купалу на трыбуну запіскі. У паўзах, калі зала грымела воплескамі, паэт прабягаў вачыма гэтыя запіскі і зноў чытаў вершы. Чытаў доўга, здавалася, не стамляючыся.

А ў канцы адказваў на запіскі. Памятаю, што адказваў і на пытанне, як ён ацэньвае творчасць Андрэя Александровіча, адказваў палымяна, усхвалявана, але што — у памяці не засталася. Мне ж не было тады яшчэ і чатырнаццаці.

У верасні 1932 года я стаў дыктарам Беларускага радыё. Жывое слова Купалы ў пэўнай ступені вызначыла мой жыццёвы лёс.

Неяк праз два гады, ці што, летам, здаецца ў жніўні, у адной з перадач, напярэдадні Усесаюзнага з'езда пісьменнікаў, Янка Купала чытаў свае вершы аб калгаснай вёсцы і ўрывак з паэмы пра Барысаў. Пасля яго выступаў Змітрок Бядуля з нарысам аб работніцы саўгаса.

Здавалася, Купала ўслухоўваўся ў кожнае слова ўступу да перадачы, які я чытаў. Час ад часу ён углядаўся ў старонкі сваіх вершаў, якія ляжалі перад ім. Раптам выняў з бакавой кішэні пінжака аловак і штосьці паправіў у тэксце — магчыма, памылку друку, а магчыма, прыйшло больш удалае слова. Калі было аб'яўлена імя Купалы, старонкі ў яго руках ледзь прыкметна затрымцелі. Ён пачаў чытаць верш «Я — калгасніца».

І зараз мне быццам чуецца мяккае Купалава вымаўленне: «Я — калгасніца маладая, жыву весела, ані дбаю». Гэта першая страфа паўтаралася ў

канцы, але гучала яна ў вуснах Купалы з нейкай новай, ледзь улоўнай афарбоўкай, пакліканай знутры, ад сэрца. Пасля перадачы, калі ўжо быў выключаны мікрафон і мы выходзілі са студыі, Купала шапнуў Бядулю: «Стаміўся вельмі». Чырвань душынага хвалявання заліла яго твар, а ў вачах усё яшчэ свяціўся агеньчык вялікай творчай радасці. Так, гэта была вялікая радасць і для Купалы — размаўляць, хоць і не ўпершыню, са сваім родным народам адразу на ўсю Беларусь.

— Я вось бачу, вы зусім не хвалюецеся, — сказаў Купала, звяртаючыся да мяне.

Прышлося прызнацца, што хваляванне пры ўключаным мікрафоне не пакідае ні на хвіліну і мяне, але яно непрыкметнае — гэта ўжо выпрацавалася практыкай.

— Дыктар павінен творча, унутрана хвалявацца, інакш ён будзе проста псаломшчыкам, — сказаў я, паўтараючы словы свайго рэжысёра.

— А няўжо вы чулі псаломшчыка? — здзіўлена паглядзеўшы на мяне, спытаў Купала.

— Вядома ж. Жыць у вёсцы і не ведаць псаломшчыка...

— Дык вы з вёскі? А не сакрэт, з якой мясціны?

— Недалёка, з-пад Мінска. За Астрашыцкім Гарадком мая радзіма.

— То-та ж у вас вымаўленне наша, мінскае. Хто ж вашы бацькі?

І тут мне давалося раскрыць усё, прыпомніць Бяларучы, назваць свайго дзеда. Купала расчуліўся ледзь не да слёз, а яшчэ больш, зразумела, я.

Бядуля заўважыў, што ў нас, мабыць, размовы хопіць да раніцы, і хацеў ісці адзін, але Купала пакінуў мне нумар свайго хатняга тэлефона і папрасіў абавязкова і ў хуткім часе зайсці да яго. «Мы з Уладкай будзем вельмі рады», — сказаў ён і развітаўся.

Тое, што мяне запрасіў да сябе Купала, ведалі ўсе. У старшага дыктара Антона Войны ўзнікла адразу ідэя выкарыстаць гэты візіт для вырашэння нашых творчых спрэчак. Справа ў тым, што рэформу беларускага правапісу, якая адбылася ў 1933 го-

дзе, асобныя рэдакцыйныя і кіруючыя работнікі радыёкамітэта лічылі і рэформай арфаэпічнай. Прасцей кажучы, ад нас, дыктараў, пачалі патрабаваць, каб жывое вымаўленне мы замянілі кніжным. Паляцелі загады, вымовы і пагрозы аб зняцці з работы толькі за тое, што мы не маглі адмовіцца ад арганічнай для жывой беларускай мовы мяккасці ў вымаўленні зычных перад наступнымі мяккімі зычнымі.

Неяк у пачатку верасня 1934 года я ў другой палове дня пазваніў Купалу. Адказала Уладзіслава Францаўна:

— Дзядзька Янка выйшаў на гадзінку прагуляцца, але хутка будзе. Заходзьце, заходзьце.

Такая прастата здзівіла мяне, і я, папрасіўшы прабачэння, адразу паклаў трубку.

Праз гадзіну-паўтары адважыўся пазваніць зноў. На гэты раз адказаў ужо сам Купала. Я прадставіўся.

— Заходзьце зараз жа. Мы з Уладкай даўно ўжо чакаем вас.

Мінут праз дваццаць я з хваляваннем адчыніў брамку і ступіў на двор купалаўскага дома. І хоць была ўжо восень, тут на клумбах усё цвіло: пышныя вяргіні, кунатыя астры, вогненныя настурцы... Сонца заходзіла і сваімі скупымі праменнямі свяціла толькі на верхнія шыбы. У адным з вокан мільгануў знаёмы твар Янкі Купалы... Не паспеў я пераступіць парог адчыненых дзвярэй, як насустрач выйшаў дзядзька Янка.

Асабіста з Уладзіславай Францаўнай я не быў знаёмы, але яна пазнала мяне па голасу. Мне было прыемна, што ў гэтым доме радыё слухаюць часта, ведаюць нас, дыктараў. І сапраўды, у кутку святліцы, дзе мы сядзелі, стаяў звычайны для таго часу прыёмнік «ЭЧН», а побач — рэпрадуктар.

Большую частку нашай гутаркі занялі распыты Купалы пра маіх бацькоў, пра маё маленства, аб родных. Ён добра памятаў дачок свайго бяларуцкага настаўніка — маіх цёткаў, і падрабязна цікавіўся іх лёсам.

— Ад вашага дзеда я атрымаў многа, — сказаў Купала. — Там сталася маё першае знаёмства з Гор-

кім, з яго цудоўнымі апавяданнямі. Разумны і суровы быў настаўнік Мікалай Фёдаравіч, але добры. Давяраў нам і верыў у нас. Памятаю, я часта памагаў яму, калі поп выклікаў яго з урокаў да сябе. Заставаўся ў класе за настаўніка. Я чытаў чатыром групам адразу вершы з хрэстаматыі, але любіў і задачкі рашаць. Сядзелі ўсе ціха.

Калі размова зайшла пра літаратуру, я прызнаўся Купалу, як у маленстве моцна хацеў убачыць яго. Прыпамінаў, як многія купалаўскія вершы неадступна былі са мной у полі, у лесе, на лузе. Толькі не прызнаўся, што і сам крыху грашыў, выдумляючы штосьці падобнае да вершаў.

І неяк непрыкметна мы перайшлі на галоўную ў той час для мяне тэму — пра асаблівасці беларускага літаратурнага вымаўлення і ўплыў на яго нядаўніх змен правапісу. Нейк незаўважна пераселі за стол, які гэтак жа незаўважна быў сабраны Уладзіславай Францаўнай.

Дзядзька Купала абураўся тым, што на радыё трапляюць людзі, якія не ведаюць жывога беларускага слова, і падтрымліваў бяспрэчнасць адзіна правільнага прынцыпу: рэформа беларускага правапісу не можа закранаць асновы вымаўлення, жывую гутарковую мову, якая толькі і павінна гучаць перад мікрафонам.

— Што ж, калі мы зрабілі ўступку і пагадзіліся, пішучы інтэрнацыянальныя словы, не падпарадкоўваць іх аканню, дык загадаеце нам і гаварыць не па-беларуску: рэволюцыя, пролетары. Народ гаворыць так, як яму зручней, і, зразумела ж, скажа: рэвалюцыя, пралетары. А вы ж перадачы ведзяце для народа, дык і размаўляйце з ім па-народнаму, проста.

На развітанне Купала сказаў:

— Трэба будзе памагчы што, званіце. Ваша справа цяжкая, але пачэсная: размаўляць з народамі, з усёй Беларуссю. Заходзьце, не саромцеся.

Крануты ветлівасцю і гасціннасцю дзядзькі Купалы і цёткі Уладзі, я доўга пасля візіту ў гэту мілую сям'ю не мог апамятацца, зразумець, як гэта такія вялікі чалавек, геній народа і такі абыходлівы, добры, гатовы памагчы ў складаных абставінах.

Янка Купала часта слухаў перадачы, а пасля той нашай сустрэчы, калі я па яго просьбе пакінуў нумар тэлефона дыктарскай, ён і пазвоньваў час ад часу. Рабіў заўвагі па вымаўленню, раіў найбольш пажаданыя варыянты, хоць не настойваў на іх, бо не лічыў сябе заканадаўцам. Спасылаўся на неўнармаванасць многіх пытанняў мовы, у тым ліку і арфаэпіі. Сказаў пры гэтым, што мова беларуская яшчэ толькі-толькі «выходзіць у людзі, вучыцца хадзіць на людзях».

Памятаю, як палымяна даводзіў ён, што вымаўленне «больніца» з націскам на першым складзе не варта лічыць літаратурным. Яно больш мясцовае, характэрнае для заходніх гаворак. «У нас жа, на Міншчыне, пашырана бальніца, як і камяніца, навальніца, стальніца. Ды, мабыць, лінгвісты вылучаць гэтую групу назоўнікаў з націскам на перадапошнім складзе».

Вельмі злаваўся Купала, калі чуў па радыё захапленне дзеяпрыслоўнымі зваротамі. А яшчэ гаварыў пра тое, што гутарковая мова мае свой сінтаксіс, што яго трэба даследаваць і ўсталёўваць перш-наперш на радыё. «Ды і наогул сінтаксіс беларускай мовы яшчэ не створаны, — сцвярджаў Купала звычайна, калі спрабавалі яму пярэчыць, спасылаючыся на школьны падручнік. — Радыё ж павінна абпірацца не на кніжны, а на гутарковы лад нашай мовы. Як народ гаворыць, так і радыё павінна гаварыць. А пісаць — гэта ўжо іншая справа, іншы стыль...»

Кожны раз, калі пачыналася гутарка з Купалам пра мову радыёперадач, — па тэлефоне ці з вока на вока пры сустрэчы, — ён выступаў заўзятым абаронцам культуры жывога беларускага слова. І сам паказваў узор высокай культуры абыходжання з невычэрпнымі скарбамі роднай мовы.

Неўзабаве рыхтавалася перадача з кватэры Купалы, і я зноў наведаў яго і прынёс расшуканы ў хатняй бібліятэцы нумар «Русского богатства» з апавяданнем М. Горкага «Челкаш». Як узрадаваўся ён, пазнаўшы менавіта той экзэмпляр, які калісьці трымаў у руках і ўпершыню чытаў новага для яго тады

пісьменніка. Купала прыгадваў многія кнігі, прачытаныя ім у Бяларучах, і пытаўся, ці захаваліся яны. Я адказаў, што дзедаву бібліятэку мы шануем, бо яна пэўным чынам унікальная. Я запрасіў Купалу наведаць у вольны час маіх бацькоў, якія жылі тады ў вёсцы Каралёў Стан (15 кіламетраў ад Мінска). Падзякаваўшы за запрашэнне, Купала сказаў, што ён з вялікай ахвотай перабраў бы тыя кнігі, каб прыгадаць сваё юнацтва, але зробіць гэта калі-небудзь летам.

На жаль, такая паездка не адбылася.

...Восень 1935 года. Рэспубліка адзначала 30-годдзе літаратурнай дзейнасці народнага паэта. Урачысты вечар, які праводзіўся на кватэры Купалы, трансліраваўся па радыё. Да юбіляра прыйшлі пісьменнікі, артысты, прадстаўнікі грамадскасці. Праграму вёў кампазітар І. Любан. Было сказана многа прывітальных слоў, на якія Купала адказваў вершамі.

Гутарка за святочнымі сталамі была шумнай, і Купала шаптаў то аднаму, то другому:

— Не забывайцеся ж, што мікрафон уключаны. Цішэй, браточки.

Ларыса Пампееўна Александроўская ў суправаджэнні цымбал выконвала народныя песні, выступаў вакальны мужчынскі квартэт. У эфіры былі чутны гарачыя воплескі тых, хто віншаваў народнага паэта, шчырымі словамі дзякаваў Янка Купала ўсім, хто наведаў яго ў той вечар.

...Люты 1936 года. У Мінск на III пленум Саюза савецкіх пісьменнікаў СССР з'ехаліся прадстаўнікі брацкіх літаратур. Пленум быў прысвечаны стану савецкай паэзіі. Адкрыццё яго трансліравалася па радыё. Цёпла сустрэла зала выступленне Я. Купалы. Палымяна гучалі тады яго прывітальныя словы:

Прывет вам, вольныя паэты,
Народаў братніх дружны хор!
Хай прамянее агняцветам
Радзімы нашае прастор!

...Напярэдадні 20-годдзя Кастрычніцкай рэвалюцыі па радыё ішоў цыкл выступленняў беларускіх

пісьменнікаў. 31 кастрычніка 1937 года адна з такіх перадач трансліравалася па ўсёй Краіне Саветаў. Ва ўсесаюзнай пераклічцы пісьменнікаў выступілі Янка Купала і Якуб Колас. Памятаю, Канстанцін Міхайлавіч жартаваў з Івана Дамінікавіча:

— Ці прапаласкаў ты хоць, Янка, горла? Мы ж на ўвесь Саюз сёння грымім.

— Не хвалюйся, Якубе. Не ўпершыню.

Чыталі тады Купала і Колас вершы аб новым жыцці Беларусі, якая небывала расквітнела пад сцягам Кастрычніка.

...Многа разоў выступаў Купала перад мікрафонам Беларускага радыё. Памяць захавала толькі тыя выступленні, якія пашанцавала мне «выпускаць» у эфір.

У 1938 годзе піянеры 20-й школы Мінска наладзілі ўрачысты збор, прысвечаны Чырвонай Арміі. Збор праводзіўся ў вялікай студыі Беларускага радыёкамітэта (па вуліцы Кірава, 16). Прысутнічалі чырвонаармейцы. Пачэсным госцем быў Янка Купала. Прышоў ён задоўга да пачатку, распрануўся ў дыктарскай, павесіў на цвік паліто, паставіў у кут адмысловы кіёк — сукаватую «качарэжку».

Адразу ў дыктарскую ўбегла група дзяўчынак. Яны па-піянерску адсалютавалі народнаму паэту. Купала цёпла ўсміхнуўся, — як відаць, радасна было ў яго на душы, апынуўшыся між шчаслівай дзетвары. Мы пайшлі ў студыю, дзе ўжо сабраліся піянеры і чырвонаармейцы. Як толькі ў дзвярах з'явіўся Янка Купала, усе ўсталі і дружна заапладзіравалі. Дзяўчынкі правялі паэта ў першы рад і селі побач з ім. Адна з дзяўчынак, мабыць важатая, завязала Купалу чырвоны гальштук. Адразу ж пачалася шчырая гутарка паміж паэтам і яго юнымі сябрамі. Дамовіліся пра парадак — хто за кім і пра што будзе гаварыць.

Мікрафон уключаны. Збор пачаўся. Янка Купала выступіў з вершам «Чырвонай Арміі паходы», дзеці чыталі яго хрэстаматыйныя творы і выконвалі песні часоў грамадзянскай вайны, камандзіры выступалі з успамінамі. Калі самы маленькі піянер з запалам дэкламаваў верш «Хлопчык і лётчык», Купа-

ла моцна расчуліўся, непрыкметна змахнуў хустачкай слязу.

Пасля перадачы Купала ўсё яшчэ заставаўся ўсхваляваны, павекі яго вачэй пачырванелі. Ён хутка апрануўся, развітаўся з тымі, хто быў у дыктарскай. Паэта абступілі дзеці, і яны разам пайшлі на выхад.

Хвілін праз дзесяць Купала вярнуўся і, прычыніўшы дзверы ў дыктарскую, запытаўся:

— Вы, часам, майго каня тут не бачылі?

Я пачырванеў ад таго, што не разумеў пытання, а Купала ўжо ўзрадавана кіраваўся ў кут, дзе стаяў кіёк:

— Ды вось жа ён, гарэза! Куды схаваўся. Не хоча гаспадара дамоў везці. Даруйце, што патурбаваў. І развітаўся.

...Шкада, што тагачасны стан гуказапісу не дазволіў захаваць многія выступленні Я. Купалы па радыё. Праўда, гуказапіс, хоць вельмі прымітыўны, на шарынафоне, ужо рабілі. У час падрыхтоўкі першамайскага рэпартажу ў 1941 годзе Янку Купалу запрасілі ў студыю. На яго грудзях зіхацеў ордэн Леніна. Мы сардэчна павіталі паэта з высокай узнагародай, цёпла паціснулі яму руку. А ён усё падганяў нас: «Давайце справу рабіць. Часу мала ў мяне». Іван Дамінікавіч прачытаў тады верш «Паклон мой народу за песні».

Нідзе я не бачыў да гэтага Купалу такім шчаслівым, жыццярадасным. Стрыманая ўсмішка не пакідала яго, і з твару як быццам знікалі самыя дробныя маршчынкі, робячы ўсё ласкавейшым пранікнёны позірк яго мудрых вачэй. І цяжка пагадзіцца з думкаю, што я бачыў тады Купалу апошні раз.

Калі пачалося ваеннае ліхалецце, мы слухалі яго па радыё з Масквы. У голасе неяк пабольшала металу, а сама манера выступлення стала больш узрушанай, трывожнай. Здавалася, у паэта было столькі пачуццяў, што ён не паспяваў ператвараць іх у словы. І мы чулі гнеў па адрасу тых прыблуд, што тапталі Беларусь, мы адчувалі палымянае жаданне наблізіць тую хвіліну, калі зноў мы збяромся ў шчасці і радасці вялікай сям'ёй на роднай зямлі для веліч-

най працы адраджэння і творчасці. Такімі былі прамовы Купалы на Усеславянскім мітынгу ў Маскве і на радыёмітынгу прадстаўнікоў беларускага народа ў Казані.

Супрацоўнікі радыёстанцыі «Савецкая Беларусь», якія працавалі ў Маскве, у чэрвені 1942 года, калі Купала прыехаў з Казані ў сталіцу, дамовіліся з ім аб выступленні ў адной з радыёперадач для насельніцтва акупіраванай ворагам Беларусі. Перадача прысвячалася 60-годдзю народнага паэта. Купала прасіў адкласці выступленне, таму што дрэнна сябе адчуваў пасля дарогі. Нарэшце было дамоўлена аб папярэднім запісе на танфольныя дыскі яго прамовы і вершаў. З вершаў Купала павінен быў чытаць «Беларускім партызанам» і «Зноў будзем шчасце мець і волю».

І раптам 28 чэрвеня тэлефон прынёс у рэдакцыю страшную вестку: Купала памёр. Не хацелася верыць, што народны паэт самкнуў свае вусны назаўсёды і мы не пачуем больш яго жывога слова, такога люблага, роднага, задушэўнага, — ні ў вершах, ні ў сяброўскай гутарцы.

Яўген Мазалькоў

СТАРОНКІ ВЯЛІКАГА ЖЫЦЦЯ

У другой палове трыццатых гадоў і ў час Вялікай Айчыннай вайны я рэдагаваў многія кнігі Янкі Купалы на рускай мове. Мне давалося бліжэй, чым каму-небудзь іншаму, наглядаць, які вялікі практычны ўдзел прымаў ён у тым працэсе, які мы звычайна называем узаемаабагачэннем літаратур народаў СССР. Я. Купала надаваў велізарнае значэнне выданню кніг беларускіх пісьменнікаў на рускай мове. Выхад кожнай кнігі ў рускім перакладзе ён чакаў звычайна з нецярплівасцю, самыя нязначныя няўдачы, хібы, затрымкі ў працы яго глыбока засмучалі, а поспехі — радавалі. Яму хацелася, каб кніга выйшла як мага хутчэй і па магчымасці ў найлепшым выглядзе.

Высокую патрабавальнасць, строгасць праяўляў ён у ацэнцы якасці перакладаў. Пачуццё адказнасці перад чытачом было развіта ў ім незвычайна, і ён хацеў, каб паэт-перакладчык таксама падыходзіў да сваёй справы з сапраўды творчай патрабавальнасцю. Прыпамінаецца такі выпадак. Паэма «Над ракою Арэсай» неўзабаве пасля надрукавання на беларускай мове выйшла ў двух рускіх перакладах. Абодва яны належалі вядомым рускім паэтам, з адным Янка Купала падтрымліваў блізкія сяброўскія адносіны. Аднак ні «заслужаныя імёны» перакладчыкаў, ні

асабістая дружба не выратоўвалі пераклады ад многіх крытычных заўваг Янкі Купалы. Заняты падрыхтоўкай да выдання сваіх выбраных твораў на рускай мове, Купала пытаецца ў адным з пісем да мяне, «ці паправіў перакладчык свой пераклад «Над ракою Арэсай», а калі паправіў, то ці добра?». У другім месцы ён піша: «Ці не папрасіць Ісакоўскага зрабіць добры пераклад «Над ракою Арэсай», — тым самым даючы зразумець, што ранейшыя пераклады ён не лічыў добрымі. Толькі трэці пераклад паэмы, які належаў пяру Міхаіла Ісакоўскага, задавальняў Янку Купалу.

Купала паважаў Ісакоўскага-перакладчыка за тое, што ён уважліва ставіўся да арыгінала, умеў захаваць усе яго асаблівасці. Дакладныя, блізкія да арыгінала пераклады Ісакоўскага разам з тым не былі літаральнымі, гучалі па-руску свабодна, натуральна. Ісакоўскі, па словах Янкі Купалы, умеў перадаць не толькі паэтычную форму, але і «душу верша».

У чэрвені 1937 года на дачы ў Янкі Купалы ў Ляўках мы разам чыталі вёрстку яго кнігі. У час адной з «перадышак», не помню ўжо да чаго, я выказаў даволі збітую думку аб тым, што ў яго творчасці «многае з фальклору».

— А яшчэ больш з жыцця, — незадаволена, як здалося мне, адказаў Купала. Ён стаў раптам, як з ім нярэдка бывала, панурым, маўклівым. І тут я сапраўднаму задумаўся над тым, як многа напісаў ён твораў, у аснове якіх — сапраўдныя падзеі, факты, жывыя людзі, назіранні. Нават сюжэтам для такога невялікага па аб'ёму верша, як «Госці», — з'явіўся сапраўдны выпадак.

Мяккі па натуры, тактоўны, Іван Дамінікавіч быў прамы і рэзкі, калі гутарка ішла па прынцыповых пытаннях.

Яшчэ адна рыса характару паэта асабліва запомнілася мне. Асабістыя засмучэнні, непрыемнасці ніколі не служылі яму прычынай для «ныцця» ў вершах. Восенню 1937 года Янка Купала адчуваў сябе кепска. Лячыўся ў Кіславодску, у Цхалтуба. З Кіславодска ён пісаў мне: «Па прыездзе ў Кіславодск

выявілася, што мае справы са здароўем зусім няважныя. Зрабілі рэнтгенаўскія здымкі, якія паказвалі дрэнны стан пазваночніка. Адным словам, хвароба атрымалася даволі сур'ёзная. З Кіславодска мяне выклікалі на Руставелеўскі пленум Саюза савецкіх пісьменнікаў у Тбілісі. Там я параіўся з дактарамі, і яны накіравалі мяне ў Цхалтуба для лячэння. Прыняў 34 ванны і вярнуўся 24.І у Кіславодск другі раз». Праз некаторы час у Маскве Іван Дамінікавіч прачытаў мне напісаны ў Цхалтуба, поўны жыццялюбства, бадзёрасці верш «Генацвале».

Па розных грамадскіх і літаратурных справах Янка Купала часта прыязджаў у Маскву. Яго пісьменніцкі аўтарытэт і асабістая прывабнасць былі вельмі вялікія. Мне не раз даводзілася бачыць, з якой павагай і сардэчнасцю сустракалі яго вядомыя рускія пісьменнікі: А. Фадзееў, М. Ціханаў, А. Новікаў-Прыбой, М. Ісакоўскі, украінцы — М. Рыльскі, П. Тычына, А. Карняйчук, народны паэт Таджыкістана А. Лахуці і многія іншыя. Вялікая шматгадовая дружба звязвала яго з Сяргеем Гарадзецкім. Горача віталі масквічы Купалу ў 1939 годзе, калі ён быў узнагароджаны ордэнам Леніна, а таксама ў час першай Дэкады беларускай літаратуры і мастацтва ў Маскве летам 1940 года. Гэта былі светлыя, радасныя, як свята, сустрэчы.

6 ліпеня 1941 года Янка Купала прыехаў у Маскву. Як ніколі, мне хацелася хутчэй сустрэцца з ім. Цяжка перадаць, з якой любоўю і трывогай вымаўлялі ў той час у Маскве слова «Беларусь», з якой зацікаўленасцю слухалі расказы аб тым, што адбываецца на беларускай зямлі. Беларускі народ адным з першых прыняў на сябе страшэнны ўдар, першым пачаў трымаць суровы рашаючы экзамен.

Янка Купала выглядаў вельмі стомленым, узрушаным. Ён скупа, неахвотна расказваў пра тое, што ўбачыў і перажыў па дарозе з Мінска ў Ляўкі, а адтуль у Маскву.

Іван Дамінікавіч, С. Гарадзецкі, мастак К. Елісееў і я пайшлі абедаць у рэстаран гасцініцы «Масква». Амаль пустая зала, незвычайна прыціхлыя афіцыянты.

Купала больш маўчаў, а расказвалі мы.

Да століка падышла пляменніца Янкі Купалы Я. Ю. Раманоўская з маленькай дачушкай на руках. Гэта было незвычайна: зусім юная маці з грудным дзіцем у адным з самых вялікіх сталічных рэстаранаў.

Стомлены, змучаны твар Янкі Купалы асвяціўся ўсмешкай. Ён любоўна паглядзеў на ўнучку, якая спала соладка і спакойна, і з заклапочаным выглядам, упаўголаса пачаў размаўляць з пляменніцай. Трэба было вырашыць нейкія неадкладныя пытанні, звязаныя з эвакуацыяй маці і дзіцяці. Хутка Я. Ю. Раманоўская пайшла. Абарваная гутарка наладзілася не адразу.

— Цяжка ўявіць зараз, як і калі гэта адбудзецца, — сказаў задумёна Янка Купала, — але мы ўсе вернемся на Беларусь з перамогай, будзем святкаваць вызваленне Мінска...

— Ты напішаш аб гэтым добрыя вершы, — устаўіў С. Гарадзецкі.

— Не ведаю, добрыя ці не, а вось на суботніку, калі будзем зноў адбудоўваць горад, добра папрацюю.

Назаўсёды застанецца ў памяці апошняя сустрэча з Янкам Купалам 28 чэрвеня 1942 года, за дзве тры гадзіны да яго смерці. Іван Дамінікавіч сустрэў мяне неяк асабліва ласкава, цёпла, абняў, пацалаваў. Выгляд у яго быў свежы, настрой добры. Перад маім прыходам ён добра выспаўся, адпачыў. Мы сядзелі ўдвух у нумары гасцініцы «Масква». Перад намі на століку ляжала вялікая каробка шакаладных цукерак. У тыя часы, калі драбок цукру лічыўся вялікім ласункам, — гэта была незвычайная раскоша. Я ўзяў адну цукерку, потым не без хістанняў пацягнуўся па другую...

Іван Дамінікавіч засмяяўся:

— Вы больш шкадуеце іх есці, чым я... Скажу Вам па сакрэце: праз тыдзень маё 60-годдзе. Зараней запрашаю Вас. Вось тады ўжо мы пасядзім як след. Ага... дык вы ж для дачушкі абавязкова вазьміце...

— Ёй толькі дзесяць дзён, яшчэ рана цукеркі есці.

Іван Дамінікавіч моўчкі ўсміхнуўся сваёй яснай, адкрытай, добрай усмешкай і загаварыў аб выдавецкіх справах.

Я расказаў Івану Дамінікавічу, што ў дзіцячым выдавецтве толькі што выйшла, складзеная мною, кніга яго вершаў. Для яго гэта было прыемнай нечаканасцю. Адчувалася, што ён шчыра ўзрадаваўся.

— Дарэчы, заўтра, Іван Дамінікавіч, можна атрымаць аўтарскія экзэмпляры і ганарар.

Мы дамовіліся, што заўтра, 29 чэрвеня, у 12 гадзін мы сустрэнемся ў дзіцячым выдавецтве.

— Не забудзьце прыйсці, Яўгені Сямёнавіч. Можа здарыцца так, што я не сустрэну там нікога знаёмага. Неяк не зусім прыемна самому рэкамендавацца.

Я спытаў Івана Дамінікавіча, як яму жывецца ў Печышчах. Купала, як заўсёды, быў немнагаслоўны. Ён не скардзіўся, вельмі цёпла адгукаўся аб людзях, якія дапамагалі яму, рабілі ўсё, каб упрыгожыць яго жыццё. Але з размовы я зразумеў: у кожнага свае цяжкасці. Я часта прыгадваў потым расказ Янкі Купалы, калі мне даводзілася наглядаць спробы паказаць справу так, быццам гора і нягоды ваенных год зусім не кранулі яго. Сувязь яго з выдавецтвамі і рэдакцыямі ў значнай ступені абарвалася, а для пісьменніка ж — гэта яго вытворчасць. Слухаючы Івана Дамінікавіча, я прыпомніў адзін з яго апошніх лістоў да мяне. 20 красавіка 1942 года ён пісаў з Печышчаў: «Дарагі Яўгені Сямёнавіч! З газет я зрабіў вывад, што Вы знаходзіцеся ў Маскве, а таму і пішу. Я вельмі рад, што сёй-той з маіх добрых сяброў засталіся на старым месцы. Буду Вам вельмі ўдзячны, Яўгені Сямёнавіч, калі хоць пару слоў напішаце, што чуваць у нашых выдавецкіх сферах. Я як выехаў у сярэдзіне кастрычніка з Масквы, то ніякіх вестак ад Дзяржлітвыдата і інш. выдавецтваў не маю... У «Красной звезде» было надрукавана, што выходзіць у Ваенным выдавецтве мой зборнік вершаў. Не адмоўце туды мімаходам заглянуць ці пазваніць, у якім становішчы гэта справа... Я жыву тут пад самай Казан-

ню, па другі бок Волгі. Жывецца ніштавата. Харчу-
емся не дрэнна...»

Распытваючы мяне, цяпер ужо вусна, аб розных
навінах «у выдавецкіх сферах», Купала вельмі рада-
ваўся таму, што ён зноў бачыць родную Маскву. Тут
ён ужо сустрэў многіх блізкіх яго сэрцу людзей —
рускіх, украінскіх, беларускіх пісьменнікаў, многіх
землякоў-беларусаў. Масква, гаварыў Купала, ня-
гледзячы на вайну, дзівіла яго сваёй чысцінёй, па-
радкам.

— Яна зараз нейкая асабліва прыгожая.

Зазваніў тэлефон. На дзесятым паверсе Янку Ку-
палу чакалі сябры. Ён угаворваў мяне пайсці разам
з ім, але я спяшаўся дадому.

— Ну, добра, на маім шасцідзесяцігоддзі пася-
дзім ужо як след, — паўтарыў Іван Дамінікавіч.

Я правёў яго да ліфта (ён жыў на чацвёртым па-
версе), мы развіталіся. Я выйшаў з гасцініцы з узня-
тым настроем: наперадзе два спатканні з Янкам
Купалам. А праз некалькі гадзін мне пазванілі, што
яго няма ў жывых... Гэтая вестка здавалася дзікай,
непраўдападобнай. Уяўленне аб смерці ніяк не ста-
савалася з жыццярэдасным, поўным планаў на бу-
дучае і лепшых надзей Янкам Купалам... З паэтам,
які моцна верыў у нашу перамогу, марыў аб днях,
калі народ адбудуе ўсё, загоіць раны і «сваю краіну
маладую святлом асвеціць нечуваным».

Ганна Караваяева

ВЯЛІКІ СЫН БЕЛАРУСІ

Увосень 1915 года, праглядаючы для нейкай семінарскай работы часопіс «Современный мир» за некалькі год, я прачытала ў ім артыкул А. М. Горкага «Пра пісьменнікаў-самавукаў». У горкаўскім артыкуле быў прыведзены верш маладога паэта Янкі Купалы «А хто там ідзе?». Гэты верш звярнуў на сябе ўвагу таму, што Максім Горкі пераклаў яго на рускую мову і расказаў пра творчы шлях беларускага паэта.

У тыя гады яшчэ не даводзілася мне бываць у Беларусі, і толькі з кніг я ведала пра беларускія пушчы і гнілыя балоты, пра старыя «панскія гнёзды» і жабрацкае, беспрасветнае жыццё працоўнага люду. З дзіцячых год запалі нам у памяць някрасаўскія радкі з верша «Железная дорога»:

...Волосом рус,
Видишь, стоит, изможден лихорадкою,
Высокорослый больной белорус:
Губы бескровные, веки упавшие,
Язвы на тощих руках;
Вечно в воде по колено стоявшие,
Ноги опухли; колтун в волосах;
...Не разогнул свою спину горбатую
Он и теперь еще: тупо молчит
И механически ржавой лопатою
Мерзлую землю долбит!

Гэтыя радкі, якія ствараюць вобраз дашчэнтэ змардаванага, забітага горам рабочага-беларуса, прыгадаліся мне, калі я чытала артыкул А. М. Горкага пра пісьменнікаў-самавукаў. Але адчуванне часу ўжо было інакшае. Беларус часоў някрасаўскага верша яшчэ не разагнуў спіны, «тупа маўчыць», стаіць па калені ў вадзе і «дзяўбе мёрзлую зямлю».

У надзвычай сціслым вершы Янкі Купалы беларусы ідуць, несучы на паказ свету «сваю крыўду», сваё беспрасветнае, цёмнае і жабрацкае жыццё. А чаго яны хочуць, беларусы? — «Людзьмі звацца». І гэты паэтычны радок так уразіў сваёй эпічнай сціласцю. Памятаю, разважаючы са сваімі курсавымі калегамі пра гэты цудоўны верш, я прызнавалася, што ён прынёс, напрыклад, для мяне новыя думкі пра эпічны пачатак. Звычайна ўяўляюць сабе эпічнае неяк шырока, прасторна, велічна. А ў Янкі Купалы вельмі кароткая фраза з двух слоў: «людзьмі звацца», а якія далягляды яна адкрывае, як ясна і пластычна бачацца за ёй беларусы, што ідуць наперад!..

Калі я першы раз чытала вершы Янкі Купалы, мне і ў галаву не прыходзіла думка, што прыблізна праз паўтара дзесятка год я пазнаёмлюся з ім асабіста.

Адбылося гэта на адным з літаратурных сходаў у пачатку 30-х гадоў. Размова наша з Іванам Дамнікавічам пачалася адразу неяк сама сабой, як гэта і бывае, калі пісьменнікі паціснулі адзін аднаму руку пасля таго, як не аднойчы сустракаліся на старонках кніг і часопісаў.

Хоць Янку Купалу было тады ўжо за пяцьдзесят, выгляд ён меў бадзёры і маладжава стройны. Але ў яго стрыманай мяккай усмешцы з-пад русых, крышку абвіслых вусоў, у паглядзе светлых вачэй, у глухаватым голасе адчуваліся не то водгукі нейкай даўняй журбы, не то неразлучнага з ім паэтычнага роздуму.

Са скупых звестак «Літаратурной энцыклапедыі» тых год мне было вядома, што юнацкія і маладыя гады Янкі Купалы прайшлі ў цяжкай працы, бадзяннях і беспрацоўі.

Аднойчы, неяк да слова, у сувязі з перажытым у тых гады, Іван Дамінікавіч сказаў з суровай іроніяй:

— Мы, хто з народа выйшаў, усяго паспыталі, усяго пабачылі: пана ў жупане ды з бізуном, урадніка з нагайкай...

— Царскага цэнзара з яго бязлітасным алоўкам,— мімаволі дадала я і сказала, што чула калісьці гісторыю пра першую яго кнігу «Жалейка», тыраж якой быў адразу ж канфіскаваны царскай цэнзурай.

— Але... гэта было выпрабаванне волі... волі да творчасці...— задумёна сказаў Купала.

Зразумела, вестка пра канфіскацыю ўсяго тыражу ўразіла яго, маладога паэта.

— Гэта ж і назва была такая ціхая... «Жалейка»... Пажалець, маўляў, трэба народ, цяжка яму жывецца... Выходзіць, «крамольнае» гэта было пачуццё, таму і прыстукнулі...

Хтосьці з маладых паэтаў, жадаючы прадоўжыць размову, папрасіў «больш падрабязна асвятліць, як быў перажыты гэты ўдар», г. зн. канфіскацыя кнігі.

Іван Дамінікавіч з той жа самотна-мяккай усмешкай, нібы прыгадаўшы свае крутыя сцежкі, якіх нават не мог уявіць гэты юнак, непаспешліва паўтарыў:

— Як перажыў? Як і трэба было. Мне ўсё-такі было тады дваццаць шэсць год, і я разумеў, з кім меў справу.

— Але душэўныя пакуты, ашуканыя надзеі, зняважанае самалюбства,— настойваў юнак на нейкім сваім тлумачэнні.

— Ды хіба справа ў самалюбстве? — цярдліва ўсміхнуўся Купала.— Тады трэба было не проста трымацца намаганнем волі, але — галоўнае — гарэць перакананнем...

— У сіле паэзіі? У яе характэве? — падхапіў юнак.

— Я не пра тое...— спакойна адвёў Купала пытанне, якое перабіла яго думку.— Трэба было быць перакананым, што ты сваёй паэзіяй адстойваеш барацьбу і надзеі народа...

Іван Дамінікавіч яшчэ раз зірнуў на нецярплівага юнака і дадаў:

— Толькі з такім перакананнем паэзія і сам паэт будуць мець сапраўдную сілу...

На Першым з'ездзе савецкіх пісьменнікаў, у час пасяджэнняў і ў перапынках між імі, мы з Іванам Дамінікавічам як члены прэзідыума з'езда маглі часта абменьвацца ўражаннімі. Той першы наш пісьменніцкі з'езд па-свойму незабыўны. А. М. Горкі адкрыў яго як сапраўдны кіраўнік рускай і ўсёй шматнацыянальнай савецкай літаратуры. У сваім вялікім і шматгранна праблемным дакладзе ён шырока асвятліў шляхі развіцця савецкай літаратуры, гаварыў аб яе сапраўды эпохальных ідэйна-мастацкіх задачах.

У час горкаўскага даклада твар Янкі Купалы не толькі выяўляў натуральную і агульную для ўсіх цікавасць — ён яшчэ і неяк асабліва свяціўся. Часам паэт глядзеў на Горкага, як бы аддаючыся ўспамінам і бачачы ў горкаўскім твары нешта блізкае і знаёмае толькі яму, Купалу.

Першы Усесаюзны з'езд пісьменнікаў прыходзілі вітаць рабочыя, піянеры. Мне здавалася, што характару Янкі Купалы больш за ўсё ўласціва стрыманасць, сарамлівасць, а часам і схільнасць памўчаць. Але на з'ездзе Купала быццам памаладзеў, быў ажыўлены, гаваркі. Узрушаны, любаваўся ён стройным звонкагалосым шэсцем піянерскай дэлегацыі, якая прыйшла ў Калонную залу вітаць з'езд.

У тыя дні будавалася самая першая лінія нашага метро. Проста з шахты (недзе пад намі) паднялася ў Калонную залу дэлегацыя рабочых Метрабуда, у суровай брызентавай вопратцы, у рабочых касках, некаторыя з адбойнымі малаткамі і шахцёрскімі лямпамі — бравы, магутны народ, валадары глыбінь зямлі, як назваў іх Купала. Ён гучна пляскаў у далоні і ўголас захапляўся працай людзей, якія першымі «за мільёны год — падумаць толькі!» — праніклі ў старажытныя нетры зямлі.

Увосень 1935 года мне давалося разам з Іванам Дамінікавічам пабываць у Чэхаславакіі. У той час гэта была буржуазна-дэмакратычная рэспубліка,



А. Новікаў-Прыбой і Я. Купала. 1938 г.



*Я. Колас, І. Гурскі, Я. Купала, А. Талстой у прэзі-
дыуме сходу, прысвечанага беларускай літаратуры
ў Маскве. 1939 г.*

якая заключыла з СССР (у маі 1935 года) дагавор аб узаемнай дапамозе. Спачатку чэхаславацкія пісьменнікі і журналісты прыехалі ў СССР, а ўвосень мы, савецкая дэлегацыя, адправіліся ў госці ў Чэхаславакію¹.

Калі наша савецкая дэлегацыя, на чале з Міхаілам Кальцовым, выйшла на плошчу перад вакзалам, натоўпы людзей сустрэлі нас россыпамі кветак, гулам сяброўскіх прывітанняў: «Наздар! Наздар!» і такімі ж гарачымі воклічамі: «Мір! Мір!».

На другі дзень раніцай мы стаялі на балконе гасцініцы «Амбасадар» і любаваліся Прагай.

Асенні ветрык развяваў над балконам нашы пунсовыя савецкія і бела-сіне-чырвоныя чэхаславацкія сцягі як відочныя знакі дружбы двух народаў.

Украінскі пісьменнік Іван Кандратавіч Мікітэнка, вясёлы і дужы чалавек год пад сорок, голасна адгукаўся на прывітанні і ўголас захапляўся Златай Прагай. Іван Дамінікавіч, кланяючыся то ўлева, то ўправа, уважліва ўзіраўся ў людзей, што праходзілі перад намі, і вітаў іх сваёй журботліва-задуменнай усмешкай. Іван Мікітэнка нарэшце заўважыў гэтую неадпаведнасць настрою і запытаў у Купалы, чаму ён такі сумны.

— Я не сумны,— проста адказаў Купала.— Я толькі бачу, што больш за ўсё народ хоча міру, а сам устрывожаны, бяды ад ворага баіцца... А вораг не так ужо і далёка.

Мікітэнка правёў позіркамі жэст Купалы, які паказаў у бок Рудных гор, і спахмурнеў.

— Але... сапраўды, у тым баку фашысцкая салдатня маршыруе... А Гітлер разбойніцкія планы строіць...

У тых гадах германскі фашызм «з узломам увайшоў у гісторыю» і паспеў паказаць ужо сваю бандыцкую крываваю сутнасць: разбойніцкі пажар рэйхстага, працэс Георгія Дзімітрова, канцэнтрацыйныя лагеры з катаваннямі, яўрэйскія пагромы з усі-

¹ Пра гэтае падарожжа ўжо даўно напісана кніга, тут жа я толькі падкрэсліваю моманты, звязаныя з успамінамі пра Янку Купалу.

мі праявамі самага раз'юшанага расізму, дзікія нападкі на ўсе культурныя каштоўнасці і традыцыі, дарагія сумленным людзям усёй зямлі!

І нездарма мне тады ў Празе прыгадаліся злавесныя ўражанні, што асталіся з часу кароткага прабывання ў Берліне: улетку таго ж 1935 года, вяртаючыся з Парыжа пасля Першага сусветнага кангрэсу на абарону культуры супраць вайны і фашызму, я на свае вочы ўбачыла, які выгляд мае сталіца гітлераўскага рэйха, фашысцкі Берлін, які, паводле трапнай заўвагі М. Я. Салтыкова-Шчадрына пра Берлін бісмаркаўскай эпохі, быццам кожнага «гатоў пакрыўдзіць». Берліну ўлетку 1935 года, думалася мне, ужо мала было «кожнага пакрыўдзіць» або ў казіны рог сагнуць — гэты фашысцкі Берлін пагражаў усім сумленным мірным людзям і ўсіх хацеў зрабіць сваімі рабамі, а калі не скоратца — знішчыць.

— Так, страшная чорная банда захапіла ўладу ў цэнтры Еўропы, — сурова сказаў Іван Дамінікавіч. — Калі своечасова не пераступіць ёй дарогі, калі не спыніць гэтага разбою сярод белага дня — будзе кроў і агонь... Рэкі крыві і агню!..

Ён зрабіў рашучы рух, і яго добры твар стаў такі пануры, што жыццярадасна настроены Іван Мікітэнка пачаў «развейваць» агульны суровы настрой, запэўніваючы, што знойдуцца ў Еўропе людзі, якія сапраўды адшукаюць сродкі ўтаймаваць і скруціць гэту банду як належыць!

— Ёсць, ёсць каму змагацца з карычневай чумой! — паўтараў Мікітэнка...

У тую цудоўную асеннюю раніцу, сярод пурпурава-залатой лістоты на Вацлавым пляцы, ніхто не ведаў, што адбудзецца праз тры гады, калі здрадніцкая змова Англіі і Францыі (Чэмберлена і Даладзье) на карысць Гітлера і Мусаліні перакрэсліць суверэнітэт Чэхаславакіі.

І ў тую пагодлівую восень 1935 года нашы сябры чэхі пакуль яшчэ са здзеклівай іроніяй гаварылі пра Генлейна, які ўзначальваў так званую судэтанямецкую партыю, агентуру Гітлера ў Чэхаславакіі. Сумленныя патрыёты ненавідзелі і высмейвалі Генлейна, паказваючы нам, гасцям, заліхвацкія лозунгі

і надпісы на сценах дамоў. Але якія б смелыя ні былі гэтыя жарты з судэта-нямецкай партыі і яе прафашысцкіх планаў, адсюль было яшчэ дужа далёка да разумення непасрэднай небяспекі, што пагражала краю. Дома мы заўсёды бачылі і ясна ўсведамлялі небяспеку фашызму для міру і жыцця. Чаму ж — часта мы гаварылі між сабой — нашы добрыя і ўважлівыя сябры-гаспадары нібы і не спяшаюцца пранікнуцца гэтым усведамленнем небяспекі?

— Таму што яны яшчэ вераць у сілу буржуазнай дэмакратыі, — сказаў Янка Купала. — Яны яшчэ ўпэўнены, што гэтая дэмакратыя нешта можа выратаваць і засцерагчы... — і, не дагаварыўшы, ён безнадзейна махнуў рукой.

Але якія б думкі ні трывожылі нас, мы былі ў гасцях, і дзень кожнага члена дэлегацыі быў распісаны з раніцы да самай вячэры. Мы пабывалі ў розных раёнах краіны, бачылі больш дзсятка гарадоў, аглядалі вялікія заводы, фабрыкі, музеі, тэатры, карцінныя галерэі, слухалі народныя хоры, любаваліся нацыянальнымі танцамі і сельскімі пейзажамі.

Асабліва падабаліся Купалу сады і агароды.

— Зямля як уроблена, як цудоўна дагледжана! — уголас захапляўся ён, выклікаючы ўдзячныя ўсмешкі нашых гасцінных гаспадароў.

Яму вельмі падабаліся роўныя пучкі зелені на градках, кучаравыя сценкі гароху і хмелю, роўныя чыстыя сцяжынкi між градак. Ён любаваўся беланогімі яблынямі, з якіх звісалі румяныя і залацістыя плады, з пахвалою адгукаўся пра выпаланыя дарожкі ў садзе і асабліва хваліў «чысты, нібы тая талерка», земляны круг пад кожнай яблыняй, які засцерагаў яе «ад усялякіх ворагаў». Хтосьці з суправаджаўшых нас сяброў запытаўся, адкуль у Янкі Купалы, «вялікага сталічнага паэта», такая пільная ўвага да сельскай гаспадаркі і наогул да сялянскага жыцця?

Ён усміхнуўся мякка і цярпліва, нібы адказваючы на дзіцячае запытанне:

— Адкуль? Ды я ж у вёсцы нарадзіўся, чужыя

крыўды і невясёлае жыццё змалку ведаю... І толькі
вось цяпер нашы людзі на зямлі святло пабачылі...

Перад ад'ездам нашай дэлегацыі з Чэхаславакіі
ў холе гасцініцы я пераглядала газеты і часопісы.
Маю ўвагу прыцягнуў малюнак у адным ілюстрава-
ным французскім часопісе: светлай штрыхоўкай
была паказана на ім карта Чэхаславакіі, якая на-
гадвала сваімі абрысамі выгнуты стручок гароху,
а гэты стручок абкружала беспрасветна-чорная цем-
ра, абрысы якой нагадвалі драпежна разяўленую
воўчую пашчу. Лёгка можна было зразумець, што
хацеў сказаць мастак: фашызм сваімі воўчымі
клыкамі нацэліўся на Чэхаславакію — маленькую
краіну ў цэнтры Еўропы...

За развагамі над гэтым малюнкам застаў мяне
Янка Купала, ён таксама прыйшоў перагледзець га-
зеты.

— Неспадзяванага тут, зразумела, нічога ня-
ма, — сказаў ён, у заклапочаным роздуме пазіраючы
на малюнак. — Мы ўсе прыкладна ўяўляем сабе так
званую «логіку» фашызму: з'ем, маўляў, усіх, хто
каля мяне, а потым — і яшчэ далей. Што і казаць,
небяспека чэхаславацкаму народу пагражае вялі-
кая!..

На другі дзень, ужо стоячы ля акна вагона, мы
абменьваліся з Янкам Купалам уражаннямі аб па-
ездцы ў Чэхаславакію. Прыгадвалі ўсё ўбачанае
і пачутае, любаваліся асеннімі пейзажамі, што міль-
галі за акном. Як добра, казалі мы, умее даглядаць
сваю зямлю працоўны народ Чэхаславакіі. Віна-
граднікі, агарод ці сад каля вясковага дома — усю-
ды відаць стараннасць, культура працы і любоў да
роднай краіны.

— Вось дай гэтаму народу шырэйшую дарогу,
і як ён сябе пакажа! — натхнёна сказаў Янка Ку-
пала, але тут жа цяжка ўздыхнуў: — Што ж, пагас-
цявалі, гаспадары добрыя нас прывячалі, а ў гасцей
па іх сэрца баліць!

Надыходзіў вечар. Разам са свежым ветрам уры-
ваўся ў вокны вагона водар хмелю, сена. Але што-
сьці трывожнае і пагрозлівае мроілася ў цішыні.

У пачатку 1936 года Янка Купала прыслаў мне

сваю новую кніжку вершаў «Песня будаўніцтву». На тытульнай старонцы некалькі сардэчных радкоў і словы: «На памяць пра паездку ў Чэхаславакію».

У новай кніжцы былі сабраны вершы і песні трыццатых гадоў. Асабліва ярка вылучаліся тыя, пад якімі стаяла дата: «Чэрвень 1935 г.».

У вершы «Беларусі ардэнаноснай» (з нагоды ўзнагароджання БССР ордэнам Леніна) паэт успамінае гаркоту цяжкага мінулага:

Чым ты была, Беларусь мая родная,—
Хіба ж не бачылі нашыя вочы?
Вечна абдзёртая, вечна галодная,
Сонца не ведала, а толькі ночы...

Гордая радасць за свабодную родную зямлю надала сілу кожнаму слову паэта і музычнасць вершу:

Беларусь, мая радзіма,
Як жа расцвіла ты
За час гэты, за кароткі,
Як выгнала катаў!

.

Каласіся ж, расцвітайся
Краскаю чырвонай
У Саюзе у Савецкім,
У законе роўным!

.

За ўсё тое, што стварылі
Шчыра твае людзі,
Ордэн Леніна сягоння
Твае ўквеціць грудзі.

У тым жа плённым на думкі і творчасць чэрвені 1935 года Янка Купала стварыў некалькі лірычных партрэтаў беларускіх жанчын, і радкі гэтыя так і просяцца ў песню.

Не памятаю назвы вуліцы, дзе жыў Янка Купала,— прыгадваецца толькі стары дом з высокімі вузкаватымі вокнамі, як будавалі ў другой палове мінулага стагоддзя. Высокія старыя дрэвы, чарнеючы на змярканні, глуха шумелі ад ветру.

У кабінеце было цёпла, ціха і крыху змрочна — пад прыспушчаным абажурам гарэла адна лампа.

Янка Купала ветліва сустрэў мяне, запытаў, ці была я ў доміку I з'езда РСДРП. Расказаўшы яму пра свае ўражанні, я пераказала і тую размову, што завязалася ў наведвальнікаў з пані Канстанцыяй¹, якая аказалася якраз такой, як ён мне яе апісаў.

— Але, але!.. Яе не збянтэжыш! — задаволена і ласкава ўсміхнуўся ён. — Што мяне больш за ўсё кранае ў такіх людзях, дык гэта іх душэўная адданасць грамадскаму служэнню, у якім яны бачаць неадлучную часціну свайго жыцця.

Загаварылі пра «Песню будаўніцтву». Іван Дамінікавіч паўжартам пахваліў:

— Расчульваюся душой, калі прачаю так сардэчна чытае вершы паэта!

Я адказала, што прачаю, які не чытае і наогул не любіць вершаў, не можа адчуваць і ўсёй глыбіні і сілы «ціхманай» прозы.

Слухаючы мае развагі, адказваючы на пытанні, Купала мякка ўсміхаўся. Потым гаворка неяк непрыкметна перайшла да нашае паездкі ў Чэхаславакію.

— Краіна маленькая, з усіх бакоў сціснута граніцамі, і, праўда, падобна на стручок гароху... — гаварыў ён, заклапочана ківаючы галавой. — Чыгункі яе вазьмі: з захаду на ўсход — гэта ўсё-такі адлегласць, сотнямі кіламетраў можна мераць. А з поўначы на поўдзень іх перасякаюць дарогі, якія пачынаюцца ў харцісцкай Венгрыі, у Аўстрыі, а галоўнае — у Германіі, у Гітлера!

— І колькі пагранічных застаў вакол адной маленькай Чэхаславакіі!

— А колькі войск навакол!.. Толькі загадай, і ўся гэтая ўзброеная лавіна так і рынецца на чэшскія гарады і сёлы! — Янка Купала, схамянуўшыся, махнуў рукою, нібы адганяючы страшнае відовішча, і пачаў расказаць пра родную прыроду, пра сваю любоў да яе, «ціхай, сціплай і чароўнай». Гэта быў сапраўдны лірычны экспромт, вершы натуральна чаргаваліся з прозаю, народнымі прыказкамі, пес-

¹ Дзяжурная на Доміку-музеі, якая вельмі добра памятала і стары Мінск і абставіны з'езда.

нямі... Ён гаварыў пра сваю гордасць за родную Беларусь, вольную, квітнеючую краіну, на зямлю якой ніхто не пасмее ступіць і парушыць яе мірную працу...

Як і мільёны сумленных людзей нашай краіны, мы не маглі тады нават меркаваць, якія нечувана страшныя падзеі чакаюць нашу Радзіму наперадзе, якую барацьбу трэба будзе вытрымаць нам усім за яе свабоду і будучыню. Не маглі мы ведаць і таго, што праз некалькі год сустрэнемся ў прыфрантавой Маскве...

Прыехаўшы з Урала ў Маскву ў чэрвені 1942 года, я на другі ж дзень сустрэлася з Янкам Купалам у Саюзе пісьменнікаў.

Знаёмы голас паклікаў мяне. Азірнуўшыся, я ўбачыла Янку Купалу.

У тыя грозныя дні рэдка хто ўголас здзіўляўся: «Ах, як вы перамяніліся!» — наўна і зусім недарэчы было гэта заўважаць: усе перамяніліся, пажаўцелі, схуднелі, дачасна пастарэлі.

І на Івану Дамінікавічу яго цёмны касцюм сядзеў больш чым мешкавата, у рухах паявілася нейкая марудлівасць. У русых валасах блішчала сівізна, твар зблажэў, рэзкія маршчынкі ляглі на лбе, шчоках, у куточках рота, вакол запалых вачэй; толькі ў позірку свяцілася знаёмая, задумліва-мудрая ўсмешка.

— Пра тое, хто дзе што робіць, мы ведаем са старонак «Правды». І як добра, што чорная бяда не зламала людзей, што наша родная літаратура і на франтах б'ецца і ў тыле працуе, — сказаў Купала з радасцю.

Я расказала, што яго верш «Беларускім партызанам», напісаны ў грозную восень сорак першага года, набыў шырокую вядомасць. Мне даводзілася чуць яго ў артыстычным выкананні па радыё, з эстрады, чула я таксама, як чыталі нашы параненыя байцы ў шпіталі.

— Байцы? — жвава перапытаў ён. — Раскажыце, вельмі прашу, як гэта было?

Я расказала пра адзін вялікі шпіталь у Свядлоўску, дзе мне выпадала бываць даволі часта. Та-

ды наогул многія пісьменнікі бралі шэфства над шпіталямі, памагалі параненым. Работы хапала: чытаць уголас газеты і кнігі, пісаць лісты. А то і проста трэба пасядзець, не лічачы хвілін, пагаварыць душэўна, памагчы суцішыць боль і смутак, паслухаць расказы пра перажытае і перадуманае. Сярод раненых было нямала аматараў паэзіі, якія таленавіта дэкламавалі на памяць верш «Беларускім партызанам». Паўтараючы словы непахіснай веры ў будучую перамогу, яны забываліся пра свой боль і пакуты.

— Перадайце ім усім дзякуй ад усяго сэрца! — сказаў Купала расчуленым голасам, потым коратка дадаў: — Гэтыя вершы адразу пайшлі на адрас — да беларускіх партызан...

Загаварылі пра Казань, пра Волгу.

— Цудоўная, велічная рака... пейзажы прыгожыя... а захады і ўсходы сонца над гэтымі прастораўмі — хараство якое!.. Цеплаходы плывуць, як гіганцкія лебедзі, — любата паглядзець!.. — Ён раптам сарамліва ўсміхнуўся. — Але ўспомніш нашу сціплую Свіслач або Пціч... прыгадаеш лясок з балотцам, сцяжыну ў полі... Родныя мясціны ўспомніш, дзе жыццё прайшло... ну, і...

— Ubачыце, усё ўбачыце, дарагі Іван Дамінікавіч!

— Хутчэй бы толькі...

Масква ўлетку 1942 года была прыфрантавым горадам, і, дзе б вы ні былі, суровы час скрозь напамінаў аб сабе. У нас, у клубе пісьменнікаў, было надзвычай людна і шумна. Абветраныя твары, пасівелыя валасы — усяго каля года мінула, а людзі пастарэлі больш чым за дзесяткі год. Але гэта ўжо быў час пасля вялікага разгрому нямецка-фашысцкіх зграй пад Масквой, і ўпэўненасць у будучым, унутраная сабранасць адчуваліся ў кожным чалавеку.

Пісьменнікі — ваенныя карэспандэнты і рэдактары франтавых газет — прыязджалі ў Маскву проста на спадарожных машынах: фронт быў яшчэ недалёка. Выканаўшы службовае даручэнне фронту, яны не маглі не зайсці ў свой Саюз пісьменнікаў.

Вось чаму жывая газета працавала вельмі дзейсна: усюды абменьваліся самымі свежымі навінамі, дзяліліся рознымі прагнозамі — дзе і як у бліжэйшы час разгорнуцца падзеі на франтах. Часцей за ўсё гаварылі пра адзін з бліжэйшых да Масквы — пра Беларускі фронт. Там, дзе пачыналася гутарка, адразу збіраліся людзі. Так між слухачоў я аднойчы ўбачыла Янку Купалу. На твары яго было відаць глыбокае хваляванне, а позірк, здавалася, быў скіраваны да тых мясцін, пра якія ішла гаворка. Вайскоўцы расказвалі, як памагаюць фронту паспяхова дзейні беларускіх партызан у «пункце В», у «пункце О»...

— Віцебск, Орша! — раптам адным дыханнем прамовіў Купала, і твар яго ўспыхнуў усхваляваным румянцам.

Усе азірнуліся, і нехта ласкава сказаў:

— Не, Іван Дамінікавіч, гэта проста ўмоўныя абазначэнні... Віцебск і Орша яшчэ наперадзе.

Янка Купала схамянуўся, згодна кіўнуў галавой, румянец яго імгненна пагас, а вочы пацямнелі ад нясцерпнага суму і болю. Ён адышоў да акна і стаў, пазіраючы на вуліцу Вароўскага...

Мне заўсёды прыносілі душэўную радасць гутаркі з Іванам Дамінікавічам, але ў той дзень лепей было пакінуць яго аднаго, сам-насам: чалавек моцнай і глыбокай душы так хутчэй супакоіцца.

Мінуў яшчэ дзень ці два, і я, унутрана радуючыся, убачыла яго спакойны твар. Павітаўшыся, я жартам пахваліла яго бадзёры выгляд, светла-шэры касцюм, ды яшчэ з бутан'еркай у пятліцы. Як кажуць, дай бог кожнаму мець такі выгляд!..

— Стараемся, стараемся! — у тон жарту адказаў ён.

Усе ўжо ведалі, што 7 ліпеня 1942 года Саюз пісьменнікаў рыхтаваўся ўрачыста адзначыць шасцідзясяцігоддзе Янкі Купалы. Я нагадала пра свята, якое рыхтавалася ў яго гонар.

— Гэта зусім неабавязкова... ды і час не такі... — мякка запырэчыў ён.

Дзень быў цудоўны, і пасля абеду Іван Дамінікавіч прапанаваў прагуляцца. Зайшла гаворка пра

творчыя замыслы, пра будучыя планы. Я запыталася, ці не думае ён выдаць сваю публіцыстыку ваенных год разам з такімі сапраўды паэтычнымі вершамі-заклікамі, як «Беларускім партызанам».

— А чаму разам? — запытаўся ён усміхаючыся. — Публіцыстыка і вершы?

Публіцыстыка паэта, лічыла я, асабліва з такім шматгранным паэтычным ахопам народнага жыцця, як у Янкі Купалы, яднае глыбокімі ўнутранымі сувязямі вобразнасці і сэнсу «ціхманую прозу» і напеўную паэтычную мову.

— Што ж, магчыма... — сказаў ён з роздумам і пачаў расказваць, што ў яго, за час сустрэч з народнымі месціўцамі, накоплены вялікі матэрыял пра барацьбу партызан і ўсяго беларускага народа супраць фашысцкіх катаў. На гэтым «багатым грунце», як сказаў Купала, «ёсць з чаго нарадзіцца і вырасці» вершам і паэмам.

— Адным словам, вы ў дарозе, Іван Дамінікавіч! І які шырокі, цудоўны творчы шлях яшчэ чакае вас!

— Ну так, я гэта адчуваю і ведаю, — сказаў ён проста, як пра нешта цвёрда вырашанае. — Як ні цяжка бывае на душы, а творчая думка і пачуццё мацнейшыя за боль сэрца!..

Не спяшаючыся, дайшлі мы да Цвярскага бульвара. Яшчэ не сцямнела, а ў неба ўжо ўзняліся аэрастаты паветранай загароды.

— Зялёны слон, зялёны слон! — крычалі дзеці і гучна пляскалі ў ладкі.

— Вось вазьміце вы гэту публіку! — засмяўся Іван Дамінікавіч. — Для іх гэтыя загароды — проста «зялёныя сланы»... Толькі гэтыя «сланы» ў памяці ў іх і застануцца!..

Ён падняў карапуза, што загледзеўся на яго, угору, пацалаваў і асцярожна паставіў на дол.

Хутка мы рассталіся, паціснуўшы адно аднаму рукі. Я пайшла, несучы ў памяці гэтую поўную жыцця і святла карціну — мудры стары паэт узняў над сабой вясёлае дзіця. І не здагадвалася, што апошні раз бачыла вялікага сына Беларусі...

Францішак Кубка

НА ЧЭШСКАЙ ЗЯМЛІ

У 1935 годзе Янку Купалу было пяцьдзесят тры гады. Ён і Аляксей Талстой былі старэйшымі членамі савецкай дэлегацыі. Але калі Талстога можна было чуць і бачыць усюды, дык Янка Купала заставаўся амаль непрыкметным. Калі іх фатаграфавалі, ён хаваўся дзе-небудзь ззаду. Трэба было выступіць — ён гаварыў некалькі слоў «ад імя адроджанай літаратуры беларускага народа». За сталом прэзідыума ён займаў непрыкметнае месца, далей ад старшыні. Ён умеў хавацца. Выдавала яго толькі круглая светлавалосая галава ды ўважлівыя, разумныя вочы на выразным твары.

Аднойчы, калі ён быў адзін, я падсеў да яго і пачаў распытваць.

— Мая маладосць была не вельмі вясёлая, — адказаў ён ціха. — Я нарадзіўся на Віленшчыне, на зямлі, якая належала памешчыку. Зямля была чужая, і чужы чалавек кіраваў маім лёсам, таксама, як на працягу многіх стагоддзяў лёс Беларусі вызначалі польскія і літоўскія шляхціцы. Усё было амаль так, як у часы прыгону. Бацька мой памёр, калі мне было дваццаць год. Я пачаў працаваць на бровары (вінакурным заводзе), зарабляючы на ўсю сям'ю. Я — самавук.

З дзяцінства я марыў аб асвеце, — працягваў ён

з сумам.— Чытаў. Маё юнацтва нагадвала маладыя гады Максіма Горкага, майго настаўніка і кіраўніка. Горкі, Някрасаў, Шаўчэнка і Міцкевіч — вось мой універсітэт. Я любіў кнігі і, каб увесць час быць сярод іх, стаў працаваць бібліятэкарам. Але яшчэ да гэтага пачаў пісаць вершы. Дата майго сапраўднага нараджэння 1905 год. Я пісаў простыя вершы ў народным стылі. Вы ж, чэхі, прайшлі падобны шлях, толькі на сто год раней. Я перакладаў з рускай, украінскай і польскай моў. Пазнаёміўся і з вашай літаратурай. Малыя славянскія народы ўвогуле ведалі аб славянстве больш, чым вялікія. Калі пачалася Кастрычніцкая рэвалюцыя, я быў салдатам¹ у Смаленску.

З таго часу, як Мінск стаў сталіцай Беларускай ССР, я там жыву. Я — паэт новай беларускай вёскі. Ясенін і Ключоў доўга нылі па старой вёсцы. Я ж не шкадаваў аб ёй ні хвіліны.

— Няхай яна ідзе к ліху, тая старая, збяднелая, забітая, цёмная беларуская вёска,— сказаў я.

Паэт усміхнуўся.

— Палессе наша прыгожае. І становіцца яшчэ прыгажэйшым. Пяцігодка перакройвае яго, асушае там балоты і перабудоўвае ўсё на новы лад, па-свойму.

І ляжаць канавы,
Тыя магістралі,
Па іх воды рэчкай
Усё далей, далей...

— Цяпер без паноў і памешчыкаў Беларусь стала багатай краінай. Будучыя Янкі Купалы будуць нараджацца не на чужой зямлі, і не жабрацтва будзе іх універсітэтам.

Аб сабе ён больш нічога не сказаў. Гаварыў ужо толькі аб Максіме Горкім і аб маладых беларускіх паэтах, для якіх ён бы хацеў быць тым, кім для яго быў Горкі.

— Мы ўпэўнены, што і Беларусь дасць такіх паэтаў, імёны якіх пранікнуць ва ўсе куткі свету, як

¹ Аўтар недакладна перадае словы паэта. Ён тады быў агентам пададзела забеспячэння Заходняй вобласці. (Заўвага складальніка).

імёны рускіх паэтаў. Наша развіццё будзе больш хуткім. Мы адчуваем свае слабыя месцы. Я ведаю, што мы толькі будзіцелі¹. Мы толькі прайшлі дзяцінства свайго літаратурнага развіцця. Але аснова ўжо ёсць. Гэта народная лірыка і балада. Гэта — творы Якуба Коласа...

Усё гэта — жыватворная глеба для будучай вялікай беларускай літаратуры — паэзіі, драмы і гадоўным чынам прозы, якая нам так патрэбна.

Паэт ахвотна ездзіў разам з усімі па Чэхіі, Маравіі і Славакіі, аднак даволі часта адставаў ад дэлегацыі. То ў якой-небудзь чэшскай ці славацкай вёсцы гутарыў з сялянамі, то гадзінамі стаяў перад вітрынамі кніжнага магазіна, потым заходзіў у яго і аглядаў выданні і афармленне кніг. Але больш за ўсё ён любіў хадзіць па Празе зусім адзін. Ён адшукваў далёкую Віфлеемскую капліцу², задуменна глядзеў на Градчаны з Карлавага моста, потым прыходзіў радасны, памаладзелы і гаварыў:

— Якія вы шчаслівыя, што вашы продкі першымі з славян пайшлі ў далёкі паход, дайшлі да гэтай самай благаславленной зямлі.

— Мы і сапраўды шчаслівыя. Толькі гэта шчасце трэба было адстойваць крывёю.

— Баюся, — гаварыў ён, — што гэта не канец, што яшчэ прыйдзеца абараняць родную краіну — і вам, і нам...

Не думаў ён тады, што новая вайна ўжо так блізка і што ён яе не перажыве, як не думаў, што рука чужаземца замахнецца на здабыткі жыватворчага жыцця.

¹ Будзіцелямі ў Чэхіі называюць выдатных дзеячай эпохі нацыянальнага адраджэння (канец XVIII — пачатак XIX ст.) І. Добраўскага, Ф. Палацкага, П. Шафарыка і інш. (Заўвага аўтара).

² У Віфлеемскай капліцы чытаў свае рэфарматарскія пропаведзі Ян Гус, вялікі чэшскі патрыёт, палымяны барацьбіт вызваленчага руху ў канцы XIV — на пачатку XV ст. (Заўвага аўтара).

Алеся Александровіч

ПАЭТ І ДЗЕЦІ

Для дзяцей трэба пісаць так, каб цікава было чытаць і дарослым. Такою думкай В. Бялінскі адзначыў галоўную асаблівасць дзіцячай літаратуры. Многія творы Я. Купалы з'яўляюцца найлепшым доказам гэтага сцвярджэння.

Вершы Купалы аднолькава любяць і дарослыя і дзеці. Гэтаму спрыяюць геніяльная прастата і выключная эмацыянальнасць яго твораў.

Купала любіў дзяцей. У яго было многа малых сяброў.

Неяк зайшла я да яго адразу са школы. Прыйшла ўсхваляваная. Адзін мой вучань у гэты дзень вельмі сваволіў, перашкаджаў працаваць, зрабіў мне шмат непрыемнасцей. Мне было тым больш крыўдна, што гэта быў вучань, якога я паважала і любіла. Расказваючы аб цяжкасцях працы ў школе, я нават сказала, што хачу пакінуць школу, перайсці на якую-небудзь іншую работу...

Янка Купала ўважліва слухаў і, што вельмі здзівіла, не спачуваў мне, а сказаў горача, з захапленнем:

— Вось такіх настойлівых я вельмі люблю. Малайчына хлопец! Выйдзе з яго чалавек, і сапраўдны.

Потым, прайшоўшы некалькі разоў па пакоі, ён ужо зусім спакойна дадаў:

— Каб я не стаў паэтам, я быў бы, відаць, настаўнікам. Гэта самая цікавая работа на свеце. Словы — «інжынер чалавечых душ», якія адносяцца да пісьменніка, у большай меры, на маю думку, адносяцца да настаўніка.

Я слухала яго, не зводзячы вачэй, і мне сорамна стала за сваю слабасць.

Успамінаю адну размову, у часе якой Купала расказваў, як прыйшла яму думка напісаць верш «Хлопчык і лётчык».

— Справа была летам. Жыў я на дачы, у Ляўках. Адноўчы мы ішлі з таварышам па вясковай вуліцы і так захапіліся сваёй гутаркай, што забыліся пра ўсё на свеце. Раптам з брамы, насустрач нам, выбег хлопчык — загарэлы, з белымі льнянымі валасамі. Ад неспадзеўкі мы спыніліся. Хлопчык бег, кружачы перад сабой рукамі, і гудзеў, падрабляючыся голасам пад гук самалёта. Ён быў так захоплены сваёй гульнёй, што не звярнуў на нас ніякай увагі і, як страла, прамчаўся міма. Твар у яго быў сур'ёзны, сабраны на адной думцы. Мяне гэта ўразіла.

— Кім быць хочаш? — крыкнуў я яму наўздагон.

Ён, не спыняючыся, павярнуў да мяне галаву і звонкім дзіцячым голасам адказаў:

— Лётчыкам!

Гэтая сустрэча пакінула ў сэрцы цёплы, радасны след. Вобраз хлопчыка стаяў у маіх вачах, і я напісаў верш «Хлопчык і лётчык».

Неўзабаве кампазітар Белы напісаў музыку на Купалавы словы. Іван Дамінікавіч прывёз з Масквы ноты. Вечарам таго ж дня мы спявалі яму гэтую песню. Мелодыя спадабалася Купалу. Ён сядзеў за сталом ціхі, спакойны, слухаў, і на вачах яго блішчалі слёзы радасці. Купала любіў гэты верш.

Цікава, што ў суровыя дні вайны Янка Купала зноў успомніў свайго маленькага героя. Ён напісаў, як працяг, верш «Хлопчык і лётчык на вайне».

Купала не пісаў спецыяльна для дзяцей. Але многія яго творы ўзбагацілі нашу дзіцячую літаратуру, сталі сапраўднымі творамі для дзяцей.

Мне давялося быць сведкай таго, як сур'ёзна ставіўся Янка Купала да слова, якое адрасавалася дзе-

цям. Ён рыхтаваў да друку зборнік сваіх твораў для дзяцей. Вершы для гэтага зборніка адбіраліся вельмі строга. Кожны верш перачытваўся, некаторыя — па некалькі разоў. Асобныя радкі Купала тут жа перарабляў, замяняў новымі. Яму хацелася даць дзецям самае лепшае, самае дарагое. Дзіцячага чытача паэт вельмі паважаў і цаніў.

І дзеці любілі Янку Купалу.

Мінск. 1940 год. Савецкая грамадскасць рыхтавалася да юбілею паэта. Рыхтаваліся і дзеці. Чатыры з паловай тысячы вучняў сталіцы, якія працавалі ў гуртках Мінскага палаца піянераў, рыхтаваліся да сустрэчы з паэтам у юбілейныя дні.

Нарэшце доўгачаканы дзень настаў. Наш прыгожы Палац піянераў, якім так ганарыліся дзеці, меў у гэты вечар асабліва ўрачысты выгляд.

Глыбока ў дзіцячую памяць запалі словы паэта, з якімі ён звярнуўся да іх у гэты вечар:

— Маё сэрца перапаўняецца радасцю, калі я гляджу на вас, дарагія дзеці. Як я рад, што вам так добра жывецца! Шануйце, дзеці, сваю бацькаўшчыну.

Затаіўшы дыханне, слухалі паэта дзеці. Для многіх з іх гэта быў незабыўны вечар.

Я была вельмі ўсхвалявана, калі праз некаторы час убачыла на сталах у Купалавай кватэры маленькія сурвэткі, падараваныя паэту дзецьмі: васількі, рамонкі, хутчэй падобныя на сланечнік, вышытыя неспрактыкаванай, але ласкавай дзіцячай рукою...

Вясной 1941 года я зайшла да Купалы. Застала яго ў кветніку. Ён сядзеў на ганку, грэўся на сонцы і кійком маляваў нешта па пяску. Настрой у яго быў добры, і ён усміхаўся, і ўсё жартаваў з мяне. Расказаў, што мае намер павандраваць па Беларусі. Успамінаў аб месцах, дзе прайшлі яго юнацкія гады. Яму хацелася наведаць іх.

— Я за ўсё сваё жыццё не напісаў нічога значнага для дзяцей, — сказаў ён. — Я ў даўгу перад імі. Вось улетку паспрабую напісаць паэму...

Так крыўдна, што смерць не дала яму магчымасці напісаць гэтую паэму.

Марыя Сідзерава

СЦІПЛЫ ВА ЁСІМ

У 1937 годзе майго мужа назначылі ляснічым у Копыскае лясніцтва. Побач знаходзілася дача Я. Купалы, там мы і пазнаёміліся з народным паэтам.

Аднапавярховы драўляны домік з надбудаванай на другім паверсе верандай, звернутаў да Дняпра, — гэта і была дача Купалы. Вакол раскінуўся сасновы бор, і дом стаяў паміж чатырох вялікіх соснаў.

Іван Дамінікавіч прыязджаў на дачу ў сярэдзіне мая і жыў да кастрычніка. Ён любіў рана ўставаць. Не паспее ўзысці сонейка, а паэт ужо на нагах. Басанож, з закасанымі штанамі ідзе збіраць грыбы. Гэта было яго любімым заняткам. Бывала, хто-небудзь скажа, што грыбоў яму могуць прынесці калгаснікі. Ён усміхнецца:

— Падняты сваімі рукамі грыб смачнейшы. Ды і збіраць іх — лепшы адпачынак.

Купала быў і аматарам рыбнай лоўлі. У адным з пакояў цэлы кут быў заўсёды заняты вудамі і іншымі рыбалоўнымі снасцямі. І хто не бачыў яго, калі ён досвіткам ішоў з вудамі або сядзеў адзін ці з калгаснымі рыбакамі ў лодцы...

А бывала і так. Збярэцца раніцай і пойдзе да калгасных пастухоў, паслухае іх, а потым і скажа:

— Ноч сёння была халаднаватая. Відаць, замер-

злі хлопцы. Давайце пойдзем да мяне на шклянку чаю, пагутарым.

Калгаснікі былі частымі гасцямі паэта. Ён цікавіўся іх справамі, многа сам расказваў аб тым, як вядуць гаспадарку перадавыя сельгасарцелі.

У тутэйшых месцах ён ведаў амаль усіх — ад старога да малога. Калгаснікі, каб не адрываць яго ад работы, стараліся прайсці каля дачы непрыкметна. Але не заўсёды ім гэта ўдавалася. Варта было Івану Дамінікавічу ўбачыць каго-небудзь, як ён першы ішоў насустрач, падаваў руку і пачынаў размову. Ён умеў размаўляць з маладым і старым і для кожнага знаходзіў простыя, цёплыя словы.

Рабочы дзень пачынаўся ў яго пасля сьнеданьня. Дрэннае надвор'е — працаваў дома, добрае — ішоў у лес. Любімым месцам паэта быў вялікі раскідзісты дуб, пад якім ён напісаў не адзін верш.

Іван Дамінікавіч любіў і цаніў фізічную працу. Пры гэтым з дабрадушнай усмешкай гаварыў: «Сам я мужык, да працы не прывыкаць». Са сваёй сям'ёй раніцай і вечарам многа працаваў у агародзе. Усе разам яны садзілі і даглядалі пладовыя дрэвы і ягадныя кусты. А як ён любіў даглядаць памідоры, агуркі, перасаджваць клубніцы, кветкі!

Сціпласць яго праяўлялася ва ўсім. У Купалавай сям'і не было хатняй работніцы. Ён сам дапамагаў Уладзіславе Францаўне гатаваць страву. Ваду прыходзілася насіць з Дняпра — падымацца на высокі бераг. Калгаснікі прапанавалі свае паслугі — падвозіць ваду на кані. Але Купала адмовіўся і толькі папрасіў, каб яму дазволілі браць каня і бочку. Сам запрагаў каня і вазіў ваду на дачу.

Хочацца ўспомніць і іншыя, на першы погляд, дробязі, якія характарызуюць вобраз Купалы як сціплага, простага чалавека.

Жывучы ў суседстве, Купала іншы раз заходзіў да нас, а мы да яго. Бывала, зойдзе і скажа:

— Ну як, Марыя Аляксееўна, бліны гатовы?

Ён любіў бліны і заўсёды садзіўся з намі за стол. А здаралася і так, што зойдзе, а мы гатуем адну свежую бульбу. Запрашаю да стала, а самой няёмка. А ён і гаворыць:

— Вось і добра, сёння я не еў бульбы, а яна — мая любімая яда.

Апошні раз я бачыла Купалу ў пачатку Айчынай вайны. Нямецкія фашысты падыходзілі да Оршы, і Купала паехаў у Маскву. Снарад трапіў у Купалаў дом, і ён згарэў. Праз некаторы час прыйшлі мы на гэтае месца. Вецер варушыў астылае папялішча. Горка і балюча было на душы. Я падняла гліняны гаршчочак, які служыў Купалу попеліцай... І цяпер я захоўваю яго як рэліквію, якая напамінае пра добрага чалавека.

Тэафіліс Цільвіціс

ВЕРШЫ КУПАЛЫ ГУЧАЦЬ У ЛІТВЕ

Хто з старэйшага пакалення літоўскіх чытачоў не памятае верш Янкі Купалы, які быў напісаны перад першай сусветнай вайною:

Няма хлеба, няма солі,—
Чужому рабі;
Няма шчасця, няма долі,—
Вось тут і жыві!
Во зіма,— мароз вялікі,—
Дровы ў Мінск цягні;
Дзеткі змерзлі: енкі, крыкі,—
Вось тут і жыві!

Гэты верш так прыжыўся ў нашай вёсцы, што ўсе лічылі яго сваім. Ён даходзіў да свядомасці кожнага працоўнага селяніна і інтэлігента, таксама, як вершы Іовараса, Яноніса і іншых нашых паэтаў. Дзяўчаты спявалі яго на матыў калыханкі, а я ахвотна дэкламаваў на вечарах у школе.

Першае знаёмства з беларускім народным паэтам разбудзіла ў мяне цікавасць да жыцця нашага народа і ўсіх прыгнечаных народаў царскай Расіі. Я зразумеў, што там — за Дукштатамі і Ігналінам — жывуць нашы браты, хоць і гавораць яны на не зразумелай для нас мове. У адным з вершаў Янка Купала гаворыць, што ён не паэт, што беларусы яшчэ не маюць свайго песняра, але, тым не менш, яго першыя

творы атрымалі прызнанне ў народзе, а ўслед за гэтым высокую ацэнку ў выдатнейшага рускага пісьменніка Максіма Горкага.

Жыццё і творчасць Янкі Купалы цесна звязаны з Літвой, з яе сталіцай Вільняй, дзе ён у дарэвалюцыйныя гады жыў і працаваў. Супрацоўнічаючы ў беларускай віленскай газеце «Наша ніва», Янка Купала друкаваў у ёй рэвалюцыйныя вершы («Касцу», «Ворагам Беларушчыны», «А хто там ідзе?» і іншыя). У нашых архівах захоўвалася многа рукапісаў паэта, якія ў 1941 годзе былі перададзены яму.

Жывучы ў Вільні, Купала часта сустракаўся і сябраваў з шматлікімі літоўскімі культурнымі дзеячамі, удзельнічаючы сумесна з імі ў арганізацыі мастацкіх выставак, канцэртаў і вечароў. Янка Купала быў у блізкіх адносінах з кампазітарам і мастаком М. К. Чурлёнісам, з якім у 1907—1908 гадах жыў у адным доме, сябраваў з кампазітарам Стасісам Шымкусам, яго добра памятаюць народны мастак СССР А. А. Жмуйдзінавічус, народны артыст СССР К. Пятраўскас і іншыя.

Пасля Кастрычніка Янка Купала ў вершы, прысвечаным Якубу Коласу, прыгадаў Вільню і выказаў надзею, што ў хуткім часе ён убачыць Літву савецкай. Мары яго збыліся: у 1940 годзе ён сваімі вачыма ўбачыў вызваленую Літву і старых сяброў, сустракаўся з новым пакаленнем працаўнікоў літоўскай літаратуры і мастацтва. У паездцы па нашым краі Янку Купалу суправаджалі Пятрас Цвірка, Саламея Нерыс, Вітаўтас Монтвіла, Антанас Венцлава, Костас Корсакас і інш. Добра адчуваў сябе ў нас дарагі госць, як дома.

Мне прыгадваецца сустрэча з Янкам Купалам у 1941 годзе ў Каўнасе, калі мы святкавалі гадавіну з дня вызвалення Літвы ад буржуазнага прыгнёту. Янку Купалу мы прынялі проста і гасцінна. Імкнуліся зрабіць так, каб ён мог больш убачыць і даведацца аб новай Літве. А яму ўсё было вельмі цікава. Паэт ахвотна гутарыў з намі, слухаў літоўскія песні, цікавіўся славытымі помнікамі культуры і мастацтва. Цёпла і сардэчна мы гутарылі за гасцінным сталом аб дружбе народаў, аб светлай будучыні савец-

кіх людзей, спявалі і весяліліся. Янка Купала хутка пасябраваў з новай грамадой работнікаў культуры і не парываў з імі сувязі да самай смерці.

Раніцою 22 чэрвеня братэрскую, вясёлую сустрэчу абарвала раптоўнае завыванне фашысцкіх бамбардзіроўшчыкаў, выбухі бомбаў у Каўнасе. Не давялося праводзіць дарагога госця, бо каўнаскі аэрадром і чыгуначны вакзал былі ахутаны дымам...

Хоць тая наша сустрэча была вельмі кароткай, але яна зрабіла на мяне незабыўнае ўражанне, глыбока запала ў сэрца. Разумны, прсты і задуменны твар добрага суседа і старэйшага таварыша я бачу і сёння праз крываваю заслону вайны, бачу строфы блізкіх і дарагіх мне купалаўскіх вершаў.

Праз дваццаць год мне з групай літоўскіх паэтаў давялося наведаць радзіму Янкі Купалы. У суседняй Беларусі даўно ўжо не было панскага двара, драўлянай сахі і лучыны, аб якіх у маладосці з сумам пісаў паэт. На шырокіх калгасных нівах красавалася жыта, у садах наліваліся цудоўныя яблыкі, на палях працавалі трактары, зробленыя рукамі рабочых, у новых хатах свяціліся электрычныя лампачкі.

Хлебам-соллю сустракалі нас дарагія суседзі — беларускія пісьменнікі. Урачыста віталі працоўныя рэспублікі ў прыгожых і вялікіх мінскіх палацах. Мы шкадавалі, што не было ўжо ў жывых Янкі Купалы. Толькі яго словы звінелі ў тых самых палацах і на палях, на той самай зямлі, якую ён у маладосці сваімі рукамі апрацоўваў і гарачым сэрцам апеў. У вясновай зелені стаялі шматпавярховыя палацы, быццам вартавыя яго роднага кутка, каля яго помніка, каля яго музея...

Паэзія Купалы жыве ў сэрцах не толькі сваіх суайчыннікаў і братніх народаў, але і ўсяго прагрэсіўнага чалавецтва, таму што яго творчасць — гэта барацьба супраць жабрацтва і няволі, за вызваленне працоўнага чалавека, гімн радасці і ўдзячнасці Камуністычнай партыі за вызваленне роднай Беларусі, за росквіт яе культуры. Яго вершы гучаць і на маёй роднай мове, яны моцна ўвайшлі ў свядомасць майго народа.

Антанас Венцлава

ЗАЎСЁДЫ ЖЫВЫ

Імя народнага паэта Савецкай Беларусі Янкі Купалы было вядома перадавым пісьменнікам Літвы яшчэ ў часы буржуазнага панавання. Зрэдку з'яўляўся адзін-другі пераклад яго твораў. Але толькі тады, калі літоўскі народ у 1940 годзе скінуў буржуазны прыгнёт, нашаму народу адкрыліся шырокія магчымасці для брацкага супрацоўніцтва з народамі Савецкага Саюза. Паміж літоўскімі пісьменнікамі і пісьменнікамі брацкіх рэспублік пачала складвацца блізкая і плённая сяброўская сувязь.

У 1940 годзе мы з Пятрасам Цвіркам прыехалі ў Мінск на святкаванне трыццаць пятай гадавіны літаратурнай дзейнасці Янкі Купалы. Для нас, літаратараў маладой Літоўскай Савецкай рэспублікі, прыезд быў першым сяброўскім спатканнем з сям'ёй беларускіх пісьменнікаў.

На нас зрабіла вялікае ўражанне тое, што па радзе, у газетах, часопісах, у залах навучальных устаноў, па ўсёй Беларусі гучалі словы сардэчнай павагі да слаўнага паэта. Толькі савецкія людзі ўмеюць так шанаваць сваіх пісьменнікаў.

Я добра памятаю вечар, калі мы прыйшлі ў тэатр оперы і балета віншаваць юбіляра. Там сустрэлі шматлікіх гасцей з іншых рэспублік. Там жа пазнаёміліся з другім выдатным паэтам Беларусі — Яку-

бам Коласам. Было шмат сардэчных размоў. Ад імя нашай рэспублікі віншаваць юбіляра давялося мне. Узыходзячы на трыбуну, залітую яркім святлом пра-жэктараў, я хваляваўся. Але хутка, адчуўшы цёп-лыя позіркi людзей, я сказаў тыя словы, якія дару-чылі сказаць сябры, праводзячы мяне ў Мінск.

Пасля ўрачыстасці мы разам з іншымі гасцямі былі запрошаны на вячэру да Купалы. Вечар быў надзвычай прыемны. Апынуўшыся ў асяроддзі мала-знаёмых людзей, мы адчувалі сябе так, як можна сябе адчуваць у кампаніі добрых сяброў. Янка Ку-пала быў у той вечар асабліва вясёлы. Ён падымаў тосты за брацкія рэспублікі, за шчасце сяброў, што прыехалі павіншаваць яго, за Мінск, за сталіцу Са-вецкай Літвы — Вільнюс.

У 1941 годзе, у маі, Янка Купала, Якуб Колас і іншыя дзеячы беларускай культуры наведалі Віль-нюс. Аўтару гэтых радкоў выпала шчасце суправа-джаць гасцей, паказваць ім установы культуры на-шай маладой савецкай рэспублікі. Янка Купала ціка-віўся жыццём новага Вільнюса, захапляўся яго архі-тэктурай. Ён спаткаўся з нашымі пісьменнікамі Мі-калайцісам, Пуцінасам, Жукаўскасам. У Вільнюсе Янка Купала сустрэўся з сябрам сваёй маладосці — паэтам Людасам Гірам, які быў у той час намесні-кам народнага камісара асветы. Купала наведваў мясціны, дзе ён калісьці жыў, пабываў у музеі бела-рускай этнаграфіі і культуры. Нам, яго літоўскім сябрам, было асабліва прыемна, што тут паэт знай-шоў нямала сваіх ранніх рукапісаў і рэдкіх беларус-кіх выданняў, якія ў свой час выйшлі ў Вільнюсе.

Другі раз Янка Купала прыязджаў у нашу рэс-публіку ў тым жа годзе, напярэдадні Айчыннай вай-ны. У Каўнасе, у асяроддзі літоўскіх пісьменнікаў, ён правёў апошні дзень перад вайной. У той час мне не давялося спаткацца з ім, я быў у Вільнюсе. У Каў-насе яго прынялі Пятрас Цвірка і іншыя нашы сябры.

У пачатку вайны я эвакуіраваўся ў савецкі тыл. Дарога ляжала праз спалены акупантамі Мінск. Я з болем думаў, што павінны былі перажыць Купала і Колас, убачыўшы свае дамы ў моры агню.

У першыя ж тыдні вайны ў маскоўскіх газетах з'явіліся гарачыя, поўныя нянавісці да фашысцкіх катаў артыкулы Янкі Купалы. Памятаю, як Саламея Нерыс, прачытаўшы артыкул Янкі Купалы «Нямецкі фашызм — злейшы вораг беларускага народа», адразу ж пераклала яго на літоўскую мову і аднесла на радыё, каб перадаць у акупіраваную фашысцкімі катамі Літву. Паэтэса была захоплена і глыбока ўзрушана словамі вялікага патрыёта і паэта.

Нас, літоўскіх пісьменнікаў, глыбока ўсхваляваў верш Янкі Купалы «Беларускім партызанам».

Прыклад Янкі Купалы як паэта, грамадзяніна-патрыёта меў вельмі вялікі ўплыў на паэтаў Савецкай Літвы, якія вучыліся ў яго, як трэба аддаваць усё сваё літаратурнае майстэрства на барацьбу з ворагам.

У час Айчыннай вайны мне некалькі разоў давалося сустрацца з Янкам Купалам.

— Нічога, мы зноў вернемся ў Мінск, у Вільнюс, — памятаю, гаварыў Янка Купала. — Усе сумленныя людзі свету з намі, і перамагчы нас нельга.

Апошні раз я ўбачыў Янку Купалу на вуліцы Вароўскага ў ДOME пісьменніка. Навокал вянкi, на вачах людзей слёзы. Янку Купалу паважалі і любілі мільёны людзей. Нельга было не любіць гэтага натхнёнага паэта і незвычайнага чалавека. Пятрас Цвірка ад імя прыбалтыйскіх пісьменнікаў сказаў словы развітання ля труны паэта: «З нашага асяроддзя адышоў вялікі чалавек, якога не забудзе Беларусь, якога не забудзе Літва, якога заўсёды будуць памятаць усе савецкія народы».

Ад самай першай сустрэчы з Янкам Купалам мне хацелася, каб яго творчасць стала даступнай літоўскаму народу. Пасля Айчыннай вайны я і іншыя нашы паэты пераклалі на родную мову шэраг вершаў Янкі Купалы.

У пасляваенны час мне некалькі разоў давалося быць у Мінску. Сталіца Беларусі паднялася з руін, стала яшчэ прыгажэйшай, чым была. Я зноў спаткаў тут беларускіх паэтаў. Было вельмі цяжка, што сярод іх няма ўжо Янкі Купалы.

Але ўсюды — у гутарках з сябрамі, у тэатры імя

Янкі Купалы, у цудоўным музеі паэта, ва ўсім Мінску — адчуваецца жывая душа народнага песняра. Янка Купала не памёр. Ён дапамагае свайму народу жыць, працаваць, натхняе яго на новыя подзвігі і перамогі.

Памяць пра Купалу навечна астанецца ў сэрцах яго сяброў-літоўцаў. Купалаўскія творы натхняюць літоўскіх пісьменнікаў мацаваць дружбу паміж беларускім і літоўскім народамі, паглыбляць нашы культурныя сувязі, узмацняць супрацоўніцтва нашых брацкіх літаратур на славу і шчасце савецкай Радзімы.

Іон Кана

ТАКОЕ НЕ ЗАБЫВАЕЦА

Сонечныя дні чэрвеня 1941 года. Пісьменнікі — удзельнікі I канферэнцыі пісьменнікаў маладой Савецкай Латвіі, ездзяць па рэспубліцы, якая нарэшце здабыла свабоду.

Мне пашанцавала. У дарозе, так здарылася, я кожны раз быў у адной машыне (а ў аўтобусах — побач) з Янкам Купалам.

Прызнаюся, спачатку мне было не па сабе; як жа я, просты смертны, негаваркі і сарамлівы, — побач з такім паэтам!

Янка Купала зразумеў маё хваляванне і стаў настолькі таварыскім, цікавым спадарожнікам, што адразу паланіў мяне сваёй сяброўскай, шчырай размовай.

Размаўлялі больш аб літаратуры. Але мілы, дарагі дзядзька Янка заўсёды неяк умела, непрыкметна заводзіў размову пра нашу цудоўную Савецкую Радзіму, пра яе самаахвярных працаўнікоў, пра дружбу народаў і пра іх светлую будучыню. Вось яго дакладныя словы:

— Паспрабуйце, дарагі малдаўскі таварыш, у думках узяцца на рускі Алімп і ўгледзьцеся ў гісторыю толькі апошніх 70—90 гадоў. Паглядзіце: царская цёмная Расія дала свету не толькі Дастаеўскага і Герцэна, Рэпіна і Талстога, Шаляпіна і Гор-

кага. Яна нам дала, і не толькі нам, а ўсяму свету, Леніна! А Ленін — гэта наша адзіная і несакрушальная Камуністычная партыя, а Ленін — гэта Вялікі наш Кастрычнік, наша цудоўнае сёння, наша светлая, прамяністая будучыня!

Неяк Іван Дамінікавіч мяне спытаў: ці з'яўляюся я членам ВКП(б). Я яму адказаў, што быў у партыі з 1919 па 1923 год. Выключаны за дапушчэнне скажэнняў новай эканамічнай палітыкі, але ў маі месяцы 1941 года я зноў уступіў у партыю. Ён сказаў:

— Так, так. У жыцці ўсё бывае. Але вы, дарагі малдаўскі таварыш, трымайцеся партыі, як роднай маці...

Мне тады ўжо было больш за сорок год, многа пражыў на свеце, але такога задушэўнага чалавека я да гэтага часу не сустракаў. Ён адносіўся да мяне, як да свайго меншага брата, цёпла расказваў пра сваю рэспубліку і свой народ. Неяк мы загаварылі пра нашага селяніна-калгасніка. Ён сказаў:

— Наколькі я ведаю, і ваш селянін-малдаванін усё жыццё да Кастрычніцкай рэвалюцыі хадзіў у лапцях. Вось і наш селянін-беларус не абуваў нічога, акрамя лапцяў. А цяпер... Адзяюцца ў шарсцяныя і шаўковыя плацці. Якія велічныя і багатыя вынікі нашай рэвалюцыі! Вось тэма для нас — людзей літаратуры і мастацтва!

...Раніцою ў вестыбюлі рыжскай гасцініцы мы пілі шакалад. Было людна і шумна. За трэцім сталом ад нас сядзелі А. Фадзееў, М. Зошчанка і А. Пракоф'еў. Я сказаў, што мне падабаецца сатыра, гумар Зошчанкі. Іван Дамінікавіч, здавалася, не чуў маіх слоў. Потым сказаў:

— Мала мець талент — трэба ўмець яго аддаць свайму народу... Ці варта зараз шукаць блох у бруднай бялізне дажываючага свой век мешчаніна. Мы будзем вялікае сацыялістычнае грамадства. З ворагамі грамадства, з язвямі, якія з'яўляюцца на целе гэтага грамадства, мы закліканы ваяваць усёй магучасцю нашага таленту, — малога і вялікага таленту...

Начавалі мы ў нейкім замку над цяснінай, якую

латышы называлі «кутком латышскай Швейцарыі». Раніцою з веранды Янка Купала і я любаваліся ўсходам сонца.

Падышоў А. Фадзееў, прывітаўся і спытаў:

— Аб чым думаюць і размаўляюць дзве нацыі? — Калі А. Фадзееў адышоўся, Іван Дамінікавіч сказаў:

— Вы, дарагі малдаўскі таварыш, заўважылі — Фадзееў гаворыць не па напісаным і нават без тэзісаў! Я не люблю дакладаў, але яго гатоў слухаць гадзінамі...

Ноч з 19 на 20 чэрвеня. Гасцініца ў цэнтры Рыгі. Я прагнуўся ад ляскату і грукату танкаў. Выйшаў пакурыць. У канцы дрэнна асветленага калідора я натрапіў на Янку Купалу. Ён сказаў, што таксама не можа спаць з-за гэтага шуму. Потым дадаў:

— Не падабаецца мне і тое, што танкі ідуць па горадзе, і тое, што А. Фадзееў тэрмінова адкліканы ў Маскву. Дай бог, каб я памыліўся, але пахне порыхам. Насоўваецца штосьці грознае, няўмольнае і няўхільнае...

...У пачатку 1942 года я быў выкліканы з Каўказскага фронту на антыфашысцкі мітынг малдаўскай інтэлігенцыі ў Маскву. У гасцініцы «Масква» сустрэў крыху пастарэлага, крыху сагнутага, але бадзёрага, мілага Янку Купалу. Ён не адразу пазнаў мяне. Потым яго вочы заіскрыліся, на твары з'явілася цёплая, задушэўная ўсмішка. «Значыцца, вы, дарагі малдаўскі таварыш, таксама ваюеце! Гэта добра. Памятаеце Рыгу, гасцініцу, лязгатанне танкаў? ...Нічога, мы ім пакажам, што і іх дзеці не захочуць узняць меч супраць нашай краіны».

Памяць пра Янку Купалу я захаваю да апошняга дыхання.

Яўген Рамановіч

ГНЕЎ КУПАЛЫ

У чэрвені 1941 года мы гастралювалі ў Адэсе. Было сонечна, дыміліся іскрыстыя фантаны. Вясёлыя прадаўшчыцы кветак кацілі па Прыморскім бульвары лёгкія двухколкі. Іх прыгожым акварэльным кампазіцыям пазайздросцілі б японскія майстры букетаў. Воддаль серабрылася мора, нерухомае, як люстра. Адным словам, была звычайная нядзельная раніца, і ў вызначаны час мы пачалі гастрольны спектакль.

І раптам! З боку станцыі Раздзельная пачуўся гул. З рэпрадуктараў нечакана пачуўся ўстрывожаны голас:

— Вайна!..

Спектакль ішоў. Ніхто не панікаваў, не спяшаўся ў бамбасховішча, было дзіўна спакойна, быццам нічога не адбылося. Здавалася, ідзе звычайная вучоба па супрацьпаветранай абароне. Аднак у нас, артыстаў Першага Беларускага дзяржаўнага (цяпер акадэмічнага тэатра імя Янкі Купалы), стала цяжка на сэрцы, быццам яго сціснулі абручы: у Мінску засталіся сем'і, блізкія.

Першыя ваенныя зводкі па радыё паведамлілі, што сталіца Беларусі падпала пад масіраваны налёт варажых бамбардзіроўшчыкаў.

Як ні дзіўна, а гастрольныя спектаклі ішлі з

аншлагам. Артысты акуратна прыходзілі на работу. Улічылі свае «эстрадныя магчымасці», хутка падрыхтавалі рэпертуар і выязджалі ў чырвонаармейскія лагеры, на вакзал — праводзіць байцоў, што ад'язджалі на фронт.

У кожным з нас жыла ўпэўненасць, што ворага спыняць на граніцы. Але хутка мы даведаліся, што фашысты захапілі Мінск. Прышло распараджэнне аб нашай эвакуацыі ў Маскву.

На вялікіх станцыях мы бегалі па эшалонах з эвакуіраванымі, пытаючыся, ці няма каго з Мінска.

Нечаканай і незвычайнай была сустрэча ў Бранску Глебава з сваёй жонкай Надзьяй і дваімі дзецьмі. Яна расказала, што бачыла, як гарэў Купалаў дом.

— Няма больш ні Ляўкоў, ні Мінска, — уздыхнуў Платонаў, — фашысты не памілююць і Купалу, калі захопяць...

У Маскве нас размясцілі ў гасцініцы «Якар». Мы пачалі выступаць у летнім тэатры сада «Эрмітаж», а таксама ва ўсіх ваенных пунктах і на заводах, дзе ў гэтым была неабходнасць. І не пераставалі шукаць землякоў.

Аднойчы я пайшоў у Саюз пісьменнікаў СССР — можа, тут сустрэну каго знаёмага. І не памыліўся. Па асфальтаванай дарожцы невялікага скверыка перад белым домам з класічнымі калонамі павольна ішлі Янка Купала, цяжка абапіраючыся на свой кій з манаграмамі, і мастак Канстанцін Елісееў з неразлучнай люлькай у зубах. Ubачыўшы мяне, Купала спыніўся.

— Адкуль ты, хлопча? Няўжо з Мінска выбраўся?

— Не, мы з Адэсы. Былі там на гастролях.

— А-а, чуў, чуў. А я, браце, з Мінска.

— Раскажыце, Іван Дамінікавіч, там жа ўсе мае засталіся... Усе, каго любіў, бярог...

— Не захаваў, значыцца... — з горыччу ўсміхнуўся Купала. — Усе мы не збераглі... — сказаў ён, прысаджваючыся на лаўцы.

Свяціла ліпеньскае сонца, на гарачым асфальце «мітынгавалі» вераб'і, па зялёнай траве бегалі дзеці.

Было ціха і мірна. Цяжка было ўявіць, што ў гэты час дзесьці пад Смаленскам грываць баі, льецца кроў, гінуць людзі, вораг ірвецца да Масквы.

— Мы з Уладзій ехалі на машыне. Я глядзеў на лугі ў белых рамонках... На маіх вачах яны наліваліся крывёю... Я чуў трывожны гул зямлі, дзесьці грукаталі танкі... На грудзях у мяне ляжаў камень, цяжкі, як гора людское... — Купала паглядзеў на нас поўнымі слёз вачыма. — Чаго вы маўчыце? Думаеце, мы іх не паб'ём? Паб'ём і дадому вернемся. Што нам, прывыкаць ваяваць, ці што? Уся наша гісторыя — вайна! З кім толькі не даводзілася ваяваць! Білі тэўтонаў, татараў білі, караля шведскага, Напалеона французскага, кайзера нямецкага, нават шэльму гэту, пана Пілсудскага! Паб'ём і Гітлера!.. Калі фашыст зойдзе да нас у хату, яна абваліцца на яго галаву. Калі ён сарве яблыка ў нашым садзе, яно разарвецца ў яго руках гранатаю! Калі паплыве па нашых рэках, хвалі патопяць яго. Дайце веры!

Мы моўчкі слухалі, і святлела ў нас на душы.

— А што думаеш рабіць тут, у Маскве, хлопча? — раптам павярнуўся да мяне Купала.

— Што і ўсе, я тут не адзін, тэатр тут. Кажуць, нас хутка эвакуіруюць на ўсход.

— Я сам, бачыш, як стаю. А табе сёе-тое арганізую. Ідзём, — узяў ён мяне за руку. — Ты ж з поўдня, бачу, лёгка апрануты...

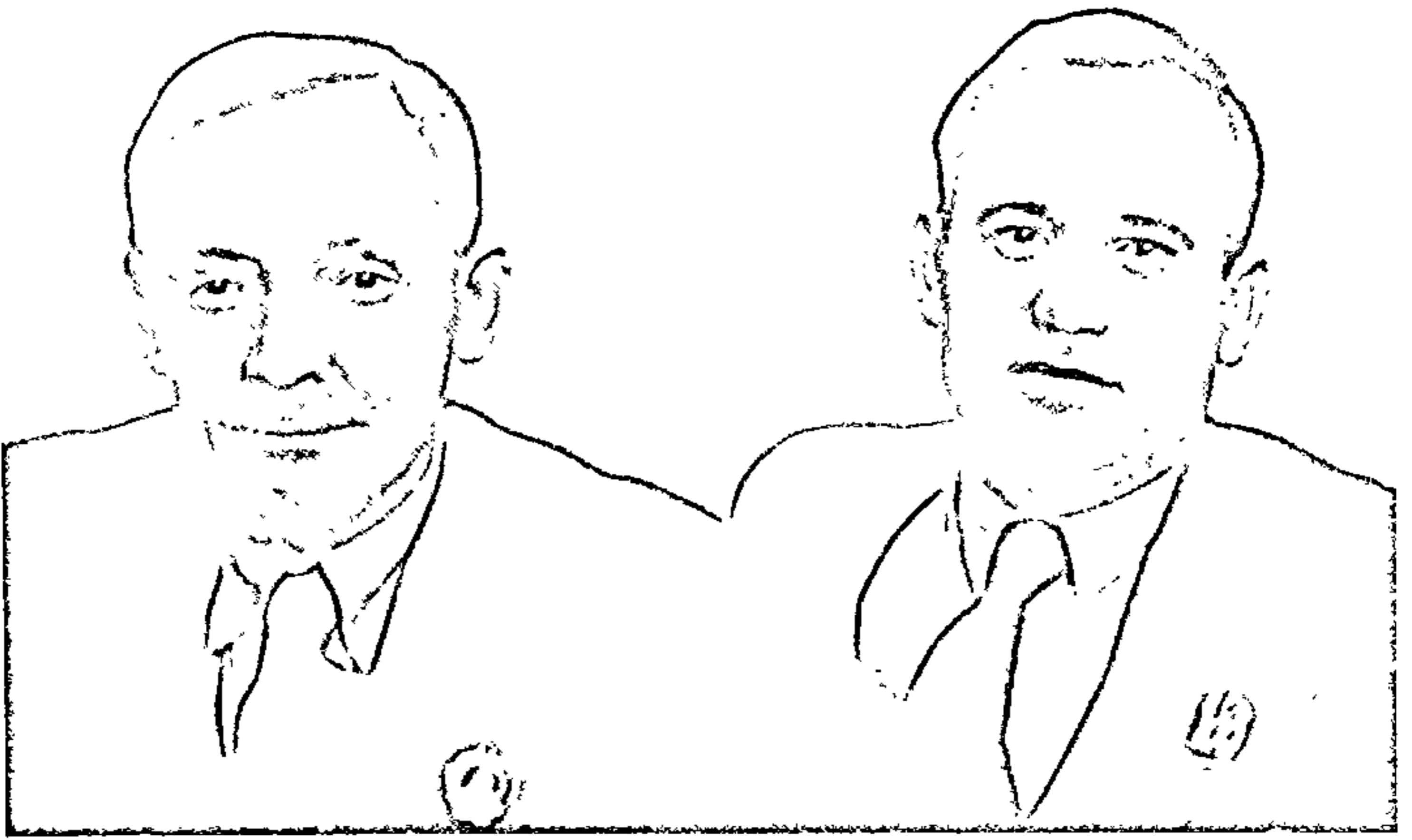
— Усё маё пры мне, — сказаў я разгублена.

— Ну вось, бачыш. Ідзём, ідзём. Кастусь нас тут пачакае, — кінуў ён на Елісеева. — А мы пойдзем, заяву напішам. Зіма насунецца...

— Як! — усклікнуў я, атарапеўшы. — Няўжо да зімы не выганім фашыстаў?

— Не, хлопча, не разлічвай. — Купала па прывычцы назваў мяне «хлопча», нягледзячы на мае ўжо сівыя скроні.

Зусім нечакана мне далі даволі значную грашовую дапамогу, і я змог купіць у Маскве ўсё неабходнае для зімы. Як я потым благаслаўляў Купалу і маскоўскіх таварышаў, ідучы па заснежаных вуліцах Томска, дзе мы ўсім тэатральным калектывам знайшлі прытулак!..



Я. Купала і П. Броўка. 1939 г.



Я. Купала. 1941 г.

Гнеў Купалы, яго паэзія ваенных год, патрыятычныя вобразы партызан ажывалі ў нашых выступленнях перад рабочымі абаронных заводаў, калгаснікамі таежных глыбінь. Купала сваімі вершамі ўзнімаў настрой людзей.

Потым настаў час, калі мы вярнуліся ў Мінск на свежыя магілы і руіны. Але не было з намі Купалы: трагічны выпадак абарваў яго жыццё ў самыя напружаныя дні вайны. Але паэт увесь час заставаўся са сваім народам, яго творы жылі, вялі на барацьбу, натхнялі на мірную працу.

Яшчэ ішла вайна пад Берлінам, а мы ўжо адкрылі наш тэатральны сезон. Чым? Ну вядома, купаляўскай «Паўлінкай»! Ёю пачыналі свой творчы шлях на гэтай сцэне ў 1920 годзе пасля вайны з інтэрвентамі, ёю працягваем гэты шлях і далей.

«Паўлінку» мы прывезлі з Томска. Паставілі яе там святочна, ярка, весела. Набліжалася перамога, настрой ва ўсіх быў прыўзняты.

Цяжка перадаць радасць і захапленне мінчан, калі яны сядзелі на спектаклях у светлым і ўрачыстым тэатры, у акружэнні родных людзей. Як сонечны прамень асвятляў душу чалавечую, даваў ёй цяпло і надзею, так і «Паўлінка» сагравала сэрцы людскія.

Ва ўспамінах гады бягуць хутка, дні тым больш. Не прайшло і дзесяці год пасля перамогі, а ўжо былі прыбраны руіны, выраслі новыя дамы, пракладзены новыя дарогі, нарадзіліся дзеці. Мінск паўстаў з попелу!

Прышло запрашэнне з Масквы паказаць там «Паўлінку». Масквічы сустрэлі яе дружнымі апладысмантамі. Прафесар-тэатразнаўца Н. Гарчакоў пісаў у газеце «Советская культура» ў 1955 годзе: «Самае цудоўнае, што ў гэтай камедыі, напісанай Янкам Купалам яшчэ да рэвалюцыі, жыве той дэмакратычны пачатак, які адрознівае ўсе высокія класічныя камедыі ад Арыстафана, Мальера, Бамаршэ, Грыбаедава, Гогаля, Астроўскага і да нашых дзён. Духам гэтай сапраўднай народнасці прасякнуты ўвесь спектакль, у ім яго сіла і прыгажосць, яго вечная сучаснасць».

НЕЗВЫЧАЙНАЯ ЗАДУШЭЎНАСЦЬ

Пазнаёміўся я з паэзіяй Янкі Купалы і пачаў яе перакладаць у пачатку трыццатых гадоў. Незвычайныя задушэўнасць і натуральнасць яго вершаў адразу пакарылі мяне, і я сказаў яму пра гэта пры сустрэчы на адным з пленумаў Саюза пісьменнікаў, які адбываўся ў Мінску.

Ён быў вельмі падобны на свае вершы: адчувалася вялікая сціпласць, спакой, летуценнасць.

У гады Вялікай Айчыннай вайны ў Маскве мы сустракаліся амаль штодзённа ў гасцінным клубе пісьменнікаў на вуліцы Вароўскага. Сюды часта прыходзілі Кандрат Крапіва, Міхась Лынькоў, Пятрусь Броўка, Пятро Глебка, Аркадзь Куляшоў і іншыя.

Гэта былі абпаленыя вайною і блізкасцю фронту дні, усе былі ў зялёных гімнасцёрках і салдацкіх ботах, ды і не дзіва: сёння тут, у пісьменніцкай сталяўцы, а заўтра на самалёце — у партызанскі лагер...

Купала нібы ўзначальваў гэта беларускае зямляцтва, і мы з ім часта гутарылі, творча, зацікаўлена спрачаліся.

Янка Купала катэгарычна прэрэчыў супраць славутай фармулёўкі: «Калі гавораць гарматы, маўчаць музы».

— Наадварот,— сказаў ён мне,— у дні баёў музы працуюць з двухсотпрацэнтнай нагрузкай...

І мякка ўсміхнуўся.

Сапраўды, Янка Купала нямала напісаў у гэтыя суровыя дні, але яшчэ больш творчых планаў раілася ў яго ўяўленні, — на жаль, няздзейсненых...

Аднойчы ён раскажаў мне, як беларусы адмовіліся капаць магільны дол для сваіх братоў. І эсэсаўцы расстралялі іх за гэта разам з асуджанымі.

— Дазвольце ў Вас запазычыць гэты сюжэт, — сказаў я.

Янка Купала ласкава згадзіўся і пажадаў паспеху.

Мне рассказывал Янка Купала
Этой горестной были сюжет.
Я его записал как попало.
Положил в свой походный планшет.
И далёко-далёко на запад
Я понес белорусскую были.
А теперь я нашел эту запись,
Всей Европы смахнул с нее пыль.
И заветной поэмы страницы
Посвящаю я вам, зеленя,
Вам, поющие тихо криницы,
Что в походе встречали меня.
И дубравам, воспетым Купалой,
И речушкам, бегущим с вершин,
Чья вода на шляху закипела
В радиаторах наших машин...

Так пачынаецца мая паэма «Белорусская были», напісаная ў 1950 годзе. Прыемна ўсведамляць, што я стрымаў сваё слова і рэалізаваў падказаны Купалам сюжэт.

У 1944 годзе я ўдзельнічаў у паходзе 3-га Гвардзейскага Кацельнікаўскага танкавага корпуса, які ўваходзіў у склад 5-й танкавай арміі. 3 ліпеня быў вызвалены Мінск.

У жорсткіх баях я часта ўспамінаў Янку Купалу. У мяне выспявала паэма, і праз многія гады я прысвяціў яе Янку Купалу.

Купала гаварыў:

— Я не патрабую ад перакладчыка літаральнага, рабскага перакладу маіх вершаў. Вельмі дакладна на гэты конт сказаў Васіль Андрэевіч Жукоўскі: «Пераклад — гэта спаборніцтва». Але, вядома, пера-

кладчык не можа сабе дазваляць неўтаймоўнай «адсябяціны»...

Я прытрымліваўся гэтага погляду, і Янка Купала ўключаў мае пераклады ў свае зборнікі на рускай мове.

Перакладаць Янку Купалу — творчая асалода.

Яго паэзія будзе жыць вечна. Народны мелас, фальклор, якія ляжаць у аснове яго паэтыкі, прыносяць шчодры плён і будуць натхняць новыя паэтычныя пакаленні.

Барыс Емяльянаў

НАШ ЯНКА

ПАЧАТАК ВАЙНЫ

Ішлі першыя дні вайны. З Мінскам сувязі не было. Бежанцы, якія прыехалі ў Смаленск з Мінска, нічога не ведалі аб Янку Купалу. Толькі адзін шафёр паспеў расказаць, што бачыў на выездзе з горада разбіты «Шаўрале» (мабыць, Купалаў). Пазней мы даведаліся, што гэта была машына Якуба Коласа.

Орша адказала нам толькі 29 чэрвеня: жывы Купала, бачылі, гаварылі.

6 ліпеня Янка Купала прыехаў у Маскву.

Я чакаў яго з нецярплівасцю і трывогай. Стала ўжо вядома аб тым, што Мінск ператвораны немцамі ў руіны, што згарэў Купалаў дом.

Голас Янкі Купалы па тэлефоне здаўся мне ледзь надламаным і неспакойным.

— Прыезджай, калі вольны, вельмі трэба.

Хвалюючыся, я бег да яго праз Красную плошчу. У нумары Янка быў не адзін: адрывіста ляпала вечкам чамадана Уладзіслава Францаўна, а ў куце, прама, спакойны, як быццам здзіўлены незвычайнасцю сустрэчы, сядзеў Якуб Колас.

Я ўважліва глядзеў на Купалу і Коласа. Велізарнае няшчасце звалілася на іх раптоўна і страшна.

— Горад мой гарыць,— сказаў Янка Купала.—

Усё, што пабудавалі,— загублена, выгаралі цэлыя вуліцы.

— А твой дом?

— У наш дом бомба ўпала,— сказала цёця Уладзя.

— Мой дом? — Янка спыніўся, як бы ўглядаючыся ў свае думкі.— Архіў шкода. Я яго збіраў усё жыццё. Усё думаў — пасля смерці застанеца дзяржаве, народу. А так — што ж? Многа дамоў пагарэла...

— Дзяцей ён бамбіў і абстрэльваў на шашы,— сказаў, адварнуўшыся ад акна, Канстанцін Міхайлавіч, і ўсім было зразумела, хто такі гэты «ён», пра якога з такой нянавісцю ўсюды і скрозь гавораць людзі.

— Ідуць малыя, маці крычаць, падаюць, цэлам сваім дзяцей прыкрываюць, а «ён» бамбіць.

— І па вас стралялі?

— У дзяцей, кажу, стралялі,— сказаў Колас нецярпліва.— Мы — што? У нас ён страляе, бо ад нас літасці яму не будзе.

У пакой усё ўваходзілі людзі. Ішлі супрацоўнікі маскоўскіх газет, сябры, радыя, што Янка жывы выбраўся з такога пекла. Янка паказаў мне вачыма на дзверы. Мы выйшлі ў вестыбюль і селі ў крэслы каля вялікага круглага стала.

— Вось што,— сказаў ён.— Ты выбачай, што я цябе так пазваў адразу, але вельмі трэба. Там народ зараз,— ён кіўком галавы паказаў на дзверы нумара,— а ў мяне, ты разумееш, вельмі цяжкі час.

Ён правёў рукой па твары, як бы сціраючы ліпучую павуціну.

— Маці ў мяне засталася ў лесе пад Мінскам. У Лынькова — жонка і дзеці. Але не ў гэтым справа,— ён усміхнуўся так холадна і злосна, што ў мяне мурашкі пабеглі па скуры. Я ніколі не думаў, што столькі нянавісці можа раптам з'явіцца на гэтым заўсёды добрым, ветлівым твары.

— Народ узнімаць трэба. Ён сам узнімецца, але ў гэты гарачы час усе людзі, якім народ верыў, павінны быць разам з ім. Купала зараз маўчаць не можа. Тут званіла гадзіну таму назад з «Известий»

Вольга Сяргееўна (Вайцінская). Да цябе просьба: пісаць мне зараз і цяжка і няма дзе. Я буду гаварыць, а ты запішы. Так проста і будзем звяртацца да народа: «Стане Беларусь магілай для немцаў. Захацеў, пракляты, нашай зямлі, прымусім грызці зямлю, няхай удавіцца нашай зямлёй і накрыецца ёю...»

ПЕРАД БОЕМ

7 ліпеня 1941 года я сустрэў Янку Купалу каля гасцініцы ў Ахотным радзе. Мы звярнулі на Красную плошчу. Каля варот дома, дзе жыў Сяргей Мітрафанавіч Гарадзецкі, Янка раптам спыніўся.

Шэрая хмарка, пырснуўшы на Маскву цяжкімі і рэдкімі кроплямі дажджу, адпаўзла ўбок, і сонца густа лягло на вежы і сцены Крамля, на купалы Васіля Блажэннага, на ружова-чорны мармур ленінскага Маўзалея.

Я паглядзеў на Янку. Ён стаяў, прыціснуўшыся да сцяны, і, не адрываючыся, глядзеў на правы бок плошчы. Там, каля Маўзалея, ва ўрачыстым маўчанні рухалася вялізная чарга людзей, якія прыйшлі сюды, да Ільіча, у свой суровы, магчыма апошні час.

У чарзе мільгалі гімнасцёркі камандзіраў і байцоў Чырвонай Арміі, белыя і блакітныя майкі юнакоў, стракатыя касынкі дзяўчат, чорныя хусткі матак.

— Калі б я быў мастаком,— сказаў Янка,— я напісаў бы такую карціну. І назваў бы яе: «1941 год. Перад боем». Вось яны, нашы браты і сёстры...

НОЧУ У МАСКВЕ

Немцы не давалі нам спаць. Амаль кожны вечар, ледзь цямнела на вуліцах, прарэзліва вылі сірэны і дзяжурныя домакіраўніцтва стукалі ў дзверы так, быццам збіраліся разбурыць наша сціплае жыллё і без пабочнага, нямецкага ўмяшання.

Сілаю ў той час людзей цягнулі ў сховішчы.

Янка ад бамбасховішча адмовіўся рашуча. Адзіную ўступку ён часам рабіў: калі пачыналася трывога, лаючыся, накідаў на плечы паліто, браў кепку,

кіёк і спускаўся ўніз, на першы паверх, пакідаючы пустыя і халодныя «Елісейскія палі» для «кампаніі Макса Зінгера».

Янка Купала жыў тады разам з цёткай Уладзям і шафёрам Яртымікам на пятым паверсе велізарнага шэрага дома, у кватэры свайго знаёмага мастака Канстанціна Елісеева (таму і называлі сваю кватэру «Елісейскія палі»). На першым паверсе, у тым жа парадным, была кватэра яшчэ аднаго Янкавага сябра, журналіста і пісьменніка Макса Зінгера. Яна і станавілася сховішчам Янкі, калі нямецкія бамбавозы паяўляліся над горадам.

Час быў не толькі трывожны, але і мітуслівы. З раніцы пачыналіся званкі рэдакцый, камісій Саюза, беларускіх бежанцаў, сяброў. А ноччу Янка спаў мала: за вокнамі аглушальна бухалі зеніткі, на даху трашчалі буйнакаліберныя кулямёты, а на вуліцах зусім блізка рваліся бомбы.

Аднойчы мы позна вярталіся з клуба. Трывога застала нас каля Заалагічнага сада, рух спыніўся, і калі мы пехатой дабіраліся дадому, вакол нас з характэрным цмоканнем рассыпаўся чарговы «пакет» запальных бомб. Адна звалілася побач з Янкам. Ён адкінуў яе палкай да кучы гліны, накіданай каля пад'езда, клапацліва закапаў.

Увайшлі ў свой пад'езд.

— Не варта падымацца, — сказаў Янка. — Зайдзем адразу да Макса. Цётка Уладзя нам быць на версе не дазволіць.

Мы прыйшлі ў пустую кватэру Зінгера. Янка пазваніў Уладзіславе Францаўне. Тая хутка спусцілася ўніз.

— Галодныя? — спытала яна. Ніяк не магла паверыць, што людзі могуць быць сытыя. Усіх яна павінна была напаіць і накарміць і толькі пасля гэтага супакойвалася.

Янка ляжыць на канапе, зрэдку кашляе і незадаволена жмурыцца на агонь рэфлектара.

— Будзем працаваць? — спытала Уладзіслава Францаўна.

— Будзем, — сказаў Янка.

Раніцою трэба было здаваць Ваенвыдату брашу-

ру Купалы «Народныя мсціўцы». Пад грукат гармат і звон шкла мы да раніцы чыталі карэктурку. Потым патушылі святло і паднялі штору. Світала. Нямецкія самалёты павесілі над горадам асвятляльныя ракеты, на дварэ і ў пакоі стала светла і страшна.

Янка ўсміхнуўся:

— Вось былі маленькімі і добрымі, баяліся цемры і не любілі яе. Сталі дарослымі і злымі — баімся святла. Але гэта ўсё няпраўда, Бора. Станем вялікімі і добрымі і зноў будзем радавацца святлу і сонцу.

УЗГОРКІ — ГОРЫ

Зусім развіднела, калі прагучаў адбой. Янка заснуў. Уладзіслава Францаўна выйшла правесці мяне на лесвіцу.

— Паслухайце, — сказала яна, — трэба даць Янку адпачыць. Вы нядаўна расказвалі пра падмаскоўныя прыгажосці. З'ездзіце з Янкам за горад.

Так узнікла ідэя паездкі ў Жэўнева. Там жылі нашы сябры, сям'я паэта Аляксандра Каваленкава. Раніцою ў прызначаны для ад'езду дзень я і Пятрусь Броўка чакалі Янку каля брамы.

— Ну, як? Як? — дапытваў мяне Яртымік. «Шаўрале» ззяў нацёртым да глянцу кузавам і роўна гудзеў.

Была ціхая, звычайная маскоўская раніца. Як заўсёды, сонца загарэлася на верхніх паверхх высокіх дамоў, і стомленым за бяссонную ноч людзям, якія прывыклі, што толькі раніца прыносіць ім спакой, здавалася знізу, што Масква прачынаецца, клапатліва прыкрытая ад ворага залатым сонечным шчытом.

— Вось якая штука, — сказаў Янка, падышоўшы да машыны. — Неба ціхае, сонца яснае. А толькі што ў небе лётала ўсякае нямецкае паскудства. Праляцела, і няма, як не было. І над намі такое свежае паветра... Завярні, Яртымік, з гэтага выпадку вунь да таго магазіна...

У Жэўневе гасцей з Масквы сустрэлі радасна. Трывожнай і скупой надзеяй жыло тады Падма-

скоўе. Кожны чалавек, які прыязджаў з Масквы, павінен быў адказаць на сотні аднолькавых пытанняў:

— Калі іх спыняць? Дзе?

Кожнага, нават малазнаёмага чалавека ў тыя дні ўсюды сустракалі, як роднага. Вялікая дружба, якая з'яўлялася сярод людзей у часіны вялікай небяспекі і трывогі, жыла на нашай зямлі.

Як толькі машына спынілася каля тэрасы Каваленкаўскай дачы, на ганак выскачыла гаспадыня — Ліза, закрычала: «Якія навіны?»

А праз некалькі хвілін на тэрасе фыркаў медны, заслужаны, з медалямі, вядзёрны самавар, Янку Купалу і Петрусю Броўку налівалі чай і патрабавалі, каб расказалі пра Маскву і пра Мінск, пра беларускіх партызан, пра спаленую Оршу, пра Смаленск.

Перад абедам мы пайшлі па грыбы ў бліжэйшы лясок. Выйшлі за вёску і разышліся па зарослых дрэвамі ўзгорках. Звычайна маслякі абсыпалі іх схілы густымі жоўтымі гнёздамі, а тут хоць бы адзін трапіўся. Пахадзіўшы з паўгадзіны, я пайшоў купацца. Мінут праз дваццаць да мяне далучыўся Яртымік.

— Вайна хутка скончыцца, — сказаў ён упэўнена, кладучы побач з сабою на пясок адзінокі слянявы падбярэзавік. — Няма грыбоў, як не было.

— А дзе ж Янка?

— Дзядзька Янка ходзіць па лесе. Я яму кажу: няма грыбоў, а ён... — Яртымік са скрухай махнуў рукою і палез у ваду.

Выкупаўшыся, мы па стромкай дарожцы падняліся ў рэдкі бярозавы лясок. На палянцы, на пяньку, ляжала Купалава кепка, поўная цудоўных маладых маслякоў. Побач на разгорнутым газетным лістку — падбярэзавікі і сыраежкі. Янка варушыў палкаю зялёны густы мох каля старых пнёў, побач з ім, босы, у палатняных портках і кашулі, стаяў наш знаёмы шавец — сусед Каваленкавых, казачнік і гаварун.

— Дарэмна вы, грамадзянін харошы, — гаварыў ён, — грэбуеце такім грыбам. Чалавек вы, я бачу, заслужаны і павінны мець паняцце. Грыб гэты не

просты, а перасаджаны да нас ад французай нараўне, да прыкладу сказаць, з шампіньёнам.

— Ад французай? — перапытаў Купала.

— Я вам кажу... У старыя часы жыў на свеце французскі імператар Валуй...

Увесь дзень Янка быў у добрым настроі. За абедам расказваў пра грыбы, як іх трэба шукаць, пра цудоўныя прыдняпроўскія мясціны каля Оршы. А потым замаркоціўся, пачаў азірацца па баках, быццам кагосьці чакаў.

— Гэта, безумоўна, свінства, што мы паехалі. Які зараз можа быць адпачынак? І што там Уладка робіць — адна, у двух пустых кватэрах скача, як канарэйка ў клетцы, з першага паверха на пяты. А магчыма, хто-небудзь прыехаў адтуль?..

Адтуль — гэта азначала з Беларусі, з-за фронту.

Праз многа дзён мы зноў прыехалі з Янкам у Жэўнева. Трывожна было тады пад Масквой, трывожна і ў сэрцы. Немцы ўзялі Смаленск, баі ішлі пад Вязьмаю. Дачнікі складвалі пажыткі, кожны дзень хто-небудзь ехаў у горад «назусім», і людзі развітваліся адзін з другім, быццам расставаліся назаўсёды.

Мы доўга сядзелі на тэрасе. Ужо даўно абвясціла нам гаспадыня, што пасланы пасцелі і пара спаць, але спаць не хацелася. Янка сядзеў згорбіўшыся, накінуўшы на плечы паліто, апусціўшы галаву на рукі. Было незразумела, ці дрэмле ён, ці слухае цішыню, ад якой адвык за апошнія месяцы, ці думае аб нечым сваім... Нам не хацелася яго чапаць. Пасля мітуслівых маскоўскіх начэй гэта ўсё-такі адпачынак для яго. Ён сам парушыў маўчанне.

— Хораша і няпраўда, — сказаў ён.

Я не зразумеў.

— Ты аб чым?

— Няпраўда, што зараз ціха, — паўтарыў ён. — Такі час. Спакой адчуваеш, як ману. Усё разумееш — на нашай вялікай зямлі не можа не быць цішыні, а душа яе не прымае.

На другім канцы вёскі, каля дома праўлення калгаса, гучна стукнулі ў рэйку, па дарозе, трубячы ў горн, пранёсся коннік.

З дома, смешна праціраючы кулачкамі заспаныя вочы, выйшла дзяўчынка шасці-сямі год і спынілася на прыступках ганка.

— Іду ў бамбілішча,— сказала яна.— Мама, дай мне кажух, холадна...

І пайшла.

Дзесьці далёка за Істраю перасеклі неба два пра-жэктарныя промні, а праз імгненне стала чутно перарывістае знаёмае гудзенне нямецкіх самалётаў. Яны ішлі да Масквы на не вялікай вышыні, па адным.

Янка захваляваўся. Ён спусціўся з ганка, абышоў дачу. За домам ляжала прыгатаванае з вясны для новай пабудовы бярвенне, Янка сеў на яго — адсюль днём была відаць уся даліна Істры. Цяпер, ноччу, у цемры прастора хутчэй угадвалася, чым бачылася, але Янка напружана ўглядаўся ў ноч — там наперадзе ляжала Масква, і да яе ішлі нямецкія бамбавозы. Мы селі з ім побач, я і Ліза. Нямецкія самалёты гулі над намі.

Справа са страшэннай хуткасцю пачаў увінчвацца ў неба бесперапынны, падобны на звон, рокат.

— Патрульныя знішчальнікі,— сказала Ліза.

— Нашы?— спытаў Янка.

Трэба было чуць, як ён сказаў гэтае слова! У ім гучала і надзея і радасць. Ён устаў, зноў сеў, узяў мяне за руку. Доўгая кулямётная чарга прагучала ў небе і абарвалася. Другую мы ледзь пачулі. Потым у небе ўспыхнула яркае полымя і адразу патухла. Выбуховая хваля дайшла да нас і мякка, але моцна штурханула.

У нізіну Істры грывнуўся нямецкі бамбавоз.

— Збілі?— спытаў Янка.— Збілі!

Гул самалётаў зноў пачуўся над намі. Адбамбіўшыся, уцалелыя немцы вярталіся назад. І зноў узнік над зямлёю, панёсся насустрач ім звонкі, нарастаючы гул — з блізкага аэрадрома падымаліся знішчальнікі-перахватчыкі. На ўсходзе святлела, і адчувалася, што цяпер, на світанні, немцы далёка не ўцякуць...

— Ці ж гэта адпачынак?— сказаў я.— Паехаў адпачыць, а ўсю ноч не спіш. Куды гэта варта?

— Іду спаць,— сказаў Янка.— Не бурчы і цётцы Уладзі не кажы. Я цяпер засну, вось пабачыш.

Раніцою Янка са здавальненнем плёскаўся ў вадзе, фыркаў і бурчаў штосьці незразумелае. Потым раптам павярнуў да мяне мокры і, мне здалося, збянтэжаны твар.

— Дзяцінею на старасці год,— сказаў ён.— Усю ноч снілася, што я ваюю з фашыстамі, езджу на танку і вытрасаю з іх душу. Гэта, мабыць, таму, што спаў у машыне і лёг нязручна.

— Зусім не таму,— сказаў я.

Ён употай зірнуў на чыстае неба.

— Ведаю... А ўсё-такі — як маленькі...

Добрае сонца сагравала ў той дзень Падмаскоўе.

ДЗВЕ БЯРОЗЫ

Мы ехалі з Янкам Купалам з Жэўнева ў Маскву. Дарогу, разварочаную бамбёжкаю, давялося аб'язджаць, і мы доўга не маглі выбрацца на шашу. Не вялічкі лясок злева, паляна, пакрытая някошанай канюшынай і снімі званочкамі, справа...

— Колькі іх! — сказаў Янка, гледзячы на кветкі.— Глядзі, глядзі!

Ён раптам павярнуўся да мяне і спытаў:

— Хто лепш за ўсіх напісаў пра званочкі?

— «Цветики степные! — засмяўся я.— Что глядите на меня, темно-голубые?»

— Ведаеш,— сказаў Янка.— Гэта добра, што ты ведаеш...

На ўзгорку каля самай дарогі стаялі дзве кучаравыя сумныя бярозкі. Янка крануў Яртыміка за плячо. Машына спынілася.

— Заседзеўся я,— сказаў Янка.— Пройдземся.

Мы выйшлі. Абапіраючыся на палку, Янка ўзышоў на прыгорак і падышоў да бярозак, пяшчотна пагладзіў адну і сеў пад ёю на вялікі гарачы камень.

— Бачыш,— сказаў ён.— Нават у дрэў ёсць свая радзіма. Намалюй добры мастак вось такі пейзаж, і кожны пазнае — Расія. Калісьці я напісаў верш «Дзве таполі». У нас такія бярозкі — рэдкасць, а таполі часта парамі стаяць у палях. Яго ўзяўся

перакладаць Эдуард Багрыцкі. Я яшчэ не бачыў яго перакладу, а мне ўжо пішуць таварышы з Масквы: «Добры ты верш напісаў. Віншуем». — «Які верш?» — пытаюся па тэлефоне. Адказваюць: «Две березы». Перапытваю: «Ці не памыляецца? Не пісаў я пра бярозы». Дасылаюць пераклад Багрыцкага. Шмат слоў не маіх, чужых, а верш — мой. Багрыцкі адчуў, што душа і сэнс верша страціцца, калі, строга ідучы за арыгіналам, ён перасадзіць таполі на рускую зямлю. Не зразумее рускі чытач тапалінага суму. А вось такія бярозкі Багрыцкі бачыў сам. Ён мне потым так і раскажаў: «А гэта ў вас таму так хораша атрымалася, сардэчна, Іван Дамінікавіч, што таполі Вам — як родныя і блізкія людзі. А мне бярозы радней. Я ўзяў ваш верш, прачытаў раз, другі, выйшаў да мосціка над ровам, да бярозак, яшчэ раз прачытаў, вельмі падобна, вось і пераклаў. Вы ўжо не сярдуйце...»

Янка памаўчаў.

— А за што ж тут сердаваць? Аляксей Канстанцінавіч Талстой быў адным з буйнейшых рускіх паэтаў і перакладчыкаў, і ён гаварыў, што самае галоўнае ў перакладзе вершаў — гэта не слова, а настрой, падтэкст, унутраны змест. Чытач павінен перш за ўсё адчуць унутраны сэнс арыгінала. Усё астатняе прыкладзецца. Вось табе і прыклад. Сяджу пад бярозамі, чытаю пераклад Багрыцкага, а нада мною, вастраверхія, срэбраныя, стаяць мае беларускія таполі.

Ён па-руску дачытаў да канца «Две березы» і раптам нечакана паскардзіўся адным вершаваным, яшчэ невядомым мне радком: «Мне сняцца сны аб Беларусі...»

ІВАН ДЫ МАР'Я

Не памятаю цяпер: чаго і да каго мы паехалі з Гайдарам і Янкам Купалам у Перадзелкіна, памятаю толькі, што гэта пасёлак быў няветлівы і пусты. У лесе, ледзь не каля кожнага дрэва, стаялі зенітныя гарматы...

Як толькі наша машына вырвалася з горада на Мажайскую шашу, адразу адчулася блізкасць фрон-

ту. Шалёна гулі, абганяючы нас, цяжкія грузавыя машыны з мотапяхотай, на пераездах стаялі са сцяжкамі рэгуліроўшчыкі-чырвонаармейцы, а калі шаша прыціскалася бліжэй да чыгункі, відны былі ўкрытыя брызентам танкі і гарматы на платформах воінскіх эшалонаў.

Мае спадарожнікі ўглядаліся ў гэты суровы пейзаж ваеннага тылу. Раптам Гайдар затрывожыўся, падняўся на сядзенні: ён штосьці ўбачыў ускрай дарогі.

Шафёр Яртымік затармазіў машыну.

З боку ад дарогі, ля канавы, сядзела маладая жанчына. Бледны яе твар быў пакрыты дарожным пылам. На каленях ляжалі кучы летніх кветак — белыя рамонкі, калматыя браткі. У полі, крокаў за сотню ад нас, двое маленькіх дзяцей — хлопчык і дзяўчынка, збіралі кветкі. Раз-пораз разгіналіся і глядзелі на маці.

Мы падышлі да жанчыны.

— Ад фашыстаў уцякаеце? — спытаў Купала.

— Ад фашыстаў, — адказала жанчына.

— Пешкі?

— Не, чаму пешкі? Везлі нас добрыя людзі, ды машына зламалася...

— Здалёк?

— Смаленскія мы, — адказала яна, перабіраючы кветкі.

— Землякі, — сказаў Купала. — Суседзі.

— Яны ўжо ў нас, у вёсцы, — адказала жанчына, ціха абрываючы кветкі.

Мы заўважылі, што яна абрывае толькі жоўтыя пялёсткі і пакідае сінія.

— Злоснічае барбар? — спытаў Яртымік.

— Злоснічае, — адказала жанчына. Яна падняла ўгору сцябло, на якім заставаўся толькі рэдкія сінія кветкі. — Бачыце?.. Жылі Іван ды Мар'я, нікога не чапалі, Івана ўжо няма, адна Мар'я засталася.

— Забілі? — спытаў Яртымік.

— Штыком закалолі, — сказала жанчына. — За што? Ён у мяне ціхі быў, хворы, яго і ў армію не ўзялі... Паглядзеў не так — здалося праклятым. А як жа на іх глядзець? Віцьку майму пяць гадоў, а і то

паглядзелі б, як на іх касіўся. Так і глядзі,— кінецца. Ноччу я пайшла з дзецьмі. Адна, магчыма, і засталася б — знайшлася б і мне справа,— глухая нянавісьць пачулася ў яе голасе,— а з дзецьмі... Малыя яны партызаніць... Ім жыць трэба!

— Трэба,— сказаў Гайдар,— ім трэба жыць.

Янка Купала палез у машыну, доўга шамацеў паперай і нарэшце выцягнуў хлеб, каўбасу і кавалак масла.

— Ешце. Да Масквы даберацесься,— ён сунуў жанчыне ў руку яшчэ і грошы.

— Навошта вы?— сказала жанчына.— Дарэмна вы, далібог... Недалёка засталася, а народ вакол вельмі добры: пакуль ішлі і ехалі — кармілі нас і ў сябе пакідалі...

Зялёны грузавік, які імчаўся, відаць, у Маскву, з шыпеннем затармазіў каля нас.

— Чаго сталі? Аварыя, ці што?— спытаў шафёр, высоўваючыся з кабіны.

— Так,— адказаў Яртымік.— Такіх, брат, аварый зараз на нашай зямлі хапае. Ці не возьмеш яе з дзецьмі да горада?

— Чаму ж не ўзяць,— адказаў шафёр.— Лезь, сястрыца, у кузаў. Бяры палатку — дзяцей укрыйш.

— Бывайце, добрыя людзі,— сказала жанчына.— Паб'юць жа іх, праўда?

— Большай праўды і на свеце няма,— адказаў Купала.

Гайдар усю дарогу маўчаў. У лесе, калі машына звярнула з магістралі і пайшла прасёлкам, я не вытрымаў.

— Чаго ты маўчыш! — сказаў я абурана.— Гавары!

— Я баюся закрычаць! — сказаў ён шэптам.— Знарок такога не прыдумаеш... з кветкамі. Эх, Мар'я...

У Р А Д

Немцы падыходзілі бліжэй і бліжэй да Масквы. Купала з ранку дыхаў цяжка, кашляў, расказваў сны, скардзіўся на адзіноту. Гэта было адзінае, на што ён скардзіўся.

Якуб Колас паехаў, беларуская літаратурная моладзь збіралася рэдка. Хто быў у арміі, хто тут, у Маскве, займаўся сваёй справай... Сяброў Янка бацьку мала і таму сумаваў яшчэ болей.

Яму цяжка жылося ў Маскве. Цяжка і таму, што ў яго не засталася ні кала, ні двара, ні сродкаў на колькі-небудзь ніштаватае існаванне. А прасіць дапамогі ён не мог. Памятаю, мы ўгаварвалі яго звярнуцца ў літаратурны фонд, а ён адмаўляўся — пражыву, другім горш. Адноўчы размова зайшла пра тое, каб атрымаць праз Наркамфін дазвол на нечарговую выдачу грошай з яго зберажэнняў, якія знаходзіліся ў ашчаднай касе (тады выдача ўкладаў з ашчадных кас была абмежавана).

— Няёмка прасіць, — сказаў Янка. — Мне і так даюць больш, чым другім.

Толькі самым бліжнім сябрам ён гаварыў часам, мякка і вінавата ўсміхаючыся.

— Ведаеш, цяжкавата...

Адноўчы познім асеннім вечарам я сядзеў дома на Малой Нікіцкай, у сваёй сырой, халоднай, пустой кватэры і думаў: добра было б, каб цяпер хто-небудзь зайшоў і застаўся на ноч... Начамаі сумна ў той час было аднаму чалавеку.

І калі зазваніў тэлефон, я кінуўся да яго з радасцю і надзеяй.

Голас Купалы гучаў у трубцы молада, радасна і шчасліва:

— Зараз жа прыходзь да мяне.

— Позна, — сказаў я дзеля прыстойнасці. — Яшчэ чаго добрага трывога пачнецца...

— Плюнь на трывогу, — сказаў ён.

— Дождж ідзе, — прамовіў я няўпэўнена.

— Плюнь на дождж, — сказаў Янка. — Няма калі мне з табою размаўляць...

— Плюнуў. Іду...

— Вось і добра, — ён павесіў трубку.

Мокры з галавы да ног, я дабраўся да кватэры Елісеева. Дзверы адчыніла Уладзіслава Францаўна, і адразу ў вочы кінулася яркае святло, пачулася жвавая людская гаворка. Ужо з пярэдняй я разгле-

дзеў, што ў Янкавым пакоі накрыты вялікі стол, вакол якога сядзяць людзі.

Я ўвайшоў. Янка ўзняўся з-за стула, урачысты і памаладзелы.

— Знаёмцеся,— сказаў ён, прадстаўляючы мяне.— Гэта...— Ён памаўчаў секунду, пераадольваючы хваляванне.— Гэта наш урад.

Я пазнаў людзей, якія сядзелі за сталом,— членаў Прэзідыума Вярхоўнага Савета Беларусі і аднаго з сакратароў ЦК.

Незабыўным для Янкі быў гэты вечар. Хутка загулі маскоўскія трывожныя гудкі, але ні яны, ні грукат зенітак за акном не маглі перашкодзіць у гэтыя гадзіны чалавечай вялікай радасці. Упэўненасць у перамозе трывала пасялілася на пятым паверсе вялікага шэрага дома ў Грузінах.

Купала паклікаў мяне ў пярэдні пакой і, хаваючы вочы, поўныя слёз, сказаў:

— Прыехалі. Ім хтосьці сказаў, што мне цяжка жывецца. І яны пра ўсё паклапаціліся. Нават касцюм мне падаравалі, не які-небудзь, а ваенны,— ён адчыніў шафу, якая стаяла ў пярэднім пакоі.— Вось глядзі. А галоўнае,— прыехалі...

У кухні грымелі талеркі і шклянкі, і калі я ўвайшоў туды, Уладзіслава Францаўна толькі махнула мне рукою. Я ўсё зразумеў і выйшаў. Яна таксама плакала.

Праз некалькі дзён, натхнёны расказами таварышаў пра барацьбу беларускіх партызан з нямецкімі захопнікамі, Янка Купала напісаў тут жа, у гэтым пакоі, свой выдатны верш «Беларускім партызанам», які ўвайшоў не толькі ў гісторыю літаратуры, але і ў гісторыю Вялікай Айчыннай вайны.

РАССТАВАННЕ

14 кастрычніка. Па загаду ўрада фарміраваліся і накіроўваліся ў глыбокі тыл эшалоны. Ад'езджалі пісьменнікі. Раніцою Янка быў калючы, як выцягнуты з вады ёрш.

— Нікуды я не паеду,— мармытаў ён,— ні ў якія ташкенты. Што я, звар'яцеў. За сем тысяч вёрст кі-

сель сёрбаць. Немцу ў Маскве не бываць — успомніш маё слова. Я ад'еду крыху ад Масквы, куды-небудзь у лясок, і спынюся. Потым вярнуся.

Раптам ён неспакойна агледзеў мяне і спытаў:
— Эшалоны перапоўнены?

І тут жа сеў за стол і напісаў запіску ў Саюз пісьменнікаў, у якой прасіў замест яго ўзяць у эшалон мяне.

Потым падняўся, замармытаў і пачаў выкідваць з чамадана рэчы.

— Трэба жыць лягчэй. Нікому не патрэбны гэтыя анучы.

Уладзіслава Францаўна запіхвала рэчы назад у чамадан. «Дуэль» працягвалася мінут пяць. Нарэшце Янка не вытрымаў:

— Вось так усё жыццё, — сказаў ён, уздыхнуўшы. — Я адно, яна другое, я адно, яна другое.

Ён пайшоў у спальню. Уладзіслава Францаўна пабегла за ім. Калі я ўвайшоў туды, то застаў ужо карціну чулівага сямейнага яднання. Абое яны рэзалі хлеб, сыр, масла і каўбасу і раскладвалі па кучках.

— Гэта нам, гэта табе, — гаварыў Янка.

— Гэта нам, а гэта вам, — паўтарала Уладзіслава Францаўна.

— Не вазьму, — сказаў я.

Яны пачалі крычаць на мяне абое адразу. Выходзіла, што я таксама «ўсё жыццё» быў такі-гэтакі і, калі мне гаварылі адно, я заўсёды рабіў другое...

— Усё жыццё ты быў эгаістам, — сцвярджаў Янка.

— Не быў, — пратэставаў я.

— Быў...

Я ўзяў сыр. Тады мне ў кішэні пасыпаліся цукеркі, піражкі, булкі.

— Памерці з голаду вы заўсёды паспееце, — сказала Уладзіслава Францаўна.

Яна выцягнула з-пад стала два вялікія слоікі марынаваных грыбоў, сунула мне ў рукі, і я стаю пасярэдзіне пакоя, усхваляваны і разгублены, не ведаючы, што мне рабіць з гэтымі шкляннымі бомбамі.

— Бярыце.

У яе на вачах слёзы. Я ўсё разумею. Я трымаю ў руках крохкія ілюзіі створанага ёю зноў — замест мінскага і аршанскага — маскоўскага дома Купалы. І вось дома няма зноў, наперадзе толькі дарога — цяжкая дарога байны...

Купала збіраецца давезці мяне дадому.

— Не затрымлівацца, — грозна заявіла Уладзіслава Францаўна. — Праз дзве гадзіны мы едзем.

Але яна затрымлівае нас сама. Налівае па кілішку: «За жыццё, за сустрэчу ў Мінску», — парывіста абдымае мяне і выштурхоўвае за дзверы.

Едзем на вуліцу Вароўскага, заходзім у клуб. Насустрэч нам, як заўсёды, — прамы і спакойны, з цыгарай у роце Аляксей Аляксеевіч, дырэктар сталовай. У клубе амаль нікога няма, і мы сёння дарагія госці. Аляксей Аляксеевіч сам усаджвае нас у кут, частуе апошнімі клубнымі піражкамі, распытвае пра навіны. Уважліва ўглядаючыся, я заўважаю, што ён не такі спакойны, як здаецца. Цыгара дрыжыць у кутку яго рота. Словы нанізваюцца адно на другое павольна. Нарэшце ён устае і ціхімі, няўпэўненымі крокамі ідзе да буфета.

— Бывай, — кажа мне Янка. — Жадаю табе шчасця, — і, як бы сам сабе, паўтарае любімы гайдараўскі выраз:

— А што такое шчасце, кожны разумее па-свойму.

І раптам трасе галавою.

— Цяпер мы ўсе чакаем аднаго і таго ж шчасця. Адзінага, велізарнага і агульнага. І ты, і я, і цётка Уладзя. І яно прыйдзе, не можа не прыйсці — інакш, навошта ж мы жылі?..

Ён маўчыць, пацірае рукі, кашляе, курыць вялікімі доўгімі зацяжкамі, мне ў пальцах папяросу, закурвае новую.

— Ты едзь. І кожны дзень думай аб тым, што ў нас наперадзе шчасце. Я кожны дзень думаю, як будзем мы ісці зноў па Беларусі. Я часта ў сне бачу вуліцы ў вёсках, усыпаныя свежымі трэскамі, новыя дамы ў спаленых гарадах. Ты ведаеш, як мы будзем будаваць? Як у казцы — горад у дзень.

Ён задумаўся.

— Калі б я не быў паэтам і старым чалавекам, я хацеў бы быць каменшчыкам пасля вайны.

І засмяўся!

— У мяне будзе ў Мінску спачатку пакой, такі ж, як у цябе ў Маскве. Не будзе пакоя — будзе будан, будзе палатка... Я буду спаць на драўляным ложку і працаваць за кухонным сталом. Я буду пісаць лепш, чым калі б там ні было.

Ён зноў памаўчаў, паглядзеў на святло віна ў шклянцы, не выпіў і паставіў шклянку на стол.

— Вось скончыцца вайна, пройдзе некалькі год... Вырастуць новыя сады. Чаранок ад падмаскоўнай яблыні мне пашлі. А калі мяне не будзе, пасадзі яблыню на магіле...

Ён так і не паехаў у гэты дзень.

16 кастрычніка мы развіталіся з ім назаўсёды.

Міхась Машара

СУСТРЭЧЫ З ЯНКАМ КУПАЛАМ

У вучобе і працы, у змаганні і астрожных пакутах праходзіла маё юнацтва. Калі, седзячы ў белапольскай турме «Лукішкі» ў Вільні, я пачаў пісаць вершы на роднай мове, то настольнай маёй кнігай быў зборнік Янкі Купалы «Шляхам жыцця».

Жывучы ў Заходняй Беларусі, я не раз звяртаўся ў думках да Янкі Купалы. Але нам, заходнікам, сустрэча з ім здавалася неверагоднай справай.

І вось, калі пасля вызвалення Заходняй Беларусі на Народным Сходзе ў Беластоку 28 кастрычніка 1939 года мне сказалі, што на Сходзе прысутнічае Янка Купала,— я не адразу паверыў у гэта.

Той дзень у маім жыцці быў днём неспадзяваных сустрэч. Тут я ўпершыню пазнаёміўся з Аляксеем Сурковым і Аляксандрам Твардоўскім. Толькі расстаўся з імі, як да мяне падышоў Пятрусь Броўка.

— Зараз пазнаёмлю цябе з Янкам Купалам,— сказаў ён. Сэнс гэтых слоў не адразу дайшоў да маёй свядомасці. Янка Купала — чалавек, з якім можна было гаварыць у начной цішыні астрожных адзіночак, з якім можна было сябраваць толькі ў думках і марах, цяпер увасабляўся ў рэальнага чалавека.

Я не паспеў яшчэ добра разабрацца ў агарнуўшых мяне думках і пачуццях, як ужо стаяў перад

высокай постаццю нашага народнага песняра. Ён працягнуў мне руку і нешта гаварыў пра толькі што прачытаны мой верш. Я стаяў перад ім, паціскаў яго руку і не мог нават слова прамовіць ад хвалявання і разгубленасці.

У мяне ў руках быў дэпутацкі блакнот. Янка Купала ўзяў яго і, адышоўшы крыху да акна, напісаў на першай старонцы: «Дарагому Міхасю Машару на памяць аб нашай сустрэчы на вольнай і ўз'яднанай нашай роднай беларускай зямлі. Шчыра жадаю поспеху і шчасця ў жыцці і працы. Янка Купала».

Так адбылося маё першае спатканне з народным паэтам. Яно засталася навек у маёй памяці і ў маёй душы.

Даводзілася мне сустракацца з Іванам Дамінікавічам некалькі разоў у Мінску.

Купала вельмі цікавіўся былым жыццём Заходняй Беларусі. Часта распытваў мяне пра сялян і рабочых, пра рэвалюцыйны рух, пра жыццё палітычных зняволеных у белапольскіх астрогах і канцэнтрацыйных лагерах, аб допытах і катаваннях у падвалах дэфензівы, аб судовых органах. Цікавілі яго ўмовы жыцця беспрацоўных у горадзе, парабкаў у панскіх маёнтках.

Дзяліцца загадзя сваімі творчымі планамі і думамі Купала, відаць, не любіў, але з тых гутарак, што ён вёў са мной, я здагадаўся, што Іван Дамінікавіч збірае матэрыялы на нейкі буйны твор аб жыцці Заходняй Беларусі.

Ён гаварыў мне:

— Жыццё працоўных Заходняй Беларусі — гэта суцэльная цаліна для паэтаў і празаікаў. Вы былі захоплены барацьбой, ды і ўмоў спрыяльных не было. Таму амаль зусім адсутнічала там проза, а паэзія была больш заклікам да барацьбы.

Аднойчы я запытаўся, што ён сам думае пра гэту «цаліну». Ён глыбока зацягнуўся дымам папяросы і, здавалася, зусім спакойна адказаў:

— Пабачым. Я адчуваю сябе ў даўгу перад заходнікамі. Мала, надта мала пісаў пра іх жыццё.

Улетку 1941 года я сустраўся з Янкам Купалам

у горадзе Ярцава. Я працаваў тады ў рэдакцыі «Са-
вецкай Беларусі», якая ў часе вайны выходзіла на
беларускай мове.

Мы, работнікі рэдакцыі, чагосьці былі на гарад-
скай плошчы. Недалёка ад нас спынілася машына.
Мы не ведалі, што гэта за машына, і раптам бачым:
вылазяць з яе Іван Дамінікавіч і Уладзіслава Фран-
цаўна. Уладзіслава Францаўна сказала штосьці ша-
фёру, а потым убачыла нас, падышла, павіталася і
пачала распыты. Янка Купала, засмучаны, маўклі-
вы і суровы, стаяў адзін воддаль і курыў. Мы з
Кузьмой Чорным падышлі да яго. Завязалася гутар-
ка. Купала пачаў з уласцівай яму сардэчнасцю пы-
тацца, як мы жывём, што робім. Мы даведаліся, што
ён не меў магчымасці ўратаваць нават самых каш-
тоўных рэчаў свайго архіва.

У пачатку снежня 1941 года мы былі ўжо ў Ка-
зані. Стаялі суровыя маразы. Выйдзеш раніцай на
вуліцу, навокал ціша і малочны туман, такі густы,
што хоць ты яго нажом рэж.

Наш рэдактарскі калектыў, які ў той час скла-
даўся з Кузьмы Чорнага, Сцяпана Майхровіча, Вя-
часлава Палескага, Паўла Кавалёва, Васіля Віткі,
Анатоля Астрэйкі, М. Астапенкі і інш., размяшчаў-
ся ў казанскай гасцініцы «Татарстан». Мы не толькі
выдавалі газету, але і прымалі ўдзел у падрыхтоўцы
і арганізацыі радыёмітыngu беларускага народа, які
адбыўся 18 студзеня 1942 года ў Казані.

Мы ведалі, што Янка Купала з Уладзіславай
Францаўнай пасяліліся ў Печышчах, недалёка ад
Казані.

Неяк раз я выбраўся ў Печышчы. На левым бера-
зе Волгі, насупроць Печышчаў — прыстань і зімоў-
ка для невялікіх рачных суднаў.

Хоць у Казані ў той час стаялі вялікія маразы,
пераезджаць на машыне Волгу мне не дазволілі. Я
пакінуў машыну на прыстані, а сам пайшоў цераз
Волгу ў Печышчы.

Узбраўшыся на высокі правы бераг, я адразу
трапіў у рабочы пасёлак мукамольнага завода. Тут
мне першы сустрэчны паказаў асабнячок, дзе жыў
Я. Купала.

Наша сустрэча гэты раз была надзвычай цёплая і сардэчная.

Кватэра, у якой часова пасяліўся Іван Дамінікавіч з жонкай, складалася з невялікіх двух пакойчыкаў і кухні. Усё гаварыла аб тым, што гэта быў кароткатэрміновы прыпынак людзей, якія абыякава ставіліся да ўтульнасці.

Калі ўляглася крыху радасць сустрэчы, Іван Дамінікавіч пачаў распытваць, якія навіны я прывёз. Асабліва — што чуваць, якія весткі даходзяць з роднага краю. Відаць было, што ён вельмі турбаваўся пра родную Беларусь, акупаваную гітлераўцамі. Я пачаў расказваць яму тое, што ведаў сам, што ведала наша рэдакцыя аб партызанскім руху на нашай зямлі. Кожную вестку ён успрымаў з вялікім хваляваннем. Пытаў і перапытваў аб кожным больш-менш важным здарэнні або падзеі.

Калі я перадаў Івану Дамінікавічу запрашэнне таварыша Гарбунова пераехаць часова да нас у Казань, ён надта ўзрадаваўся. У гэты час прыйшоў дырэктар мукамольнага завода І. Я. Наякшын. Ён зрабіў на мяне вельмі прыемнае ўражанне вялікай пашанай і ўвагай да Янкі Купалы.

Праз нядоўгі час дырэктарскі конь, запрэжаны ў нейкі старамодны вазок, вёз нас на левы бераг Волгі, дзе чакала машына.

Стаяў вялікі мароз. Па полі дзьмула белагрывая снежная пазёмка, што засыпала і раўняла ямы і лагчыны.

Калі мы пад'ехалі ад прыстані да шашы, дык убачылі, што ўвесь адхон уз'езду на шашу быў занесены снегам. Наша машына забуксавала і ўзлезці на шашу ніяк не магла.

Я вылез з машыны, але памагчы нічым не мог. Машына злосна вурчала, дрыжала і бездапаможна спаўзала ўніз. Навокал ляжаў белы прастор палёў, нікога не было, хто б мог памагчы.

Раптам з-за ўзгорка паказаліся чатыры параконныя фурманкі, нагружаныя дровамі. Яны ехалі на сустрэчу нам, перасякаючы шашу, — відаць, везлі дровы на прыстань, адкуль мы толькі што выехалі. На кожнай фурманцы сядзела па тры чалавекі. Яны

штось весела загаварылі, пад'язджаючы да нас. Пачулася беларуская гаворка:

— Бачыце, браткі, нехта загруз у гурбе. Пэўна, зімаваць збіраецца.

Я ўзняў руку і крыкнуў:

— Спыніцеся! Памажыце выбрацца адсюль. Гэта едзе наш народны паэт — Янка Купала.

Нацягнуліся лейцы, і фурманкі спыніліся.

— Янка Купала?! — са здзіўленнем выклікнуў нехта.

Адзін момант — і машына апынулася на нядаўна непрыступнай шашы.

Іван Дамінікавіч з ветлай усмешкай пачаў вітацца з новымі землякамі. Крыху разгубленыя, з выразам вялікай пашаны, яны нейкі час маўчалі, ніхто не адважваўся пачаць размовы. Парушыў гэту цішыню Янка Купала:

— Дзякую вам, хлопчыкі, за дапамогу. А то б мы тут, відаць, хапілі гора. Вось дзе давялося нам сустрэцца. — І, частуючы папяросамі хлопцаў, пачаў распытваць іх, адкуль яны родам, як тут ім жывецца. Хлопцы пасмялелі, і завязалася жывая гутарка. Тэмай яе была родная Беларусь.

Дзень прыезду Янкі Купалы ў гасцініцу «Татарстан» быў днём свята.

Іван Дамінікавіч пасяліўся ў адным пакоі са мной. Пакой быў досыць вялікі, у ім стаялі два ложкакі, пісьмовы стол, некалькі крэслаў і шафа. Мы размясціліся даволі добра. Дамовіліся ў сталоўцы, якая знаходзілася на першым паверсе «Татарстана», адносна харчавання.

З прыездам Янкі Купалы ў Казань наш беларускі калектыў значна ажывіўся. Першыя дні амаль кожны вечар усе збіраліся ў пакой да Купалы, і да позняй ночы вяліся разнастайныя гутаркі, якія заўсёды круціліся вакол адной тэмы: пра жыццё і падзеі ў родным краі.

Хутка з усіх куткоў Савецкага Саюза пачалі збірацца ў Казань прадстаўнікі беларускага народа на радыёмітынг, які павінен быў адбыцца ў другой палове студзеня 1942 года. Прыехаў на гэты мітынг, прабраўшыся праз лінію фронту, і беларускі парты-

зан-падрыўнік, былы артыст Гомельскага абласнога тэатра Аляксандр Фёдаравіч Цітоў. Яго з'яўленне ў Казані было для ўсіх нас вялікай падзеяй.

Расказы Цітова зрабілі глыбокае ўражанне на Івана Дамінікавіча.

Аляксандр Фёдаравіч расказаў пра першых герояў беларускага партызанскага руху — Бумажкова і Паўлоўскага, якія ўзарвалі мост на Пцічы і знішчылі 14 варожых танкаў. Янка Купала гадзінамі слухаў расказы Цітова аб тым, як партызаны пускаюць пад адхон цягнікі, аб сутычках з гітлераўцамі і здраднікамі-паліцаямі, аб вялікай нянавісці беларускага народа да акупантаў, аб яго мужнасці і адданасці Камуністычнай партыі і Савецкай Радзіме. Часам Іван Дамінікавіч запісваў у блакнот даты, прозвішчы, лічбы, назвы мясцін і найбольш яскравыя факты.

У Янкі Купалы было вельмі вялікае пачуццё таварыскасці і дружбы. Я бачыў гэта, назіраючы яго адносіны да Кузьмы Чорнага і іншых таварышаў. Кузьма Чорны сам вельмі паважаў і любіў Купалу і быў у гэты час яго пастаянным суб'яседнікам і адданным сябрам.

Мне і Чорнаму часта прыходзілася хадзіць праз усю Казань на вакзал, дзе на запасным пуці стаяў вагон, у якім была размешчана наша часовае друкарня. Адноўчы мы доўга затрымаліся з выпускам газеты і позна вярнуліся ў гасцініцу. На стале ў нашым нумары стаялі, прыкрытыя газетай, тры нашы абеды, а Іван Дамінікавіч, нервуючыся, хадзіў па пакоі.

На пытанне, чаму ён да гэтага часу не абедаў, ён прабурчаў:

— Я ж не такі, як вы... Мне аднаму лыжка ў рот не лезе. Асабліва калі ўяўляю сабе, што дзесь там вы бадзяецеся галодныя.

Да нас у Казань з Печышчаў часта прыязджала Уладзіслава Францаўна і гасціла па два-тры дні. Цётка Уладзя, як мы ўсе называлі яе, прыносіла з сабой многа бадзёрасці, весялосці і разнастайнасці ў наша жыццё. Папраўляўся настрой і ў Купалы, ён весялеў, рабіўся гаваркі, пачынаў жартаваць. Мно-

гія ведаюць, што Купала валодаў пачуццём гумару, любіў тонкую іронію, умеў дасціпна жартаваць. Я гэта не раз адчуваў на сабе, калі па нейкай прычыне грапляў на язык Купалу і Чорнаму. Напрыклад, у Заходняй Беларусі, у вёсках, дзе я жыў, гаварылі не «цэлы», а «цалы». Як я ні стараўся заўсёды вымаўляць правільна гэтае слова, усё ж прывычка брала сваё, і я часта памыляўся. Купала з Чорным гэтае слова кожны раз скланялі на ўсякія лады, аж пакуль не адвучылі мяне ўжываць яго.

А вось яшчэ адзін выпадак, які захавала мая памяць. Неяк раз пасля сьнеданьня звяртаецца да мяне Янка Купала з просьбай занесці ў майстэрню яго гадзіннік. У ім было разбіта шкло, не трымаліся стрэлкі і верхняе вечка з цыферблатам. Я сабраў усё гэта і рушыў у пошукі майстэрні.

Была галалёдзіца... Пераходзячы вуліцу, я паслізнуўся і бразнуўся вобзем. Падаючы, я моцна ўдарыў руку. Першым чынам хапіўся за гадзіннік. Усе часткі былі ў руцэ, не хапала адной вялікай стрэлкі. Я не звярнуў на гэта асаблівай увагі, папрасіў у майстэрні паставіць новую і думаў, што ўсё будзе ў парадку.

Калі на другі дзень я ўручыў Купалу адрамантаваны гадзіннік, ён падзякаваў... але, адкрыўшы вечка, адразу заўважыў новую стрэлку. Я быў вымушаны расказаць аб маёй прыгодзе. Праз некаторы час, калі мы заканчвалі абед, Іван Дамінікавіч, звяртаючыся да Кузьмы Чорнага і Уладзіславы Францаўны, пачаў ім расказаць пра гэты выпадак з гадзіннікавай стрэлкай. Ён не проста гаварыў, а з усёй сур'ёзнасцю паведамляў, як аб вялікім здарэнні ледзь не гістарычнай важнасці, як прапала яго славетная старая гадзіннікавая стрэлка, якой яна была дарагой для яго, які вялікі скарб прадстаўляла яна сама па сабе.

Гэту тэму падхапіў Кузьма Чорны, і пайшлі яны распісваць, спаборнічаючы між сабою, мае прыгоды з гадзіннікавай стрэлкай. З тонкім гумарам была пастаўлена пад падазрэнне мая сумленнасць. Спачатку лічылі, што я прысвоіў стрэлку. Калі, пасля доўгіх разважанняў, не хапіла аб'ектыўных доказаў

і фактаў на гэту версію, узнікла здагадка, што я, па абыякавасці маіх адносін да гэтай каштоўнасці, проста ўпусціў яе, а потым, па ўласцівай мне паэтычнай няўважлівасці, асабліва да чужых каштоўных рэчаў, наступіў на стрэлку і, паслізнуўшыся на ёй, упаў і ўшчэнт паламаў стрэлку. Прыводзілася безліч варыянтаў і здагадак, як магла знікнуць гэта каштоўнасць. І ўсё гэта гаварылася з самым сур'ёзным выглядам.

Уладзіслава Францаўна і я не маглі ніяк стрымацца ад смеху, а Купала і Чорны хоць бы раз усміхнуліся, рабілі выгляд сур'ёзных суддзяў, якія разглядаюць справу сапраўды вялікай важнасці.

У гэты ж дзень, дастаючы з кішэні рукавіцы, я заўважыў, што нешта бліснула на адной з іх. Гэта была стрэлка ад Купалавага гадзінніка.

Спачатку я хацеў сказаць усім, што знайшлася гэта славетная стрэлка, але чамусьці стрымаўся і, знайшоўшы зручны момант, расказаў пра гэта Уладзіславе Францаўне.

Яна мне параіла нічога не гаварыць пра гэта Купалу і Чорнаму.

— Я,— сказала яна,— раненька вазьму ў Янкі гадзіннік, а ты пойдзеш у майстэрню і пераменіш новую стрэлку на старую. Пакуль Янка будзе спаць, вернем яму гадзіннік. Пабачым, што з гэтага атрымаецца, як яны выкруцяцца.

Аказалася, што гадзіннікавы майстар быў пры гасцініцы. Раніцой уся аперацыя была зроблена літаральна за пяць мінут. Янка Купала яшчэ спаў. Мы з Кузьмой Чорным адправіліся ў друкарню.

Калі мы вярнуліся з друкарні і селі абедать, Янка Купала маўчаў і час ад часу спыняў на мне свой позірк.

Пад канец абеду Кузьма зноў пачаў асцярожна заводзіць гутарку пра гадзіннікавую стрэлку, але Купала маўчаў. Потым сказаў:

— Браце Кузьма, далібог, не ведаю, што робіцца з маім гадзіннікам. Сёння ўстаў раніцой, зірнуў на гадзіннік і здзівіўся. Бачу — зноў мая старая стрэлка на месцы. Што за цуд, сам не ведаю.

— А можа, яна там і была,— запытала Уладзіслава Францаўна,— а новую ты толькі выдумаў?

— Як гэта выдумаў? Добра бачыў — новая!

— Чаму ж ты яе нам не паказаў? — спытала цётка Уладзя.

— Я ж, здаецца, паказваў табе, Кузьма?

— Ды не,— адказаў той,— ты, відаць, Янка, без дай прычыны зняславіў чалавека. Бачыш, і я, не распытаўшы броду, сунуўся ў воду. Паверыў табе па старой дружбе. Падтрымаў... А што выходзіць... Як жа я Міхасю цяпер у вочы глядзець буду? Ты пра гэта падумаў ці не?

— Слухай, Кузьма, а можа, ён чараўнік, гэты наш Міхась?

І ўжо цяпер не на мяне, а на Купалу пасыпаліся дасціпныя жарты Кузьмы Чорнага і Уладзіславы Францаўны.

Іван Дамінікавіч многа чытаў. Вёў нейкія запісы, але пра іх не гаварыў нікому. Адноўчы Кузьма Чорны, застаўшы яго за гэтай работай, запытаў:

— Што, Іван Дамінікавіч, на прозу пад старасць год перайшоў? Даўно пара!

— Не бойся,— адказаў яму Купала,— торбы ў цябе не адбяру. Трымай на здароўе сваё рамяство пры сабе.

Калі Чорны хацеў зазірнуць у сшытак, што ляжаў перад Купалам, Іван Дамінікавіч сказаў:

— Не сунь свайго носа куды не трэба,— і палажыў сшытак у шуфляду стала.

У гасцініцы «Татарстан» Купала напісаў адзін з перадапошніх вершаў — «Лютые Гітлер ашалелы...».

Адноўчы вечарам у гутарцы з Чорным ён зазначыў, што хоча перапрацаваць свой верш «Хлопчык і лётчык» на ваенны лад, але пры мне ён не прыступаў да гэтай работы.

Надышоў час, калі нам трэба было пакінуць Казань і вярнуцца ў Маскву. Нялёгка было нам усім расставацца з Іванам Дамінікавічам, сумна было і яму аставацца аднаму.

— 18 чэрвеня 1942 года Купала прыехаў у Маскву.

Я сустрэўся з ім у гэты дзень за бяседным сталом, які быў наладжаны ў гонар яго прыезду беларускімі пісьменнікамі ў гасцініцы «Масква». Было шумна і весела. Іван Дамінікавіч распытваў пра навіны і весткі з радзімы. Скардзіўся на боль у левай руцэ. Гаварыў, што збіраецца сур'ёзна падлячыцца.

Я ў гэты час працаваў ва Усесаюзным радыёкамітэце, у рэдакцыі беларускіх перадач. Жыў у раёне Крымскага моста. Работы было многа. У гасцініцы «Масква» бываў не часта, таму нейкі час не бачыўся з Янкам Купалам. Ведаў, што ён заўсёды акружаны нашымі пісьменнікамі і літаратарамі, надта заняты наведвальнікамі. Адноўчы я сустрэў Анатоля Астрэйку. Ён сказаў, што Янка Купала прасіў, каб я зайшоў да яго. На другі дзень я прыйшоў да Івана Дамінікавіча. Сустрэў ён мяне вельмі сардэчна і цёпла.

Развітваючыся, Янка Купала прасіў заходзіць да яго часцей. Я абяцаў...

28 чэрвеня 1942 года не стала нашага народнага паэта, вялікага сына беларускага народа. Смерць выхапіла з беларускай літаратуры аднаго з яе стваральнікаў. Але памяць аб народным песняру будзе жыць, пакуль жыве беларускі народ і яго літаратура.

САЛАЎІНАЯ ДУБРОВА ПАЭЗІІ

Як хутка бягуць гады! Даўно тое было, але нібы сёння бачу вясну, калі гартаў я кнігі, шукаючы верш, каб прачытаць яго ў светлы Першамай са сцэны. Сёння вась ужо мой самы меншы гартае чытанкі, часопісы, календары і паэтычныя зборнікі, шукаючы добры вясновы верш, каб завучыць яго на памяць і прачытаць у школе. Зайздросчу сыну: ёсць дзе шукаць. Вось кладу я на стол перад ім тры тамы анталогіі беларускай паэзіі. Колькі тут цудоўных вершаў! Выбірай, чытай, калі ласка. А колькі хараства хаця б вась у гэтай «Вяснянцы»:

Ой, брала вясна ў сонца ключы,
Адчыняла сырую зямельку,
Пускала на свет траву-мураву,
Адзявала ў лісце бярозы...

— Падабаецца?

— Ага, падабаецца. Купала!

Далёкая вясна. Мы ў нашай Хатлянскай школе страчалі радаснае свята — Першамай; мне трэба было вывучыць на памяць і прачытаць з клубнай сцэны верш. А здарылася так: асталіся лічаныя гадзіны, а верша добрага я не знайшоў. Што рабіць? Я пабег да нашага настаўніка, да паважанага Зіновіча. Расказваю яму, хвалююся, а ён нахмурана слухае:

— Ай, кепска атрымалася. Бяда! Поўны правал на нашым культурным фронце.

А пасля ўсміхнуўся, узяў з этажэркі невялічкі томік, кажа:

— А можа, нас Янка Купала выручыць? Давай паглядзім,— і разгортвае кніжку. І павеяла, дыхнула ад купалаўскіх вершаў густым настоем жытнёвых палеткаў, яблыневых садоў, мурожных лугоў, смалістых бароў... У жывой рацэ паэзіі купалася маё сэрца. І вельмі лёгка запаміналіся шчырыя, ясныя словы.

У той жа майскі вечар я прачытаў звонкі, светлы, як спеў салаўя, верш:

...І пайшла, і пайшла —
Як бы хто набаяў —
Ад сяла да сяла
Гутарка такая:
Беларусь на куце
У хаце сваёй села —
Чарка мёду ў руцэ,
Пазірае смела...

З той вясны назаўсёды ўвайшоў у маё жыццё Янка Купала. Дзе толькі мог, даставаў ягонья кніжкі, сам пачаў пісаць вершы.

Значна пазней, пішучы верш пра Янку Купалу, я ўявіў паэта ў вобразе магутнай прамяністай ракі, што прабілася з глыбінь і ўвабрала ў сябе ўсе крыніцы, рэчкі бацькаўшчыны. І працякае гэтая прамяністая рака праз гаі і дубровы, праз палеткі і сенажаці, праз жыццё народнае і сэрцы людскія.

...Хто спеў хоча скласці такі,
Каб песня душу акрыляла —
Напіся з цудоўнай ракі:
Рака гэта — Янка Купала.

А калі яшчэ глыбей увайшоў у гэтую жывую раку паэзіі, калі бліжэй пазнаёміўся з самім паэтам, мне ён уявіўся ў вобразе магутнага акіяна, куды ўліваюцца многія паўнаводныя рэкі роднай зямлі.

Я заўсёды ў ім бачыў нейкае жывое непаўторнае дзіва, а разам з тым і вельмі даступнага, прываблівага, добрага і далікатнага чалавека.

Згадваецца такое: даваенны Мінск. Па вуліцы Савецкай у клуб пісьменнікаў ідзе Янка Купала. Высокі, стройны, яснавокі. У правай руцэ кіёчак, пад пахай блакітная папачка. Гэта ён, мабыць, нясе свае новыя вершы. Мінчане ведаюць паэта, кланяюцца яму, а ён усміхаецца ім, крапаючыся рукою капелюша.

Вось падымаецца Купала па драўлянай рыпучай лесвіцы ў рэдакцыю газеты «ЛіМ». Павітаўшыся з супрацоўнікамі газеты, дастае акуратным почыркам спісаныя аркушыкі паперы і кажа:

— Прынёс я вам, даражэнькія, пераклады з Адама Міцкевіча.

Пераглянуліся «даражэнькія», маўчаць. Што рабіць? Што сказаць? Гэта ж самае перакладзена ўжо адным паэтам. Гранкі набору ўжо ёсць. Але ж нельга і дзядзьку Купалу крыўдзіць.

Ды хіба ж утоіш ад Купалы свае ваганні, хіба схаваш свае думы! Усё прыкмеціў. Заўважыў гранкі, пачаў чытаць.

— От жа якія вы далікатныя, хлопчыкі. Чаму ж не кажаце? Перакладзена ж у вас. Добра зроблена. Друкуйце.

І чамусьці адразу палагаднеў. Шчыра развітаўшыся, пайшоў з рэдакцыі...

Даводзілася мне часта бачыць Янку Купалу на розных сходах, мітынгах, пасяджэннях у Саюзе пісьменнікаў. Прыходзіў ён заўсёды чыста паголены, свежы, акуратна апрануты. Чуў, як ён чытаў ціхім голасам свае новыя вершы, але ні разу не даводзілася чуць ягонай прамовы з трыбуны. Магчыма, не ў вялікай пашане ў яго быў гэты жанр. Купала быў сапраўдным палкім трыбунам паэзіі, а не гаваруном з трыбуны...

І ўжо апошняе мінскае спатканне з вялікім паэтам было на ягонай кватэры, у тым ціхім драўляным доміку, над якім шумела адзінокая галлістая таполя. Мяне паслалі з рэдакцыі «Звязды». У той сумны і цяжкі час нельга ўжо было пачуць ні таполевага шолаху, ні птушынага спеву ў таполевай кроне. Нуднае, надрыўнае завыванне сірэны, гулкія, цяжкія выбухі бомбаў заглушалі жывыя галасы жыцц-

ця. Быў другі дзень вайны, другі дзень слёз і крыві, другі дзень пакут і гора людзей нашай бацькаўшчыны. Па бітым шкле, па цаглінах зруйнаваных дамоў ішоў я да любімага паэта. Ён толькі што вярнуўся з Каўнаса.

Вечарэла... У пакоі было цемнавата. Не светла было і на сэрцы ў гаспадара гэтага пакоя, у дзядзькі Купалы. Не свяціўся ягоны твар звычайнаю яснаю купалаўскай усмешкаю, у вачах вялікая засмучанасць, у рухах — стомленасць. А далікатнасць — тая самая, купалаўская, сардэчная.

Вельмі сумны быў для яго гэты дзень. Купала цяжка ўздыхнуў, сказаў:

— Давядзецца развітацца з нашым родным Мінскам...

— Як жа гэта? Чаму? — здзівіўся я. — Кажуць жа, што нашы знарок прапускаюць фашыстаў, да старой граніцы прапускаюць, каб узяць іх у мяшок, каб адным узмахам адсекчы клін варожых войск. Вось пра гэта і просяць вас выказацца, — перадаў я яму просьбу рэдакцыі.

Ён памаўчаў, а пасля запытаўся:

— Дык вы і прыйшлі па гэта?

— Ага, дзядзька Купала.

Ён сумна ўсміхнуўся. Мне зрабілася няёмка.

— Праз дзень, другі немцы ў Мінску будуць. Трэба праўдзе смела ў вочы глядзець...

І, узяўшы аловак, схіліўся над паперай. Дым ахутвае домік, а ён сядзіць у глыбокім роздуме і шукае тыя простыя, ёмістыя, прарочыя словы, якія заўтра будзе чытаць народ. «Люты вораг знойдзе сваю магілу ў нашай роднай сырой зямлі».

Праз два дні ў Мінску былі нелюдзі, гітлераўскія акупанты...

Праз тугу і гора павяла мяне дарога на ўсход. Да Бярэзіны, да Сажа дакацілася вайна. У Гомелі, у друкарні «Палесдрук», мы тады выдавалі газету «Звязда». Ракатала, гуло і грымела на захадзе, недалёка ад Гомеля. З гromу і пекла таго неяк удалося выбрацца Кузьму Чорнаму. Схуднелы, стомлены быў наш дарагі дзядзька Кузьма, але, як заўсёды, па-філасофску разважлівы, вясёлы, дасціпны на

фантазію, на забаўны жарт. Новы, бадзёры подых, жывы струмень жыцця прынёс ён у наш рэдакцыйны калектыў. Кузьма Чорны сказаў, што наша Акадэмія навук і Якуб Колас эвакуіраваны ў Ташкент.

— А Купала? Дзе ж Янка Купала?

Паціснуў плячыма Кузьма Чорны, задумаўся...

Пакідалі мы і раёны Гомельшчыны, апошнія беларускія землі... У тым густым сасновым лесе, што каля Чарнігаўшчыны, на мяжы з братняй Украінаю, мы правялі трывожную ноч. Крывавае зарывавайны навісла над Гомелем, над навакольнымі вёскамі.

Спаткаўся я зноў з Янкам Купалам толькі ў пачатку снежня 1941 года ў Казані. Там друкавалі газету, лістоўкі для нашых людзей, якія жылі, змагаліся ў акупіраваных раёнах, у тыле ворага.

Халодная, лютая была тая казанская зіма. Марозны, густы, белы-белы туман. Траскучы мароз да касцей працінае, а пякучы вецер з Волгі свішча: маўляў, варушыся, бяжы!..

У гэтым белым і марозным царстве стаялі тыя самыя Печышчы, што недалёка ад Казані, а ў тых Печышчах знайшоў сабе прытулак Янка Купала. Даведаўшыся, што наш калектыў рэдакцыі пасяліўся ў гасцініцы «Татарстан», ён рашыў наведаць нас. Кузьма Чорны, рэдактар газеты «Звязда» Міхась Астапенка і я жылі ў невялікім нумары «Татарстана». Раніцай, калі мы толькі паспелі пагаліцца, умыцца, хтосьці далікатна пастукаў у дзверы.

— Калі ласка! — гукнуў Кузьма Чорны. — Хто там такі ранні? Як той казаў, чалавеку паснедаць не дадуць, — жартаўліва гаварыў ён, ачышчаючы цыбуліну, насыпаючы соль на паперку.

А з дзвярэй:

— Дзень добры ў хату. Чым багаты?

— Дзядзька Купала! — падскочыў з крэсла Кузьма.

Купала моцна абняў Чорнага, пацалаваў яго.

— Калі ласка, сядайце, дзядзька Купала.

А ён, схуднелы, але стройны, светлы і нейкі ўрачысты ў сваім светлым касцюме, у белых валёнках-

чосанках, стаяў з высока паднятымі плячыма, ясным позіркам аглядаў усіх нас, наша жыллё.

— Тымчасове, і снедаць пара,— гаварыў Кузьма.— Проша да стала,— і дакрануўся злёгка да локця дарагога, жаданага госця. А ён зноў кінуў позірк на стол і дастаў з кішэні пінжака загорнутыя ў газету бутэрброды, паклаў іх на стол.

— Гэта з брынзай. Чуў, Кузёмка, пра такую царскую страву?

— Уга! Дзіва што! Тымчасове, свая сыраварня была ў Цімкавічах,— адказаў яму Кузьма і, пашарыўшы ў сваім пузатым партфелі, паклаў жаўтаваты кавалачак сала на стол.

— То, можа, і гэта сала, Кузёмка, цімкавіцкае?

— А якое ж? Цімкавіцкае! Пасылачка ўчора прыйшла,— жартаваў Чорны, наразаючы тонкімі скрылікамі сала.

Пачуўшы пра «пасылачку» з Цімкавіч, Купала неяк адразу спахмурнеў, задумаўся. І можна было прыкмеціць, разгадаць думы яго, ягоную раптоўную засмучанасць: «Ах, Кузёмка, Кузёмка! Жартуеш, падбадзёрваешся, хочаш мяне падвесьліць, а бачу я цябе навывлёт. Далёка, за фронтам, за полымем вайны, у цяжкай няволі, у палоне твае, Кузёмка, Цімкавічы. А можа, яны ўжо дымам пушчаны, па ветры развеяны? А ці ўцалелі, ці выжылі цімкаўчане? Ці ўцалелі, ці выжылі дарагія Ляўкі на Аршаншчыне? Што робіцца там, у любым краі?»

Пазіраў я на засмучанага Янку Купалу, і мне прыгадваліся прачулыя радкі, сардэчныя словы ягоныя:

...Я буду маліцца і сэрцам і думамі,
Распятаю буду маліцца душой,
Каб чорныя долі з мяцеліцаў шумамі
Не вылі над роднай зямлёй, нада мной.

Настрой Купалы перадаўся і Чорнаму. Ён таксама прыціх, хвіліну маўчаў, а потым запытаўся:

— Як гэта там у вас, дзядзька Купала, сказана пра Беларусь, пра родных людзей, пра іх нівы?..

...Я ад вас далёка... Божа ты мой мілы!
Неразлучны з вамі да самай магілы,

Не пакіну думаць светам і ўпацёмку:
Як там жывяце вы, як жыве старонка?..

А Купала паклаў яму руку на плячо, паглядзеў на яго белы высокі лоб, сказаў:

— Цэлая акадэмія, Кузёмка, у тваёй галаве. Усе інстытуты ўмяшчаюцца. І проза і паэзія.

— А гэты, тымчасове, адзін!

— Што — адзін?

— Адзін інстытут: проза і паэзія.

— Ну, няхай сабе, — згаджаецца Купала. — Я ж даўно гэты верш напісаў, вельмі даўно. Яшчэ ў гады змрочнай рэакцыі гэты верш з душы выгаласіўся. А хто думаў, гадаў, што зноў чорная пакута край агорне? Зноў хоць галасі, Кузёмка...

Чорны пастукаў муштуком па сталю і задумаўся. Было відаць, што яму хочацца неяк на іншы лад павярнуць гаворку, неяк вывесці Купалу з таго сумнага настрою. Ён пачаў дэкламаваць верш, які тады быў ва ўсіх у памяці як клятва, як заповіт:

Не давайце гадам сілы
Над сабою распасцерць,
Рыйце загадзя магілы,
Вырываўце з жывых жылы,
Кроў за кроў, а смерць за смерць!

А Купала павесялелым голасам:

— І гэта ты запомніў, Кузёмка?

— А як жа? Гэта ўсе беларускія партызаны добра запомнілі, — сказаў Чорны.

— Прыемна чуць, дарагі Кузёмка, прыемна, — ясна засвяціліся вочы ў Купалы. Падняўся з крэсла, прайшоўся, зноў прысеў, закурыў. Доўга думаў, а потым да мяне: — Як гэта цябе? Ага — Антоніа. Ты самы маладзейшы між нас. Трэба сёння ўсмятку паснедаць.

Кузьма Чорны ўжо свой кашалёк раскрывае...

— Не трапячыся, Кузёмка, не тыцкай сваіх грошыкаў, хай у кішэні паляжаць. Можа, твая сыраварня ў Цімкавічах згарэла. Можа, табе нейкія цэнтрыфугі, сепаратары давядзецца купляць.

Але ж і дзядзьку Кузьму не возьмеш голымі рукамі.

— А да д'ябла, як той казаў, мае рублі-грошыкі! Трэба будзе — у князя вазьму!

— Не выдумляй, Кузёмка. У якога гэта князя?

— А вось у гэтага, — паказаў Кузьма на мяне. — У князя Бялевіча.

І тут жа расказаў, як у вялікім сяле Пакроўскім, што недалёка ад Масквы, ён сам прыдумаў, пусціў пагалоску пра нейкіх маіх родзічаў-князёў, і сяляне ўсур'ёз прыходзілі ў хату, калі мы яшчэ спалі на саломе, паглядзець жывога князя.

— Дзе ж ён, той ваш князь?

Паказаў дзядзька Кузьма пад стол, дзе ляжаў я, прыкрыўшыся пінжаком.

— Князь, пакажыся народу.

Кабеціны пазіралі пад стол, уздыхалі:

— Божухна, князі ад немцаў уцякаюць...

Гаспадарнік наш, вельмі пільны таварыш Пінхасік, паверыў у тую легенду і скоса паглядаў на мяне. Калі стукнулі маразы і супрацоўнікам рэдакцыі выдавалі валёнкі, ватоўкі, Пінхасік заявіў мне:

— Янотавага футра ў мяне, шаноўны князь, няма, і ватоўкі ўсе раздаў нашаму працоўнаму народу.

Купала слухаў Чорнага, усміхаўся:

— Ах, Кузёмка, Кузёмка! Выдумшчык з-пад самай гвяды.

— Фацэція! — смяяўся і Кузьма. — Без выдумкі сумнавата ў вялікай дарозе...

Янка Купала заўсёды падымаўся вельмі рана, чытаў, працаваў, а ў гадзін восем раніцы лёгенька стукаў у дзверы нашага нумара. Заходзіў, браў крэсла, ставіў яго каля ложка Кузьмы Чорнага, гаварыў:

— Ай, Кузёмка, Кузёмка! Сонца — у аконца, а ты, як той барсук, у нары. Падымайся, васпане. Табе нельга многа спаць — таўсцееш. Таўсцейшы за Бальзака зробішся. Вось я табе гасцінец прынёс, — даставаў з кішэні пінжака папяросы. — Смачных і пахучых цыгарэт прынёс. Сам жа не купіш, будзеш махорку смактаць. Празаікі скупыя, ведаю...

Так ён гаварыў, жартаваў, і ў гэтым можна было

прыкмеціць нейкую асаблівую, вельмі шчырую яго любоў і павагу да вялікага празаіка.

Прыгадваецца такое: пісаў я верш, а ў ім былі, прыкладна, такія радкі:

Ой, узняўся ясны сокал,
Ах, расправіў крылы...

Купала падышоў да стала, зірнуў на тыя радкі.

— А што гэта наш Антонегі піша?

— Гэта, дзядзька Купала, я тэкст для песні пішу.

— На здароўечка, пішы, — гаворыць ён. — Пішы, але не падгалошвай. Навошта, васпане, табе гэтыя ой ды ах?

«Вось табе маеш: у самога ж Купалы ёсць гэта: ой ды ах. Чаго ж ён прыдзіраецца? Што сказаць яму?»

— Гэта, дзядзька Купала, я хачу, каб па-народнаму было, — адказваю. — Так яно мякчэй, плаўней неяк атрымліваецца. Праўда ж?

— Не, няпраўда, — гаворыць ён. — Памыляешся, васпане. Гэтыя ой ды ах — клінкі непатрэбныя. Добры бондар не будзе ў кадзю клінкоў забіваць. Ён кадзю з добрых, звонкіх клёпак зробіць. Вось так, васпане. Выкідай клінкі, усялякія лішнія затычкі з радка.

Закурыў, задумаўся, доўга пазіраючы ў акно. Аб чым задумаўся ён? Можна, прыгадаліся яму тыя далёкія, цяжкія гады, калі нядоля, няволя часамі прабіваліся са сваім галашэннем і ў ягоны верш?

— Не ўсё тое золата, што блішчыць, не ўсё тое народнае, дзе войканні, аханні, падгалошванні, — далей выказваў ён сваю думку. — Народнае тое, што глыбока і праўдзіва перадае думы, мары заповітныя народа, што кранае душу народа, што акрыляе сэрца чалавечае. Церабі шлях, асвятляй яго праменнямі сваёй паэзіі.

І яшчэ яснай засвяціліся яго вочы, яшчэ больш натхнёны, велічны зрабіўся ён. Здалося мне, што ў ягонай душы салаўі заспявалі. І ўявіўся ён мне ў вобразе той салаўінай Лельчыцкай дубровы, дзе волатны цар-дуб высока ў неба ўздымае магутную крону, глыбока ў зямлю ўвайшоў, урос каранямі. Так,

як той дуб-волат, думамі і помысламі, сэрцам сваім глыбока ўвайшоў у жыццё народа, у лёс ягоны наш дарагі Янка Купала. Ён ідзе праз нашы сэрцы, асвятляючы сваёю прамяністай паэзіяй жыццё наша, душы нашы, долю нашу новую.

А ў чэрвені 1942 года, калі быў я за лініяй фронту, у тыле ворага, калі хадзіў па партызанскіх сцежках Віцебшчыны, Масква праводзіла вялікага народнага паэта Беларусі ў апошнюю дарогу. Вялікае гора пракацілася па роднай зямлі, па яе гаях і дубровах, па сэрцах людскіх і па маім таксама. І куды б ні ішоў, і ў якім бы партызанскім атрадзе я ні спыніўся — бачыў у маіх думках, успамінах жывога Янку Купалу, чуў яго голас:

...Я адплаціў народу,
Чым моц мая магла:
Зваў з путаў на свабоду,
Зваў з цемры да святла...

Міналі дні, ночы, а боль вялікай страты не ўціхаў, светлы воблік паэта быў у думках маіх. Жыў, жыў у сэрцы маім. І мне зноўку прыгадваюцца мудрыя словы Шата Руставелі: «Што ты схаваў — тое згублена. Што ты аддаў — тое тваё».

Янка Купала нічога не схаваў. Ён усё сваё натхненне, увесь залаты дар паэта аддаў свайму народу, партыі, Радзіме.

Ён жа песні-вяснянкі
Чэрпаў з родных крыніц,
Выкрасаў іх з маланкі,
З бліскавіц,
Навальніц,
З промняў ясных і зораў,
З камянёў,
Валуноў,
Ды з бунтарнага мора,
Ды з дуброў,
Перуноў...

ШЧЫРЫ ПРЫЯЦЕЛЬ ГАЗЕТЫ

Працаваў я ў даваенныя гады ў рэдакцыі старэйшай беларускай газеты «Звязда». Там і даводзілася часта сустракацца з пісьменнікамі, прыслухоўвацца да іх голасу, раіцца, як лепш паказаць праз газету ўсё сапраўды новае, вартае, цікавае, што было тады ў літаратуры.

Я. Купала і Я. Колас даволі часта заходзілі да нас у аддзел, які тады быў усеабдымным, бо займаўся і літаратурай, і мастацтвам, і навукай, і школамі, і... нават фельетонамі на самыя разнастайныя тэмы.

«Звязда» першай з рэспубліканскіх газет адгукалася на новыя літаратурныя творы. Цёпла адгукнулася яна на зборнікі Янкі Купалы і Якуба Коласа, выдадзеныя напярэдадні вайны, добразычліва сустрэла «Трэцяе пакаленне» і «Любу Лук'янскую» К. Чорнага, «Пагібель воўка» Э. Самуйлёнка, спектакль «Салавей» па п'есе З. Бядулі і многія іншыя творы, якія цяпер сталі класікай, нашай літаратурнай гісторыяй.

Успамінаецца, як аднойчы (гэта было ў 1940 годзе) заходзіць да нас у рэдакцыю Іван Дамінікавіч. У паліто, у капелюшы, з кійком у руках. Ён стаміўся, пакуль падняўся на трэці паверх, і адразу ж, як

увайшоў, зняў капялюш, паставіў у куток свой кіёк і накіраваўся да вольнага крэсла.

Мы чакалі, як звычайна, што нам скажа Іван Дамінікавіч. А ён адгарнуў крысо свайго шэрага летняга паліто і выняў з унутранай кішэні два невялікія, прадаўгаватыя лісткі паперы.

— Пачытайце, хлопчыкі, можа, і надрукуеце, — з лёгкай усмешкай аддаў ён мне іх.

Гэта былі два новыя вершы. Цёплыя, прачулыя, лірычныя. Мы, вядома, нічога не здолелі сказаць, акрамя «дзякуем», і хутка аддалі на машынку.

— Ну і добра, калі падабаюцца, — закругліў размову Іван Дамінікавіч. І, памаўчаўшы крыху, працягваў: — А мне вось не падабаецца, як Паўлюк мой зборнік расхваліў.

Я пачырванеў. А другія супрацоўнікі аддзела пачалі пярэчыць, што нават скупавата, усяго дзве калонкі падвала далі пра зборнік «Ад сэрца», а ён заслугоўвае значна большага.

Іван Дамінікавіч падняўся і падышоў да стала, на якім ляжала падшыўка «Звязды», адгарнуў некалькі нумароў і кажа, звяртаючыся да мяне:

— Ідзі сюды, Паўлюк!

Я падышоў.

— Чытай, — паказвае на апошні абзац рэцэнзіі.

Я ўголас прачытаў: «Надзвычай багаты і высокамастацкі зборнік «Ад сэрца» будзе чытацца з вялікай цікавасцю і задавальненнем».

— «Надзвычай», «высока», «з вялікай», — іранічна прагаварыў паэт і хмурна паглядзеў на мяне.

Не памятаю, што я адказаў тады Івану Дамінікавічу, але добра, на ўсё жыццё запомніў сваю «віну», хоць яна і не была крамольнай. Я зразумеў, што Купала — вялікі і сціплы чалавек — быў праціўнікам ліслівасці і непатрэбнай пахвалы.

Янка Купала быў заўсёды шчырым сябрам нашага перыядычнага друку. Праз газету ён вёў штодзённую гутарку з народамі, сеяў словы крышталнай чысціні, словы праўды ў масах, у грамадзе працоўнай, рабочай, калгаснай.

У вершы, прысвечаным «Звяздзе» ў сувязі з яе першым юбілеем, Янка Купала пісаў:

Скажам жа ёй шчырае
Наша пажаданне,
Каб жыла, квяцілася
Далей безустання.
Каб з той жа ўпартасцю,
З тым жа гераізмам
Шлях далей значыла
Аж да камунізма.

Са «Звяздой» у Купалы былі выключна цёплыя, прыцельскія, таварыскія сувязі. Прышоўшы ў рэдакцыю, ён гадзінамі гутарыў з супрацоўнікамі, раіў крытычна ставіцца да літаратурных матэрыялаў, часам сурова адзваўся аб некаторых надрукаваных у газеце творах пісьменнікаў і абураўся, калі ў газету трапляў няспелы твор.

Аднойчы Я. Купала, зайшоўшы ў аддзел з газетай у руках і адшукаўшы на трэцяй старонцы надрукаваны верш аднаго нашага (цяпер нябожчыка) паэта, сказаў:

— Пуга... Лейцы віць з такога шматслоўя... А вы на відным месцы друкуеце...

Ад нас Купала пайшоў да рэдактара і настойліва прасіў, каб на старонках «Звязды» друкаваліся толькі лепшыя творы.

Успамінаецца размова па тэлефоне з Іванам Дамінікавічам, якая адбылася 23 чэрвеня 1941 года — на другі дзень Вялікай Айчыннай вайны. Мінск гарэў. Бамбёжкі не спыняліся. Але ў рэдакцыі рыхтаваўся чарговы нумар газеты. Здавалі ў набор выступленне Янкі Купалы аб вераломным нападзе гітлераўскай Германіі на нашу краіну. У гэтым публіцыстычным выступленні гаварылася аб тым, што «вораг знойдзе сабе магілу на нашай зямлі».

Некаторыя з адказных супрацоўнікаў «Звязды» палічылі, што гэтае месца трэба паправіць.

Мне было даручана пазваніць Івану Дамінікавічу і ўзгодніць з ім гэтую папраўку ў яго матэрыяле.

Янка Купала ўважліва выслухаў мяне, уздыхнуў і кажа:

— Паўлюк, Паўлюк, калі б так было, як некаму хочацца...

Потым растлумачыў, які сэнс укладвае ён у сло-

вы: «вораг знойдзе сабе магілу на нашай зямлі». Ён гаварыў, што вайна будзе цяжкаю, што бітва будзе зацятаю. Прасіў перадаць таварышам з рэдакцыі, што ён яшчэ больш пасля нашай размовы пераканаўся ў правільнасці сваёй думкі.

Цяпер усе ведаюць, як спраўдзіліся купалаўскія словы. Вораг знайшоў сабе магілу пад Масквою і Ленінградам, пад Мінскам і Сталінградам, пад Кіевам, Курскам... Рашаючыя ўдары па ворагу былі нанесены на нашай часова запалоненай зямлі, якая паўстала кожным кусцікам і ўзгоркам сваім супраць фашысцкай навалы.

У час вайны Янка Купала знаходзіўся ў савецкім тыле, але не парываў сувязі са «Звездой». Ён прысылаў па пошце, з людзьмі, якія ехалі да нас, у прыфрантавую паласу, свае матэрыялы, якія сталі вядомымі ўсяму свету як гнеўны заклік да народа брацца за зброю, граміць чужынцаў.

Я лічу за вялікі гонар, што, працуючы ў ваенныя дні ў газеце «Савецкая Беларусь» (выходзіла на базе дзвюх газет — «Звяды» і «Савецкай Беларусі»), быў цесна звязаны з народным паэтам і кожнае яго слова чытаў адным з першых, бо рыхтаваў да друку і вершы яго і публіцыстычныя артыкулы. Прымаў удзел у выданні купалаўскіх твораў асобнымі лістоўкамі, а таксама брашурай, якая называлася «Беларускім партызанам» і выйшла як дадатак да газеты «Савецкая Беларусь» у самыя цяжкія гады вайны.

Апошні ліст ад Янкі Купалы, прысланы ў рэдакцыю з Печышчаў Татарскай АССР, датаваны 29 мая 1942 года. Знаходзіліся мы тады ўжо ў Маскве. Вось што пісаў народны паэт Кузьму Чорнаму, які быў тады загадчыкам літаратурнага аддзела «Савецкай Беларусі», і мне:

«Дарагія таварышы Кузьма і Кавалёў! Ліст Ваш атрымаў. Шчыра дзякую за памяць. А я думаў, што Вы мяне зусім забылі.

Здароўе маё не важнае. Прыхварэў грыпам і нейкім, мабыць, раматызам — балелі ўсе косці. Цяпер лепей, толькі з правай рукой няладна — баліць і нічога ёй не магу падымаць.

Над чым-небудзь працаваць толькі збіраюся. Чакаю цяпла і зелені. Тады забяруся ў кусты і буду прыдумваць усялякія штукі.

Я паслаў Вам верш «Яшчэ: Хлопчык і лётчык». Ці атрымалі? Загаловак, бадай, лепей было б даць «Хлопчык і лётчык у час вайны». Паслаў яго і ў «Правду». Зрабіце пратэкцыю, каб надрукавалі. Як што напішацца, прышлю. Ваш Я. Купала.

Шчырае прывітанне хлопцам (усім, якія жывуць у гасцініцы «Масква»). Я. К.»

Вядома, ніякае садзейнічанне не патрэбна было вялікай, таленавітай паэзіі Купалы — паэзіі народных дум і прароцкіх прадбачанняў. Яго цудоўны верш быў надрукаваны ў многіх перыядычных выданнях і перш за ўсё ў нашай газеце, якая, як вядома, выходзіла тады для насельніцтва акупіраваных раёнаў Беларусі. Там чулі кожнае слова Купалы.

Пасля гэтага пісьма, як мне вядома, Янка Купала ўжо мала чаго напісаў. Рэдакцыя атрымала ўсяго два невялікія вершы і надрукавала іх. Помніцца, адзін з вершаў быў прысланы без загатоўка і мы далі яму назву па першых радках — «Зноў будзем шчасце мець і волю». Такім чынам, да апошніх дзён народны паэт праз газету «Звязда» (тады амаль адзінае беларускае выданне) выступаў з палымянымі словам — словам, якое будзіла ў народзе прагу да бітвы, жывіла яго вялікай надзеяй на тое, што «зноў будзем шчасце мець і волю» і зноў сонца вызвалення ўзыдзе над зямлёю роднай Беларусі.

Канстанцін Елісееў

АПОШНЯЕ СПАТКАННЕ

Цяжка гаварыць пра Янку Купалу.

Можна спісаць горы паперы, расказваючы пра яго паэзію, але цяжка знайсці словы, каб расказаць пра яго самога, намалюваць яго асобу, яго партрэт. Купала быў вельмі нескладаным у сваіх вонкавых праявах; яго звычайная маўклівасць для малазнаёмага чалавека магла здавацца панурай адчужанасцю. Дзесяткі, а можа, і сотні маіх спатканняў з ім, тыдні і месяцы нашага сумеснага жыцця і блізкіх узаемаадносін можна апісаць на адной невялікай старонцы. Калі б запісаць стэнаграфічна нашу гутарку за цэлы вечар або нават і дзень, дык атрымаўся б вельмі сумны і, на першы погляд, вельмі банальны запіс. Пры гэтым большая частка слоў прыходзілася б на долю не Янкі, а яго субяседніка. Адзін час я думаў, што гэта здараецца толькі са мною, але потым меў многа выпадкаў, каб пераканацца ў тым, што прычына тут не ўва мне. Вось прыкладнае апісанне тыповай, звычайнай сустрэчы двух старых сяброў — Янкі Купалы і Якуба Коласа. Месяца дзеяння — Мінск, кватэра Купалы; Купала ў той час пісаў паэму «Над ракою Арэсай» і быў асабліва «ў форме». За самаварам сядзяць: Янка Купала, Уладзіслава Францаўна і я. Уваходзіць Якуб Колас, садзіцца да стала і гаворыць некалькі слоў аб сустрэчах за дзень, аб выдавецкіх справах і іншым...

Янка маўчыць і толькі зрэдку кідае адно або два словы. Усё сказана. Садзяцца за шахматны столік, і пачынаецца доўгая і ўпартая шахматная барацьба. Дарэчы, Купала вельмі добра гуляў у шахматы: у яго заўсёды быў у запасе моцны і вельмі хітры, добра абдуманых ход. Калі гульня канчалася, ужо было позна і акуратны Колас спяшаўся дахаты. За ўвесь вечар было сказана паўтара дзесятка слоў, але або два адчувалі неабходнасць гэтай сустрэчы. Янка Купала вельмі любіў Коласа і пяшчотна называў яго «Каласок».

Янка ўвесь быў засяроджаны ў сабе. Адноўчы, пасля таго як мы прамаўчалі з ім за столікам рэстарана амаль цэлы вечар, ён мне сказаў, што са мною яму «вельмі добра маўчыцца», і, ведаючы Янку, я прыняў гэта за пахвалу.

Янка ніколі нічога не расказваў, а любіў слухаць, задаваць субяседніку пытанні. І наша апошняе спатканне зрабіла на мяне асабліва моцнае ўражанне і засталося ў памяці з усімі падрабязнасцямі іменна таму, што было незвычайнае: гаварыў Янка, а ў ролі слухача быў я.

Пасля таго як Янка з маёй кватэры ў Маскве эвакуіраваўся ў Казань, мы не бачыліся больш за восем месяцаў, нават не перапісваліся. Асабістыя справы, асабістыя адносіны як бы адышлі на задні план, усю ўвагу паглынала вайна: фашысты былі каля варот Масквы, краіна была ў вялікім напружанні. Пасля снежня 1941 года стала лягчэй: пад Тулай, пад Зарайскам, пад Кашырай, Масквой і на Яхrame вораг атрымаў першыя моцныя контрудары.

Вясной 1942 года, пасля лютай зімы, на маскоўскіх вуліцах стала зноў цёпла і людна, пачалі часцей і часцей трапляцца знаёмыя людзі. Па справах я зайшоў у рэдакцыю беларускага часопіса «Раздавім фашысцкую гадзіну», і тут нечакана мяне папрасілі да тэлефона: званіў Купала. Ён некалькі дзён таму назад прыехаў у Маскву і хацеў пабачыцца са мной. Я сказаў, што магу прыйсці да яго не раней як праз паўгадзіны, а ён пачаў угаворваць мяне кінуць усе справы і ісці да яго. Праз дзве хвіліны я быў ужо ў яго нумары, поўным гасцей. Пад вечар

народ пачаў разыходзіцца, а калі ў пачатку дванаццатай гадзіны раздаўся сігнал паветранай трывогі, выйшлі апошнія, самыя ўпартыя госці. Янка папрасіў, каб я застаўся ў нумары, бо пасля адбою мяне ў гасцініцу ўжо не пусцяць, а нам яшчэ патрэбна было шмат аб чым пагаварыць. Так я кантрабандай заначаваў у Янкі. Гутарка наша зацягнулася, і калі мы клаліся спаць, была ўжо чацвёртая гадзіна раніцы. А шостаў гадзіне мяне разбудзіла радыё, і я стаў выказваць сваё незадавальненне з гэтай прычыны.

— Спаць ты заўсёды паспееш, а зараз паслухай «Паходны марш» Хачатурана — каштоўная рэч, — сказаў з усмешкаю Купала.

— Не люблю я маршаў...

— Любіш не любіш — не ў гэтым справа. Марш зараз гэтак жа патрэбны, як і твая карыкатура ў «Крокодиле», як мой «Хлопчык і лётчык». Мы ўсе робім адну вялікую і важную справу, патрэбную не толькі нам, а ўсёй краіне. Я вось слухаю Хачатурана і люблю яго, таму што адчуваю, што мы ўсе дыхаем з ім разам, змагаемся разам супраць злоснага і ненавіснага ворага. Я слухаю «Паходны марш» і адчуваю, што я не адзін, што і я, і Хачатуран, і ты, і ўвесь наш народ — мы з'яднаны, і ўсе мы пачалі рух на захад, і цяпер нас ужо ніхто не стрымае, і фашыст, які зруйнаваў і спустошыў маю Беларусь, сам будзе змяты, зруйнаваны і спустошаны. Нас многа, вельмі многа; мы — сіла, вялікая сілішча, якую ніколі не зламаць ніякаму ворагу, таму што робім мы адну агульную для нас усіх, патрэбную ўсім нам справу. Раскажу табе такі выпадак. Пасяліўся я пад Казанню, кіламетраў за восем, у Печышчах. Жыву ціха, мірна: ні мяне людзі не бачаць, ні я амаль нікога не бачу. Гуляю аднаго разу на беразе Волгі, а мне насустрач чалавек, мясцовы жыхар, татарын. Падышоў да мяне, прывітаўся і пакланіўся. Я яму адказаў на прывітанне і пайшоў. Іду назад, а ён зноў мне на спатканне і зноў пакланіўся. Я спыніўся і кажу: «Выбачайце, скажыце, дзе мы з вамі сустракаліся — не прыпомню нешта». А ён кажа: «Мы з вамі нідзе не сустракаліся, і вы мяне не ведаеце, а я вас пазнаў па партрэце ў нашай газеце, вы — Янка

Купала?» — «Але, — кажу, — Янка Купала». — «Ну вось, — кажа, — значыць, я не памыліўся і адразу пазнаў вас, а пакланіўся таму, што чытаў вашы вершы — у нас ёсць татарскія пераклады вашых вершаў, ну і, значыцца, лічу, што вы мой знаёмы, і, як свайму знаёмаму, якога я вельмі паважаю, я і пакланіўся».

Вочы Янкі былі нейкія асабліва светлыя, і ў іх было шмат цяпла.

— Бачыш, — працягваў Янка, — што мае вершы перакладаюць на іншыя мовы, у тым ліку і на татарскую, гэта я ведаў, зразумела, але што чытач — і татарын, і ўзбек, і армянін, і чуваш — лічаць мяне сваім асабістым знаёмым, гэта я неяк асабліва адчуў іменна тады, на беразе Волгі, я тады зразумеў, чаму сібірак або ўралец з такой жа ўпартасцю абараняе маю Беларусь, з якой ён абараняў бы сваю родную зямлю: уся савецкая зямля для нас з'яўляецца радзімай, і кожны з нас пойдзе на любыя ахвяры, каб абараніць любы яе куток. У гэтым наша сіла, і адсюль упэўненасць у тым, што хутка я пабачу сваю Беларусь свабоднай і квітнеючай, і ты, Косця, зноў прыедзеш да мяне ў Ляўкі, і мы сядзем з табой над Дняпром...

Я слухаў Янку і разумеў «Паходны марш» Хачатурана.

Гэта было раніцай 26 чэрвеня.

А 29 чэрвеня, калі я ехаў у цягніку да свайго Янкі, я ўбачыў у руках суседа свежы нумар «Правды» і ў ёй партрэт Янкі Купалы ў жалобнай рамцы...

Калі памірае вельмі блізкі чалавек, я прымушаю сябе застацца дома і не ісці на пахаванне. Я не пайшоў на пахаванне Купалы, я не бачыў яго мёртвым, — зрокавая памяць мастака не супакоілася б да таго часу, пакуль зусім не знішчыла б вобраза жывога Янкі і не падмяніла б яго мёртвым. Мне патрэбен жывы Янка, такі, якім я яго ведаў больш дваццаці год, такі, якім я яго пакінуў у тую цудоўную раніцу 26 чэрвеня 1942 года. Мой апошні доўг сябру я аддам тады, калі пакажу яго жывы вобраз сродкамі мастака. Да гэтага я рыхтаваўся даўно, і гэта я лічу сваім абавязкам.

Іван Някшын

ЦУДОЎНЫ ЧАЛАВЕК

З Іванам Дамінікавічам мне давалося пазнаёміцца на прыгожым узгоркаватым правым беразе Волгі, ля Печышчаў Верхне-Услонскага раёна Татарскай АССР на мукамольным заводзе № 1.

Быў халодны асенні дзень. Паўночны вецер наскрозь прабіраў кожнага, хто дрэнна быў апрануты. Дробны халодны асенні дождж сеяўся, як праз сіта. Размолатая конскімі капытамі, коламі вазоў, шынамі машын зямля ператварылася ў ліпучую грязь, з якой цяжка было выбрацца. У такое надвор'е самае лепшае забрацца куды-небудзь у цёплы куток пад добрым дахам.

У гэты час ля прыстані парахода «Валгар», каля якой і знаходзіўся млын, сабраліся сотні падвод, машын усіх марак і канструкцый, чакаючы, калі гэты параход перавязе іх на сваёй невялікай палубе на левы бераг ракі Волгі. Як ні хутка зварачваўся «Валгар», як ні ўшчыльняў сваю палубу, перавозячы амаль круглыя суткі, колькасць машын і падвод не змяншалася, наадварот, іх збіралася ўсё больш і больш.

Ледаход на Волзе пачынаў гусцець, цяжкія льдзіны з глухім шумам хутка праносіліся ўніз, разводзі пакрываліся густым «салам». Волга была ў той час напярэдадні поўнага лёдаставу. Гэта яшчэ

больш нервавала людзей, якія былі вымушаны пакінуць свой родны край і цярпець безліч пакут па доўгіх і цяжкіх дарогах.

Людзі нервова расхаджвалі па ўскраінах Печышчаў, шукаючы, каб дзе дастаць кавалак хлеба, згатаваць чаю ці хаця трохкі адагрэцца, сяк-так прасушыць адзенне.

З размовы з адным старшым лейтэнантам я даведаўся, што сярод людзей, якія чакалі пераправы, знаходзіцца ў машыне Янка Купала і што ён адчувае сябе вельмі кепска.

Ведаючы Янку Купалу па яго літаратурных працах як народнага паэта Беларусі, я тут жа праз людзей перадаў Івану Дамінікавічу запрашэнне прыйсці да мяне. Чакаць доўга не давялося. Праз некалькі мінут Янка Купала з маім правадніком зайшоў у кабінет, і першае яго слова было — «Добры дзень». Я адрэкамендаваўся і ўважліва прыгледзеўся да яго. На ім было доўгае футравае паліто, на галаве малахай, на нагах фетравыя боты. Выгляд яго стомлены, на твары прыкметны якісьці хваравіты румянец з сіняватым адценнем. Абмяняліся некалькімі фразамі аб самаадчуванні, аб дарозе. Я папрасіў Івана Дамінікавіча крыху мяне пачакаць, а сам падняўся наверх папярэдзіць жонку, каб яна паставіла самавар. Праз некалькі мінут мы ўжо былі ў мяне на кватэры, тут жа была запрошана і Уладзіслава Францаўна. За чаем размова ажывілася. Акрамя ўсіх бягучых падзей, я пацікавіўся далейшай дарогай Івана Дамінікавіча. Ён паведаміў, што мае намер спыніцца ў Казані.

Ведаючы жыллёвыя ўмовы ў Казані, яе перагружанасць у тыя дні, я ад душы параіў Івану Дамінікавічу не спяшацца ў Казань, а застацца пакуль у нас у Печышчах, адпачыць крыху, а потым відаць будзе, як зрабіць лепей. Адлегласць да Казані невялікая, можна заўсёды з'ездзіць і высветліць становішча. Іван Дамінікавіч ахвотна згадзіўся і на першы час застаўся ў мяне на кватэры.

Пасля некалькіх дзён у Івана Дамінікавіча чамусьці з'явілася думка, што ён з сваёй сям'ёй і шафёрам абцяжарвае маю сям'ю; аб гэтым і гаворкі

не было, бо з невялікай сям'ёй я займаў тры пакоі, а гэта ў ваенны час было ўжо раскошай. Ідучы насустрач Івану Дамінікавічу, мы ў хуткім часе як найлепш вырашылі кватэрную справу. У суседнім доме вызвалілася кватэра майго намесніка таварыша Дзюкарава, якога прызвалі ў армію. Я змясціў у гэтую кватэру Івана Дамінікавіча, дзе ён жыў да апошніх дзён свайго прабывання ў нас.

Перажытыя падзеі, відавочна, надзвычайна адбіліся на здароўі Івана Дамінікавіча. Ён часта хварэў і скардзіўся на боль у правай руцэ, моцную задышку, моцна нерваваўся і скардзіўся, што хвароба не давала яму магчымасці поўнаасцю выкарыстоўваць свае сілы ў барацьбе з ворагам. Іван Дамінікавіч асабліва цяжка перажываў тое, што на радзіме засталася яго старая маці і загінуў яго багаты архіў.

Іван Дамінікавіч пражыў у Печышчах на млыне № 1 каля васьмі месяцаў і пакінуў аб сабе, як аб чалавеку, самыя лепшыя ўспаміны. За гэты час у Печышчах мы так блізка сышліся з Іванам Дамінікавічам, што не было ні аднаго дня, каб ён не быў у мяне або я яго не наведаў.

Матэрыяльна Іван Дамінікавіч жыў здавальняюча: патрэбныя прадукты былі, зрэдку нават даставалі партвейн і віно з журавін. У вольныя мінуты гулялі ў шахматы. Больш за ўсё яго цікавіла радыё, а найболей апошнія паведамленні. Радыё часта ў нас працавала з перабоямі. Наведваючы яго на кватэры, я неаднаразова заставаў яго ля радыёпрыёмніка, калі ён з прагнасцю прыслухоўваўся да кожнага слова. Як радаваўся Іван Дамінікавіч, калі Чырвоная Армія разбіла фашысцкія полчышчы пад Масквой, Растовам і іншымі гарадамі. У той час ён нібы памаладзеў, меў бадзёры выгляд, часта жартаваў, смяяўся. Наогул адчуваў сябе тады Янка Купала выдатна.

Неяк Іван Дамінікавіч згубіў свой кіёк. «Не магу сабе ўявіць, куды ён падзеўся, без яго застаўся як без рук», — гаварыў ён. Прышлося выклікаць старляра Кузьміча і загадаць яму кіёк. Прыходзіць да мяне на другі дзень Іван Дамінікавіч і з усмешкай гаворыць: «Цяпер я, як маскоўскі мітрапаліт, з по-

сахам». І з гэтым посахам ён не расставаўся ні на мінуту і, здаецца, павёз яго ў Маскву.

Часта, калі Уладзіслава Францаўна ад'язджала ў Казань, Івана Дамінікавіча можна было сустрэць за работай па гаспадарцы: то ён шчоткай падмятае падлогу, засцілае пасцель, то гатуе чай, а часам і варыць сабе абед або займаецца светамаскіроўкай.

З наступленнем вясны Іван Дамінікавіч часта рабіў прагулкі па нашых гарах. Любімае яго месца для адпачынку было на гары, ля крутога берага Волгі. Там яго можна было часта сустрэць у 5—6 гадзін раніцы, дзе ён любаваўся прыродай. Вечарам на лаўцы ля канторы ён вёў з рабочымі сяброўскія гутаркі, распытваў аб справах, частаваў папяросамі.

Як толькі прасохла дарога, мы з Іванам Дамінікавічам паехалі на ўзбярэжныя горы на захад ад нашага завода. Узабраўшыся на самую высокую гару, адкуль быў відаць захад, я паглядзеў і сказаў Івану Дамінікавічу: «Якая прыкрасць, Іван Дамінікавіч, што чалавечае вока яшчэ такая недасканалая рэч, з гэтай жа гары можна было б убачыць, што цяпер робіцца на захадзе». Іван Дамінікавіч сумна, ціхенька сказаў: «Так, захад!» На вачах у яго нагарнуліся слёзы. Я зразумеў, што яму цяжка гаварыць на гэтую тэму.

Лёс заходніх тэрыторый, асабліва лёс роднай Беларусі, яго празмерна цікавіў. Ён цяжка перажываў усе нягоды і жахі, якія прынёс крываваы Гітлер нашаму народу, асабліва тым савецкім людзям, якія жылі ў заходніх рэспубліках Саюза.

У чэрвені 1942 года маю сям'ю напаткала вялікае гора. Ад недарэчнай выпадковасці пасля чатырох дзён хваробы, ва ўзросце 18 год, памёр мой сын — студэнт аднаго з казанскіх інстытутаў. Ён быў любімцам Івана Дамінікавіча, яго заўсёдным партнёрам у шахматы. Я ніколі не забуду, якія выключныя клопаты праявілі Іван Дамінікавіч і Уладзіслава Францаўна, намагаючыся адратаваць ад смерці майго сына. Яны аднесліся да нас так чула, як могуць аднесціся толькі самыя блізкія родзічы. Яны дасталі машыну, прывезлі лепшага прафесара з Казані, дасталі ўсё, што патрабавалася для лячэн-

ня. У гэты цяжкі для мяне час выявіліся ўсе лепшыя бакі чалавечай душы Івана Дамінікавіча.

У маёй памяці выразна ўспамінаецца дзень яго ад'езду ў Маскву. Іван Дамінікавіч быў у цудоўным настроі, запрасіў мяне да сябе на абед. Каля другой гадзіны дня я праводзіў яго разам з таварышам Горавым, тагачасным прэзідэнтам Беларускай Акадэміі навук, да лодкі, на якой яны павінны былі перабрацца да парахода «Валгар». Пайшоў невялікі дождж. Я зняў з сябе плашч і перадаў Івану Дамінікавічу. Лодка адплыла. Я стаяў на беразе і назіраў, як яны памалу ад'язджалі. Іван Дамінікавіч памахаў мне на развітанне рукой. На жаль, гэта быў апошні дзень, калі я бачыў Івана Дамінікавіча.

Смерць дачасна вырвала з нашых радоў Івана Дамінікавіча, вялікага паэта Янку Купалу.

Памяць пра Івана Дамінікавіча вечна будзе жыць у маім сэрцы, вечна будзе жыць яго слава ў памяці народа нашай вялікай Радзімы.

ЗАЎВАГІ

ЯКУБ КОЛАС. Слова пра сябра. Артыкул складаецца з двух асобных раздзелаў, кожны з іх друкаваўся самастойна. Першы раздзел друкуецца па зб. «Янка Купала», выд-ва АН БССР, Мінск, 1955, стар. 219—224, другі — па зб. «Янка Купала», выд-ва АН БССР, Мінск, 1952, стар. 38—44.

К. ЧОРНЫ. Вялікае сэрца. Друкуецца па кн. «Памяці Янкі Купалы», выд-ва ЦК КП(б)Б «Савецкая Беларусь», 1943, стар. 12—30.

Л. РАМАНОЎСКАЯ. Дзіцячыя і юнацкія гады паэта. Друкуецца па зб. «Янка Купала», выд-ва АН БССР, Мінск, 1952, стар. 31—37. Леакадзія Дамінікаўна (1890—1970) — сястра Янкі Купалы.

У. ЛУЦЭВІЧ. З успамінаў пра Янку Купалу. Артыкул з трох асобных раздзелаў. Першы і трэці друкуецца па зб. «Янка Купала», выд-ва АН БССР, Мінск, 1952, стар. 45—47, другі — па зб. «Янка Купала», выд-ва АН БССР, Мінск, 1955, стар. 249—252. Уладзіслава Францаўна (1891—1960) — жонка паэта.

А. ПОСАХ. У Максіма Горкага. Друкуецца па матэрыялах Літаратурнага музея Янкі Купалы. Першы варыянт успамінаў друкаваўся ў газ. «Звязда» ў 1928 г. Андрэй Фёдаравіч (1885—1945) — настаўнік.

П. МЯДЗЁЛКА. Пастаноўка «Паўлінкі» ў Пецяярбурзе. Друкуецца па зб. «Янка Купала ў беларускім мастацтве», выд-ва АН БССР, Мінск, 1958, стар. 37—42. Паўліна Вікенцьеўна (1893—1974) — першая выканаўца ролі Паўлінкі ў спектаклі, пастаўленым па аднайменнай п'есе Я. Купалы ў Пецяярбурзе ў 1913 г. Настаўніца, заслужаны дзеяч культуры БССР.

Я. ХЛЯБЦЭВІЧ. Янка Купала і Пецяярбургскі універсітэт. Друкуецца з тэксту, які захоўваецца ў фондах Літаратурнага музея Янкі Купалы. Яўген Іванавіч (1881—1947) — сябар Я. Купалы, бібліёграф. Напісаў некалькі артыкулаў і ўспамінаў пра паэта.

К. БУЙЛО. Пра дні мінулыя. Друкуецца па час. «Беларусь», 1962, № 7, стар. 21—22.

Б. ІРЫНІН. Блізкае і далёкае. Друкуецца ўпершыню.

Т. КУЛЕША. Чалавек вялікага сэрца. Друкуецца па зб. «Любімы паэт беларускага народа», выд-ва АН БССР, Мінск, 1960, стар. 236—239. Язэп Лявонавіч Дыла (1880—1973) — беларускі драматург і тэатральны крытык.

К. ПУРОЎСКІ. Даўняе, але незабыўнае. Друкуецца па час. «Маладосць», 1962, № 6, стар. 127—133. Канстанцін Васільевіч (1890—1965) — былы дырэктар Дзяржаўнай акадэмічнай харавой капэлы БССР.

А. АЛЕКСАНДРОВІЧ. На ўсё жыццё. Поўнасьцю друкуецца ўпершыню. Скарочаны варыянт надрукаваны ў газ. «Літаратура і мастацтва», 1962, 22 чэрвеня.

М. ЛЫНЬКОЎ. Памяць захоўвае дарагое аблічча. Друкуецца тэкст, які захоўваецца ў Літаратурным музэі Янкі Купалы.

П. ГЛЕБКА. Памятныя размовы. Друкуецца па зб. «Янка Купала», выд-ва АН БССР, Мінск, 1955, стар. 238—242.

М. ХВЕДАРОВІЧ. Родны і блізкі. Друкуецца па кн. М. Хведаровіча «Памятныя сустрэчы», Белдзяржвыд, Мінск, 1960, стар. 3—21. Артыкул называўся «Янка Купала».

М. ЛУЖАНІН. Шляхам жыцця. Друкуецца па час. «Полымя», 1962, № 6, стар. 97—112.

У. ДУБОЎКА. Бацька і настаўнік. Друкуецца па зб. «Народны паэт Беларусі», 1962, стар. 175—179. Артыкул называўся «Строгі і шчыры бацька».

М. РЫЛЕНКАЎ. Песня Купалы. Упершыню змешчаны ў газ. «Советская Белоруссия», 1962, 16 ліпеня. Друкуецца дапрацаваны варыянт.

С. ШАМАРДЗІНА. Я рада, што ведала яго. Друкуецца па зб. «Народны паэт Беларусі», выд-ва АН БССР, Мінск, 1962, стар. 202—205. Софія Сяргееўна (1894) у мінулым супрацоўнік Наркамасветы БССР.

З. АЗГУР. Янка Купала. Друкуецца па кн. З. Азгура «Незабыўнае», Белдзяржвыд, Мінск, 1962, стар. 71—92.

П. МАЛЧАНАЎ. Выдатны паэт і цудоўны чалавек. Друкуецца па час. «Маладосць», 1962, № 7, стар. 81—85.

Я. САДОЎСКІ. Пра домік на беразе Свіслачы. Друкуецца дапоўнены варыянт, напісаны спецыяльна для зборніка. Першы варыянт быў у зб. «Янка Купала», выд-ва АН БССР, Мінск, 1952, стар. 67—69 пад загалоўкам «Ганаровы металіст».

Э. МОДЗІН. «Я сяўбу там бачыў, палеткі абходзіў...». Друкуецца па газ. «Мінская праўда», 1972, 7 ліпеня. Эмануіл Натанавіч (1905) — дырэктар саўгаса «Любанскі», Герой Сацыялістычнай Працы, герой паэмы «Над ракою Арэсай».

А. МІРОНАЎ. Любоў да паэта. Друкуецца ўпершыню.

М. ЦІХАНАЎ. Пясняр барацьбы і працы. Друкуецца па зб. «Янка Купала», выд-ва АН БССР, Мінск, 1955, стар. 225—227.

П. ТЫЧЫНА. Палымяны патрыёт. Друкуецца па зб. «Янка Купала», выд-ва АН БССР, Мінск, 1955, стар. 228—230.

Т. МАСЭНКА. Слова пра Янку Купалу. Друкуецца па час. «Вітчизна», 1952, № 6, стар. 146—167.

М. НАГНІБЕДА. Яго шануе і любіць Украіна. Друкуецца па газ. «Літаратура і мастацтва», 1972, 7 ліпеня.

І. МУРАТАЎ. Незабыўны Янка Купала. Друкуецца па газ. «Літаратура і мастацтва», 1972, 7 ліпеня.

С. КРЫЖАНИЎСКІ. Просты і мілы. Друкуецца па газ. «Літаратура і мастацтва», 1972, 7 ліпеня.

Л. АЛЕКСАНДРОЎСКАЯ. Песні натхнення. Друкуецца па газ. «Звязда», 1972, 7 ліпеня.

А. ЯКІМОВІЧ. Кветка шчасця. Друкуецца па газ. «Мінская праўда», 1962, 7 ліпеня.

А. АСТРЭЙКА. Найвялікшы паэт. Друкуецца па газ. «Мінская праўда», 1962, 7 ліпеня.

У. ЮРЭВІЧ. Жывое Купалава слова. Друкуецца ўпершыню.

Я. МАЗАЛЬКОЎ. Старонкі вялікага жыцця. Друкуецца па газ. «Советская Белоруссия», 1962, 3 чэрвеня.

Г. КАРАВАЕВА. Вялікі сын Беларусі. Друкуецца па час. «Полымя», 1962, № 7, стар. 124—132.

Ф. КУБКА. На чэшскай зямлі. Друкуецца з тэксту, які захоўваецца ў музеі. Артыкул друкаваўся ў час. «Малодосць», 1961, № 6, стар. 141—142.

АЛЕСЯ АЛЕКСАНДРОВІЧ. Паэт і дзеці. Друкуецца па зб. «Янка Купала», выд-ва АН БССР, Мінск, 1952, стар. 64—66.

М. СІДЗЕРАВА. Сціплы ва ўсім. Друкуецца па зб. «Народны паэт Беларусі», выд-ва АН БССР, Мінск, 1962, стар. 194—196. Марыя Аляксееўна (1899) — жонка ляснічага ў Копыскім лясніцтве.

Т. ЦІЛЬВІЦІС. Вершы Купалы гучаць у Літве. Друкуецца з тэксту, які захоўваецца ў музеі. Упершыню змешчаны ў газеце «Ціеса» («Барацьба»), 1962, 7 ліпеня. Тэафіліс Юстынавіч (1904) — народны паэт Літоўскай ССР.

А. ВЕНЦЛАВА. Заўсёды жывы. Друкуецца з тэксту, які захоўваецца ў музеі. Упершыню надрукаваны ў зб. «Янка Купала», выд-ва АН БССР, Мінск, 1955, стар. 231—234. Антанас Томасавіч (1906) — сучасны літоўскі паэт і празаік.

І. КАНА. Такое не забываецца. Артыкул напісаны спецыяльна для гэтага зборніка. Іон Іонавіч (1902) — сучасны малдаўскі пісьменнік.

Я. РАМАНОВІЧ. Гнеў Купалы. Друкуецца з тэксту, які захоўваецца ў музеі.

В. КОЛЫЧАЎ. Незвычайная задушэўнасць. Друкуецца па газ. «Літаратура і мастацтва», 1972, 7 ліпеня.

Б. ЕМЯЛЬЯНАЎ. Наш Янка. Друкуецца па кн. Б. Емяльянава «Талант». М., «Советский писатель», 1963, стар. 72—106.

М. МАШАРА. Сустрэчы з Янкам Купалам. Друкуецца па час. «Полымя», 1961, № 7, стар. 160—164.

А. БЯЛЕВІЧ. Салаўіная дуброва паэзіі. Друкуецца па час. «Полымя», 1962, № 7, стар. 133—138.

П. КАВАЛЁЎ. Шчыры прыяцель газеты. Упершыню надрукаваны ў зб. «Янка Купала», выд-ва АН БССР, Мінск, 1952, стар. 72—74. Друкуецца дапрацаваны тэкст.

К. ЕЛІСЕЕЎ. Апошняе спатканне. Друкуецца па зб. «Янка Купала», выд-ва АН БССР, Мінск, 1952, стар. 88—92.

І. НАЯКШЫН. Цудоўны чалавек. Друкуецца па зб. «Янка Купала», выд-ва АН БССР, Мінск, 1952, стар. 80—84. Іван Якаўлевіч (1886—1962) у час Вялікай Айчыннай вайны быў дырэктарам млына ў Печышчах (Татарская АССР).

З М Е С Т

<i>Замест уступу . . .</i>	3
ЯКУБ КОЛАС	
<i>Слова пра сябра</i>	5
КУЗЬМА ЧОРНЫ	
<i>Вялікае жыццё</i>	13
ЛЕАКАДЗІЯ РАМАНОЎСКАЯ	
<i>Дзіцячыя і юнацкія гады паэта</i>	26
УЛАДЗІСЛАВА ЛУЦЭВІЧ	
<i>З успамінаў пра Янку Купалу</i>	34
АНДРЭЙ ПОСАХ	
<i>У Максіма Горкага</i>	46
ПАУЛІНА МЯДЗЁЛКА	
<i>Пастанойка «Пайлінкі» ў Пецяярбурзе</i>	49
ЯЎГЕН ХЛЯБЦЭВІЧ	
<i>Янка Купала і Пецяярбургскі ўніверсітэт</i>	54
КАНСТАНЦЫЯ БУЙЛО	
<i>Пра дні мінулыя</i>	57
БАРЫС ІРЫНІН	
<i>Блізкае і далёкае</i>	65
ТСДАР КУЛЕША	
<i>Чалавек вялікага сэрца</i>	70
КАСТУСЬ ПУРОЎСКІ	
<i>Дайняе, але незабыўнае</i>	74
АНДРЭЙ АЛЕКСАНДРОВІЧ	
<i>На ўсё жыццё</i>	83
МІХАСЬ ЛЫНЬКОЎ	
<i>Памяць захоўвае дарагое аблічча</i>	91
ПЯТРО ГЛЕБКА	
<i>Памятныя размовы</i>	96
МІКОЛА ХВЕДАРОВІЧ	
<i>Родны і блізкі</i>	101
МАКСІМ ЛУЖАНІН	
<i>Шляхам жыцця</i>	109
УЛАДЗІМІР ДУБОУКА	
<i>Строгі і шчыры бацька</i>	138
МІКАЛАЙ РЫЛЕНКАЎ	
<i>Песня Купалы</i>	143
СОФІЯ ШАМАРДЗІНА	
<i>Я рада, што ведала яго</i>	150
ЗАІР АЗГУР	
<i>Янка Купала</i>	154
ПАВЕЛ МАЛЧАНАЎ	
<i>Выдатны паэт і цудоўны чалавек</i>	171

ЯФІМ САДОУСКІ	
<i>Домік на беразе Свіслачы</i>	178
ЭМАНУІЛ МОДЗІН	
« <i>Я сяўбу там бачыў, палеткі абходзіў...»</i>	184
АЛЯКСАНДР МІРОНАУ	
<i>Любоў да паэта</i>	188
МІКАЛАІ ЦІХАНАУ	
<i>Пясняр барацьбы і працы</i>	193
ПАУЛО ТЫЧЫНА	
<i>Палымяны патрыёт</i>	196
ТАРЭНЬ МАСЭНКА	
<i>Слова пра Янку Купалу</i>	199
МІКОЛА НАГНІБЕДА	
<i>Яго шануе і любіць Украіна</i>	214
ІГАР МУРАТАУ	
<i>Незабыўны Янка Купала</i>	217
СЦЯПАН КРЫЖАНІУСКІ	
<i>Просты і мілы</i>	220
ЛАРЫСА АЛЕКСАНДРОУСКАЯ	
<i>Песні натхнення</i>	224
АЛЕСЬ ЯКІМОВІЧ	
<i>Кветка шчасця</i>	226
АНАТОЛЬ АСТРЭЙКА	
<i>Найвялікшы паэт</i>	230
УЛАДЗІМІР ЮРЭВІЧ	
<i>Жывое Купалава слова</i>	233
ЯЎГЕН МАЗАЛЬКОУ	
<i>Старонкі вялікага жыцця</i>	247
ГАННА КАРАВАЕВА	
<i>Вялікі сын Беларусі</i>	253
ФРАНЦІШАК КУБКА	
<i>На чэшскай зямлі</i>	267
АЛЕСЯ АЛЕКСАНДРОВІЧ	
<i>Паэт і дзеці</i>	270
МАРЫЯ СІДЗЕРАВА	
<i>Сціплы ва ўсім</i>	273
ТЭАФІЛІС ЦІЛЬВІЦІС	
<i>Вершы Купалы гучаць у Літве</i>	276
АНТАНАС ВЕНЦЛАВА	
<i>Заўсёды жывы</i>	279
ІОН КАНА	
<i>Такое не забываецца</i>	283
ЯЎГЕН РАМАНОВІЧ	
<i>Гнеў Купалы</i>	286
ВОСІП КОЛЫЧАУ	
<i>Незвычайная задушэўнасць</i>	290
БАРЫС ЕМЯЛЬЯНАУ	
<i>Наш Янка</i>	293
МІХАСЬ МАШАРА	
<i>Сустрэчы з Янкам Купалам</i>	310
АНТОН БЯЛЕВІЧ	
<i>Салаўіная дуброва паэзіі</i>	320

ПАВЕЛ КАВАЛЁУ		
<i>Шчыры прыцель газеты</i>	330
КАНСТАНЦІН ЕЛІСЕЕУ		
<i>Апошняе спатканне</i>	335
ІВАН НАЯКШЫН		
<i>Цудоўны чалавек</i>	339
З а ў в а г і	344

На беларусском языке
Сборник
ТАКОЙ ОН БЫЛ
Воспоминания о Янке Купале

Рэдактары
Е. А. ПЯРШАЙ, В. І. РАВКЕВІЧ

Мастак
Л. Я. ПРАГІН
Мастацкі рэдактар
УЛ. УЛ. ДАУГАНЬ

Тэхнічны рэдактар
Т. М. СОКАЛ

Карэктар
Л. С. МАНУЛЕНКА

АТ 09533. Здадзена ў набор 3/VII 1974 г. Падп.
да друку 14/III 1975 г. Тыраж 10 000 экз. Фармат
84×108¹/₃₂. Папера друк. № 2. Ум. друк. арк. 19,11.
Ул.-выд. арк. 15,94. Зак. 1273. Цана 78 кап.

Выдавецтва «Мастацкая літаратура» Дзяржаўна-
га камітэта Савета Міністраў БССР па справах
выдавецтваў, паліграфіі і кніжнага гандлю.
Мінск, Савецкая, 19.

Паліграфічны камбінат імя Я. Коласа Дзяржаў-
нага камітэта Савета Міністраў БССР па справах
выдавецтваў, паліграфіі і кніжнага гандлю.
Мінск, Чырвоная, 23.

Такі ён быў. Успаміны пра Янку Купалу. Зб.
Т 15 Мн., «Маст. літ.», 1975.

364 с. з іл.

У зборнік уключаны ўспаміны рускіх, украінскіх, літоўскіх і беларускіх пісьменнікаў, дзеячаў культуры і мастацтва, родных і сяброў Янкі Купалы.

Аўтары ўспамінаў вачыма сучаснікаў узнаўляюць духоўны і грамадскі воблік, рысы характару народнага паэта Беларусі, яго адносіны да літаратуры, мастацтва, да бягучых падзей, расказваюць пра вялікую любоў і пашану Янкі Купалы да працоўнага чалавека і Радзімы.

Т $\frac{70202-081}{M 302(05)-75}$ -75

Бел 2

П. ТЫЧЫНА
Т. МАСЭНКА
М. НАГНІБЕДА
І. МУРАТАЎ
С. КРЫЖАНІЎСКІ
Л. АЛЕКСАНДРОЎСКАЯ
А. ЯКІМОВІЧ
А. АСТРЭЙКА
УЛ. ЮРЭВІЧ
Я. МАЗАЛЬКОЎ
Г. КАРАВАЕВА
Ф. КУБКА
АЛЕСЯ
АЛЕКСАНДРОВІЧ
М. СІДЗЕРАВА
Т. ЦІЛЬВІЦІС
А. ВЕНЦЛАВА
І. КАНА
Я. РАМАНОВІЧ
В. КОЛЫЧАЎ
Б. ЕМЯЛЬЯНАЎ
М. МАШАРА
А. БЯЛЕВІЧ
П. КАВАЛЁЎ
К. ЕЛІСЕЕЎ
І. НАЯКШЫН

79 к.

МІНСК
«МАСТАЦКАЯ ЛІТАРАТУРА»
1975